

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

མཆོད་ཀྱི་འཁོར་ལོ་

અર્પણ પત્રિકા

અનેક વીર, અનેક સજ્જન, ઘણા જ્ઞાનીઓ અને ઘણા કર્મયોગીઓને પેદા કરીને પોપનારી ભારતની ભૂમિ (જેનો કચ્છ એક પ્રશસ્ત ભાગ છે), જેમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ સર્વ ઉચ્ચાશયો શોધાયા અને સાંપડ્યા અને મનુષ્યજાતિની ભવિષ્યની સુવ્યવસ્થામાં જે હજી પણ મહત્વનો ભાગ ભજવશે તે હિંદુસ્થાન અને તેની આવનવી, પથરંગી પણ એક પ્રજાત્વનો અસિલાપ ધરાવનારી પ્રજાને આ પુસ્તક સાદર ભેટ કરું છું.

કુંગરસી ધરમસી સંપત

‘કચ્છના કળાધરો’ નામે એક સુંદર પુસ્તક રા. રા. કુલેશય કારાણીનું લખેલું અમારા હાથમાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ છપાવવાની સૂચનાનો અમે સ્વીકાર ન કરી શક્યા, પણ પુસ્તક અતિ ઉત્તમ પ્રકારનું હોવાથી લોકોની જાણ પર લાવવા માટે લેખકની રજાથી અમે તે પુસ્તકના સૂચક અને ગર્ભિત ભાગો થૂંટી ‘વિવિધ અંશભાગો’ના માહકોને નાની પુસ્તિકારૂપે આપવાનો વિચાર કર્યો. મૂળ લેખકે આપેલી રજા માટે અમે અહીં તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

આટલું કામ કરી આપવાની વિનંતિ અમે સુપ્રસિદ્ધ લેખક રા. રા. કુંઘરસી ધરમસી સંપત્તને કરી અને તેમણે પૂ. સ્વામી અખંડાનંદજી સાથેનો જૂનો સંબંધ તાજો રાખી, અનેક વ્યવસાયોની વચ્ચે આટલું કામ કરી આપ્યું તે માટે અમે આભારી છીએ.

કુંઘરસીમાર્ષિ પોતે અસલ કચ્છના છે. કચ્છી પ્રજાનાં ગૌરવ-ગાન તેમણે ઘણું રચ્યું કરેલાં છે. તેમનું સૌજન્ય અને લોકોપકારની તેમની તીવ્ર વૃત્તિ તેમના સમાગમમાં આવેલા જધાના અનુભવમાં આવી હશે. પુખ્ત વેપારી હોઈને લેખનકળાએ તેમનો ગોણુ વ્યવસાય છે; છતાં નિઃસ્વાર્થપણે અને જનહિતને ખાતર કામ કરતા હોવાથી ગુજરાતી લેખકમંડળમાં આજે તેમણે અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

‘વિવિધ અંશભાગો’માં વિવિધના ખીરસવાનો અમારો આશય હોઈને તેમના કરતાં આ કાર્ય કાર્ષ વધુ સારી રીતે કરી શકે તેમ અમને લાગ્યું ન હતું.

લખાયેલ છે અને ચૂંથાયેલ છે. સ્વાર્થ અને કૂરતાનાં અનેક પ્રકરણો એ ઇતિહાસમાં શોક કરાવે તેવાં છે. જગતમાં સૌથી વધારે હારી ગયેલી પ્રજા તે હિન્દુસ્તાનની છે એમ કોઈ પણ છૂટાછવાયા પ્રાંતના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાશે. પણ ‘હમરા નિરાસામાં અમર આસા ધુપાર્ધ છે.’

કાળની ભાવના એ હિન્દુસ્તાનના આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રમાં જુદી-જુદી રીતે આલેખાયેલી છે. ‘સમય ખગવાન છે’ એ શબ્દોમાં વધારે સારી તકની રાહ જોવી, વધારે ઉદ્ધમ કરવો, વધારે ખંતથી આખી પ્રજાને સખળ અને ઉત્સાહવાળા કરવી વગેરે મંત્રો સમાયેલા છે. ગુજરાતના સાહિત્યમાં ઇતિહાસનો પ્રદેશ તદ્દન વેરાન છે. આ ઇતિહાસ એટલે એક રાજ્યની વંશાવળી, એક રાજ્યધાનીનું વર્ણન અથવા એક વિભાગની ચડતીપડતીનું ખ્યાન એ નથી, પણ માણસો માણસોના સમાગમમાં આવી શી નથી વૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ જીભી કરે છે તે સમજવાનું છે. હિંદના ખૂણેખૂણામાં જૂનાની સાથે નવો જન-સંગ મળ્યો છે. જેમાંથી ન જૂનું રહ્યું, ન નવું રહ્યું પણ કંઈક ત્રીજું જ અને અવનવું જ નીકળ્યું છે, તે વાત ઉપર ખ્યાન અપા-વાની જરૂર છે અને એ રીતનો ઇતિહાસ હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના લવિષ્યને ઉન્નત્વળ જનાવવાના કાર્યમાં ધણો મદદકર્તા થાય.

આ પુસ્તક ‘વિવિધ મંથમાળા’ના ચાલુ વરસના ત્રીજા પુસ્તક-રૂપે અને સર્ગંગ મંથાંક ૩૬૭થી૬૮ તરીકે પ્રસિદ્ધ થાય છે. સંસ્થાનાં પ્રકાશનો વગેરે બાબતમાં આ અગાઉના ‘દત્ત-પરગુરામ’ના પુસ્તક-ના નિવેદનના હેવટના ભાગમાં જે જરૂરી હકીકત આપી હતી, તે અહીં નીચે અવતરણમાં આપી છે, તે તરફ વાચકજનધુઓનું ખ્યાન દોરવામાં આવે છે.

“પુસ્તકપ્રકાશનનું કામ લગાધને લીધે કેટલું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે, તેનો ખ્યાલ વાચકવર્ગને આવી શકશે નહિ. નદો રાખીને તો આ સંસ્થા સાધારણ સમયે પણ કામ નદોતી કરતી; તો હવે

ઉલ્લાં ૩૨ વર્ષથી શિષ્ટ અને ઉત્તમ સાહિત્ય પુસ્તકો પાડી રહેલી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

(ભિક્ષુ-અખંડાન'દે શરૂ કરેલી)

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫)] સ્ક્રીપ્ટ [ટપાલખર્ચ માફ

વરસે દિવસે ૫"૪૭૫"ના કદમાં ૧૬૦૦ થી ૨૦૦૦ પૃષ્ઠનું
વાચન ત્રણથી ચાર પુસ્તકો દ્વારા ઘેરબેઠાં મળે છે.

સંવત ૧૯૯૬નાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકો	ખીજાં નીચેનામાંથી પસંદ થશે
૫૪ રૂ.	ઉપનિષદો
શિવાજી હાથપતિ ૭૬૦ રૂ.	શુદ્ધ કાર્તિકી ૫"આંગ
દત્ત-પરશુરામ ૩૪૦ રૂ.)	પ્રખ્યાત સાક્ષરશ્રી ન્યાતીન્દ્ર
કેવલની હોલવાતાં	હવેની વાતોનો સંગ્રહ
હુમરાશી ધરમશીકૃત ૩૩૦ રૂ.)	કાવ્યસંગ્રહ
સંસારમાં મુખ ક્યાં છે ૧૫૨ ૧)	જીવન-સુક્ષ્મા-વિવેક

આ માળાના નિયમો

(૧) વરસે દિવસે કદ ૫"૪૭૫" નાં ૧૬૦૦ થી ૨૦૦૦ પૃષ્ઠનું વાચન ત્રણથી ચાર પુસ્તકોદ્વારા અપાય છે. તેમાંના નીકળ્યાં હોય તે તે પુસ્તક માફક થતી વખતે અપાય છે અને બાકીનાં નીકળે તેમ મોકલી અપાય છે. (૨) વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા ૫ અને ચાલુ વર્ષનું ટપાલખર્ચ માફ હોય છે. આફ્રિકા પ્રત્યાદિ દેશોવર મારે વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા ૮) અથવા સિમ્બિંગ ૧૨) છે. (૩) પ્રત્યેક વર્ષ કારનકચી આસે સુધીનું ગણાય છે. વચ્ચે ગમે ત્યારે માફક થતા કારનકચી પુસ્તકો અપાય છે. (૪) પુસ્તકો સામાન્ય રીતે બોર્ડપટ્ટીનાં પૂઠાંમાં બાંધીને અપાય છે. પરંતુ કેઈવાર પુસ્તકોની સંખ્યા ચારથી વધે તો તે

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	ભૂજિયો (કાવ્ય)	૯
૧	પૂર્વઈતિહાસ	૧૩
૨	મિસરથી ઠાહિયારાડમાં	૧૮
૩	આજી અને પુનરાજી	૨૨
૪	સોહીની ધારાએ સમાધાન	૨૮
૫	‘ભલે ચણાએ ભટ્ટીએ’	૩૯
૬	ફૂલકુમારનો પ્રણયયોગ	૪૫
૭	‘પરજમની પદ્મિની’ અને ગારુડી ભેરિયો	૫૦
૮	ચૂડાસમાનાં તેજ ને અંધાર	૬૫
૯	ગિઝનીનો વિજેતા	૭૪
૧૦	જામ ઉઠો	૮૦
૧૧	ચારણ સોનંગ	૮૬
૧૨	શાહી ખમનાએને લૂંટનારો	૯૦
૧૩	જામ લાખો અને ગોદિયકુમારી	૯૬
૧૪	ખૂન ઉપર ખૂન	૧૦૨
૧૫	નિમકહસાલ દાસી	૧૦૭
૧૬	લાખો ફૂલાણી	૧૧૩
૧૭	‘અધાટ હમીરાવાર’	૧૧૯
૧૮	ત્રિપુટી !	૧૨૨
૧૯	હોયલ પદમણી	૧૨૭
૨૦	ઈર્ખાની હોગી	૧૩૧
૨૧	રણુમલ અને સોદીરાણી	૧૩૬
૨૨	જેસલ-તોરલ	૧૪૯
૨૩	મોડખીર	...
૨૪	ધરતીએ મામ આપ્યો’	...

કચ્છની લોકવાર્તા

ભુનિયો*

કચ્છી સંગર

કવિ—

ભુનિયા કિલ્લા ભુજના! કાછળ સધુગાર!
ઊભો ઐ'યે' આકાસમેં, સૂરે'ના સરદાર!
લેગીડા! તો તે' ઊગા, જુગે'—જુગે'ના ઝાફ,
કચ્છલો કીર્તિ-ધંભ છું, તો તે' મિડે મધાર,
અથ જોધા જુડધાર!

અજ ઝાંખો ભાંધયે' કીં ભલા?... ... ૧

ભુનિયો—

ઝાંખો ભાંધયાં ન ત ભલા, જોરે' જખૂકાં કીં?
થિતડેમેં ચુખડેં વિદા, ધીંગાણે'ના કીં,
કુડંધા'વા હિન કોટમેં, સૂરા કેસર-સીં,
અજ રવેનિયું રિકડિયું, ન જકરિયું જુઆડીં,
ઊભો ન્યારિયાં ઈ,

રજ-કાટીલા કિત વેઆ?... ... ૨

* કારાણી કાવ્ય-કૃત્તમાંની એક કાવ્ય-પ્રસાદી.

રણ-કોટીના કિત વેઆ, ઘોરાતા લુઆણ,
તરારિયે' લે તેજા અખિયે' મિંલ એમાણ,
મિલેવતનતામરીદિલણ, અખે' લે' લ આણ,
રમખાણે' લ રમંડા, પલપલમે' પરિયાણ,
ધીંગા પનુગ-આણ,

પતલબ્યા અજ પુકમે' ૩

પતલબ્યા અજ પુકમે', રણ-મુરે'લા રંગા,
મિંપા માણાપુ', રણ-કંકે'લા રંગા,
અખિયે' આંગા અધિ', અંગ સુપેતી આંગ,
મૂગ માવજા જિયાં, મુઝ્યા કિયે' ન માંગ,
કા ગામે' માંગ.

મા ને ' મા-મા ' કપા ૪

મા ને ' મા-મા ' કપા, માગ કરી' રંગા,
મંદે બેઆ ' પુ-પુ ' કપા, પુરોજ પુપા,
ભંગા ભંગા ને, દોડે'લા રૂંકા,
મક મકા મિલ મિલા, વનમરે' લ વા.

અનંદે કિયા.

કે અધે ને કે કિયે

કે અધે કિયે : કે. કા. કે. નિરોબ્યા,
કે કે નેવ પાલી, અધે વધે પિંડે દેઆ,
વધે અધે : અધે, અધે કા.
કે. અધે વધે : કે. કે. નેવ કિયા.

અધે : અધે :

કે. કે. અધે : અધે :

કે. કે. અધે : અધે : અધે : અધે : અધે : અધે :
અધે : અધે : અધે : અધે : અધે : અધે :

કાતિલ ઉડે કઠારિયું, બ્યા લાલા લેંકારે,
કને મિંબરા ખ્યા કુછે, અજ પણ ઊ લણકારે,
જામઇતે ઝમકારે,

રણ-જોગીડેણ હિડાં ૭

રણ-જોગીડેણ હિડાં, જંગી જામ્યાં જંગ,
કેસર-રંગયું કંધનિયું, કેસર-રંગેઆ અંગ,
કેસરિયા રણ-કેસરી, કેસર-વરણે રંગ,
રણ-રતડેજે રંગસે, રંગજે જેજા અંગ,
અડિયલવા અણુઅંગ,

ડંક વગાતે દેસમેં ૮

ડંકા દેસ-વિદેસમેં, વંકા વગા હંમેસ,
વંકા થનગન ઘોડલા, વંકા જેજા વેસ,
કનતે વંકા કાતરા, કંધતે વંકા દેસ,
કંક કઠારિયું વંકડયું, વંકા વીર વિસેસ,
ઉર વંકા આદેસ,

રણ-ખેલણ જે રંગજા ૯

રણ-ખેલણ જે રંગજા, જેજે તનમેં તાન,
સિંધૂડે જે સડ મુણી, મુડસ ધિયેં મરતાન,
રતણ રેલમછેલમેં, જોગીડા શુદતાન,
મીંદગ-ખધેં હથડે, કૈક કનૈયા કાન,
મૂંઝયાતે જુવાન,

મયા મટે મેધાનમેં ૧૦

મયા મટે મેધાનમેં, મડ તે ઠંક્યા ધાર,
કાંજણાં ઊ કિતવેઆ, જાડેજા મૂંઝાર!
હોધી-દાલા હેંમધુ, પાંડ સમા પડેઆર,
મેધાનેજા મોવડી, મુડસ મિયાણાં સાર,

તિન ડીંછ તરવાર.

તનમેં તી તાણ ધિયે ૧૧

તનમેં તા તાણ ધિયે, ડી અસલી અનવર,
 પીંગામેંછ પાં મુળી, ઉઠપા અમેં અપર,
 ધાડી પીંગસેં જમેં, કોડેં કસેં કપર,
 મંગલા પજુ દિન આનસેં, લકમેં ખલેં ન લર,
 મનાંધ બનેં મખર,

દિન પીંગી પરતી મધે ૧૨

દિન પીંગી પરતી મધે, અમેં પરતી મનાપ,
 કોડેં કસેં કોડમેં, અજિત આપાઆપ,
 અજ ખિડી ખરેં પ્યા, કુમેરે તે પ્યા ૧૧૫,
 દિવાલું દિવાલું દાગિયું, અંડપું લાપુ અમાપ,
 જા જાં જામેં આપ.

કોડેં કસેં કોડમેં ૧૩

કોડેં કસેં કોડમેં, કોડમેં કોડમેં ખલેં
 જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં
 જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં
 જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં

જામેં જામેં જામેં ૧૪

જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં
 જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં
 જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં
 જામેં જામેં જામેં, જામેં જામેં જામેં

જામેં જામેં જામેં ૧૫

૧ : પૂર્વધતિહાસ

કેવળનું રાજ્યસિંહાસન જાણે જાડેભવંશની જ રાહ જોઈ રહ્યું હોય, તેમ કચ્છપ્રદેશની રાજ્યલગામ એ વંશના હાથમાં આવી તે પહેલાં અહીં અનેકાનેક રાજકીય જિથલપાથલો અને પરિવર્તનો ચતાં રહ્યાં હતાં. અત્યાર સુધી કચ્છપ્રદેશના રાજ્યાસન પર આવી ગયેલા કેાઈ પણ રાજવંશીઓ કચ્છના વર્તમાન રાજ્યાધિકારી જાડેભવંશ નેટલી સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. કચ્છપ્રદેશ અને જાડેભવંશનો જાણે કેાઈ પરાપૂર્વનો સંબંધ હોય એવું આ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સિદ્ધ થતું નથી વારુ ?

કચ્છ એ શ્રીરામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, મહાવીર અને પાંડવ-બંધુઓનાં પુનિત પગલાંથી પાવન બનેલી પુણ્યભૂમિ છે. એ પ્રાચીનગર્હિષ્ણના પુત્ર દશ પ્રથેતાઓ, યોગીન્દ્ર મત્સ્યેન્દ્ર, વીર લક્ષ્મણના અવતારરૂપ મનાતા દાદા મેંકણ, શાહબુખારી અને બીજા અનેકાનેક સંત-મહંતોની તપશ્ચર્યાના યોગથી પવિત્ર થયેલી તપોભૂમિ છે અને મહાન જગડુ જેવા જગડુ-હારક દાનવીરાથી દીપી બિહેલી દાનભૂમિ છે. આજ પર્થત એ અનેક આસમાની-સુલતાની ચક્રદોમાંથી પસાર થઈ ચૂકી છે.

શિવલિંગ પકડ્યું અને બીજે હાથે ચેલું દોરડું ખેંચવા માંડ્યું. પરંતુ આ મહેનત ફળી નહિ, એટલે તેણે આવેશ-માં જ તે શિવલિંગને જમીન પર મૂકી દીધું. હવે બન્ને હાથે દોરડું પકડીને તે પોતાના સમગ્ર બળથી ખેંચવા લાગ્યો. આથી ગાય તો બહાર નીકળી, પરંતુ ન્યાં શિવલિંગ મૂકેલું હતું ત્યાં એકને બદલે અનેક શિવલિંગ થઈ પડ્યાં. તેમાંથી પોતાનું કયું, તે તે ઓળખી શક્યો નહિ. આમ વરદાન પ્રમાણે એ શિવલિંગ ત્યાં જ રહ્યું અને રાવણુ નિરાશ થઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આ કોટિલિંગ પરથી અહીં કોટૈશ્વર મહાદેવની સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે.

કચ્છદેશ જુદાજુદા સમયે જુદાંજુદાં નામથી ઓળખાતો હોવાનું ઇતિહાસસિદ્ધ છે.

યાદવાસ્યલી વખતે કચ્છ લોજકટના નામથી ઓળખાતું હતું. એના સંબંધમાં ભાગવતમાં એવી કથા વર્ણવાયેલી છે કે વિદર્ભદેશના ભીમક રાજાની કુંવરી રુકિમણીનું વાગ્દાન પ્રથમ ચેદિદેશના રાજા શિશુપાળ ભેડે કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ રુકિમણીનો પ્રેમ દારિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે ઢળેલો હતો. આથી બ્યારે શિશુપાળ પર જુવા આવ્યો ત્યારે રુકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણને ગુપ્તપત્રિકા પાઠવીને બોલાવ્યા. શ્રીકૃષ્ણ તરત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સંદેહ પ્રમાણે રુકિમણી બ્યારે દેવીના મંદિરમાં દર્શન માટે ગયાં, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ત્યાંથી તેમનું હરણ કરીને નાહા. આ બનાવથી રુકિમણીના બાઈએ એવું પણ લીધું કે, ‘ભે રુકિમણીને હું’

પોતાના હાથમાં લીધી અને ત્યારબાદ શાહવંશ, ગુપ્તવંશ તથા વલ્લભીવંશ અનુક્રમે તેના ઉપર સત્તા ધરાવતા થયા હતા.

વલ્લભી સત્તાના અસ્ત પછી આવડા અને સોલંકી સત્તાનો ઉદય થયો. આવડા જયશિખરીએ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ પર પોતાની સત્તા જમાવી હતી અને કચ્છના રણને કાંઠે પંચાસરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપી હતી.

ત્યારે ભુવડ સોલંકીએ ઈ. સ. ૬૯૬ માં પંચાસર પર ચડાઈ કરીને જયશિખરીને હરાવ્યો, ત્યારે કચ્છનો કબજો તેના હાથમાં આવ્યો હતો.

ઈસવી સનના નવમા સૈકામાં કચ્છમાં વાઘેલા, સોલંકી, આવડા અને કાઠીઓનો જુદેજુદે સ્થળે અમલ ચાલતો હતો. ત્યારે મોડ અને મનાઈ સિંધમાંથી જિતરીને કચ્છમાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે આ બધી સત્તાઓને નબળી પાડી અને ધીમે ધીમે સમસ્ત કચ્છ પર તેમણે પોતાની સત્તા કાયમ કરી દીધી.

આમ કચ્છમાં એક વાર સમાવંશની સત્તાનું સ્થાપન થયા પછી, જામ પુંચરાના મૃત્યુ પછી કચ્છ પર ફરી થોડો સમય લગી આવડા અને સોલંકીની સત્તા આવવા માંડી હતી.

ત્યાર બાદ જામ ઉત્તરના વંશમાંથી લાખો અને લાખિયાર એ બે જોડિયા લાઈઓ સિંધમાંથી જિતરીને કચ્છમાં આવ્યા અને તેમણે લાખિયાર વિયરામાં રાજ્યગાદીની સ્થાપના કરી. આમ આ બંને લાઈઓએ કચ્છ પર બેઠેલ સત્તાનું બીજ રોપ્યું અને તે અઘાપિ ચાલે છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કચ્છ પર અત્યાર મુખી અનેક સત્તાઓના ઉદયાસ્ત થવા પામ્યા છે.

. ମି-୧୩ କ୍ଷତିକାରୀ

[illegible]

હીન હતો, તેથી તેની પાછળ મિથદેશનું રાજ્ય તેના દોહિત્ર અને શ્રીકૃષ્ણસુત સાંળના પુત્ર ઉષ્ણિકને મળ્યું.

ઈ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકામાં શ્રી આઘનારાયણના વંશનો એકસો પાંત્રીસમો અને ઉષ્ણિકના વંશનો અગદ્યાશીમો રાજા દેવેન્દ્ર મિથની ગાદીએ આવ્યો. તેના અસપત, ગજપત, નરપત અને ભૂપત નામે ચાર કુમાર હતા.

આ અરસામાં અર્થાત્ ઈ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકામાં નખી મહંમદ પયગંબરસાહેબે (સલ્લ) મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હુંબેશ ઉઠાવી હતી. આખું અરબસ્તાન મૂર્તિપૂજક હતું. પણ મહંમદસાહેબ (સલ્લ)ની સતત ચળવળથી તેને નમતું આપી ઇસ્લામ સ્વીકારવો પડ્યો હતો. અરબસ્તાન ઉપરાંત અન્ય મુલકોમાં પણ પયગંબરસાહેબ ઇસ્લામ ધર્મનો ફેલાવો કરી રહ્યા હતા. તેઓ પોતાના અન્ય સાથીઓ સાથે દેવેન્દ્ર પાસે આવ્યા અને ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરવા સમજાવવા લાગ્યા. પણ દેવેન્દ્રે તેનો ઇન્કાર કર્યો અને તેમાં ઝેરસમાન અકગતા દાખવી. આ ઘટના પછી થોડાક સમય બાદ દેવેન્દ્ર સ્વર્ગવાસી થયા.

હવે દેવેન્દ્રના ચારે કુમારો એના સ્વર્ગવાસ પછી અકળાવા લાગ્યા. તેઓ પોતાની સલામતી કાળે જરૂરજોગી વસ્તુઓ સાથે લઈ રાજધાની ત્યજીને દરિયાકિનારે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એક નાનકડી નાવ પડી હતી તેમાં તેઓ ચારે જણા કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં ચડી બેઠા. એ વખતે ઠાઈ વ્યક્તિ તેમના વરફ દોડી આવતી હોય એવો આભાસ

થયો. નજદીક આવતાં જ નરપતે તેને ઝાળખ્યો, કે એ તો માણુ કુરેશી છે. ત્યારે તેમને શાંતિ થઈ. માણુ કુરેશી તેમને મિત્ર અને સ્વામીલક્ષ્મી સેવક હતો. તેથી તેણે પણ તેમની સાથે ચાલવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. ચારે બાઈઓ એની વાત સાથે સંમત થયા. તેમની હોડી મહાસમુદ્ર પાર કરી કાઠિયાવાડ-ને કિનારે આવી પહોંચી. ત્યાં આ પાંચે જણની દૃષ્ટિ દૂર-થી તરતા આવતા એક તુંગડા પર પડી. તુંગડું નજદીક આવ્યું, એટલે તેમણે તેને ઉપાડ્યું. તેમણે જોયું તો તેમાં એક તુરતતું જન્મેલું બાળક હતું. તેમણે બાળકની સંભાળતું કામ માણુને સોંપ્યું અને પોતે કિનારે ઉતર્યા. ત્યાંથી ચાલતાં તેઓ કાઠિયાવાડના એસમના ડુંગર પાસે આવી પહોંચ્યા અને હિંગળાજ દેવીનાં દર્શનાર્થે ડુંગર પર ચડવા લાગ્યા.

ઉપર જઈ તેમણે હિંગળાજ માતાની લક્ષ્મીપૂર્ણ પ્રાર્થના કરી. એટલે માતાજીએ પ્રસન્ન થઈને એ ચારે જણને આશીર્વાદ આપ્યા. માતાજીના આશીર્વાદથી તેમના આનંદ-નો પાર રહ્યો નહિ. માતાજીને નમન કરી તેઓ આગળ ચાલ્યા, ત્યાં તેમને અચાનક મહંમદ પયગંબરસાહેબ (સલ્લં) નો ભેટો થયો. મહંમદસાહેબ(સલ્લં) આ ચારે જણ-ને ઇસ્લામ સ્વીકારવા સમજાવવા લાગ્યા. અનેક ઘડબાંજ પછી મૌઘી મોટો બાઈ અસપત મુસલમાન થયો અને મહંમદસાહેબ (સલ્લં) સાથે મિસર જવા તૈયાર થયો. હવે ત્રણે બાઈઓ ગમગીનીપૂર્વક આગળ ચાલવા લાગ્યા. પાછળથી તેમની વચ્ચે મહેજ વિખવાદ થયો, એટલે તેઓ

છૂટા પડવાના વિચાર ઉપર આવી ગયા. આ સ્થિતિમાં માણુ કુરેશીએ નરપત સાથે જવાની ઇચ્છા બહાર કરી. બાકી રહ્યો બાળક. તેનું નામ તુમેર ચારણ પાડવામાં આવ્યું હતું. એ છોકરા માટે એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે જે ભાઈ તેની વધુ કિંમત આપે તે એ છોકરાને રાખે. જગપત અને ભૂપત પાસે કંઈ પણ દ્રવ્ય નહોતું, એટલે તેઓ કશું બોલ્યા નહિ. પણ નરપતે મિશ્રદેશ ત્યજતી વખતે એક સુવર્ણચંદ્રી સાથે લઈ લીધી હતી. તેણે તે ચંદ્રી બંને ભાઈઓને છોકરાના બદલારૂપે આપી અને માણુ કુરેશી તથા તુમેર ચારણ સાથે તે આગળ વધ્યો. જગપત અને ભૂપત પણ પોતપોતાને રસ્તે પડી ગયા. આમ, ચારે ભાઈઓ છૂટા પડ્યા. પરંતુ આગળ જતાં ભાગ્યને બળે ચારે જણ જુદીજુદી રાજગાદીના માલિક થયા. અસપતના વંશને દિલ્હીમાં, નરપતના વંશને નગરસભામાં, જગપતના વંશને ગિરનારમાં અને ભૂપતના વંશને જેસલમેરમાં રાજ્ય-અમલ ચલાવવા લાગ્યા.

૩ : આજી અને પુનરાજી

દેવેન્દ્રનો ચોથો કુમાર ભૂપત સર્વેથી જુદો પડી અણુવલ્લવાડા આવ્યો. આ સમયે અહીં પવરવંશની સત્તા જામેલ હતી. પવરરાજના દરબારમાં ભૂપતે સરદારની નોકરી માટે પોતાની ઇચ્છા બતાવી. ભૂપતનું રાજવંશી મુખ જોઈ પવરમુખી ખુશ થયો અને તેણે તેને એક દુકડીનો સરદાર બનાવ્યો. ભૂપતે અનેક કાર્યોમાં અસીમ પરાક્રમ બતાવ્યાં તેથી પવરમુખીએ તેની કદરૂપે તેને પોતાની કન્યા પરણાવી.

અણુવલ્લવાડાની બાબુમાં જ જરકાછાનો પ્રદેશ આવેલો હતો. ત્યાં પણ પવર સત્તા હતી, છતાં ત્યાંના સરદાર સાથે વૈમનસ્ય ચાલતું હતું.

એ અરસામાં પવર રાજીના પેટે ભૂપત છ પુત્રોનો પિતા બન્યો હતો. ભૂપતના એ પુત્રો પૂરેપૂરા જવામદ હતા. તેમણે પવરોના લશ્કરની જુદીજુદી દુકડીઓ પર સરદારી મેળવી હતી અને લશ્કરી બળને ખૂબ વધારી દીધું હતું. આથી અણુવલ્લવાડાના પવરોએ જરકાછા ઉપર

કરી. આ લોકોને ચડી આવેલા જોઈ જરકાછાવાળા-
 બાળુ બહાદુરીપૂર્વક મુકાબલો કર્યો. પણ ભૂપતના
 કુમારોની પરાક્રમી કુનેહથી પવરો વિજયી થયા.

હવે જરકાછા દેના હસ્તમાં સોંપવું, એ માટે ઝઘડો
 લિલો થયો. ડાહ્યા માણસોએ જરકાછાના છ વિભાગ
 પાડ્યા અને તેમના પર ભૂપતના છ કુમારોને સત્તા
 આપવાની ગોઠવણ કરી. આ વાત સૌને પસંદ પડતાં
 જરકાછાના છ વિભાગ કરવામાં આવ્યા અને તેનો કબજો
 ભૂપતના છ કુમારોને સોંપવામાં આવ્યો.

આમ ભૂપતના ચિના, મોડ, લહુઆ, લીંજ, અંજ
 અને ભાદ્રામ એ છ કુમારો જરકાછાના ભાગ થયા.

જરકાછાની રાજગાદી ઉપર ભૂપતનો લટ્ટીવંશ આવ્યો.
 એ વંશની છ પાંખડીઓ થઈ. તેમાંથી ખીજી પાંખડીઓ
 કાળક્રમે ઘસાઈ ગઈ. માત્ર લહુઆ અને ભાદ્રામનો વંશ
 રાજવંશ તરીકે આગળ આવ્યો. લહુઆના વંશને લહુઆ
 કહેવાયા અને ભાદ્રામના વંશને ભાદ્રામની ઓળખથી જાહેર
 થયા. આ બે પાંખડીઓમાંથી લહુઆની પાંખડીમાં પાગારો
 (મુખી) આજી અને ભાદ્રામની પાંખડીમાં પાગારો પુનરાજી થયા.

એક વખત જરકાછામાં દુષ્ટાળ પડ્યો. એ વખતમાં
 લોકોની માલમતા પશુધનમાં સમાયેલી હતી. લહુઆ અને
 ભાદ્રામનાં જનવરો ધાત્રચારાના અભાવે ભૂખે મરવા લાગ્યાં.
 તેથી લહુઆ અને ભાદ્રામના વંશને એ પોતપોતાનાં ઢોરોનાં
 જંગી ટોળાં સાથે લઈ જરકાછાનો ત્યાગ કર્યો. તેઓ
 શિયાળકાટની પાદરે સોરઝીમિયાના ધાત્રચારાવાળા રાજ્ય-

માં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે વાંઢને સ્થાણની સ્ત્રીમમાં ચરવા મૂકી. એ જોઈને સ્થાણના જોડૂતો સ્થાણધણી સોર-સીપિયા પાસે ગયા અને વાંઢની જુલમી કહાણીથી તેને વાંકે કર્યો. આ વાત સાંભળી સોરસીપિયાના કોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ફોજ સાથે લડ્યા-ભાદ્રામની વાંઢ પર ચડાઈ કરી.

જ્યારે આજી અને પુનરાજીને આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેમણે સુલેહના સંદેશ ચલાવવા માંડ્યા. તેમણે પોતાની ભૂલ માટે દિલગીરી જાહેર કરી. આ બાજુ સોરસીપિયાને પણ સુલેહ પસંદ પડી અને તેણે આજી-પુનરાજીને નવાઈ છોડી જવા જણાવ્યું. તેમણે આ વાત માન્ય રાખી, અને કહ્યું કે, ‘અમે જવા તૈયાર છીએ, પણ તમે અમારી પાસે આવી ગયા છો તો અમારી વાંઢની છાશ પણ પીતા જાઓ.’ સોરસીપિયાએ આ વાત ઠપ્પૂક રાખી, અને એની ફોજ હોંશપૂર્વક છાશ પીવા લાગી. ત્યાં છાશ પીધા પછી થોડીક વારમાં નિદ્રાદેવીએ એ સઘળાને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધા. સ્તબ્ધ થતાં જ આજી-પુનરાજીએ ત્યાંથી જવાની તૈયારી બતાવી, પણ સોરસીપિયાએ તેમને રોકી તે રાત આનંદ-વિનોદમાં પસાર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો.

આજી અને પુનરાજીના માણસો કરતાં સોરસીપિયાના માણસો બમણા હતા. આથી તેમણે એવી ગોઠવણ કરી, કે દરેક જણાએ જુદીજુદી રસોઈ બનાવવી, અને દરેકે સોરસીપિયાના બગ્ગે માણસોને જમાવવા. પછી જ્યારે નગરનું થાય ત્યારે દરેક જણાએ એ બગ્ગેને કાપી નાખવા. આજી-પુનરાજીએ પોતાના દરેક માણસને આ ગોઠવણથી વાંકે કરી દીધા.

એટલામાં જન્મવાની હાંકલ પડી. સોરસીપિયાના તમામ માણસો બળે જણ થઈને જન્મવા વખતે વહેંચાઈ ગયા. સોરસીપિયો પોતે આજી-પુનરાજીના તંબૂમાં ગયો. તે નશામાં ચકચૂર હતો અને આજી-પુનરાજી સાથે જન્મવા બેઠો. ત્યાં તે લાણીમાં હાથ નાખવા ભય છે, ત્યાં તરત જ આજીએ તેના મસ્તક પર તલવારનો ઘા કર્યો અને તે જ વખતે તેનું માથું ધડ પરથી છૂટું થઈ ગયું. સંકેત મુજબ એ જ વખતે લડાઈનું નગારું વાગવા લાગ્યું. તે જ વખતે આજી-પુનરાજીનાં માણસોએ સોરસીપિયાના દરેક જણને ઠાર કર્યો.

આજી અને પુનરાજીએ સોરસીપિયાના અશ્વો પોતાના માણસોને સોંપી લીધા અને તેઓ તે જ વખતે સ્થાણ પર સઘળા બળ સાથે તૂટી પડ્યા. તેમણે મુખ્ય મુખ્ય સ્થળો કબજે કરી લીધાં. આમ તેમણે પોતાના બાહુબળથી સ્થાણનો કબજો કરી લીધો અને સ્થાણકોટમાં નિર્વિઘ્ને રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું.

આજી અને પુનરાજીની સત્તા સ્થાણ પર દિવસે દિવસે જામતી ગઈ. પણ આ અરસામાં સ્થાણ પર મોટી સત્તા કાબુલના બાદશાહની હતી. તેણે ક્ષત્રી મોસ્લાબ્યું, કે, 'સ્થાણકોટ પાદશાહી સત્તા નીચે છે, છતાં તમે પરવાનગી વિના ત્રરદાર જતી બેઠા છો; તો આ હુકમ મળ્યા પછી તમારે સ્થાણ ત્વજી જવું અથવા પાદશાહી સैन्यનો સામનો કરવા તૈયાર રહેવું.'

આ હુકમ સાંભળીને આજી-પુનરાજીના મનમાં ધાસ્તી બેઠી. તેમણે પાદશાહને રાજી કરવા માટે પાંચસો હુઝ્ય

પંક્તિના વછેરા નજરાણા પેટે આપવાનું નક્કી કર્યું. આ આજીએ કાણુલ જઈને પાદશાહને નજરાણું આપ્યું. વછેરા જોઈ શાહ ખુશ થયો. હવે, આજીએ સ્યાણકોટ ત્યાં જરકાછે જવાની ધારણા પાદશાહને જણાવી.

આજી સાથેની વાતચીત દરમ્યાન શાહને જણાયું આ લોકો કોઈ વખતે પણ શાહી સત્તાની આડા આવશે તેથી તેણે આજી અને પુનરાજીને અથડાવી ઠંઠ પાણી પીવડાવ્યું. ખસ કાઢવાની સુક્તિ કરી. તેણે આજી અને પુનરાજી માં બે પહેરામણીઓ તૈયાર કરાવી. તેમાં આજીની ઊંચી કિંમતની અને પુનરાજીની હલકી તૈયાર કરાવી. આજીની વિકાસ વખતે તેણે તેની પહેરામણી અર્પણ કરી, અને પુનરાજીને આપવાની પહેરામણી પણ તેને આપી. થોડા દિવસમાં આજી સ્યાણ આવી પહોંચ્યો. તેણે પુનરાજીને પાદશાહ તરફથી પોતાને મળેલી પહેરામણી બતાવી તેમજ તેની પહેરામણી તેને આપી. પાદશાહની સુક્તિ સફળ નીવડી. પહેરામણી જોઈ પુનરાજીને આજી પ્રત્યે સંદેહ ઉત્પન્ન થયો. તેણે આજીને કહ્યું: ‘આપણે બંને સરખા છીએ. વળી આપણે કોઈએ પણ પરાક્રમ બતાવેલ નથી. છતાં શાહને પહેરામણીમાં આટલો બેદબાવ રાખવાનું શું કારણ હતું?’ પણ આજી એ માટે અણગમણ હોવાથી જવાબ આપી શક્યો નહિ. તેથી પુનરાજીના મનમાં અંટસનો છટો પેસી ગયો. થોડા દિવસમાં પાદશાહનો મૃત્યો સ્યાણનો કબજો લેવા આવ્યો. એટલે બંને જણ સર્વ વડીવડ તેના હાથમાં સોંપી પોતાની મિલકત સાથે જરકાછે ગયા. ત્યાં બંધાર આવેલા એક બગીચા-

માં તેમણે મેલાણ નાખ્યું.

જ્યારે લોજનસામથી તૈયાર થવા લાગી, ત્યારે આજીએ બત્તેના થોડા થોડા માણસોને શિકાર માટે મોકલવા ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. પુનરાજી એ વાત સાથે સંમત થયો, અને બત્તેના માણસો શિકાર માટે ગયા. શિકારમાં પુનરાજીના માણસોને બાર જાનવરો મળ્યાં, ત્યારે આજીના માણસોને એક પણ જાનવર મળ્યું નહિ. તેથી બત્તે પક્ષના માણસોમાં એકબીજામાં વેરઝેરનો તણખો ઝર્યો અને તેઓ મુકામે આવ્યા. અહીં બત્તે પક્ષા વચ્ચે પૂરેપૂરી આગ લબૂકી ઊઠી. તલવારો ધ્યાનબહાર થઈ અને તેઓ ઝપાઝપી ઉપર આવી ગયા. આ વખતે લાંગો સરણાઈ વગાડી રહ્યો હતો. તેણે સરણાઈ બંધ કરી દીધી. તેની લાંગી રાજધાનીમાં દોડી ગઈ અને પ્રતિષ્ઠિત લોકોને તેડી ઝગડાવાળી જગ્યાએ આવી પહોંચી. મહામુશ્કેલીએ એ લોકોએ ઝગડો અટકાવ્યો.

ઝપાઝપી દરમ્યાન આજીના ઘણા માણસો માર્યા ગયા. તે પોતે પણ બહુ ધાયલ થઈ ગયો અને તેને ઝાળીમાં નાખીને ઘેર લાવવામાં આવ્યો.

આ તરફ પુનરાજીના માણસો જીત-રંગિયા હતા, તેથી તેનું બગ દિનપ્રતિદિન વધવા માંડ્યું, અને આજીનો પક્ષ નબળો થવા લાગ્યો. હવે આજી ત્રારો થયો એટલે તે પોતાના માણસોને લઈને વરકાછાથી ચોટે દૂર ગયો અને ત્યાં ‘કંજરકાછા’ નામના એક ઉજ્જડ પાદરને વત્તાવી પોતાના પક્ષને સબગ જનાવવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો.

૪ : લોહીની ધારાએ સમાધાન

કુંજરકાછામાં જતાં જ આજીએ પોતાના પક્ષના યુવા-
નોને લશ્કરી તાલીમ આપવા માંડી. આ યુવકો રાતઠકાઠો
મરદાનગીભરી રમતો સાથે લડાઈની કેળવણી લેતા. પાંચસાત
વરગની તાલીમ હરમ્યાન આ યુવાનો ચોક્કા સમાન ફેખાવા
લાગ્યા. તેઓમાં નિજ મરદાનગી દાખવવાનો તરવરાટ ભાસ-
તાં જ આજીએ પોતાના વાસમાં લડાઈનાં મંડાણ માટે
આમથી તૈયાર કરવાનો હુકમ આપી દીધો.

સપ્તગી તૈયારી થયા પછી આજીએ પોતાના કૈમ
સાથે જરદાછા ઉપર ચડાઈ ઠરી. તેણે મોરચરીની ધાર પાસે
મેલાણ નાખ્યું. આ વખતે આજી એક હલકા વર્ગના વજ-
દર યુવકનો વેશ પારણ દરી પુનરાજીની રાજધાનીમાં ગયો.
અંદર દાખલ થતાં જ પ્રથમ તુરિયાવાડ આવી. ત્યાં ખાસ
દરી હલકા લોહો રહેતા હતા. અહીં મિઠાઈયો કોરી નાખતો
પટેલ લિલો હતો. તેણે આજીને છૂપા વેશમાં પોતાની જ
દોમનો યુવક માલ્યો અને તેને તે પોતાને ઘેર લઈ ગયો. તેની

શ્રી પણ આ ઉત્સાહભર્યા યુવકને જોઈને રાજ થઈ. તે સ્ત્રીએ આજીને તેનું નામ પૂછ્યું. આજી જોડ્યો: 'મારું' નામ કહું છે અને હું નિરાધાર છું.'

મિઠાઈયા કેરીની દીકરી યુવાન હતી. તેથી તેણે વિચાર્યું કે, 'આ યુવાન સારો છે. માટે તેને આપણી દીકરી પરણાવીશું અને એને આપણે ત્યાં જ રાખીશું.' ત્યાં આજી પોતાનો ભેદ ખૂલી ન જાય તે માટે બહુ જ કાળજી રાખતો. પણ એક વખત કંજરકાછાની એક સ્ત્રી જેનું લગ્ન જરકાછામાં થયું હતું, તે કંઈ ઉધરાણી માટે મિઠાઈયાને ઘેર આવી. તે આજીને જોઈ મિઠાઈયાને પૂછવા લાગી: 'આ યુવાન કોણ છે?' મિઠાઈયાએ કહ્યું: 'અમારો મહેમાન છે. છોકરો બહુ જ સારો જણાવાથી અમારો ખ્યાલ તેની સાથે અમારી દીકરી જીજ્ઞસા પરણાવવાનો છે.'

આલોક ઓરત ચેતી ગઈ કે એ કેરી નહિ પણ તેનો અન્નદાતા આજી પોતે જ છે. તે વખતે તે કંઈ પણ ન બોલતાં ગાત્રી ગઈ. પણ તે દિવસથી તે આજીની તપાસ રાખવા લાગી. રાજલક્ષ્મી ઓરત આજીને કંઈ પણ ઈન્ત ન થાય તેની પણ સંભાળ રાખવા લાગી.

એક વખત આજી કંઈ કામસર બહાર જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં પુનરાજીના છોકરા રમત રમતા હતા. નિશાન ભારતી વખતે દુસ્મનનું નામ લેવાનો સાધારણ રિવાજ હોવાથી તેણે બોલ્યા કે, 'નિશાન એવું વાગતે કે બાલે આજીની છાતીમાં લાગે.' આજી બાલે અજાણ્યો હોય તેમ છોકરાએને પૂછવા લાગ્યો કે, 'આજી વગી કોણ છે? એની

છાતીમાં મારવાનું તમે શું કામ જોલો છો ?’

આ નવીન માણસને આજની સિક્કારસ કરતો ભેઈ, બધા છોકરાઓ તેને મારવા ફરી વળ્યા; પણ એ જ વખતે પેલી ઓરતે છોકરાઓને કહ્યું કે, ‘આ નિર્દોષ માણસને તમે શા માટે મારવા તૈયાર થયા છો ? એ તો મારાં ઢાર ચારનાર છે, માટે એને છોડી દો !’ આ વાત સાંભળતાં છોકરાઓનો ગુસ્સો નરમ પડ્યો અને એ ઓરત આજને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ.

ત્યાં આજ ઉપદ્રવશ થઈ જોડ્યો : ‘તે’ મારા ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો છે તો હવે પુનરાજનાં ઢારો ક્યાં ક્યાં રહે છે એટલી તું તપાસ પણ કરી આપ ?’ તે જોડી : ‘એ વિશે હું કંઈ જાણતી નથી. પણ આજ પુનરાજને ત્યાં એક મરણ થયું છે તેથી બધા રાત્રે ત્યાં સૂવાને જશે. હું પણ ત્યાં ખરખરે જઈશ. એ તમે રાતે આવશો તો હું પૂરતી તપાસ પછી તમને ખબર આપીશ.’

રાત પડનાં જ આજ એ જ ગુપ્તવેશમાં પુનરાજના આકરવર્ગ સાથે દેલીના એક ખૂણામાં પડી રહ્યો.

પુનરાજના ઘરમાં ઓરતોની રડારાજ થઈ રહી હતી. પેલી ઓરત જદુજ આજાક હોવાથી પ્રથમ તેણે પુનરાજનાં ઢારોની માદિની મેળવી. પછી તે રડારાજમાં જતી ગઈ. હવે બહાર બેઠેલા આજ સભિગી રહે એવી રીતે તેણે એ સર્વ માદિની ફરજ વિજ્ઞાપમાં ગાવા માંડી. આવી રીતે આજને મર્વ માદિની મળી. પણ એ પછિયો જાદુમ દેલીમાં સૂતેલો હતો. તેની વૃદ્ધા-

વસ્થા થયેલી હોવાથી, વહેલી પરોડે જ તે નિદ્રામાંથી જાગી જીવ્યો હતો. તેની ઊંચા પ્રકારની શ્રવણશક્તિએ અને બુદ્ધિએ મજદૂર વિશ્વાપનો ભાવાર્થ ઝીલી લીધો. તેણે તાબડતોબ પુનરાજી અને અન્ય સરદારોને જગાડી સઘળી વાત સમજાવી, અને કહ્યું: ‘આજી અથવા જરૂર તેનો કંઈ ભેદ આવેલ હોવો નોંધ્યો.’

વાછિયાની વાત સાંભળી સર્વે સભાગ થઈ મથાલો. ‘સાથે આજી અથવા તેના ભેદને શોધવા લાગ્યા; પરંતુ આજી આ ગરબડનો લાભ લઈ વહેલો જ ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયો હતો.’

વાછિયા ભાદ્રામને શાંતિ વળે તેમ ન હતું. તેણે સઘળા સરદારોને લેગા કરીને કહ્યું: ‘આપણી સાંઠણીઓ અને બીજાં ઢોરોની આપણે તરત વહાર નહિ કરીએ, તો તે સઘળી ગઈ સમજવી.’

પુનરાજીને વાછિયાની વાતમાં તથ્ય લાગ્યું, એટલે તેણે ફેાજને તૈયાર થવાનો હુકમ આપી દીધો. થોડા જ સમયમાં ભાદ્રામવીરોનું સૈન્ય ચોતાના પશુધનની સંભાળ લેવા કૂચકદમ સાથે આગળ વધવા લાગ્યું.

આ તરફ આજી જરકાછામાંથી નીકળી પ્રથમથી જ બહાર તૈયાર રખાવેલ થોડા પર સવાર થઈ ચોતાની છાવણીમાં પહોંચી ગયો. તેણે તરત જ થોડાક માણસોની દુકડી લીધી અને તે મળેલી માહિતી મુજબ એ સ્થાન તરફ ઊપડી ગયો. તેને ખાતરી હતી, કે પુનરાજીની ફેાજ પણ હમણાં જ આવી પહોંચવી નોંધ્યો. તેથી તે રાત

રાતમાં જ ત્વરાથી ધારેલે સ્થાને પહોંચી ગયો. ત્યાં ગફ-લતમાં રહેલા પુનરાજના માણસોને ઠાર કરી, તેણે ગાયો, ભેંસો, ઘેટાં, બકરાં વગેરેને પોતાના કબજામાં લઈ લીધાં. ત્યાર પછી તે જ્યાં સાંઢણીઓને રાખવામાં આવેલી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પણ પુનરાજના માણસોની કતલ કરી તેણે સઘળી સાંઢણીઓને વાળી લીધી.

આમ પુનરાજનાં ઢાંરો વાળ્યા પછી આજીએ એક રખારી સાથે પુનરાજને સમાચાર મોકલ્યા. રખારીએ પુનરાજને આ સમાચાર આપ્યા. વાત સાંભળતાં જ પુનરાજએ આજીની પૂઠ પકડવા ફોજને ફરમાન કરી દીધું.

કુદરતની ગતિ વિચિત્ર છે ! દુશ્મન સાથે પગપાળા જ બાથ ભીડવાની હોંશવાળા આજી ભદુઆના પગમાં એક કાળા નાગે દંડ માર્યો. ત્યાં આવેશને લીધે જાછળી રહેલી છાતીવાળો આજી ભદુઆ સર્પદંડથી લાચાર થઈને જમીન પર ઢળી પડ્યો.

આજી ભદુઆને ગમતી પડતો નેઈ, સઘળા વીરો ઢોડી આવ્યા. આજીની દોરવળી વગર તેઓ દુશ્મનના કૈન્ય સાથે લડવા અગ્રમથ હતા. પોતાને સાપ કરત્યો હતો, તેથી તેના વીરો નાહિંમત થતા હતા. આ નેઈને આજીના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. તે તેમને અનેક રીતે સમજાવતા હાન્યો, છતાં મોજા પડેલા ભદુઆ સરદારોને પાનો ચડ્યો નહિ. હવે તેણે સહેજ વિચાર પછી સઘળા સરદારોને ફજરપાછે પહોંચી જતા દુકમ કરી દીધો. પોતે માત્ર એક લંગા માથે જ્યાં જ રહ્યો.

ત્યાં તો મારમાર કરતું પુનરાજીનું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. આજીએ પોતાનું તીરકામકું લાવવાનો હુકમ કર્યો. લંગો તીરકામકું આપી સિંધુડો રાગ શરણાધમાં આલાપવા લાગ્યો.

આજી લડુઆએ પુનરાજીના સૈન્ય પર એકલે હાથે તીરનો મારો ચલાવવા માંડ્યો. આજીની કમાનમાંથી વિદ્યુત્વેગે છૂટતાં બાણોએ થોડા જ સમયમાં પુનરાજીના સૈન્યમાં ત્રાસ વતોવી દીધો. તેનું સૈન્ય આ ઝેરી બાણોના મારથી બચવાને થોડી વાર થંભી ગયું.

એટલામાં આજીને ઝેર ચઢી ગયું હતું. તેની છેલ્લી પળ પણ હવે ભરાઈ ગઈ. એ જોઈ એક ગીધ એના મસ્તક ઉપર આવી બેઠું. લંગો ગીધને ઉડાવતાં બોલી બોલ્યો: 'આ શૂરવીર નર છે, એને પોતાનો જીવ જરા પણ વહાલો નથી. એ રણમથકાનમાં ઝઝૂમનાર વીર છે. માટે આ ગીધ! તું એના શરીરનું નામ લઈશ મા.'

અહીં પુનરાજીના સૈન્યમાં અજબ જેવી ધતુવિંધાએ પ્રવળાને ડરાવી દીધા હતા. તે સેનામાંથી કોઈ પણ એક ડગતું સરખું આગળ ચાલવાની હિંમત કરી શક્યું નહિ. આજીની અતુલ બડાદુરીથી તેનાં દુસ્મનોનાં મોઢાંમાંથી પ્રશંસાનાં વચન નીકળી પડ્યાં. તેમણે માનપૂર્વક આજીના શબને ઝોળીમાં લઈ લીધું. પછી સર્વે જરકાછા આવ્યા. આજીના શબને વિધિપૂર્વક અગ્નિચંદ્રકાર કરી, તેમણે ગમગીની-પૂર્વક આજીની યાદ પાળી.

આજનો સાચીદાર લંગો સીધો કંજરકાંઠે આજના મૃત્યુસમાચાર આપવા દોડ્યો. ત્યાં મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી હાહાકાર થઈ રહ્યો. બહુઆ યુવાનો આજરૂપી મહાન છત્રથી વિહીન બની ગયા.

આજ બહુઓ નિઃસંતાન હોવાથી જામની પાથડી તેના પિત્રાઈ મોડ બહુઆના મસ્તક પર મૂકવામાં આવી.

મોડ બહુઓ એક મહાન દાતાર હતો. તેની દાતારીની આ એક વાત ચાલે છે, એક વખત તે વહેલો જીડી નદીએ નાહવા ગયો હતો, ત્યારે સાથે ગીધો માટે માંસ દેવાનું બૂલી ગયો હતો. ગીધડા પ્રથમથી જ હળેલા હોવાથી તેની આસપાસ આજોટવા લાગ્યા. તેથી મોડે તરત જ પોતાની છરી વડે પોતાની પિંડીઓ અને સાથજોમાંનું માંસ કાપી કાપીને ગીધડાઓ તરફ ફેંકવા માંડ્યું. આમ ત્યાં મુખી તે મૂંઝાત થઈને ઢળી પડ્યો, ત્યાં મુખી તેણે પોતાના શરીરનું માંસ ફેંક્યા જ ક્યું. તેના પગોમાંથી રક્તની ધારાઓ વહેવા લાગી, અને નદીનું પાણી પણ રક્તવર્ણ બની ગયું. મોડ બેભાન થઈ ત્યાં જ પડી રહ્યો. તેને બહુ સમય મુખી ઘેર ન આવેલો જોઈ દાસીઓ તપાસ કરવા આવી. મોડને લોહીકુડાવુ જોતાં જ એક દાસી કંજરકાંઠે ખજર આપતા દોડી ગઈ. થોડી જ વારમાં બહુઆ યુવાનો આવી પહોંચ્યા અને મોડને ગામમાં લઈ ગયા. છ માસ પછી મોડ આજીવ્યને પામ્યો.

આજીવ્ય પામતા જ મોડ બહુઓ પુનરાજી સામે ચેર દેવા માટે દાજીવના પાદચાદ પામે ગયો. સાથે તે

ઉત્તમ પ્રકારના પાંચસો ઘોડા લઈ ગયો. ત્યાં તેણે પોતાની સઘળી હકીકત જણાવી. પાદશાહે વાવેલા દુસંપના બીજમાંથી કેલું વિશાળ વૃક્ષ ફાલી ગયું, તે જોઈને પાદશાહ ખૂબ હર્ષિત થયો. આટલો સમય સ્વતંત્ર ગણાતા જરકાછામાં પોતાનો પગપેસારો થશે, એ લાલચે તે મોડને મદદ આપવા તૈયાર થયો.

મોડ ભદ્રાએ પાદશાહની સહાય સાથે અદ્વય સમયમાં જ જરકાછાને ઘેરો ઘાડ્યો. પુનરાજી માટે શાહી ફોજનો સામનો અશક્ય હતો, તેથી તેણે હાલ કિસ્તાના ફરવાનું બંધ કરી બેસવામાં જ કટ્યાણુ જોયું. વળી કિસ્તો પણ મજબૂત હતો, તેથી તેને આ જ પગલું ચોક્કસ જણાયું.

પાદશાહી ફોજ કિસ્તામાંથી કોઈ પણ બહાર જઈ શકે નહિ એનો પાકો બહોળસ્ત કરીને પડી હતી. પુનરાજી પાસે અનાજનો જથ્થો સારા પ્રમાણમાં હોવાથી તેણે ખાર માસ ખેંચી કાઢ્યા, પણ હવે એ સ્થિતિમાં વધુ રહેવાય એમ હતું નહિ. સંગ્રહ ખૂટવા આવ્યો હતો. વળી દુર્ભન ફોજ તરત જીઠે એવો સંભવ પણ નહોતો. આથી તેની અકળામણ વધતી જતી હતી. એટલે વાછિયા ભાદ્રામે એક નવીન યુક્તિ અજમાવવા પુનરાજીને કહ્યું. પુનરાજીએ સંમતિ આપતાં જ વાછિયાએ પાંચદસ માણસો જમી શકે તેવી જિંઘા પ્રકારની રસોઈ તૈયાર કરાવી. પછી તે દૂધ, પૂરી, દાળ, શાક, શીરો વગેરે દરેક રસોઈ હબરબારસો પત્રા-વળી અને પડિયા પર ચોપડી અને તે પતરાળી તથા પડિયા-ને કિસ્તાની બહાર ફેંકાવી દીધાં.

મોડને હવે આંખો આવી ગઈ હતી. તેને પણ પુનરાજની વાત માનવા નવી લાગી. તેથી તેણે પુનરાજને પૂછ્યું: 'હવે ક્યો રસ્તો આપણે મારે સલામત છે?'

પુનરાજ બોલ્યો: 'એટલું જ કે શાહી પાયદળ અને ઘોડેસવાર ફોજને પેલા જે ડુંગરોની વચ્ચેના રસ્તા પરથી લાવવા. જે તેમ થશે તો હું પહોંચી વળીશ.' મોડ આ વાતને સંમત થયો.

પુનરાજ તત્કાળ ત્યાં પહોંચી ગયો અને ફોજની વાટ જોવા લાગ્યો. અહીં મોડ ભડુઆએ શાહી ફોજને ડુંગરાળ રસ્તેથી ચાલવા હુકમ કર્યો. એ રસ્તો બહુ જ સાંકડો અને એક એક માણસ જઈ શકે એવી ટૂંકી વાળો હતો. શાહી ફોજ તેમાં દાખલ થઈ. હવે એક એક માણસ બહાર ગલીના મોઢામાંથી નીકળવા લાગ્યો, એટલે ત્યાં બહારથી પુનરાજ બહુ જ તેજપૂર્વક તલવાર ચલાવી તેની કતલ કરતો ગયો. આમ બધી ફોજની તેણે કતલ કરી નાખી. આમાં એક મોઢા જીવતો ગયો ગયો. તે સૌ પામે દોડી ગયો અને તેણે તેને પરિસ્થિતિ સમજાવી. તેથી મોઢો પુનરાજની દીકરી મોનલ જેને જરૂરદાસામારી નમ્ર કેદ કરી હતી, તેને લઈ જાગી ગયો. આ વાતની પુનરાજને ખબર પડી, એટલે તેણે પાતાના માણસ દોડાવ્યા અને મોનલને કેદ કરી મંગાવ્યો.

અહીંથી ચપગા બહુ જ ધામધૂમપૂર્વક નીકળ્યો. ત્યાં આવી નદી રાજધાની સ્થાપી. પુનરાજ અને પદ્મવતી રહેવા લાગ્યા.

૫: 'ભલે ચણાવ્યો ભટ્ટીએ'

પુનરાજી ભાદ્રામનો કુંવર માણેક અને માણેકને માંજી ભાદ્રામ થયો. ભટ્ટીઆનો જે વંશ ચાલ્યો, તેમાં મોડ ભટ્ટીઆનો જૂણો થયો અને જૂણાનો પિંગળ ભટ્ટીઓ થયો. આ બંને પેઢીઓ વચ્ચે ત્રણ પેઢી મુધી ઠીક ચાલ્યું. પરંતુ પાછળથી નજીવી વાત ઉપરથી બોલાચાલી થતાં જ ફરી વેરની આગ ભમૂદી ઊઠી. ભટ્ટીઆવંશ હવે બેરાવર હતો, તેથી તેમના સરદાર પિંગળ ભટ્ટીઆએ ભાદ્રામવંશની માનકુઆ નામની એક નાની શાખાને મારી હઠાવી. આમ ભટ્ટીઆ સરદારો બહુ જ બેરમાં આવી ગયા હતા. હવે ભાદ્રામ સરદાર માંજી ભાદ્રામ બહુ જ ડાહ્યો અને સ્વમાન-શીલ હતો. સઘળા સરદારો સહિત તે પોતાની માલ-મિલકત લઈને ગઢકાળને છેલ્લી સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ પંબળનાં સલસાણું શહેરની

• મયભાણુ શહેર એ આજનું લાહોર હોય એમ માનવામાં આવે છે.

મોડને હવે આંખો આવી ગઈ હતી. તેને પણ પુનરાજની વાત માનવા નવી લાગી. તેથી તેણે પુનરાજને પૂછ્યું: 'હવે કયો રસ્તો આપણે મારે સલામત છે?'

પુનરાજ બોલ્યો: 'એટલું જ કે શાહી પાયદળ અને ઘોડેસવાર ફોજને પેલા બે ડુંગરોની વચ્ચેના રસ્તા પરથી લાવવા. જો તેમ થયે તો હું પહોંચી વળીશ.' મોડ આ વાતને સંમત થયો.

પુનરાજ તત્કાળ ત્યાં પહોંચી ગયો અને ફોજની વાટ જોવા લાગ્યો. અહીં મોડ ભડકાએ શાહી ફોજને ડુંગરાળ રસ્તેથી ચાલવા હુકમ કર્યો. એ રસ્તો બહુ જ સાંકડો અને એક એક માણસ જઈ શકે એવી ટૂંકી વાળો હતો. શાહી ફોજ તેમાં ઢાખલ થઈ. હવે એક એક માણસ બકાર ગલીના મોઢામાંથી નીકળવા લાગ્યો, એટલે ત્યાં બકારથી પુનરાજ બહુ જ તેજપૂર્વક તલવાર ચલાવી તેની કતલ કરતો ગયો. આમ બધી ફોજની તેણે કતલ કરી નાખી. આમાં એક મોગલ જીવતો બચી ગયો. તે સૂર પાસે દોડી ગયો અને તેણે તેને પરિસ્થિતિ સમજાવી. તેણે મળો પુનરાજની ટીકરી ચોનલ જેને જરૂરયાતોમાંથી નક્કર દેદ કરી હતી, તેને લઈ લાગી ગયો. આ વાતની પુનરાજને ખબર પડી, એટલે તેણે પાતાના માણસો દોઢા અને મળાને દેદ કરી મગાવ્યો.

અહીંથી મળા બહુ જ ધામધૂમપૂર્વક મળાને આવ્યા ત્યાં આવી નવી રાજધાની સ્થાપી. પુનરાજ અને મોડ મહાદેવ પાદી દેદવા લાગ્યા.

૫: ' ભલે ચણાવ્યો ભટ્ટીએ '

પુનરાજી ભાદ્રામનો કુંવર માણેક અને માણેકનો માંજી ભાદ્રામ થયો. ભટ્ટાણો ને વંશ ચાલ્યો, તેમાં મોડ ભટ્ટાણો બૂલો થયો અને બૂલોનો પિંગળ ભટ્ટાણો થયો. આ બંને પેઢીઓ વચ્ચે ત્રણ પેઢી સુધી ઠીક ચાલ્યું. પરંતુ પાછળથી નજીવી વાત ઉપરથી જોલાચાલી થતાં જ ફરી વેરની આગ ભમૂકી ઊઠી. ભટ્ટાણવંશ હવે જોરાવર હતો, તેથી તેમના સરદાર પિંગળ ભટ્ટાણો ભાદ્રામવંશની માનકુઆ નામની એક નાની શાખાને મારી હઠાવી. આમ ભટ્ટાણ સરદારો બહુ જ જોરમાં આવી ગયા હતા. હવે ભાદ્રામ સરદાર માંજી ભાદ્રામ બહુ જ ડાહ્યો અને સ્વમાન-શીલ હતો. સધળા સરદારો સહિત તે પોતાની માલ-મિલકત લઈને ગઢઠાણને ઉઠ્ઠી સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ પંબળનાં સલભાણુ શહેરની

તેણે માંજી ભાદ્રામને કહી ચોકલાવ્યું કે, 'કેરુ પરણાવો
યા મુલક છોડી ચાલ્યા બાબો.' આ ભયંકર નિર્ણય સાંભળી
માંજી મૂંઝવણમાં પડ્યો. અન્ય ભાયાતોની સલાહ લેતાં
તેઓ કેરભાટના ભયથી કેરુનાં લગ્ન કરાવવા સંમત થયા.

આ વાતની કેરુને ખબર પડી એટલે તે અત્યંત
દુઃખી થઈ ગઈ. પોતે તો તનમનથી પિંગળ લડુઆને વરી
ચૂકેલ હતી. અનેક સંકષ્પોવિક્ષ્પો પછી તે પુરુષવેશમાં
પોતાની વિશ્વાસુ દામ્ત્રી સાથે નાસી છૂટી.

આ અરસામાં પિંગળ લડુઓ માંજીની મહેમાનગીરી
આપી પોતાના મુલક કંજરકાછે હતો. તેને કેરુનાં લગ્ન
કેરભાટ સાથે થોજવામાં આવે છે એવી ખબર પડી. એટલે
તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે તે જ વખતે મુઢકડું
નગારું વગાડ્યું. તે મુલલાણુ ઉપર ચઢાઈ કરવા સજ્જ
થયો. જે રાત્રે કેરુ કંજરકાછાને પાઢરે આવી પહોંચી,
તે જ રાત્રે પિંગળ પણ પોતાના મૈત્ર્ય સાથે ગઢગઢાર
નીકળ્યો. તેના લડકરના એક ચોકીદારની દૃષ્ટિ કેરુ પર
પડતાં જ તેણે છાવણીમાં જઈ પિંગળને ખબર આપી.
પિંગળ એ જ વખતે જડાર આવ્યો અને ત્યાં કેરુનો મુઠામ
દત્તો ત્યાં ગયો. કેરુ પિંગળને જોતાં જ દોડી આવી
ચરચર એંગળાણ પડતાં જ તેઓ એકમેકને માન
પૂરક લેતા.

પિંગળને સલભાણ પર ચઢાઈ કરી આવેલો બેઈ માંજી ભાદ્રામ પોતાના સરદારો સાથે પિંગળના સૈન્યમાં લગી ગયો, અને સઘળાઓએ મળી કેરભાટને લડાઈનો પયગામ મોકલી આપ્યો.

જવાબરૂપે કેરભાટ લડવા મેદાનમાં આવ્યો. ત્યાં રીતસર સંગ્રામ શરૂ થયો. ઠોરુ કુમારીએ પોતાની ઠળા દેખાડવાનો આજે નિશ્ચય કરી લીધો હતો. થોડા જ સમયમાં સલભાણનો ધણી કેરભાટ ઠોરુના અચૂક નિશાનનો લોગ બની ધરણી પર ઢળી પડ્યો. કેરભાટ પડતાં જ તેના હસ્કરમાં નાસભાગ થવા લાગી. પિંગળ ભદુઆએ સલભાણનો ઠબજે લઈ લીધો.

આમ સલભાણ સ્વાધીન કરીને પિંગળ ભદુઆએ માંજીને સોંપી દીધું, પોતે રસાલાંસહિત ગઢકાછે ફર્યો અને ઠોરુકુમારી સાથે બહુ જ શાનદાર રીતે લગ્ન કર્યાં.

બૂપતના વંશજોએ કેરભાટને માર્યો, તેથી તેઓ ભટ્ટીના નામથી ઝોળખાવા લાગ્યા.

ગઢકાછામાં અને સલભાણમાં ભટ્ટી રજપૂતોએ પોતાની મત્તા ઠીક જમાવી. પરંતુ આગળ જતાં તેમને જોરાસાન-વાળાઓએ હરાવી કાઢી મૂક્યા; એટલે તેઓ મોટા રણ તરફ આવતા રહ્યા. તેમણે સિંધના તે વખતના ઉમરકોટના રાજા સાથે અને ત્યાર પછી ગાલોરના તે વખતના રાજા સાથે લગ્નસંબંધ બાંધ્યો. તે પછી તેમણે તલ્હાતનો કિલ્લો બાંધ્યો અને ત્યાં પોતાની

સ્થાપી. પરંતુ ત્યાં થોડા સમયમાં આબુખાબુનાં ટોળાં
 ઊભટયાં. અનેકની કતલ થઈ અને તણોત નાશ પામ્યું.
 પછી ભટ્ટીઓએ ત્યાંથી ચાલીને બીજી કિલ્લો ખાંધ્યો. તેનું
 નામ તેમના સરદારના નામ પરથી 'દેવરાવળ' પાડ્યું.
 ઈ. સ. ૧૧૫૬ માં ભટ્ટીવંશમાં થયેલ 'જેયસલ' રાજાએ
 દેવરાવળથી દસ માઈલ દૂર એક સુરક્ષિત કિલ્લો ખાંધ્યો.
 તેનું નામ 'જેયસલમેર' પાડ્યું. આ જેયસલમેર આજ
 સુધી ભટ્ટી રાજપૂતોની રાજધાનીનું શહેર છે.

આ ગઢની પ્રશંસાએ લાટચારણોએ કહ્યું છે કે:-

હંડો:-ગઢ દિલ્લી, ગઢ આગરા, ગઢ તો વિકાનેર,
 ભલે ચણાવ્યો ભટ્ટીએ, ગઢ તો જેયસલમેર.

૬ : કૂલકુમારનો પ્રણયયોગ

પિંગળ લડુઓ નિઃસંતાન મરણ પામ્યો, એટલે તેના કાકા બાંભણિયાનો મોટો પુત્ર શિરાજ મુખી થયો. તેને પણ સંતતિ ન હોવાથી તે રાતદિવસ ચિંતામગ્ન રહેતો હતો.

એક દિવસ પ્રાતઃકાળે શિરાજ હાતણ કરી રહ્યો હતો ત્યારે નીચે આંગણામાં એક ગોલો અને ગોલી વાસીડ વાળી રહ્યાં હતાં. એ વખતે-ગોલીની નજર શિરાજ પર પડતાં જ તેણે પોતાની નજર પાછી ખેંચી લીધી, અને ભાંખા પૂંઘટ સાથે ગોલાને કહેવા લાગી: 'સવારમાં જ વાંઝિયાનું મોં જોવું પડ્યું !'

ગોલીના ચાંદો સાંભળી શિરાજ માત્ર અંગ પરનાં વસ્ત્રો સાથે ઠોળને પણ જણાવ્યા સિવાય ગઢકાછા ત્યજી ગયો અને ત્યાંથી દૂર આવેલ કિંગળાજ માતાના રસ્તા ઉપર ત્રણ દિવસ મુખી પડ્યો રહ્યો. ચોથે દિવસે સવારમાં બાલકનાથ નામના સમય યોગીની જમાત કિંગળાજ દેવીની યાત્રાએ ત્યાંની પસાર થઈ.

બાલકનાથે શિરાજને એક દુઃખી માણસ ધારી તેનાં દુઃખ વિશે પૂછ્યું. જવાબમાં શિરાજે માત્ર એક શ્લોક

માટીની ખોટ દેખાડી. મહારાજે તત્કાળ એક ધુક્કો તેને આપ્યો અને કહ્યું: 'સાથે આંખાનું ઝાડ છે તેના પર તું આ ધુક્કાનો ધા કરીશ, તો એક ક્ષણ જમીન પર પડશે. તે લઈ તું મારી પાસે આવ.'

શિરાજ યોગીની આજ્ઞાનુસાર એક ક્ષણ લાવીને હાજર થયો, એટલે યોગીએ કહ્યું: 'આ ક્ષણ સર્વે રાણીઓને ખવડાવજે, તેમાંથી એક રાણીને પેટે તારે ત્યાં પુત્રનો જન્મ થશે.'

શિરાજ હરખસેર પોતાને હેશ પાછો ફર્યો અને યોગીની આજ્ઞાનુસાર રાણીઓને ક્ષણ ખવડાવ્યું. નવ મહિના પછી સાથે જ શિરાજની અણુમાનીતી રાણીને પેટે એક ખૂણસૂરત કુમારનો જન્મ થયો. કુમારનું શરીર કૂલસમાન કામળ હતું, તેથી તેનું નામ કૂલકુમાર રાખવામાં આવ્યું.

કૂલકુમારની સાથે બીજા સાતવીસું બાળકોનો જન્મ થયો હતો. તેઓ બધા કૂલકુમારની જ ઉંમરના હોવાથી તેના ખાસ મિત્રો બની ગયા હતા. કૂલકુમાર આ સંગામીઓ વિના ક્યાંય પણ જતો નહિ. આ સંગામીઓ એક વખત ચિત્રાર માટે ફરતા ફરતા સોતા રાજપૂતોના રાજાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બાગમા માતા કુમારીઓ રાસડા લેવામાં ગુલ્લવાન બની ગઈ હતી. એ મુંદરીઓ મધુર દઈ જો દિશાઓ ગળતી રહી હતી.

કૂલકુમારે મુંદરીઓના રાસમાં વિશેષ પાડવા બેઠો હતો તેથી કહ્યું. હમાનમાંથી તે નીર વજ્રદ્યુ, અને તે રાસના નાચ પર કુમરિકાઓ જૂલો રહી હતી, તે

ઢાલને વીધી બહાર નીકળી ગયું. કુમાર પોતે પણ કુમારિકાઓ નજદીક ગયો. કુમારને નજદીક આવેલો જોઈ, એક ચિંતાવણી છોકરી બોલી બિડી: 'તમે અમારા ઢાલમાં તીર મારી રમતમાં લાગ પાડ્યો છે. હવે અમે કંઈ ધનામ લીધા વગર તમારું તીર લેવા હર્ષિ નહિ.'

આથી કૂલકુમારે દરેક કુમારિકાને અકેક સોનામહોર આપી, પોતાનું તીર લઈ ચાલવા માંડ્યું. તેને જતો જોઈ, એક કન્યાએ પૂછ્યું: 'વળી પાછા ક્યારે પધારશો?'

કુમાર બોલ્યો: 'આજથી બરાબર એક મહિને એટલે આવતી અમાવાસ્થાને દિવસે તમારું રાસ-મંડળ નિહાળવા અવસ્ય આવીશ.'

આ સાંભળી સઘળી કુમારિકાઓએ આનંદિત થઈ તેને માનપૂર્વક વિદાય આપી.

અમાવાસ્થાનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે કૂલકુમાર નિયત સ્થાને જઈ પહોંચ્યો અને રાસમાં રમઝૂમ કરતી કન્યાઓ પાસે આવ્યો. ત્યાં એક રાજપૂત રૂપસુંદરી પર તેણે પોતાના હાથમાંનો અરગબનો કટોરો રેડી દીધો. પણ તે પરિણીત છે એવી જાણ પડતાં કુમારના ઉદ્વેગનો પાર રહ્યો નહિ. તે નિરાશ થઈને પોતાને વતન પાછો આવ્યો. પછી દૂંધ સમયમાં અહીંથી તે પોતાના સાથીઓ સાથે સાધુવેશમાં જિજ્ઞાસકોટની રાજકુમારી જેની તેણે પૂર્વ પ્રશંસા સાંભળી હતી, તેને મેળવવા ગયો.

જિજ્ઞાસકોટને પાદરે આવતાં તે સૌએ ત્યાં આવેલા મેરાણસર નામના તજાણ પર તંબૂ નાખી મેલાણ કર્યું.

જેતજેતામાં છ માસ વીતી ગયા, છતાં કૂલકુમારને રાજ-
કુમારીનાં દર્શન થઈ શક્યાં નહિ. તેની અખૂટ જેવી
ધીરજ દિનપ્રતિદિન ખૂટતી જતી હતી. રાજકુમારીના સ્નેહ-
મૃતનું પાન કરવા કુમાર બહુ જ તલપાપડ થવા લાગ્યો.

જિજ્ઞાસાની ભોરીકુમારીએ કોટથી એકાદ કોથને
અંતરે આવેલી એક મનોહર પુષ્પવાટિકામાં ખાસ પોતાને
માટે એક વાવ તૈયાર કરાવી હતી. કુમાર એક રાત્રે પોતાની
જત્રી સાથે એકઠો જ ત્યાં પહોંચી ગયો. બરાબર મધ્ય-
રાત્રીને સમયે ભોરીકુમારીની એક હાસી વાવમાં પાણી
ભરવા આવી. તેને જોઈ કુમારે કનૈયાની ખંસી સમી પોતાની
જત્રી ઉઠી. કૂલકુમારની જત્રી વગાડવાની શક્તિ અદ્ભુત
હતી અને તેમાં અજબ મીઠાશ હતી.

હાસી કુમાર પ્રત્યે જોઈને તેના મનના ભાવો કળી ગઈ.
કુમારે ચાર અમૂલ્ય રત્નો પોતાની ઝોળીમાંથી કાઢી આપ્યાં.

ખીજે દિવસે કૂલકુમાર પોતાનો સંપૂર્ણ સ્વાગ સહ
જિજ્ઞાસનગરીમાં 'અડાલેક'ની ધૂન મચાવતો ભોરીકુમારીના
મહેલ તરફ ચાલવા લાગ્યો. મહેલના દરવાજા પાને આવી
પહોંચતાં તેણે 'અડાલેક'નો ગુલંદ પોકાર કર્યો.

કામદેવના અવતાર મમા યોગીને જોઈ ભોરીકુમારી
ના મનમાં નહિ અનુભવેલી લાગણીઓ ફરી વળી. કમલ
નો એ જ સ્થિતિ હતી.

જિજ્ઞાસાની દેવળી કુમાર ચાલ્યો ગયો. પણ ભોરી
કુમારીના મનમાં દિનપ્રતિદિન આંતરેવેદના વધવા લાગી
, હૃદયમાં, અને નિષીઘ્ન અને નમ્રમીઠા ભોરીકુમારીને

સ્વાસ્થ્ય અર્પી શક્યા નહિ. છેવટે લોરીકુમારીના પિતા કૂલકુમારને મહાત્મા ધારી સમસ્ત કચેરી સહિત તેની પાસે પગે ચાલીને ગયા. પોતાની પુત્રીનો ઇલાજ કરવાની ઇચ્છાથી તેણે એ મહારાજને પોતાને ત્યાં લોજન લેવાની વિનંતિ કરી.

ખીજે દિવસે નિયત કરેલે સમયે કૂલકુમાર ઊજડકોટાધિપતિને ત્યાં લોજન લેવાને ગયો. યોગીને જોતાં જ લોરીકુમારીનું સઘળું હૃદય દ્રવ થઈ ગયું. પરંતુ જેવો યોગી ચાલ્યો ગયો કે તરત જ લોરીકુમારીને હૃદય મૂળ સ્વરૂપમાં આવી નડ્યું. આ ઘટના જોઈ રાજાને યોગીની સિદ્ધિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ખેસી ગયો.

વળતે દિવસે યોગી પાછો રાજા પાસે આવ્યો. ત્યારે લોરીકુમારી સિવાય રાજકુટુંબનાં સઘળાં માણસો યોગી-રાજના ચરણમાં આવી નમ્યાં.

આવી રીતે પ્રસંગોપાત્ત આવતાં એક દિવસ દાસીએ યોગીને લોરીકુમારીની ઝાળખાણ કરાવી. અત્યાર સુધી યોગી તરીકે જાહેર થયેલો કૂલકુમાર લોરીકુમારી પાસે ગદકાછાના કુમાર તરીકે જાહેર થયો. એ વાત જાણી લોરીકુમારીના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. લોરીકુમારીના પિતાએ પણ આ વાત સાંભળી, ત્યારે તે લોરીકુમારીને કૂલકુમાર સાથે પરણાવવા સંમત થયો. એક શુભ મુહૂર્ત જોઈ રાજાએ ઉલયને લગ્નગ્રંથિથી એક કરી દીધાં.

યોગક દિવસોમાં કૂલકુમાર પોતાના સંગાથીઓ અને લોરીકુમારીને લઈ ગદકાછા આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ધામધૂમ-પૂર્વકના સ્વાગત સાથે સર્વે એકત્રીજાને આનંદપૂર્વક લેવાં.

૭ : 'પચ્છમની પત્રિની' અને ગારુડી ભેરિયો

ભટ્ટીવંશમાં દેપાળ ભટ્ટીનો પુત્ર દોર થયો. તેને 'પોતાનું' પાણી રાખીને ઘણા અભિમાની રાજાઓનાં અભિમાન ઉતારી દીધાં.

દોર ભટ્ટીનો દીકરો ભદ્રસેન થયો. તેના બાળ તથા નોપણ નામના બે કુમાર થયા. મહકાળ અને જેયકમેર એમ બંનેના રાજ્યકર્તા તેઓ જ હતા. બાળનો મોટો કુંવર સુખદેશ અને નાનો મુરુ થયો. આ મુરુ મોટો હાનવીર હતો અને યાચકોને તેમની માગણી મુજબ હાન આપતો. મુરુને મોટો કુંવર ભેરિયો હતો.

ભેરિયા બધાં પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેને પ્રાણી બનાવવાનો વિચાર થયો. તેણે પોતાના જગીયામાં તુલસીના ઝાડ વગેરેની દીધાં. તુલસીએ બધાં મોટી ઘડ, ત્યારે તેણે તેમને પાણી રંગારંગને રંગવેરંગી બનાવી અને તેમની મોઢીએ નૈવાસ કરાવે તે મોને પ્રાણી બનાવવા કહ્યું.

વા લાગ્યો. હીરા, માણેક અને મોતીનડિત મુરલીઓ
આઠે પ્રહર જેસલમેરનું વાતાવરણ ગળવવા લાગી.

જેસલમેરવાસીઓને આ મોરલીનાદ રુચિકર ન લાગ્યો.
અને તેઓ ભેરિયાની ઘણી ટીકા કરવા લાગ્યા. આથી
ભેરિયો પોતાના એકસો ચાલીસ સંગાથીઓ સાથે જેસલ-
મેરની હઠ છોડી ગયો.

આલતાં આલતાં તે પચ્છમાઈ ડુંગર પાસે આવી
પહોંચ્યો. ત્યાં સર્વ સંગાથીઓ વિસામો લેવા બેઠા. અચાનક
ડુંગરમાંથી કંઈ અવાજ આવતાં ભેરિયો ચમક્યો. તેણે તે
તરફ જોયું તો એક ઘરડો યોગી પોતાના ચેલાઓને યોગ-
વિદ્યા શીખવી રહ્યો હતો. ભેરિયાએ પોતાના જ્ઞાન સતેજ
થી અને તે ચેલા યોગી મહાત્માની યોગવિદ્યાનું શિક્ષણ
ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો. બ્યારે યોગી મહાત્માનું શીખ-
વવાનું કાર્ય પૂરું થયું, ત્યારે તે યોગી પોતાના ચેલાઓને
યોગવિદ્યા સંબંધી પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો. પ્રશ્નોના ઉત્તર
આપવાની અશક્તિથી ચેલાઓ પણ ચુપ રહ્યા. આ વખતે
ભેરિયો દૂર બેઠો હતો. તેણે એ પ્રશ્નોના જવાબ આપવા
માંડ્યા. આ સાંભળી યોગીને નવાઈ લાગી. તેણે ભેરિયાને
પાસે બોલાવ્યો અને પૂછ્યું: ‘બેટા ! આ વિદ્યા ક્યાંથી
શીખ્યો ?’ ભેરિયો હાથ બેડી બોલ્યો: ‘ગુરુજી ! આ
આપની જ વિદ્યા છે. આપ જે શિક્ષણ ચેલાઓને આપી રહ્યા
હતા, તે મેં ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું છે. તેનું આ પરિણામ છે.’

ભેરિયાનું ઉત્તમ શુદ્ધિબળ

ચુપ થયો.

તે જ દિવસથી લેરિયો યોગી મહાત્મા પાસે યોગ-વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો, અને થોડા જ સમયમાં તે પોતાની અદ્ભુત અહ્લુશક્તિને લીધે તેમો પૂરેપૂરો પાવરધો થઈ ગયો.

જ્યારે તે યોગવિદ્યામાં પારંગત થઈ ગયો, ત્યારે શુરની આજ્ઞા લઈને બહાર આવ્યો અને પોતાની મંડળી સાથે આગળ ચાલ્યો. જ્યારે તે શેષાપટ્ટણની પટોશમાં આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના સંગાથીઓને બુઢાબુઢા મુલકોની અને ત્યાંની વિદ્યાની તપાસ માટે મોકલ્યા.

કચ્છમૂંઝિના ઉત્તર પ્રદેશ તરફ આવેલ પચ્છમગેડ પુરાતન સમયમાં શેષાપટ્ટણના નામે પ્રખ્યાત હતો. શેષાપટ્ટણમાં એક વખત સંગાર જાતિની આજુ વર્તતી હતી. એ સંગાર જાતિની એક રાજકુમારી મગઈ સંગાર એક સમયે શેષાપટ્ટણની મહારાણી હતી.

કચ્છના હાલના બુજનગરની પટોશમાં એક વખતે નાગ નામની વીરબાહુ જાતિનું આધિપત્ય હતું. એ અગ્રસામાં મીરાપૂ-મુખન્દિ નામરાજ બાંધ્યા બેઠીને બાબુ બુજન હાલના પાવર પચ્છણમાં હકૂમત ચલાવી મારાણે કચ્છ પર પોતાની મજા જમાવી બેઠો હતો.

શેષાપટ્ટણની અધિષ્ઠાત્રી મગઈ સંગાર એ નાગ જાતિની દાસ હતી. 'પચ્છમની પદિની' નરીકે પ્રખ્યાત પ.મિટી એ મગઈ મગારે આસપાસના અનેક નાગરાજેને મદાત કરીને જાંતિન બનાવ્યા હતા. માત્ર એક બુજન રાજ એક સો ત્રાંચો જાવ એમ ન હતો. મગઈ સંગાર

એને વશ કરવા પોતાની તમામ વિદ્યા અજમાવી નેઈ,
પરંતુ પરિણામમાં તેને નરી નિષ્ફળતા જ મળી.

આ સગઈ સંગારે ભેરિયાના સંગાથીઓને પોતાની સાથેના નાગોના કરંડિયા સાથે મોરલીઓની ધૂન મચાવતા આવતા જોયા. તેને તેમની વિદ્યાની કસોટી કરવાની ઇચ્છા થઈ.

સગઈ સંગારે એ સાથીઓને બોલાવી નાગ દેખાડવા કહ્યું. તેમણે નાગના કરંડિયા ખોલ્યા, પણ બધા નાગ ગેળ !

ભેરિયાના ચેલાઓ નાગ ગેળ થયેલા નેઈ બહુ જ શર-
મિંદા થયા અને કરંડિયા ઉડાવી ચાલવા લાગ્યા. પણ સગઈ સંગાર એમ છોડે એમ નહોતી. તેણે તેમને કહ્યું : ‘તમે તમારા વચન મુજબ મને નાગ દેખાડી શક્યા નથી, માટે મારા કેદી છો.’ આમ કહી તેણે ભેરિયાના સંગાથીઓનાં બધાં કપડાં ઉતારાવી લીધાં અને તેમને અકેદ લંગોટી બંધાવી. પછી તેણે તેમનામાંથી બેને ભેરિયા પાસે મોકલ્યા અને બીજાઓને હોદ દબાવે બેસાડી દીધા. ચેપાપટ્ટણમાં સગઈ સંગારને હાથે લૂંટાઈ ગયેલા ચેલાઓમાંના બે ચેલાઓ ભેરિયા મારુડી પાસે આવી પહોંચ્યા. તે વખતે એ ચેલાઓના અડીખમ શરીર પર માત્ર એક લંગોટી ત્રિવાચ બીજું કંઈ કપડું ન હતું. તેઓ હાંફળાફાંફળા થઈ ગયા હતા. તેમને આવી દશામાં નેઈને ચાલાંક ભેરિયો તરત જ કળી ગયો કે, ‘જરૂર કંઈ નવાજૂની બની છે અને જરૂર કંઈ હાથચાલાદી થઈ છે.’

પોતાના ચેલાઓના આવા હાલબેહાલ નેઈને ભેરિયો મારુડી લાલપીળો થઈ ગયો. ભેરિયાએ કહ્યું.

હારેલા તે ચેલાઓની પીઠ ચાળડી અને તેમને હિંમત આપી તૈયાર કર્યાં. આમ તેણે પોતાની મંડળી જમાવી અને મજલ દડ મજલ કરતાં તેણે શેષાપટ્ટણને પાદરે પોતાના ડેરાતંબૂઓ ખડા કરી દીધા.

પ્રણયદેવની પરીક્ષા

સગઈ સંગારને શેષાપટ્ટણને પાદરે તંબૂ નાખીને પડેલા ભેરિયા ગારુડીની જાણ થઈ, ત્યારે તે હર્ષમાં ફરી બેઠી. તે ભેરિયા કેવોક રૂપરૂપનો અંગાર છે અને કેવોક જાગવાન છે તે જાણવા માટે સગઈ સંગાર ત્રણચાર સાહેલીની સાથે પનઘટ પર ગઈ. તેણે માથે પાણીનાં બેડકાં ઉપાડ્યાં હતાં, અને પાણી ભરવાને બેડકાને તે ગજગતિએ ભેરિયા ગારુડીને મુકામે હરખતોર ચાલી નીકળી. ભેરિયાએ આ સમાચાર જાણ્યા ત્યારે તે હર્ષમાં નાચી બેઠ્યો અને તે પલ્લુ ફૂવા તરફ ચાલી નીકળ્યો.

ગરેડીના ચૂંચૂં અવાજ સાથે સગઈ સંગાર નાજી દાયાએ પાણી ઝિંચતી હતી. ત્યાં ભેરિયાએ તેની પામે આવીને પોતાનું પાત્ર બરી દેવા દ્યું. ભેરિયાએ જ્યારે તેની આગળ પાણીની માગણી કરી, ત્યારે સગઈ સંગાર તેના માંમલ દેદને તથા તેના ચમકતા કપાળને જોઈ રહી. તાગમેચક અથવા માંપુ અને તે લોદનુંબાની ગંધ જેવાડી જ રહી. જ્યારે તેની મખી ભેરિયાના પુંબાસ થતા હતા ત્યજા ત્યાજા લાગી અને છતાં જ્યારે તે તેમને જોઈ, ત્યારે સગઈ સંગાર ભણે પીજમાં આવી જઈને

બોલી: 'અરે ભાઈ! પાણી ભરવું હોય તો તમે જ ભરી લિયો, આ તો તુંબડું છે કે તળાવ?'

જાણે આ ખીજ પર ઠંડું પાણી રેડતો હોય, તેમ ભેરિયો ગારુડી ઠંડે પેટે બોલ્યો: 'ભાઈ! ભરો, ભરાઈ જશે!'

'ના રે ના, ભાઈ! આપણાથી નહિ ભરાય,' એમ છણકો કરતી સગઈ સંગારની સખી બોલી.

હવે ભેરિયા ગારુડીએ પોતાના તુંબડાને કૂવામાં ઉતાર્યું. તેનું તુંબડું પાણીમાં ઊતરતાં જ સઘળી સખીઓના ઘડાઓ કૂવામાં ઠાઈ ભેદી મંત્રબળથી ત્યાં જ અટકી ગયા.

સગઈ સંગાર તો ફાટી આંખે ઘડાને અટકતા જોઈ જ રહી. તેની પાસે તેની વિદ્યા ફાક હતી.

હારેલી સગઈ ઘડાઓને કૂવામાં જ રહેવા હઈ પોતાની સખીઓ સાથે ચાલી ગઈ.

ખીજે દહાડે લાલધૂમ સૂર્ય નાડાવાડું ઊંચો ચડ્યો હતો. સૂર્યનાં યુવાન કિરણો ફૂટી ફૂટી જગતને અજવાળી રહ્યાં હતાં. ત્યારે સગઈ ભેરિયાની કસોટી કરવા માટે ઠમક ચાલે ચાલતી તેની છાવણીમાં ગઈ. તે ત્યાં પહોંચી ત્યારે ગારુડી રૂપાળા રંગોથી અજકતા ઢોલિયા પર ચાદર ઓઢીને સૂતો હતો. સગઈ સંગારે ત્યાં પહોંચતાં જ તેના માથા પરથી ચાદર જેથી લીધી અને તે અબચળ બનીને જોઈ રહી!

ત્યાં ભેરિયાને બહારે માત્ર ચાર ક્ષગિંગા હારોહાર પડેલા જણાયા. આ દેખાવ જોઈ તે અવાક બની ગઈ.

પણ તે ગાંજી જાય તેમ નહોતી. તેણે પોતાની સખીઓને કહ્યું: 'આ કાળિંગા ખાવાલાયક છે, ચાલો ખાઈએ!'.

પણ ભેરિયાના એક ચેલાએ તેને કહ્યું: 'તું આ કાળિંગા ખાઈશ તો તેમાં જેટલાં બીજ છે, તેટલા ભેરિયા તારા પેટમાં ઊછરવા માંડશે.'

સગઈ નાહિંમત થઈ ગઈ. તે હવે તેમના ચેલાઓને ભેરિયાનાં દર્શન કરાવવા વિનવણી કરી રહી.

ચેલાઓએ કાળિંગા ઉપર ચાહર ઝોઢાડી અને યોડી વારમાં ભેરિયો આળસ મરડીને ઊભો થયો.

ચાર આંખો ભેળી થઈને તારામૈત્રક રચાયું. ઉત્તમન દ્વંદ્વમાં પ્રેમસરિતા વહેવા લાગી.

વાતો કરતાં ભેરિયાએ તેના આગમનનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે સગઈ માત્ર આટલું જ બોલી: 'આપ અમારા મહેમાન છો, આપની કાલે મારે ત્યાં જમવા આવવાનું આપને અને આપની મંડળીને આમંત્રણ આપું છું.'

'પણ મારા માણસો ઘણા છે, તમે તેમને જગ્યા નહિ શકો,' ભેરિયાએ કાલે દત્તાવતાં કહ્યું.

'માણસોની મંજ્યા તમે તેટલી હોય, હું તેમને જગ્યાવા શક્તિમાન છું.'

આમ તાળાતાળને અને ભેરિયો આમંત્રણને ધારે પેટી શક્યો નહિ.

ચીજ રિવને મજબૂત કઈ અમન્યાર દેખાવાને રિમાં ભેરિયે જે પોતાના રોક મેવાને પેટમાં જમવા પ્રાપ્ત

ચેલાએ ત્યાં જઈ માત્ર આટલું જ કહ્યું: ‘મને ઝટ જમાડી દો, મારે ગામ જવું છે.’

તેને જમવા બેસાડવામાં આવ્યો. પીરસેલી યાળી આવી. તેવી જ તે ચટ કરી ગયો. તેણે અપાટાબંધ કોઠીઓની કોઠીઓ, તપેલાં અને કડાયાં ચટ કરી નાખ્યાં. છતાંયે તે ફરી ફરી માગમાગ કરવા લાગ્યો.

સગાઇનો ગર્વ ગળી ગયો. તે લેરિયાની માફી ને દયા યાચવા તેની પાસે દોડી ગઈ.

લેરિયાની તેના પર કૃપાદષ્ટિ થઈ. તેણે તેને કહ્યું: ‘તમે જાઓ. હું હંમણું જ મારા શિષ્યગણ સાથે આવું છું.’ ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તેણે એક કોઠી પર કપડું ખાંધી પોતાના બધાંયે માણસોને બેસાડી પીરસવાનો હુકમ આપ્યો. બધાનાં પેટ ચિઠ્ઠાર ભરાતા છતાંયે હજી કોઠી ચિઠ્ઠાર હતી. લેરિયા ગારુડીની બુદ્ધિ ને તેનું કામદેવ જેવું રૂપ નિહાળી સગઈ તેના પર વારી જવા લાગી. તેને તેના પર કુરબાન થવું પણ લાગ્યશાળીનું કામ જણાયું.

પણ છતાંયે તેણે ગારુડીને વધુ ચકાસવા કહ્યું: ‘તમે એવા દંડમી છો તો મારી બહેન તગઈ સંગારે શેષા-પટ્ટણની ખાંડણીનો ઇંબરો લીધો છે, તેને કંઈ પણ આપ્યા વગર અનાજ ખાંડી આવો.’

તગઈ

તગઈ સંગારે શેષાપટ્ટણનું અનાજ દગવાખાંડવાનું કાર્ય પોતાને હાથે રાખ્યું હતું. એક વિશાળ દીવાનખાનામાં એલે પંદીઓ અને ખાંડણિયાં મંગાવી રાખ્યાં હતાં.

ગામમાં જેને પોતાનું અનાજ દળણું કે ખાંડણું હોય તે તગધને ઘેર જઈ દળી-ખાંડી આવે. આના ઘડતામાં તે તગધને અનાજનો ચોથલાગ આવે. તગધ સંગાર ગમે તેવા માણસ પાસેથી પણ ચોથ ઉઘરાવ્યા વગર રહેતી નહિ.

લેરિયો ગારુડી ફાટ્યાંતૂટ્યાં કપડાં પહેરીને તેને ત્યાં શેર જુવાર ખાંડવા આવ્યો. તેણે તો જુવારના ફાણા ખાંડણિયામાં વગરરજાએ ખાંડવા માંડ્યા. તેને આમ વગર-રજાએ ખાંડતો જોઈને તગધ તેને ધમકાવવા લાગી.

પણ લેરિયાએ તો જુવાર ખાંડી, ફાણા બકાર કાઢી, કપડામાં બાંધી ચાલતી પકડી.

આમ તે જખરાઈથી ચાલતો ધયો એ જોઈને તગધ સંગાર તેની પાછળ દોડીને પોટકું પકડી ખેંચવા લાગી. હવે ખેંચાખેંચી થઈ, ત્યારે લેરિયાએ ચમત્કાર બતાવવા માટે તેના ઉપર અડદના ચાર ફાણા છાંટ્યા, એટલે તગધ સંગાર ગધેડી બની ગઈ. પછી લેરિયો સવાર થઈ પોતાના ટેરાનંબૂમાં ગયો.

છાવ-પ્રીમા આવી તેણે તેણે પીડવાની એક ધાત્રી તૈયાર કરાવી અને તગધ (ગધેડીસ્વરૂપે)ને તેમાં ભરી દીધી.

ત્યારે મગધને આ ખતર પડી ત્યારે તે જોડમ દોડી આવી અને તેને લીનવવા લાગી. લેરિયો તેના માણસ-ને પાંદે પગથી ઉડાડવાનું વચન બેઠાથી શરૂયો, ત્યારે જ તેણે જમણી બહેનને નત્રપોત્રથી અડત સ્વરૂપમાં આ- અને તેની બહેનને હચાકે કરી.

‘અમારા ગામમાં એક કલાલણ છે. તમે તેની પાસેથી મફત શરાબ પી આવો તો જ તમારી વિધા સાચી.’

લેરિયો સંમત થયો !

કલાલણ વિધામાં પૂરી હતી. તે બધાં પાસેથી મદ્યના પૈસા લઈ પાણી પાતી હતી.

રાત પડતાં જ લેરિયો ગારુડી ફકીરવેશે તપાસ કરતો કરતો પેલી કલાલણ પાસે ગયો. તેણે તેની પાસે મદ્યની માગણી કરી. આ ફકીરને નવો ઘરાક બાણી કલાલણે પોતાના શિવાજ મુજબ તેને મદ્યનો એક ખ્યાલો આપ્યો. પણ લેરિયો તરત જ ચેતી ગયો. તેણે મદ્યને નામે પાણીથી ભરી અપાયેલા તે ખ્યાલાને પાછો આપ્યો.

હવે કલાલણે ચાલાક ફકીરને બેતાં જ માટલામાંથી સાચા મદ્યનું ‘ખાકું’ લઈું: પણ અજાણી વચ્ચે બધાં જ માટલાં પાણીમાં ફેરવાઈ ગયાં.

આ બધીયે કરામત ફકીરની જ બાણી કલાલણ સગઈ-ને ઘેર ફરિયાદ કરવા માયું ફૂટતી ગઈ.

સગઈ કલાલણને ધીરજ આપતી હતી, ત્યાં જ લેરિયો પહોંચી ગયો ને બોલ્યો: ‘હવે સંતોષ થયો ?’

છતાંજ સગઈએ ત્યારે બધાય સંતોષ વચ્ચે એક અસંતોષ બહાર કઠ્યો ત્યારે ગારુડીએ તે શરત પણ પૂરી કરવાનું બીડું ઝડપ્યું.

સગઈને નવસો નવાણું નાગ નાયવાની પ્રતિજ્ઞા હતી. માત્ર એક મારવાડી નાગ જ તેનાથી નથાતો ન હતો.

લેરિયો સગઈને તેની શક્તિનો પરચો બતાવવા આતુર હતો.

‘અમારા ગામમાં એક કલાલણ છે. તમે તેની પાસેથી મફત શરાબ પી આવો તો જ તમારી વિધા સાચી.’

ભેરિયો સંમત થયો !

કલાલણ વિધામાં પૂરી હતી. તે બધાં પાસેથી મઘના પૈસા લઈ પાણી પાતી હતી.

રાત પડતાં જ ભેરિયો ગારુડી ફકીરવેશે તપાસ કરતો કરતો પેલી કલાલણ પાસે ગયો. તેણે તેની પાસે મઘની માગણી કરી. આ ફકીરને નવો ઘરાક બળી કલાલણે પોતાના શિવાજ મુજબ તેને મઘનો એક પ્યાલો આપ્યો. પણ ભેરિયો તરત જ ચેતી ગયો. તેણે મઘને નામે પાણીથી ભરી અપાયેલા તે પ્યાલાને પાછો આપ્યો.

હવે કલાલણે ચાલાક ફકીરને બેતાંજ માટલામાંથી સાચા મઘનું ‘પ્યાલું’ લઈું : પણ અભાયળી વચ્ચે બધાંય માટલાં પાણીમાં ફેરવાઈ ગયાં.

આ બધીયે કરામત ફકીરની જ બળી કલાલણ સગઈ-ને ઘેર ફરિયાદ કરવા માથું ફૂટતી ગઈ.

સગઈ કલાલણને ધીરજ આપતી હતી, ત્યાં જ ભેરિયો પહોંચી ગયો. ને બોલ્યો : ‘હવે સંતોષ થયો ?’

છતાંજ સગઈએ ત્યારે બધાય સંતોષ વચ્ચે એક અસંતોષ બહાર કયો ત્યારે ગારુડીએ તે શરત પણ પૂરી કરવાનું બીડું ઝડપ્યું.

સગઈને નવસો નવાલું નાગ નાયવાની પ્રતિજ્ઞા હતી. માત્ર એક મારવાડી નાગ જ તેનાથી નથાતો ન હતો.

ભેરિયો સગઈને તેની શક્તિનો પરચો બતાવવા આતુર હતો.

હતો, અને ગમે તેવાને રક્ષણ આપતાં અચકતો નહોતો.

નાગે તેને સઘળી બીનાથી વાકેફ કરી, તેની આગળ મદદની માગણી કરી. રાઠોડે પૂછ્યું: 'તું ક્યાં સંતાઈશ?' ત્યારે નાગ કાલાવાલા કરતો જોડ્યો: 'કોઈ પણ સ્થળ મને ભેરિયાથી બચાવી શકે તેમ નથી. માત્ર તમારા પેટમાં સંતાયા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી.' 'પણ તે કેવી રીતે બને?' ચંચ રાઠોડે પ્રશ્ન કર્યો. 'હું ત્રણ દહાડા પવન-સ્વરૂપે તમારા પેટમાં રહીશ. એટલામાં ભેરિયો પણ પોતાની શોધખોળમાં નિષ્ફળ જશે એટલે હું ચાલ્યો જઈશ.' આમ નાગ કાલાવાલા કરી જ રહ્યો.

આખરે ચંચ એ શરણાગતને પોતાના પેટમાં રક્ષા આપી રહ્યો.

ભેરિયો પણ નાગ સાથે જ આવી પહોંચ્યો હતો. નાગને શોધતાં શોધતાં તે યાકી ગયો હતો. એક બાણુ નાગ પૃથ્વી પર જણાતો નહોતો, અને બીજી બાણુ ભેરિયો તેને મરી ગયેલો માની શકતો નહોતો. ભેરિયો આ જૂંચનો વિચાર કરી રહ્યો હતો એટલામાં તે ચંચ રાઠોડના દરબારમાં ગયો. ચંચ પર દષ્ટિ પડતાં તરત જ ભેરિયો ચેતી ગયો.

તેણે ચંચ રાઠોડ પાસે પોતાના ચોરની માગણી કરી. પણ ચંચ આખર તક સુધી પોતાના શરણાગતને આપે તેમ ન હતો. તેણે કહ્યું: 'જ્યાં સુધી મારા શરીરમાં પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી હું તમને નહિ સોંપું.'

'પણ' એ ગુનેગાર મેગબ્યા વગર : ૨૧

બહાર પગ પાણુ નહિ મૂકું.’

છતાં બેરિયો રાજપૂતધર્મને સારી જેઠે પિછાનતો હતો. જીવ જતાં ય પોતાના શરણાગતને ન સોંખ્યાના રાજપૂત વીરના ઇતિહાસો તેણે સાંભળ્યા હતા. તેથી જ આગ્રહ ન કરતાં તે ત્યાંથી ચાલતો ગયો.

આમ, નાગ ચંચ રાઠોડના પેટમાં ત્રણ દહાણ રહ્યો. પછી મધ્યરાત્રીએ તે બહાર નીકળ્યો, ત્યારે ક્ષત્રીરાણીનો હાથ તેની ફેણ પર અચાનક લાગી ગયો. આથી નાગભાઈ તો તે જ વખતે તેને ઝેરી ડાંખ ચોટી ગયા ! આખાય દરબારમાં હાહાકાર થઈ ગયો.

પણ નાગ તો વળી પાતાળમાર્ગે નાસવા લાગ્યો. ચંચના પેટમાંથી નાગ નીકળ્યાની ખબર બેરિયાને પડી, એટલે તે જ વખતે તે તેની પાછળ દોડ્યો.

હવે નાગ મુરકેલીનો પૂરો વિચાર કરી પોતાના મુઠ્ઠા લપમુઠ્ઠા પામે પચ્છમાઈ ડુંગર પર પહોંચી ગયો ત્યાં તેણે બેરિયો એક ઓને માટે તેના ઉપર જીવમ મુજરી રહ્યો હતો. તે ગુસ્સે હતું. બેરિયો પોતાના મુઠ્ઠામાં પર આટલો જીવમ મુજરી રહ્યો હતો, તે બેરિયો લપમુઠ્ઠા પૂર્ણ પૂર્ણ થઈ ગયા.

તેણે જીવને જળાબધુ કે, ‘બેરિયાને શેઠે વાનો માટે જીવ મુજરી. બેરિયા હો બેરિયા, તું કાલિયાવાળાંની દરિયો બેરિયાને રાખના. બેરિયા બેરિયા, તો બેરિયાની રાણીને જીવ દોરે કાઢી નહિ બેરિયાને બેરિયા બેરિયા ન જો તે રાણી બેરિયાને કાઢે તે બેરિયા

તેનું ઝેર ચડી શકે તેમ છે.’ લખગુરુએ આમ નાગને હરિયો ઝોળંગી જવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

નાગની બંદર પાસેની નાગમતી નદી નીચેથી ચાલતો ચાલતો નાગ કચ્છનો અખાત ઝોળંગી ગયો અને કચ્છમાં દાખલ થયો. આમ કચ્છની નાગમતી નદી નીચેથી ચાલી તે ચાડવા ડુંગર પર આવી પહોંચ્યો. અહીં નાગ પોતાનું સ્વરૂપ બદલીને પાકાને વેશે લેંસોના ધણુમાં દાખલ થઈ ગયો.

લેરિયો પણ લોંચ સૂંઘતો સૂંઘતો નાગની પછવાડે ચાડવા ડુંગર પર આવી પહોંચ્યો. પણ નાગને ઝોળખવા માટે તે અહીં પોતાની શક્તિ કામે લગાડી શક્યો નહિ. તેથી તેણે મોરલી કાઢી મધુરા સ્વરે વગાડવા માંડી અને આસપાસનું વાતાવરણ નીરખવા માંડ્યું.

આ વખતે લેંસોના ધણુમાંનો એક પાકો પોતાના શરીરનું લાન બૂલી મોરલીના તાન પર ગુલતાન બની ડાલી રહ્યો હતો. લેરિયો તરત જ તેને ઝોળખી ગયો અને તેને પકડવા દોડ્યો. પણ પાકાએ પોતાનું સ્વરૂપ પલટી નાખ્યું. તે પાછો પાતાળમાં ગેળ થઈ ગયો અને જુનિયાપર પોતાની માસી નાગદામણી પાસે પહોંચી ગયો. લેરિયો પણ તપાસ કરતો કરતો જુનિયાપરના નાગદામણીના રાફડા સુધી આવી પહોંચ્યો.

લેરિયાને અહીં પણ આવેલો બોઈ નાગ ત્યાંથી નાસવા લાગ્યો. આગળ નાગ અને પાછળ લેરિયો. બંને ત્વરિત ગતિએ રસ્તો દાખવા લાગ્યા. એટલામાં નાગે લેરિયાની નજર ચુકાવવા માંડી. તરત જ તે એક મુંદર લાકડીના રૂપમાં લેરિયાના રસ્તા પર પડી રહ્યો.

૮: ચૂડાસમાનાં તેજ ને અંધાર

દેવેન્દ્રના ખીન્ન કુમાર ગજપતના વંશજો સિંધ અને મારવાડમાં થઈને સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા અને તેમણે જૂનાગઢમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ ગજપતના વંશજો ચૂડાસમાના નામથી ઓળખાય છે. ચૂડાસમા વંશનો પહેલો રાજા ગ્રહરિપુ વામનસ્થળીની ગાદીએ આવેલો જણાય છે. આ ગ્રહરિપુ અત્યંત જુદમી હતો અને તેણે ચારે તરફ ત્રાસ વર્તાવી દીધો હતો. પ્રભાસપાટણ સમાન મહાન તીર્થધામો પણ તેના જુદમથી ઊજડ બની ગયાં હતાં.

આ વખતે અણહિલવાડની સત્તા પહેલા મૂળરાજ સોલંકીના હાથમાં હતી. મૂળરાજ મહાન શિવભક્ત હતો. ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રુદ્રમાળવું શિવાલય બાંધનાર એ પોતે જ હતો. ગ્રહરિપુ તીર્થધામોમાં અત્યાચારો ચલાવી રહ્યો હતો, એ વાત આ સોલંકીરાજથી સહન થઈ શકી નહિ. આથી ગ્રહરિપુના ગર્વનું ખંડન ને તે સ્વયં સાથે વામનસ્થળી પર ચડી

પર થઈ આવ્યો. જૂનાગઢનો ઉપરકોટનો કિલ્લો મજબૂત હતો. દુર્લભસેન ■ માસ સુધી ઘેરો ઘાલી પડ્યો રહ્યો, તોપણ કાવ્યો નહિ. કંટાળીને તેણે જે રા'જેંગારનું મસ્તક લાવી આપે તેને સવાલાખનું ઇનામ આપવાનું બીડું ફેરવ્યું. બીજલ નામના એક તુમેર ચારણે એ બીડું ઉઠાવી લીધું.

બીજલ જાણતો હતો કે રા'જેંગાર દાતાર હોવાથી યાચકને કદી નિરાશ કરતો નથી. તે જેંગારના રાજમહેલ પાસે આવ્યો. પોતાની ઉસ્તાદી અજમાવી તેણે રા'જેંગારનું ધ્યાન ખેંચવા બંસરીને મંજુલ રીતે છેડી. રસભર્યો સૂર સાંભળતાં રા'જેંગારે ચારણને ઉપર તેડાવી તેનો સત્કાર કર્યો.

રા'ને બીજલે ઝડપેલા બીડાની અગાઉથી ખબર પડી ગઈ હતી. આથી તેણે યાચકને નિરાશ ન કરવાના ઇરાદાથી તરત જ તલવાર લીધી અને એક જ ઝટકે પોતાનું મસ્તક ચારણને કાપી આપ્યું.

આ વાતને લોકસમૂહમાં પસરતાં વાર ન લાગી. લોકો એ અલ્લેહ દાતારીની વાત પર આશ્ચર્ય પામી રહ્યા હતા અને બીજલને ફિટકારવા લાગ્યા. સતી સોરઠ-રાણી પતિનું મસ્તક જોળામાં લઈ ચિતામાં બેઠી. ચિતા સળગવા લાગી. બીજલ ચારણ મૂંઝાણો. તેને હડપૂત જીવન જીવવા કરતાં મરણ ઠીક લાગ્યું. તે પણ ચિતામાં ફેંદી પડ્યો. એટલામાં બીજલની પત્ની પણ આવી. સત ચડયું અને તે ચિતામાં બેસી ગઈ. આમ રા'જેંગારની લીલા સંકેલાઈ ગઈ.

રા'જેંગારના અવસાન પછી જૂનાગઢમાં દુર્લભસેનની સત્તા સ્થાપિત થઈ અને તેનો સૂબો ત્યાં અમલ ચલાવવા

લાગ્યો. રા'નો કુંવર નોંધણુ આ વખતે બાધ્યાવસ્થામાં હતો તેથી તેને જિંડ પરગણાના આલીધર-બોડીધર નામના ગામના દેવાઈત પટેલે ગુપ્ત રીતે ઉછેરવા માંડ્યો. આ વ્રાતની સૂબાને ખબર પડી. તેણે નોંધણુ સોંપી દેવાની દેવઈતની પાસે માગણી કરી. પટેલે કુમારને બદલે પોતાના પુત્રને રાજકુમારનાં કપડાં પહેરાવી સૂબાને સોંપી દીધો. સૂબાએ તે જ દાણે બાગકુંડ માયું ઉડાવી દીધું !

દેવાઈત પટેલને બસલ નામે પુત્રી હતી. તેણી પરણાવવા યોગ્ય થતાં તેનાં લગ્ન મંડાણાં એ વખતે દેવાઈતે સૂબાને આમંત્રણ આપી તેનો ઘાટ થડી નાખવાનો બેત રચ્યો. તેણે રીતસર સૂબાને તથા તેના સંગાથીઓને આમંત્રણ આપ્યું. પછી લગ્નસમયે અવસર મળતાં જ દેવાઈતે અને તેના માણસોએ સૂબાને તથા તેના અનુયાયીઓને મારી નાખ્યા અને બૂનાગડની રાજ્યભારી પર નોંધણુ કુમારનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

દેવાઈતની દીકરી બમતને નોંધણુ કુમારે પોતાની પમંની બહેન બનાવી, અને તેને જ બેઈએ તે માટે દેવા રાજુ. બમતે તે વખતે તેવાને બદલે જરૂર પાડે પ જાણી માની દેવા રાજુ.

રી રીતે જાસલને મેળવવા માટે ઉત્સુક થઈ ગયો. આ
ની એ પતિપત્નીને ખબર પડી. એટલે તેઓ ગલરાવા
યાં. એટલામાં જાસલને રા'નોંધણું વચન માંભરી
યું અને તેણે તેને સંદેશો પાઠવ્યો.

કા-માંડવડે મહાલતાં, તેં અંધવ ! આપ્યો બોલ;
કરને કાપડની કોર, જાહલને જૂનાના ધણી !
સંદેશો મળતાં જ રા'નોંધણે વિશાળ સૈન્ય સાથે
ીર ઉપર ચઢાઈ કરી. હુમીર પણ સામે લડવા આવ્યો,
તેને નામોશીભરી હાર ખાવી પડી.

આવી રીતે રા'એ ચોતાની જહનને પિશાચના
માંથી છોડાવી અને પછી પોતે જૂનાગઢ આવ્યો.

જૂનાગઢના થૂડાસમા રાજવી બીજા નોંધણને કુમાર
ખેંગાર (બીજો) થયો. ખેંગારના પિતા બીજા નોંધણે
કાંકાના ઉમેટાના રાજને હરાવી, તેને તેની કન્યા
ણવવા ફરજ પાડી. તે વખતે કન્યાનો ભાઈ હંસરાજ
યો: 'મારો બાપ બીકણ છે કે નોંધણને કન્યા પરણાવે
પણ હું કેઈ દિવસ નોંધણને મારી નાખીશ.' આ
બળીને નોંધણે હંસરાજને મારી નાખવા પણ લીધું.
ધણની જાન ઉમેટાથી પાછી વળી અને જસદણ નજીક
ંયરા ગામ આગળ આવી. ત્યારે ત્યાંનો રાજા બોલ્યો:
મારો કિલ્લો બંધાય છે તેં જ પૂરો થયો હોત, તો હું આ
યા જરૂર પડાવી લેત.' આ પરથી નોંધણે બોંયરાના રાજને
ારી, તેનો કિલ્લો પાડી નાખવાનો બીજો નિયમ લીધો.
એક વખત સિદ્ધરાજ જયસિંહે પાંચાલમાં નોંધણને

સખત હાર આપી હતી. તે પરથી તેણે પાટણનો દરવાજો પાડી નાખવાનો ત્રીજો નિયમ લીધો હતો. તેનો ચોથો નિયમ સિદ્ધરાજના ભાટે નોંધણની મશકરી કીધેલ હોવાથી ભાટના માલ ફાડી નાખવાનો હતો. આ ચાર પ્રતિજ્ઞાઓમાંથી એક પણ પાર ન પાડી, ત્યાં તો નોંધણ મરવા પડ્યો. તેને ચાર ફીકરા હતા. તેણે મરતી વખતે તેમને એકઠા કરી કહ્યું: 'જે મારી ચારે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરે તે જ મારા પછી તખ્ત પર બેસે.' સૌથી મોટા પુત્ર રાયધળે લોંબરાનો કિલ્લો તોડી ત્યાંના રાજાને મારવાનું માથે લીધું, તેથી તેને ચાર પ્રાત મળ્યા. બીજા ફીકરા ગ્રેસિંહે ઉપરના કામની માથે હંસરાજને મારવાની પણ કબૂલાત આપી, તેથી તેને પણ શામ મળ્યો. ત્રીજા પુત્ર ચંદ્રસિંહે ત્રણ પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવા કબૂલાત કરી, પણ માત્ર ભાટના માલ ફાડવાની ના કરી, તેથી તેને પણ શામ મળ્યો. સર્વથી નાના બેચરે ચારે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવા કબૂલાત આપી, તેથી તે મિત્તારના તખ્તનો માલિક થયો. તેણે પહેલી જ ઘડાઈમાં ભંડારના કિલ્લાને તેણી ત્યાંના રાજાને માથે. બીજી ઘડાઈ કરી તેણે હંસરાજને કતલ કર્યો. ત્રીજી ઘડાઈમાં સિદ્ધરાજના પાટણ પાસેની ઘડાઈને તેણે તેને પૂર્વ તરફના દરવાજે પણ તેણી તખ્ત પર બેસાડી. સિદ્ધરાજ નામે વગવેથી કાળકાંદેડીને લઈને તેણે તેની નાકે પેન ના. તમ ક્યાં પેલ. બહેરે આ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળે જ નહીં, તેથી તેનારે તેનું મેલું કરી વડા તરફ તેનું મેલું મેલું કરી દીધું અને ૧૫

જેનું સગપણ પાંટણપતિ સાથે થયું હતું, તેની સાથે ખેંગાર પરણી ગયો, એટલે પાંટણપતિ મોટા સૈન્ય સાથે જૂનાગઢ પર ચઢી આવ્યો. તેણે જાર વધું સુધી જૂનાગઢને ઘેરા ઘાલ્યો, પણ રા'ખેંગારને તે હરાવી શક્યો નહિ. છેવટે દેશળ અને વીશળ નામના ખેંગારના બે ભાણેજોએ પાંટણપતિને સહાય કરી અને પાંટણપતિએ જૂનાગઢના દરવાનને થાપ આપીને જૂનાગઢના દરવાજા ખોલાવી દીધા. પાંટણનું લશ્કર અંદર દાખલ થતાં જ ખૂનખાર લડાઈ ચાલુ થઈ. તેમાં રા'ખેંગાર પોતાના સૈન્ય સાથે કામ આવી ગયો.

પાંટણપતિએ રાણકદેવીને કળજે કરી અને તેનું મન ફેરવવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા. પણ રાણક એકની બે ન થઈ. આખરે સિદ્ધરાજે તેની શી ઇચ્છા છે, તે પૂછતાં રાણકદેવીએ વઢવાણ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. સિદ્ધરાજ તેને વઢવાણ તેડી ગયો. ત્યાં આવતાં જ રાણકને સત ચડયું. હવે પાંટણપતિ ડરવા લાગ્યો. તેણે ભોગાવા નદીને કાંઠે એક ચિતા તૈયાર કરી અને રાણકદેવી ત્યાં સતી થઈ.

રા'ખેંગાર પછી જૂનાગઢ પાંટણપતિના હાથમાં આવ્યું. પણ એ વખતે જૂનાગઢની પ્રજા કંઈ નિર્મોહ્ય નહોતી. તેણે બળવો ઉઠાવ્યો અને જૂનાગઢની રાજ્યસત્તા રા'ખેંગારના નજદીકના વારસદાર ત્રીલ્લ નાંબળને સોંપીને તેને ઈ. સ. ૧૧૨૫ માં રાજ્યાભિષેક કર્યો.

ઉલ્લેા રાજા રા'મંડલિક મહીપાળદેવનો બીજો કુમાર હતો. રા'એ તેને પોતાની હયાતીમાં ગ્રાદી પર બેસાડ્યો હતો.

રા'મંડલિકના સમયમાં જોખામંડળમાં:સાંગણ વાઢેરની

પક્ષિની હતી. તેનાં વખાણુ સાંભળી રા'મંડલિકની મતિ ખગડી, અને તેણે મીનલદેવીને નિહાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. વળી નાગબાઈ માતાએ ઇલા ચાવડાને તથા લાખણુસી નડાને આશ્રય આપ્યો હતો, તેથી તેની ઈર્ષ્યાનો પાર રહ્યો નહિ. દુર્ભંતિએ દોરાયેલો મંડલિક, પોતાના દુષ્ટ ઇરાદાથી મોઆલિયા ગામે આવી પહોંચ્યો.

રાજાને જાંપે આવતો જોઈને નાગબાઈ માતા બંને પુત્રવધૂઓ સાથે તેને વધાવવા માટે આવી પહોંચી. તેણે મીનલદેવીને રાજાને વધાવવા આજ્ઞા આપી.

મીનલદેવી સામગ્રીના યાજ સહિત આગળ આવી. કંઠાવટીમાં આંગળી બોળી, તેણે રા'ને કંકુનો ચાંદલોં કરવા તેના તરફ પોતાનો હસ્ત લંબાવ્યો; પણ રા'એ 'પોતાતું મોઢું ફેરવી લીધું.

રા'ની દુષ્ટ મતિ નાગબાઈ માતાના લક્ષમાં આવી ગઈ હતી. તેની આંખો અગ્નિ વરસાવી રહી. તે બોલી: 'બેટા! રા' નથી ફરતો, એનો દી ફરે છે.' આમ કહેતાં રણચંડિકા સમી વિકરાળ કાલિકારૂપ નાગબાઈ માતાએ રા'ને શાપ આપ્યો. રા' ખિન્નવદને નાગબાઈના શાપથી પુરુષત્વ ગુમાવી બૂનાગદ પાછો ફર્યો.

ઉપલી ઘટના પછી થોડેક સમયે, ઈ. સ. ૧૪૭૩ માં, અમદાવાદના પાદશાહ મહંમદ બેગડાએ બૂનાગદ ઉપર ચડાઈ કરી. તેમાં રા'મંડલિક હાથો અને પાદશાહને શરણે થયો. આવી રીતે ચૂડાસમાની સત્તાનો અંત આવ્યો.

૬ : ગિઝનીનો વિજેતા

જીમ નરસિંહ દેવેન્દ્રનો ત્રીજો પુત્ર હતો. તે પોતાના આગીરાદો સાથે ઓઝમના હુંગર પરથી જિતરી પ્રાપ્ત આવ્યો. ત્યાં તેણે પોતાની છાવણી નાખી

આ મમળે, મહા શહેરમાં આવ્યો મગાડ રહેતો હતો. તેને મદમર પથમંજર (મત્ત) સાહેબે મુનતમ ન જનવા પ્રુ. પણ મગાડ દેડીતો હોવાથી પોતાના મગ રમાતઃ મારે જામ નરસિંહને પ્રાપ્ત આવી મગાડ

જામ નરસિંહની અધિક શિશુ આ મમળે નહીં

કાલે કરી દીધો. સાચી દિલ્લાહિત થઈને જામ ગિઝની
જવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યો. સંગારે પણ અનુમતિ
આપતાં તેઓ રસાલા સહિત પિરોજશાહના ગિઝની શહેર-
માં આવી પહોંચ્યા.

ગિઝનીના બાદશાહને આ રસાલાની ખબર પડી,
એટલે તેણે જામ નરપતને દરબારમાં બોલાવ્યો. ત્યાં જામ
નરપત પોતાના એક હજાર સુનંદા સાચીઓ તેમજ સંગાર
સાથે બાદશાહના દરબારમાં દગ્ગબાપૂર્વક ગયો. બાદશાહ
સાથે પ્રસંગોપાત્ત વાતચીતમાં જોડાયાલી થતાં જામ
નરપતે તકવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી. એ જ વખતે બીજી
એક હજાર તકવારો મ્યાનબહાર થઈ. સાચો સંગાર
પોતાની ખુદલી તકવાર સાથે જામની સમીપ બિલો રહ્યો !
જામ સિંહની માફક બાદશાહ પર કૂદી પડ્યો, અને તકવાર-
ના એક જ ઝટકાથી તેણે તેની ક્તલ કરી નાખી. એ જ
વખતે જામ નરપતની ફોજ આખા શહેરમાં ફરી વળી,
આવી રીતે ત્યાં જામની સત્તા સ્થાપિત થઈ.

જામ નરપતે બધાં ગિઝની શહેરનો કબજો લીધો,
ત્યારે બાદશાહનો શાહજાદો શિકાર કરવાને ગયો હતો.
આ ઘટનાની ખબર પડતાં જ તે તે જ વખતે ગિઝનીની
દર ઠોડી ચાલ્યો ગયો.

જામ નરપત અદ્ભુત સ્વરૂપવાન હતો. તેણે પોતાની
તસ્વીર ચિતરાવીને પોતાના અમલી સાચીદારો માણ ચારણ
અને તુમેર આગુરને આપી. તેણે એ તસ્વીર માટે લાયક
સ્થા જડે, તો જ ત્રણપણ કરવાની તેમને સૂચના આપી.

કપાઈ ગઈ અને તે સોળસો કેસરિયા વીરોની બીજી ટુકડી સાથે મરણિયો બનીને રણસંગ્રામમાં ફૂટી પડ્યો. અનેકના કચ્ચરઘાણુ પછી જામ નરપત મરાયો. સાચો સંગાર પણ કામ આવી ગયો. આમ જામના પક્ષના સઘળા સરદારો સામી છાતીએ લડી રણમેદાનમાં પડ્યા.

હવે કુમાર સામપતે પોતાની તમામ માલમિલકત તથા સ્નેહીઓ સાથે ગિજની છોડ્યું અને હિંગળાજ તરફ ચાલવા માંડ્યું. મજલ દડમજલ કરતો આ સઘળો સાથ કેટલાક દિવસ પછી કિંજરદંડ ઉપર આવી પહોંચ્યો. આ સમયે જામ સામપતની પત્ની ગર્ભવતી હોવાથી સઘળાઓએ કિંજરદંડ ઉપર જ પોતાનું મેલાણુ નાખ્યું.

થોડાક સમય પછી જામ સામપતની પત્નીએ જેહા કુમારને જન્મ આપ્યો. સત્તર વરસની ઉંમરનો થતાં જેહો ભેરાવર થઈ પડ્યો. તે અરસામાં જામ સામપત પણ ત્યાં સ્વર્ગવાસી થયો.

જામ સામપતના મરણ પછી જેહો કુમાર થોડા જ સમયમાં હિંગળાજની યાત્રાએ જવાને તૈયાર થયો. તે અરસામાં તે એક બાળકનો પિતા થયો હતો. માતાજીના સ્થાનક પર આવી તેણે બાળકુમારને સુવર્ણ ભારોભાર તોળીને, સઘળું સુવર્ણ સાધુસતોની જમાતમાં વહેંચી આપ્યું. કુમારને સુવર્ણ બરાબર તોળેલ હોવાથી, તેનું નામ તે દિવસથી બેળિયો કુમાર ઠરાવવામાં આવ્યું.

હિંગળાજ માતાના સ્થાનક પરથી પાછા વળતાં જ તેણે લીંલાઓના રાજ્ય પર આક્રમણ કર્યું અને સઘળો

જામ નેતા પછી તેનો પુત્ર જામ નોતિયાર ગાદીએ આવ્યો. જામ નોતિયાર બહુ જ ઉદાર હતો, તેથી તેની પાસે જે કંઈ આવીને યાચના કરતો તેને તે ગામ આપીને સંતોષતો.

જામ નોતિયારનો પુત્ર ઉદારકુમાર નામે હતો. તે દિવસાનુદિવસ શૌર્યની મૂર્તિ થતો જતો હતો. આ ઉદારનો કુમાર ઉઠો સોળ વરસનો થયો, એવામાં ત્યાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો. તેથી સઘળા સરદારો તેમજ સંગારો પોતપોતાના રસાલાસહિત નોત પરગણામાંથી બહાર નીકળી પડ્યા. તેઓ અલવાડાની સીમમાં આવી પહોંચ્યા. અહીંની લીલી હરિયાળી જમીન અને ધાસચારાની વિપુલતા જોઈને તેમને ત્યાં જ મેલાણુ કરવાની ઇચ્છા થઈ. અલવાડામાં આ સમયે જૂંગળ સુમરો અમલ ચલાવતો હતો. આ સુમરો લોકો નોતિયાર પાસે વિપુલ સંપત્તિ જોઈને તેના પર ચઢી આવ્યા. પરસ્પર લડાઈ થતાં બન્ને પક્ષના મોટા મોટા સરદારો માર્યા ગયા. તેમાં જામ નોતિયાર અને તેનો કુમાર ઉદાર મુખ્ય હતા. પણ છૂત જામ નોતિયારના પક્ષની યદ્ધ. એટલે ઉદારકુમારનો દીકરો જામ ઉદો. અલવાડા ઉપર રાત્રી ચલાવવા લાગ્યો. જામ ઉદોના વીરત્વની પ્રશંસા દેશવિદેશમાં ફેલાવા લાગી. અલવાડાના વીરોની આજુ નિષ્કંટકપદ્ધે વતી રહી.

૧૦ : જામ ઉદો

જામ ઉદોના ગામનકાળમાં એક ચારણે તેને શિવજી
કેળવેલો. કાળે લેવા પ્રિયો. જામ ઉદોને પણ પોતાના માનુ
જાળ વડે પરાક્રમ દેખાડવાની તીવ્ર લાલસા હતી. તેથી
તેણે પોતાના ઉચ્છરને રમ્યાતાના રૂપમાં લીધું અને પોતે
શિવાજીકેળવેલી પાઠને યોગ્ય પ્રમાણની રાત્રે ભેળેા ખેળેા.

જામનેદુભો પાનેથી ખજર મળ્યા કે શિવજીના
પ્રિયગણેા બહુ જ આરામપ્રિય હોવાથી માત્ર બેરમાર રે
તેથી જામ ઉદોને પોતાના માનુષીને ચાર જાગમાં વહેંચ
જાવ્યા. અને તેમને ત્રણે તરફથી કિતાબમાં પૂઠી રાખી રા
ખી. આમ મળત જ તેમ માનુષી અંદર જાતે કાક
કાક રા. જામ આમ અંદર અંદર જાતે જામ ઉદોના માનુ
ષીને પૂરે પૂરેને મદદ. જામ આમ જામ ઉદો
શિવજીકેળવેલી પાઠને રાત્રે રાત્રે રાત્રે રાત્રે

શિવજીના પ્રિયગણેા બહુ જ આરામપ્રિય હોવાથી માત્ર બેરમાર રે
તેથી જામ ઉદોને પોતાના માનુષીને ચાર જાગમાં વહેંચ

માંથી પાદશાહી થાણું ઉઠાડીને પોતાની સત્તા જમાવનાર એ જામ ઉઠાનો વળ ઉતારવાની તેને તાલાવેલી લાગી. તરત જ સૈન્ય એકઠું કરી તે શિયાણુ ઉપર કૂચ કરી ગયો.

બાદશાહને વિશાળ સૈન્ય સાથે ચડી આવેલો જોઈ, જામ ઉઠાએ પોતાના કુમાર રાઉને જામની પાઘડી બંધાવી અને શિયાણુકોટની રાજ્યગાદી પર તેનો અલિયેક કથો. પોતે હવે પોતાના સૈન્ય સાથે બાદશાહનો સામનો કરવા મેદાનમાં આવ્યો. યુદ્ધ શરૂ થયું. શૂરવીરતાપૂર્વક લડત પછી જામ ઉઠો પોતાના સરદારો સાથે કામ આવ્યો.

જામ ઉઠાના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળીને, શિયાણુકોટમાં શોકની છાયા છવાઈ ગઈ. આ બનાવથી જામ રાઉના દિલમાં પણ અત્યંત આઘાત લાગ્યો. તેણે જામની પાઘડી પોતાના પુત્ર અબડા કુમારને પહેરાવી, અને શાહી સૈન્ય સાથે મુકાબલો કરવા તે મેદાનમાં આવ્યો. બન્ને સૈન્યો વચ્ચે દારૂણ સંઘ્રામ મચી રહ્યો. જામ રાઉનો મરણિયો સામનો જોઈ શાહી સૈન્યમાં લંગાણું પડ્યું. તેથી હાથથી જતી બાણ રોકી લેવા માટે તે જામ રાઉ સાથે સમાધાન કરવા તૈયાર થયો. આખરે બન્ને વચ્ચે સમાધાન થયું.

કારીકંઈનો પ્રદેશ એ સમયે કાબુલના શાહના હાથમાં હતો. તેણે તરત જ એ પ્રદેશ જામ રાઉને સુપરત કરવાનો પરવાનો પોતાના સૂબા પર લખી આપ્યો.

શિયાણુકોટ આવીને જામ રાઉએ જેમ બને તેમ તરત જ પોતાની તૈયારી કરી, અને એ તે નવીન પ્રદેશ તરફ પ્રયાણ કરી ગયો.

જતાં જતાં તે શિયાણાનાં સવાસો પાદર ભાટમારણને
જાનમાં આપી ગયો.

જામ રાઉ પોતાના રસાલા સાથે શિયાણકોટાળી કારી
કચ્છી આવી પહોંચ્યો. એ સમયે કારીકચ્છીનું પરગનું લે
હાલ કારાબેલાના નામે પ્રસિદ્ધ છે, તે કાણુલના પાદશાહની
સત્તા તળે હતું. તે વખતે બાંબણાસર (હાલનું નગરગાંધી)
સિંધનો ધતૂરા બાદશાહ પાદશાહની સત્તા નીચે રહીને કારી-
કચ્છીનો કારભાર ચલાવવાને એક સૂબાની નિમણૂ કરી
હતો. બ્યારે જામ રાઉ કારીકચ્છીમાં હાજર થયો, ત્યારે
ત્યાંનો ધાવર નામનો સૂબો શિકાર ખેત્રવા દૂર જંગલમાં
મર્યો હતો. શિકાર કરીને પાછા ફરતાં તેને સમાચાર મળ્યા
કે કારીકચ્છીમાં જામ રાઉએ આજ દેરની રીધી છે. તેથી
ધાવરે મીઠો બાંબણામરમાં ધતૂરા બાદશાહ પામે જઈ
ફરિયાદ રજૂ કરી.

ધાવરની હાલત માંબળીને ધતૂરાના મુશ્કાનો પા-
રવો નહોતો. જામ રાઉની આપખુદી તોડી પાડવાને તેણે
ધાવરને તરફ માર્યો થયો. બ્યારે જામ રાઉ.

જામ રાઉને આ ખબર મળી, તેથી તે પોતાના
જુજા મળીને કારીકચ્છીના પાદશાહને મળીને ત્યાંની
ગેરે પાણીના જાણે રહે, પાણીના જાણે રહે.

જામ રાઉને આ ખબર મળી, તેથી તે પોતાના
જુજા મળીને કારીકચ્છીના પાદશાહને મળીને ત્યાંની
ગેરે પાણીના જાણે રહે, પાણીના જાણે રહે.

આમ કારીકચ્છી પ્રાપ્ત કરી જામ રાઉએ પોતાનું
અવશેષ જીવન સંપૂર્ણ કર્યું.

જામ રાઉના પુત્ર જામ અબડાને જે કુમારો—લાખિ-
યાર અને જખરો—હતા. બન્ને કુમારો દિનપ્રતિદિન મોટા
થતા જતા હતા. તેથી અબડાએ પોતાની હયાતીમાં જ
વહેંચણી કરી આપવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પોતાના રાજ્ય-
ના ત્રણ ભાગ કર્યો. તેમાંના જે લાખિયારને તથા એક
નાના કુમાર જખરાને આપવાનો ઠરાવ કર્યો. આમ વહેં-
ચણી પ્રતિકૂળ થતાં બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે વિરોધની જ્વાલા
બજૂકી ઊઠી. પરસ્પરના વિરોધને લઈને કારીકચ્છીની
સ્થિતિ દિનપ્રતિદિન કઠંગી થવા લાગી હતી.

અબડા જામની આખર અવસ્થા આ કુટુંબના કલેશને
લીધે અકારી બની ગઈ.

અહીં જ્યારે અબડા જામની સ્થિતિ કારીકચ્છીમાં
ડાલમઠોલ થઈ હતી, ત્યારે ગઢકાછાની સ્થિતિ પણ ડામા-
ડોળ બની રહી હતી. ગઢકાછા જ્યારે ભદુઆ વંશના
હાથમાં હતું, ત્યારે ભાદ્રામા નિર્બળ હતા, તેથી સખજ
થતાં જ ભાદ્રામાઓ વેર લેવા લિમળ્યા. ભદુઆઓ આ
સામનો ઝીલવાને અશક્ત હતા, તેથી તેમને ગઢકાછા
ઠોડી નાસી જવું પડ્યું. તેઓ ભાગતાં ભાગતાં જામ લાખિ-
યારને શરણે આવ્યા. જીવને જોખમે પણ શરણાગતને
આશરો આપવો એ જામ લાખિયારનો અનૂત નિયમ હતો.
વગી ઠેટલાક સમયથી જખરા સાથે કુસંધ થવાથી તે

માલ ખની ગઈ. તેથી જામ લાખિયારે ગઢકાછાનું રાજ્ય નાના કુમાર અજડાને આપી ચોતે ચોતાના રસાલા સાથે આગળ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ સિંધના ઢારો નામના એક ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાંના મુખીએ તેમનો સત્કાર સારી રીતે કર્યો. ત્યાંના વસવાટ દરમિયાન જામ લાખિયારે 'નગરસમૈ' નામનું શહેર વસાવ્યું. અહીં આવ્યા પછી જ્યેષ્ઠ કુમાર લાખાનાં લગ્ન બહુ જ ધામધૂમ-પૂર્વક કરવામાં આવ્યાં. પછી સાઠ વરસની ઉંમરે વાનગ્રસ્થ થઈને જામ લાખિયાર મરણ પામ્યો અને લાખોકુમાર ગાદીએ આવ્યો.

૧૧ : ચારણ મોનંગ

૨૧ જ્યોતી મામના માસિક ગુગડ ચાણને ત્યાં મોત
નામે ડુંઠા અને લગડો પુત્ર હતો. તેનું ગગપણ સોનાં
મામાને ધર થયું હતું. પણ મામાએ આવા અપંગ મૃત
પાતાની પાંકડી પગલાવવાની ના બાળી દીધી. તેથી મોત
અપાતાજય ચાણવિયા રીજવા મંડળો. જુદા મમલ
તેના મુદયમ. દિવ્ય જાનને આશિર્વાદ થતાં તે ગાજર
પરો આજે તેણે પાતાના બાલુજને ચાર દડા લીધે
અ. ૫૫ અને તે ૧ મોત. જુદા મમલ ચાણવિયા આજે
અ. ૫૫ અને ૫૫

...
...
...
...
...

... ..

કેવરી ઘોડી માંગી હતી. સોનંગ આ મૂંઝવણમાં હતો. ત્યાં જામ સપડના સોઢાગરો ફરતા ફરતા અહીં આવ્યા અને સપડ જામ સોનંગને યાદ કરે છે એમ તેમણે જણાવ્યું. સપડ જામે આપેલ ઘોડો અકસ્માત્ લંગડો બની જવાથી સોનંગ રીસે, ભરાયો હતો. તેણે એક ફૂંડો લખી મોકલ્યો:

ફૂંડો-ઢાતારે ઢિનેં ઢાતમેં, ત્રે-ટંગો કેકાણુ,
ક-તેંકે કંધ કરીયાં, ક-પેરેં હતાં પાણુ ?

ભાવાર્થ:-ઢાતારે ઢાનમાં ત્રણ પગવાળો અશ્વ આવ્યો. હવે હું તેને ખભે લઈને ચાલું, કે પગે ચાલીને ચાલું—તે સમજાતું નથી.

જવાબરૂપે જામ સપડે તેને આવવા આમ્રહ કયો, એટલે સોનંગ પાલખીમાં બેસી સપડ જામ તરફ ઊપડ્યો. મજલ દર મજલ કરતાં તે નોતિયાર જામ ઝોઠા જખરાણીની હકમાં નોત ગામે આવી ચડ્યો. ત્યારે નોતિયારપતિ આઠો ફરી તેને પોતાને ત્યાં ચાલવા વીનવવા લાગ્યો. અનેક વિનવણી પછી એ નોતપતિનો મહેમાન બન્યો. ત્યાંની મહેમાનગીરી આખીને સોનંગ પાછો રાજધણી જવા તૈયાર થયો.

જામ સપડ સોનંગની બેચાર વરસ મુધી જાણે પ્રતિજ્ઞા-પૂર્વક રાહ બેસા લાગ્યો. પણ સોનંગ ન આવ્યો. એટલે તેણે સોનંગને બોલાવવા રત્નજડિત પાલખી મોકલાવી. સોનંગને આ વાતથી બહુ જ હર્ષ થયો અને તે આવવા તૈયાર થયો. પુનઃ નોતને પાદરે આવતાં ઝોઠો જામ તેને

મહેમાન બનાવવા આવ્યો. પણ આ વખતે સોનંગે સારું ઇનકાર કર્યો. જોડાએ સોનંગને સમજાવવા અનેક ઉપાયે કર્યો. પણ તે સર્વ નિષ્ફળ ગયા. એટલે તે ધરતી પાડળી પડ્યો. આથી સોનંગ ચારણ રાજવીનું અંતર પારખી ત્યાં શિકારી ગયો અને એણે જામ સપડની પાતળી પાતી મોકલાવી દીધી.

પાતળી પાતી ફરેલી ભાગી મપડ જામને ભયંકર આઘાત લાગ્યો અને તે નિઃશ્વાસ થઈ સોંપ પર ઢળી પડ્યો.

આ તરફ સોનંગ ચારણને કંઈ વિચાર થઈ આવ્યો. એટલે જોડાને રાજી કરી તે મપડ જામ પાસે લ્લા નીજ્યો. પણ મપડના મામમાં આવનાં જ તેણે જામના મનુષ્ય મપાચાર સાબળ્યા. તે સીધો જ રમશાનમુમિ તરફ ગયો. અને ત્યાં મપડ જામ સામે જાગી મરવા તૈયાર થયો.

મપડ દાનાગના મોટા પુત્રનું નામ યોદા હતું. ય. જાને આત્મહત્યા કરી એક ને તેને મનાવવા માટે મિત્ર પર ભરોડી ગયો તેણે કહ્યું 'હું પલ્લુ તમારી માથે જઈ મરીશ' એમ કહે આ વાતની અમર થઈ અને તે મિત્રનાં કુલ દાસ. પછી વિધિપૂર્વક અગ્નિમાં ફાંસ કરી મૃત્યુ પામ્યો.

જામ મપડ પછી દેવના કુલને જામની પાસે જોડા મપડ અને મિત્રને જામના જ દેવના અગ્નિ જાળી મપડને કુલ દાસ તેણે મનાવવા જામને કુલ મરે પામ્યો અને તે જામના અગ્નિમાં ફાંસ કરી મૃત્યુ પામ્યો.

ચોટા કુમારે વધુ આગ્રહ કરતાં સોનંગે કહ્યું:
'નામદાર ! આપની નવસો કેવરી ઘોડીઓનીજ મારી
માગણી છે.'

ચારણની આ માગણી ચોટા જામના અંતરમાં ખટકવા
માંડી. પણ તે કાંઈ વચન આપી ફરી જાય એવો નહોતો.
તેણે તરત જ વચનપાલન કર્યું.

સોનંગ ચારણ હાથેર ત્યાંથી પાછો વળ્યો અને
પોતાને ગામ રાજધાની આવ્યો.

એક રાજવી જેવા દળદળાથી સોનંગને આવેલો
જોઈ તેના શ્વસુરપક્ષનો ગર્વ ગળી ગયો હતો. એકસો
ઘોડીને બદલે તે નવસો ઘોડી લાવ્યો હતો એટલે તેના
સસરાનું બોલવાપણું પણ હવે બંધ થઈ ગયું હતું.

તે જ દિવસથી રાજધાનીમાં સોનંગના લામની તૈયારીઓ થવા માંડી, અને એક રાજવીને છાજે તેવા દમામથી
તેના લામનું કાર્ય વિધિપુરઃસર પરિપૂર્ણ કરવામાં આવ્યું.

સ્વરૂપવાન કુમારનો જન્મ થયો. તેનું નામ કારાયલ રાખવામાં આવ્યું.

મોટો થતાં આ કુમાર જાંડખોર સ્થાપનો થયો. તેણે અનેક રાજ્યોના ખજના લૂંટીને ગરીબોને દાનમાં આપી દીધા.

એક વખત આ કુમાર ખાંભણાસરના ખાદશાહને ખજનો લૂંટવાનો વિચાર કર્યો. તે પોતાના સાથીઓ સાથે ખાંભણાસર ગયો. તેણે ખરાબર લાજ સાધી ખાદશાહને ખજનો ફાડ્યો, અને રાતોરાત તે કારીકચ્છી આવી પહોંચ્યો.

ખીજી સવારે ખાદશાહને પોતાનો ખજનો લૂંટાયાની ખબર પડી, એટલે તેણે પોતાના પગીઓને તપાસ માટે ઢોડાવ્યા. પગીઓને લાજ મળી કે નારાયણ સમાનો કુમાર કારાયલ સમે લૂંટ ચલાવી ગયો છે. તેથી ખાદશાહે કારાયલ કુમારને હુદપાર કરવા નારાયણ સમા પર દબાણ મોકલી આપ્યું. નારાયણ સમાએ આ વાત કારાયલને કરી એટલે કારાયલ કારીકચ્છી ત્યાગી ચાલ્યો ગયો. તે ચિત્રાણા ડુંગર પર આવ્યો. ત્યાં એ જ યોગી રહેતો હતો, જેની કૃપાથી કારાયલનો જન્મ થયો હતો. મહારાજે કારાયલને આશીર્વાદ આપ્યા અને એક તાવીજ આપ્યું.

તાવીજ લઈ કારાયલ પચ્ચમાઈ ડુંગર પર આવ્યો. આ ડુંગર તેને નિવાસસ્થાન માટે યોગ્ય લાગવાથી તે ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો.

એક વખત, કારાયલે નિવાસથી થોડે દૂર આવેલ સંગાર લોડોના મુલકમાં ત્યાંના સુખીની દીકરી કપૂરી સંગારના સૌંદર્ય વિશે વાત સાંભળી. તેને કપૂરી સંગારને

પર આવી પહોંચ્યો. જો ડુંગર-ગૃહસ્થી જીવન માટે અયોગ્ય હતો, તેથી ડુંગર ત્યજી તે પોણડિયા-ટંકારા આવી પહોંચ્યો. અહીં કપૂરીને પેટે વિંઝાર કુમારનો જન્મ થયો. વિંઝાર કુમાર મોટો થતાં જ વીરની મૂર્તિ સમાન થયો.

કારાયલ સમાના નિવાસથી થોડે દૂર ધારાગર નામનું એક મોઢું શહેર હતું. અહીં વિશળદેવ વાઘેલો પોતાનો અમલ ચલાવી રહ્યો હતો. તેની પાસે ખજાનો ચિહાર હતો, છતાંયે તે ખજાના કચ્ચાણુ માટે કંઈ ખરચતો નહિ. આથી કારાયલની નજર તેના અખૂટ ખજાના પર ચોંટી હતી.

કારાયલ પોતાના કુમાર વિંઝાર સાથે મોકો ભેઈ બે વખત લૂંટ ચલાવી આવ્યો. તેથી વિશળના મંત્રી ઓઘવે ચોરને પકડવા કિલ્લા આસપાસ મોટી ખાઈઓ ખોદાવી. પણ તેની પરવા ક્યાં વગર તે ત્રીજી વખત પણ ધાપ મારવા વિંઝાર સાથે ગયો. ખત્રે જણુ ખાઈઓ કુદાવતા કિલ્લા પર પહોંચી ગયા. ત્યાં તેઓ લાગ ભેઈ ધાપ મારી કિલ્લાની ગહાર ખાઈઓ પાસે આવી પહોંચ્યા. કારાયલને પોતાના ફૂદકા પર વિશ્વાસ હતો તેથી તેણે પોતાનું તાવીજ વિંઝારને આપી ફૂદકો મારવા કહ્યું. વિંઝાર તરત જ ફૂદકો મારી ગયો, પણ કારાયલ ફૂદકો મારતાં તે ખાઈમાં ફસકાઈ પડ્યો. પોતાને આમ ફસાયેલો ભેઈ તેણે વિંઝારને કહ્યું: 'વિંઝાર! તું મારું મસ્તક કાપી આપ્યો બા!'

પિતાનું ભયંકર દુરમાન આંબળી વિંઝાર પથ્થરની માફક બેસો રહ્યો. કારાયલે ફરી કહ્યું: 'વિંઝાર! સમય ગુમાવ નહિ, મનુષ્ય કાપી કપૂરીને આપી દેજે.' કુમારે

વહેલી સવારે તપાસ કરાવતાં વિશળદેવને ખબર પડી કે, સિપાઈઓ જિંદી ગયા છે અને ચોરના શબને અગ્નિ-દાહ પણ થઈ ગયો છે. વિશળદેવના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ચોરને પકડવા અનેક ઉપાયો અજમાવ્યા, પણ ખરો ચોર હાથ ન આવ્યો તે ન જ આવ્યો. તેથી વિશળ-દેવની માનસિક હાલત બહુ જ વિકટ બની.

આ વાતની વિંઝારને ખબર પડતાં જ તે વિશળના દરબારમાં ગયો. ત્યાં રાત્રને નમન કરીને તેણે પોતે જ ચોર હોવાની વાતનો સ્વમુખે એકરાર કર્યો.

આ વાત સાંભળી બાણે રાજાના પગ નીચે ધડાકો થયો હોય એવી નવાઈ રાજાને લાગી. આખી કચેરી પણ આરસની પૂતળીઓની ચેઠે સ્તબ્ધ બની ગઈ.

વિંઝારની અદ્ભુત આલાકી બોધને રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો. તેણે વિંઝારને પોતાની કુંવરીનો હાથ સ્વીકારવા સૂચના કરી. પરંતુ વિંઝારે તેની માતા કપૂરીની હાલત જણાવી કહ્યું કે, ‘મારે મારા દાદા પાસે કારીકચ્છી જવું છે તેથી મારાથી એક દિવસ પણ ચોલી શકાય એમ નથી.’

રાજાએ વિંઝારને જ્યાં માટે સઘળી વ્યવસ્થા કરી આપી. વિંઝાર પોતાનો સઘળો સંગાથ લઈ તેની માતા કપૂરી સાથે કારીકચ્છી આવ્યો. ત્યાં કપૂરી પતિના મસ્તક સાથે સતી થઈ.

બ્રહ્મ નારાયણ સમાજે કારીકચ્છીની રાજ્યગાદી પર કુમાર વિંઝારનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી તેણે પોતાનું વચેવ જીવન ઈશ્વરોપાસનામાં ગાળ્યું.

આ વાતની ગોહિલ રાજાને ખબર પડી એટલે તેણે પોતાની કુમારી ચંદ્રકુંવરબાને જામ લાખા સાથે પરણાવવાનો મનસૂબો કર્યો અને પોતાના ગોર સાથે મોતીજડિત શ્રીફળ જામ લાખાને મોકલી આપ્યું.

જામ લાખાની અવસ્થા હવે મોટી થવા આવી હતી, છતાં તેણે આંગણે આવેલ શ્રીફળનો અનાદર કર્યો નહિ. બીજે દિવસે તે સિંધ તરફ ચાલતો થયો.

સિંધ પહોંચતાં જ જામ લાખાની તબિયત લથડી પડી. તેથી તે ગોહિલ કુમારીને અપનાવવા કંઈ પણ કરી શક્યો નહિ.

આ સમયે કચ્છ-ગરડામાં ચાવડા રાજપૂતોની સત્તા ચાલતી હતી. ત્યાંના કનોજ ચાવડાએ સૂર્યસિંહ ગોહિલ સાથે ચંદ્રકુંવરબા બેઠે પોતાના વેવિશાળની વાતો ચલાવવા માંડી. જામ લાખા તરફથી કંઈ પણ સમાચાર ન હોવાથી એની માગણી સ્વીકારવામાં આવી. કનોજ ચાવડાનું વેવિશાળ ગોહિલકુમારી વેરે નક્કી થઈ ગયું.

આ સંબંધની ખુશાલીરૂપે ગોહિલકુમારી યાચકોને દાન આપવા લાગી. એ વખતે જામ લાખાના મુલકના પણ માગણો ત્યાં આવ્યા હતા. કુમારી તેમને પણ સોના-રૂપા સાથે જરિયાનના પાશાકો દાનમાં આપવા લાગી. આ વાતની કનોજ ચાવડાને ખબર પડી, ત્યારે તેણે ગોહિલકુમારીને કહ્યું કે, 'તમે જામ લાખાનાં માલસોને ખૂબ દાન આપ્યાં છે. તે હવે જામ લાખાને જ તમારા પ્રિયતમ બનાવ્યો છે શું?'

આ મહેલું સાંભળી કુમારી ઠનોજ ચાવડાને વરવાને
બદલે નગરસમે જામ લાખાને વરવા ચાલી નીકળી.

સિંધપતિ જામ લાખો મરણપયારી પર પડે
દોષાથી તેણે મોડકુમારને તેડાવી ગોહિલરાણીનું પવિ
ત્રહણ કરવા હતું. મોડકુમારે પિતાનું વચન પાળવું
ખાતરી આપી.

મોડકુમાર એક ઝડપી ગતિવાળા અથ પર સવા
યઈ ગોહિલકુમારીને મળવા ગયો.

ગોહિલકુમારીએ એક મહેલાની ખાતર પાતનું
જીવન દોષીને પણ જામ લાખાને વરવાનો નિમિષ મે
લ્યો. આથી તેણે મોડકુમારને એક પુત્ર માફક આવડા
આપ્યો અને કહ્યું: 'જામ લાખો તો મારા મનથી છુટવું
માંકીને નવલપે દાર છે. મને જેનું મરણ જાય છે.
તે જ મારો બરવાર છે.'

ગોહિલકુમારી નગરસમેમાં આવીને ત્યાં જામ લાખા
ખાતા મારે ચેરીફા રહી.

જામ લાખાના ખંડા મારે જે દિવસથી મે રહી
હતો, તે જ દિવસથી મે દિવસથી જામ લાખાને નવલ
પવન મેવ હતું. મારે દારે મે દિવસથી જામ
લખાને જામ લખે. મે જામ લખે દારે મે મે.

મે દિવસથી દારે મારે જામ લખે દારે મે દારે
મે મારે મે. મે જામ લખે મારે મારે દારે મે
દારે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે
મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે મે

ગોહિલરાણી બહુ જ ચતુર હતી. તેથી તેણે જામ લાખા પાસેથી, પોતાના પેટે પુત્ર થાય એ જ સિંધની ગાદીએ આવે એવી માગણી કરી. જામ લાખો ઉપકારના ભાર નીચે દબાયેલો હોવાથી તેણે મોડકુમારની સંમતિ માગી. મોડકુમારે પણ આ વાત સ્વીકારી. તેથી તેણે તે જ વખતે ગોહિલરાણીને મોડકુમારની સહી સાથેનું કરારનામું પણ લખી આપ્યું.

ગોહિલરાણીને પેટે જામ લાખાને ઉત્તડ, જેડો, ફૂલ અને મનાઈ એ નામના ચાર કુમાર થયા.

આ કુમારોમાં ઉત્તડ કુમાર સૌથી મોટો હતો. એટલે જામ લાખાએ વચન મુજબ પોતાના મૃત્યુસમયે જામની પાઘડી ઉત્તડને બંધાવી અને કહ્યું કે, ‘આ સમસ્ત સિંધનું રાજ્ય હવે તારું જ છે.’ આમ કહી, તેણે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો.

જામ લાખાના મૃત્યુ સમયે મોડકુમાર પોતાના મામાને ત્યાં ગયો હતો. તેથી તે આવતાં જ ગોહિલરાણી-એ બધા ભાઈઓ વચ્ચે ગ્રાસની વહેંચણી કરી આપી.

મોડ અને તેના ત્રણ ભાઈઓને ગ્રાસમાં સિંધનું મંધી પરગણું આપવામાં આવ્યું અને મનાઈ વગેરે ત્રણ ભાઈઓને મરંધ પરગણું આપવામાં આવ્યું. તે સિવાયની સમસ્ત સિંધની રાજધાની નગર સમીમાં ઉત્તડ ગાદીએ બેઠો.

આ વહેંચણીથી મોડને જરા પણ સંતોષ થયો નહિ. પણ ગોહિલરાણીએ વહેંચણી કરેલ હોવાથી તે માન્યા સિવાય છટકો નહોતો.

ઉત્તર ગાદી પર આવ્યા પછી સર્વપ્રિય થઈ પડે
 દતો, તેથી મોડના મનનો છર્ષા—અગ્નિ વધુ ને વધુ પ્રવ્યક્તિ
 થતો આવ્યો. તેથી તેણે જામ ઉત્તરના ભાઈ મનાઈને
 પોતાના પક્ષમાં મેળવી લીધો. મોટે પોતાના મનમાં
 ઉત્તરને મારી નાખવાની ઇચ્છા રાખીને મનાઈને કહ્યું કે,
 ‘જે તું એક દામ કરે, તો આપણે નગરસમૈના મરણ
 બની જઈએ.’

એક દિવસ મોટે જામ ઉત્તરને કહેવાબધું કે, ‘તમારો
 જન્મ ઔદાર્યભૂતિ અમારા જામ દોષા છતાં, અમે તે
 દોષાએ દિવસ થયાં તમારાં હર્ષન માટે પણ તૈયારી
 હોએ; માટે અમારી એ ઉમેદ તમે સત્વર પાર પાડો
 એવી આશા છે.’

ઉત્તર જામનું દિવસ ઉદાર દોષાથી તેણે મોડને જામ
 નામેના દાખલ થવાની પરવાનગી આપી. પરવાનગી મળ્યા
 પછી અવારનવાર મોડ આવવા લાગ્યો અને જામ ઉત્તરને
 પાતાનું મધી પરજનું એક આવવા માટે વારંવાર આગ્રહ
 કરવા લાગ્યો.

જામ ઉત્તર પણ એક દિવસ જામ મોડ અને મનાઈ
 ને કે તથા મેં જામ જામ અવારનવાર આવવા કહી જામ
 નામના મધી પરજનું ઉત્તર પોતા જામનાં જામ ઉત્તર
 જામ નામના મધી પરજનું જામ નામના મધી પરજનું
 જામ નામના મધી પરજનું જામ નામના મધી પરજનું

ચોધી રહ્યો હતો. અચાનક એક તળાવ પાસે લાગ મળતાં મનાઈની તલવાર મ્યાનમાંથી બહાર નીકળી અને ત્વરિત ગતિએ જામ ઉત્તડના મસ્તક પર ઝીંકાણી. એક જ ઝાટકે ઉત્તડનું મસ્તક ધડ પરથી જુદું થઈ ગયું.

આ વાતની જ્ઞાપે ગોહિલરાણીને જાણ થઈ, ત્યારે તેણે નગરસભાના દરવાજા બંધ કરાવી પહેરો ગોઠવી દીધો.

જામ ઉત્તડના ચોક પછી ગોહિલરાણીએ ઉત્તડના કુંવર સમાને રાજ્યગાદી પર બિરાજમાન કર્યો.

આ તરફ ઉત્તડ જામનો ઘાત કરીને મોડ અને મનાઈ નગરસભા તરફ પૂરપાટ ધસ્યા આવતા હતા. તેમને ખબર પડી કે ગોહિલરાણીએ નગરસભાના દરવાજા બંધ કરાવીને તે પર સખ્ત પહેરો ગોઠવી દીધો છે, ત્યારે તેઓ ગભરાવા લાગ્યા. તેમની આંતરવ્યથાનો પાર ન હતો. એટલામાં મોડને તેના મામાની યાદ આવી અને એ બન્ને કાવત્રાખાને ત્યાંથી ત્વરિત ગતિએ કચ્છ પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા.

૧૮ : ખૂન ઉપર ખૂન

ચાલાક મોડ અને મનાઈ પાટમઠ માખ્યા મને
ત્યાં તેમલે તેમના મામા વાપમને અંતરની વાત કી.

જમ ઉજાના ખૂનથી વાપમના હિતમાં નિશ્ચય કરી
ગયો હતો. તેને કશું કે, 'ઉજા જમનું' ખૂન કી તમે
અચળ જુઓ ક્યાં છે. માટે જેમ તમે નાશગારી
નીજ્યા, તેમ જરી પણ તમારે માટે ગ્યાન નાહી'

ત્યારે માટે કશું કે, 'અમે તમને બેરશ નીજીએ
મેં જમ કી, વચ્ચે માન. હો અમે અનુભવ માન તુ જ્યાં
જ્યાં કાલ છે હોતો. માનુ જ ને જોઈ જોઈ'

મેં કી જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં
જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં

મેં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં
જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં

‘મોઠે મામાને પૂછ્યું કે, ‘મામા! આ કુંડનું પાણી મીઠું છે કે ખારું?’

મોઠેનો સવાલ વાઘમના કાન પર પડ્યો. પણ પોતે ધ્યાનમગ્ન હોવાથી તેણે માત્ર મસ્તકે ધુણાવીને જ ના કહી.

મોઠે અને મનાઈએ એકબીજા તરફ કપટપૂર્વક પ્રશારાબાજી કરી અને મોઠ પાણી ચાખવાને બહાને અશ્વ પરથી ઊતર્યો. મોઠુંક પાણી હાથમાં લઈતેણે તેને ચાખવાનો ડોળ ક્યો. એટલામાં તરત જ મનાઈએ તલવાર મ્યાનબહાર કાઢી અને તલવારનો ઘા ક્યો. વાઘમ ચાવડાનું માથું આવીને કુંડમાં પડ્યું.

મોઠ ને મનાઈ તરત જ પાટગઢ પહોંચી ગયા અને તેમણે કબજો પોતાને હસ્તક કરી લીધો. ચાવડા સરદારના પાટગઢમાં સમાવીરાની આજુ કરી વળી.

વાઘમ ચાવડો શુંતરીગઢના સાત સાંધ વાઘેલાનો ખંડિયો હતો. તે ખંડણીરૂપે રાજ સાત ગાડાં ધાસનાં શુંતરીગઢ મોકલાવતો હતો. આથી શુંતરીગઢમાં ત્યારે મોઠ અને મનાઈનાં કરતૂકની ખબર પડી, ત્યારે સાત સાંધને ક્રોધ ચડ્યો. તેણે મોઠ અને મનાઈને લડવા સંદેશો મોકલાવ્યો.

મોઠ અને મનાઈને મોટી મૂંઝવણ ઊભી થઈ. તેમની પાસે લડાઈ લડવા જેટલું બળ નહોતું. મોઠે પ્રત્યુત્તર પાઠવ્યો કે, ‘ચાવડો તમને સાત ગાડાં ખંડણીરૂપે મોકલાવતો હતો અને તમને ચોદ મોકલાવીશું.’

જોડાને જોડિલરાણીએ કાઢી મૂક્યા હતા, તેથી તેઓ મોઢા પાસે આવી પહોંચ્યા. મોઢે ત્રાંધને ત્રાંતલપુર અને વરેઆને વારાઈની ઝોંપણી કરી. જોડાએ પોતાનો કિલો બંધાવ્યો.

જોડિલરાણીને મોઢ ઉપર ઘણું જ ગુસ્સો હતો. તેથી બ્યારે તેને ખબર પડી, કે મોઢે કચ્છનો કામજો લઈ લીધેલ છે ત્યારે તેણે મોઢ સામે લડવા લરકર એકદુ કરવા માંડ્યું.

આ વાતની જોડાને બહુ ચતાં જ તે પોતાના પ્રદેશનો ત્યાગ કરી વાગડના વાઘેલાઓ પાસે આવી પહોંચ્યો.

વાગડના જેડી ગામમાં આ સમયે ધરણુ વાઘેલાની સત્તા હતી. તેણે મોડની સારી ખરદાસ્ત કરી. થોડાક સમયમાં મોઢ અને ધરણુ વચ્ચે બાદ સ્નેહ બંધાઈ ગયો. જે કુમાર સાડા યુવાવસ્થામાં આવતાં મોઢે તેનું સગપણ પાનો વિચાર કયો. તપાસ કરતાં તેને ખબર પડી કે તેણે વાઘેલાની બહેન યુવાન અને શુભવાન છે. તેથી તેણે આં પોતાના કુમાર સાડનું માણું મોકલાવ્યું.

ધરણુ વાઘેલો મોઢ બામનું માણું પાછું ઠેલે તેમ ન હતું. તેણે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી લીધો.

મોઢે સાડકુમારનાં લગ્ન ઘણી જ ધામધૂમથી બિજાવ્યાં, અને ત્યાર બાદ થોડા સમયમાં તે દેવલોક પામ્યો.

મોડના અવસાન પછી સઘળી સત્તા બામ સાડના હાથમાં આવી. આ બામ સાડ અત્યંત ચતુર અને કાર્યકુશળ હતો. તેણે કંચકોટના હુંગર પાસે એક કિલ્લો

બંધાવ્યો. આ કિલ્લાનું નામ કંથડોટ રાખવામાં આવ્યું અને કિલ્લાની બારીનું નામ આડ રાખવામાં આવ્યું. જે રાત જામ સાથે ત્યાં એક ફૂલો ચણાવ્યો, તેનું નામ ફેલો રાખવામાં આવ્યું.

કિલ્લાનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં જ સાટે પોતાનું સર્વ લશ પોતાનો મુલક આબાદ કરવા તરફ ફેરવ્યું. તે રાજ્યની આબાદી દિનપ્રતિદિન વધતી ચાલી.

જામ સાહેબ વાણેજીનો બનેલી હતો. જ્યાં જ્યાં સાહેબી સદન કરી શક્યો ત્યાં એક દિવસ જ્યાં સાહેબે મિજબાનીમાં બોલાવ્યો અને ત્યાં તેણે ૧૦૦૦ તેનો ધાન કર્યો.

જામ માટે એક કુમાર હતો. તેનું નામ જુવો રાખવામાં આવ્યું હતું. તે કુમાર બાગ્ગર હતો. જ્યાં જ્યાં એ તેનો ધાતુ થવા નિશ્ચય કરી લીધો અને તે ૧૦૦૦ રૂપિયા પ્રવાણ કરવા લાગ્યો.

૧૫ : નિમકહલાલ દાસી

જામ સાડના ઘાતની વાત કંથકોટમાં વાયુવેગે ફેલાઈ ગઈ. રાણીવાસમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. સૌને ભય પેઠો કે, હવે રાજકુમારનું કોણ જાણે શું થશે ?

જામના જતાનખાનામાં ફારક નામની એક કાબેલ અને નિમકહલાલ દાસી હતી. તે પોતાના બાલપુત્ર અને કુમાર ફૂલને લઈ નાસી છટી. તેની મહેચ્છા સિંધ તરફ જવાની હોવાથી તે તે તરફ પ્રયાણ કરી ગઈ. આ વાતની ધરણને ખબર પડતાં તેણે પોતાના સવારો ફારક દાસી પાછળ દોડાવ્યા.

દાસી ચતુર હોવાથી પોતાના બાળકને ફૂલકુમારનાં રાજવંશી કપડાં પહેરાવ્યાં અને કુમારને ક્ષાત્યાનૂયાં પહેરાવ્યાં.

થોડીક વાર પછી ધરણના સવારો ફારક નજદીક આવી પહોંચ્યા અને રાજવંશી કપડાંમાં રહેલા પુત્રને ફૂલકુમાર સમજી તેઓ તેની હત્યા કરી ચાલ્યા ગયા. આમ પુત્રની કુરબાની આપી દાસી ફૂલકુમારને બચાવી, સિંધ-આંબણા-નરમાં આવી પહોંચી.

લઈને ફૂલકુમાર તે જ ક્ષણે ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો.

શહેરમાં આવતાં જ પાદશાહે ફૂલકુમારની તપાસ આદરી. તેના માણસો ફૂલકુમારને દરબારમાં તેડી લાવ્યા. પાદશાહે ફરથી જ તેને ઓળખી લઈ પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પૂછ્યું: 'બહાદુર છોકરાં! તું કોણ છે? અને ક્યાંનો છે?'

ફારક દાસી કુમારની પાછળ દરબારમાં આવી હતી, તે બોલી: 'ખુદાવંદ! એ મારો પુત્ર છે. હું કંઈ દેશની એક ખાનડી છું.'

પાદશાહેને ભરોસો ન આવ્યો. તેણે દાસીને ખરી હકીકત જણાવવા આગ્રહ કર્યો. એટલે દાસીએ સર્વ હકીકત પાદશાહેને જણાવી.

પાદશાહે સત્ય સ્થિતિ સાંભળી પોતાની પુત્રી ફૂલકુમાર સાથે પરણાવી. આમ સમોકુમાર ધકુરા પાદશાહેનો જમાઈ થયો.

ફૂલકુમાર રાજકુળ સાથે એશઆરામમાં રૂખી ગયો. આ વાત ફારક દાસીને રુચી નહિ. તે ફૂલકુમારને પોતાના પિતાના વૈર માટે પ્રેરવા લાગી.

આનંદવૈલવમાં ભાન ભૂલેલો કુમાર ફારકની વાતથી સતેજ થયો, અને પોતાના પિતાના વૈર માટે કંઈ તરફ પ્રયાણ કરવા તત્પર થયો.

ધકુરા પાદશાહે જાણે, અણગોર અને તેમની બહેન બોલાવીને કુમાર સાથે મોકલાવ્યાં.

ફૂલકુમાર પોતાના રસાલા સાથે કંઈમતીમાં આવ્યો.

ત્યાં નાહીને તે સૂર્યભગવાનને અર્ધ આપવા લાગી. એટલામાં તેની દૃષ્ટિએ પાણીના પ્રવાહમાં એક પુષ્પ તણાતું આવતું પડ્યું. પુષ્પ પાસે આવી પહોંચતાં જ સોનલે તે ઉપાડી લીધું. તે તેને સૂંઘવા લાગી. તે જ દિવસથી લાખાકુમાર તેના ઉદરમાં રહેવા પામ્યો.

સંવત નવસેં છોંતેરના કારતક સુદ બીજના પ્રભાતમાં સૂર્યની જ્યોતિના પ્રકાશ સમાન લાખાકુમારનો જન્મ થયો. જામ કૂલ બાંભણાસરથી પાછો બોલાડીગઢ આવતાં તેને સોનલને ત્યાં પુત્ર જન્મ્યાની ખબર પડી ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. સોનલે જે વાત બની હતી તે સંભળાવી. પણ જામ કૂલને વિશ્વાસ બેઠો નહિ. તેથી તેણે સોનલની અગ્નિપરીક્ષા કરી.

સતી સોનલ પોતાના સુકુમાર બાળક સાથે બડકે બળતી આગમાં ફૂદી પડી. પરંતુ સૌની અભયબી વચ્ચે સોનલ પોતાના સત્યના આધારે, સળગી રહેલી આગમાંથી ક્ષેમકુશળ બહાર આવીને બિભી !

જામ કૂલે બીજે એક ડુંગરી કિસ્કો ચણાવ્યો તેનું નામ અણુગોરગઢ રાખવામાં આવ્યું અને પોતાની રાજધાની બોલાડીમાંથી બદલાવી અણુગોરગઢમાં રાખી.

વસંતઋતુનું આગમન થતાં જામ કૂલના મહાલયમાં વસંતનો ઉત્સવ ઉજવાતો હતો. ચારે તરફ રંગની પિચ-ધારીઓ બિડી રડી હતી. એ સમયે કુમાર લાખાને તેની ચોરમાન બાબીઓએ રંગધી તરબોળ કરી દીધા.

જામ કૂલની પાંચ રાણીઓ હતી. તેમાંથી તે સોનલને બહુ જ ચાહતો હતો. તેથી લાખાકુમાર પ્રત્યે તેની

૧૬ : લાખો ફૂલાણી

જામ લાખો ફૂલાણી અણગોરિગઢમાં પોતાનું રાજ્યતંત્ર ચલાવી રહ્યો હતો. તે અદ્વિતીય હાતાર હોવાથી તેની દીર્ઘિતિ બહુ જ ફેલાણી. તેના ઝોરમાન લાખંઝોથી તેની આ તેજસ્વિતા સહન થઈ શકી નહિ. તેઓ જામ લાખા પાસેથી પોતપોતાના ગ્રાસની માગણી કરવા લાગ્યા. જામ લાખાને પોતાના બાહુબળમાં વિશ્વાસ હતો. તેથી તેણે અણગોરગઢ તથા પાવર પરગણા સહિત સઘળો ગ્રાસ પોતાના જ લાખંઝો સાંધ, ધાહો, સૂર, ચરડ, નીંચ તથા ખીંચરા વચ્ચે વહેંચી આપ્યો. આગળ જતાં નીંચે નાડાપો નામનું ગામ વસાવ્યું અને ખીંચરાએ ખીરચરો ગામ વસાવ્યું.

જામ લાખો અણગોરગઢ ત્યજી આગળના કેરાકોટ પાસે આવ્યો. અહીં તેણે કેરાકોટ યાને દપિલકોટની સ્થાપના કરી અને ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું.

જામ લાખાએ દુરુઠમાં પ્રથમ અંતર પાસેનું લાખા-માગર નગાવ જે તુટી ગયું હતું તે સુધરાવ્યું. તેમ જ તેણે

અહીંથી જામ લાખો ફરતો ફરતો ગજણસર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક નવયૌવનાનું તેજસ્વી રૂપ જોઈ એ મોહિત થઈ ગયો. એ કુમારિકાનું નામ જસમા હતું. જામ લાખાએ જસમાતા બાપને બોલાવી લગ્ન કરવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. જસમાના પિતાએ શરત મૂકી, કે જો તે જસમાને મુખ્ય રાણી બનાવે, તો જ તે પોતાની પુત્રી પરણાવવા મુશ્કેલ છે. જામ લાખાએ શરત સ્વીકારતાં જસમાનાં લગ્ન ત્યાં જ જામ લાખા સાથે થયાં.

જામ લાખા નવવધૂ સાથે ઠંઠા પાછો ફર્યો.

થોડા સમય પછી ત્રિધુસાગરને કિનારે આવેલા શુજરાસરની રાજકન્યા મુમલે સ્વયંવર રચ્યો છે એ વાત જામ લાખાના સાંભળવામાં આવી અને તે શુજરાસર જવા તૈયાર થયો.

જસમા તેને અનેક રીતે સમજાવવા લાગી; પણ જામ લાખા પોતાના નિશ્ચયમાંથી જરાયે ડગ્યો નહિ અને શુજરાસરને રસ્તે ચાલતો થયો.

તે શુજરાસર પહોંચ્યો ત્યારે મુમલકુમારી રાણા મેંધરાને પરણી ચૂકેલ હોવાથી ત્યાંથી પાછો વળ્યો.

એ વખતે ઠંઠામાં હાલ જે પ્રદેશ બૂવડ ચોવીસીના નામથી ઓળખાય છે, તેમાં બૂવડ ચાવડાનો અમલ ચાલી રહ્યો હતો. આ બૂવડ ચાવડાની કન્યાનું જામ લાખા સાથે વરવાનું બિરદા હોવાથી, તે ચાલુની વહેલ લઈને જામ લાખાને વરવા માટે આવતી હતી. જામ લાખાને આ

કુમારને તેડાવી પૂછ્યું. ત્યાં પણ કુમારે આ વાત કરી. તેણે સામંતસિંહ સાથે શરત મૂકી કે, 'જો મારી વાત સાચી હોય, તો મને તમારી બહેન પરણાવવી, અને જો ખોટી હોય તો મારાં પરગણા હું તમને સોંપું.' સામંતે આ વાત કબૂલ રાખી અને યોગ્ય સમયની રાહ જોવા લાગ્યા. પૂરા સમયે ઘોડીએ પંચકન્યાણી પછેરાને જન્મ આપ્યો. આમ કુમારની વાત સાચી નીકળી, એટલે સામંતસિંહે પોતાની બહેન લીલાદેવીને અંધકુમાર સાથે પરણાવી.

ઘોડા સમય પછી અંધકુમાર પોતાના ભાઈ બીજા સાથે વડવાણુ આવ્યો. ત્યાં તેને લીલાદેવીથી એક કુમારનો જન્મ થયો. તેની જન્મોત્તરી પરથી ખજર પડી કે તે મામાનો ઘાતક થશે. તેથી ચાવડીરાણી કુમારને જંગલ માં છાકલાવી પોતે પુત્રવિયોગથી મરણ પામી.

સામંતસિંહ ચાવડાને આ વાતની ખજર પડતાં તેણે તપાસ કરાવી અને કુમારને પોતાની પાસે તેડાવી તે તેને ઉછેરવા લાગ્યો. કુમારનું નામ મૂળરાજ રાખવામાં આવ્યું. આ બાળકે મોટો થતાં મામાનો ઘાતક થયો અને તેની રાજસત્તા પોતાના હાથમાં લઈ રાજ્યઅમલ ચલાવવા લાગ્યો.

અંધકુમાર રાજ સોલંકી પોતે લાખા જામ પાસે ફરતો ફરતો આવ્યો. ત્યાં તેણે તેની બહેન રાંધાણ સાથે લગ્ન કર્યાં. અહીં રાંધાણને પેટ તેને કુમારની પ્રાપ્તિ થઈ. તેનું નામ લાખાદેવ રાખવામાં આવ્યું.

જામ લાખાએ એક વખત કંઈ બોલાચાલી પરથી રાજ

સોલંકીને મારી નાખ્યો. એટલે રાંધણ થતિ પાછળ સર્તિ થઈ. હવે એ જાગ લાખાઈત મામા પાસે ડીછરવા લાગ્યો.

આ લાખાઈત સોલંકી મોટો થતાં પોતાના માતા બાઈ મૂળરાજ સોલંકી પાસે ચાલ્યો ગયો, ત્યાં જો બાઈએ પિતાના વેરની રાધ બેવા લાખ્યા.

એ અરસામાં સોરઠ વંશીનો રાજા મહરિપુ જન્મ લુપ્ત કરેલો. હોવાથી મૂળરાજ તેની ઉપર ઘડાઈ કરી મરે. જન્મ લાખો પાને મહરિપુનો મિત્ર હોવાથી તેની માટે ગયો. પણ લડાઈમાં મૂળરાજ મોલંકી વિજય પામ્યા અને જન્મ લાખા તેને રાઈ લડતાં મરણો.

૧૭ : 'અઘાટ હુમીરાવાર'

જામ લાખાના કેરાકોટના વાસ્તુ સમયે પુ'અરાએ જ્યારે જામ લાખા પાસે ચોડાક આસની 'માગણી કરી ત્યારે તેને એક ચારણે મહેણું માર્યું કે, 'જામ લાખાએ જેવી રીતે કેરાકોટનો કિલ્લો ચણાવ્યો, તેવી રીતે તું પણ પદરગઢનો કિલ્લો ચણાવ.'

આ મહેણું સાંભળી પુ'અરાએ ક્રોધપૂર્વક કહ્યું: 'હું ઘાહાનો હુમાર પુઅરો છું. મારું મસ્તક ભલે ભુકું પડી જાય, પણ હું પોતાનો કિલ્લો ચણાવીશ.'

આટલું કહેતાં જ પુઅરો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો, અને પદરગઢનો કિલ્લો ચણાવવાની પેરવીમાં પડ્યો. કેરાકોટનો કિલ્લો તૈયાર કરનાર ગેધરના પુત્રને તેડાવી તેણે કિલ્લાનું કામ ચૂક કરાવી દીધું.

પદરગઢનો કિલ્લો જ્યારે સંપૂર્ણ તૈયાર થઈ ગયો, ત્યારે પુઅરાને ખાતરી થઈ, કે તેના કિલ્લાની બરોજ કરી શકે એવો કિલ્લો કચ્છમાં નથી.

ગઢથી એકાદ માઈલ દૂર બેઠેલા ઋષિઓ પાસે ગર્ભ અને પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ઇચ્છા વ્યક્ત કરવા લાગી.

ઋષિઓએ આ વાતનો ઇન્કાર કર્યો, એટલે રાજેરાણી ગુસ્સાલેર પાછી વળી. તેણે બધી વાત જામ પુત્રારાને કરી. તેથી જામને પણ ગુસ્સો ચઢ્યો. તેણે ઋષિઓને ગિરફતાર કરી અંધારી કેાટડીમાં પૂરી દીધા. તેથી આ ઋષિઓના એક સાથીદાર ઢક્કડ નામના યજ્ઞે પુત્રારાના નાહવાને સમયે બાણુના ઘાથી મેડીની એક મોટી છીપર તોડી પાડી. એટલે જામ પુત્રારા તેની નીચે દબાઈને મરણ પામ્યો.

જામ પુત્રારાને પુત્ર ન હોવાથી તેની રાણી રાજે કુશળતાપૂર્વક રાજ્યઅમલ ચલાવવા લાગી.

૧૮ : ત્રિપુત્રી !

જામ ઉપર પછી નગરગમેની રાજ્યતથામ તે
 પ્રમાર મમાના દાવમાં આવી. ગમા જામને તે પ્રમા
 દના. મોટો જામ દાવ અને નાનો રાવ. ગરુપ્રમાર
 દિગ્મામા તિષ્ઠ પગપુ મરુપુ. ગરુનો પ્રમાર રાવો
 પાંચ. તેને પચ પુરો થયા. તેમાં મીચી મોટી માર્ગ
 અગર. અનેમાર જામ રામદાના અવમાન પછી આવી ધન
 અનેમારના દાવમા આવી. તેથી તેના આવીને રામ
 રાવે પાંચ પાંચ ન મારી મારી પ્રમા દાવ. જામ
 અનેમાર રાવે જામને નામ આવી. પાંચ પાંચ
 માર રાવે પ્રમાર રાવે

જામ અનેમાર નગરપુ રાવ પ્રમાર, રાવ, રાવ
 પુરો પ્રમાર રાવે રાવે. રાવ, રાવ રાવ રાવે રાવે
 રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ
 રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ
 રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ રાવ

રહેતો હતો. આ મુશ્કેલી દૂર કરવાને તે પોતાનાં સરદારો સાથે મોટી ધાડ મારવા નીકળી પડ્યો.

આ વાતની લીલાદેવીને ખબર પડી, એટલે તે પણ પોતાના પ્રિયતમને સહાય કરવા પુરુષવેશ ધારણ કરી જામ ચનેસરની શોધમાં નીકળી પડી. લીલા પોતે શસ્ત્રવિદ્યામાં ખડું જ પારંગત હતી. તે કચ્છના રણને કાઠે જામ ચનેસરને મળી. અહીં પોતાની ઝોળખાણ હોડાઉ રાજપૂત તરીકે આપી, તે જામ સાથે રહી.

હવે લીલાએ તથા જામ ચનેસરે ખાંભણાસરના પાદશાહની આથો (પશુધન) વાળવાનો મનસૂબો કર્યો.

તેઓ બન્નારે ખાંભણાસરના પાદશાહની સાંઠણીઓ જંગલમાં ચરતી હતી ત્યારે તેને વાળી ગયાં.

આ વાતની પાદશાહને ખબર પડતાં તે મોટા સૈન્ય સાથે પાછળ પડ્યો. પણ લીલા ખડું જ ચાલાક હતી. તેણે એક ટેકરી પર ચઢી બાણ પર ચિઠ્ઠી ખાંધીને પાદશાહના મુકુટ તરફ નેમ તાકીને બાણ છોડ્યું.

તીર બરાબર મુકુટની વચમાં લાગ્યું, અને મુકુટ મસ્તક પરથી જીડીને દૂર પડ્યો. તીર સાથે ચિઠ્ઠી જોઈ પાદશાહે તે કુતૂહલપૂર્વક વાંચી. તેમાં લખ્યું હતું કે, 'ખાંભણાસરના પાદશાહ ! જેટલો વખત તારા મસ્તક પરના તાજને ઉડાવતાં લાગ્યો છે, તેટલો જ વખત તારું મસ્તક ઉડાવતાં લાગ્યો. માટે પાછો વળી જા.''

ચિઠ્ઠી વાંચી તરત જ પાદશાહ ભયપૂર્વક પાછો વળ્યો.

જામ ચનેસર પાસે લામ કરવા જોટલી સંપત્તિ બની
ને લીલા તક સાધી, ત્યાંથી જુદી પડી. સકારાત્મક
સ્મૃતિ-ચિહ્નરૂપે તેણે જામ ચનેસરની વીંટી લીધી અને
પોતાની તેને આપી.

જામ ચનેસરે પોતાના સ્થાનકે આવી લામની તૈયારી
કરી અને તે જાન લઈ ધરમદેશ તરફ રવાના થયો. તેની જાન
રસ્તામાં ત્યારે ડાળુ ગામ પામે આવી, ત્યારે ત્યાંના વિામ
ચાવડાની કુંવરી કોરુકુમારી જાનને જોયા હોય. જાણે
તેની જ એક સાખીએ તેને મહેલું માયું કે, 'જામ ચને
સર ને પગલાનો નથી કે તું હોટો છે.' આ મહેલું
મળતા કોરુકુમારી જામને જ ચરવાનો મંજાવ કરી ને
આ જાનની વિરમ ચાવડાને ખતર પડતાં તેણે મેર માતા
જાણિયે મીઠાગામુ; પર જામ ચનેસર અને લીલા વડે
જાન અને રોજાની તેણે જાણિયે પાણું મીઠાગામું.

જાણિયે પાણું આવડું વિરમના વિરમના પાણું
જાણિયે તેણે જાનની પાનની મદદ મળી જાણિયે
જાણિયે તેણે જાણિયે વિરમના પાણું લીધું તેણે
જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે

જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે
જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે
જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે

જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે
જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે જાણિયે

વાર્તાલાપ કરી જાગતી બેઠી હતી, ત્યાં શયનાગારનો દીપક થોડો ઝાંખો થતાં લીલાએ કોરુને દીવાની વાટ સંકેરવા આજ્ઞા કરી. કોરુ શયનાગારમાં ગઈ, ત્યાં તેની નિષ્ફળતાને લીધે આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. થોડા સમય પછી તરત જ તે સ્વસ્થ થઈ લીલા પાસે આવી. ચતુર લીલા કોરુની લાલ આંખો ભેઈ રડવાનું કારણ પૂછવા લાગી.

કોરુ તરત જ ઉત્તર આપી શકી નહિ. ત્યાં તો તેને જવાબ સૂઝ્યો, કે દીવાના ધુમાડાથી આંખો લાલ બની ગઈ છે.

આ વાતથી લીલા નવાઈ પામી. તે બોલી: ‘આ વાત બનવા ભોગ નથી.’ તેથી કોરુએ કહ્યું કે, ‘અમારે ત્યાં આવા દીવા બાજતા નથી.’ આ વાત સાંભળી લીલા વધુ નવાઈ પામી અને પૂછવા લાગી: ‘તમારે ત્યાં કેવા દીવા બાજે છે?’ જવાબરૂપે કોરુએ એક મજા મેજ પર મૂક્યો. તેના તેજથી આખા ખંડમાં દિવ્ય પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો.

લીલાદેવીએ આવો હીરો કદી જોયો નહોતો. તેણે પોતાના હાર માટે કોરુ પાસેથી હીરાની માગણી કરી અને કહ્યું: ‘તને મનગમતી કિંમત આપવા તૈયાર છું.’

જવાબમાં કોરુએ તેને વચન માગ્યું તેથી લીલાએ ઉદારતાપૂર્વક વચન આપ્યું.

હવે કોરુએ ધડાકો કયો: ‘હું લમ ચનેસરની સેવામાં માત્ર એક જ રાત્રી માગું છું.’

કોરુની માગણી સાંભળી લીલાને અપાર મૂંઝવણ થઈ. આપેલ હોવાથી તે હઈ જઈ શકી નહિ.

નિયત રાત્રીએ લીલાદેવી જામ ચનેસરને ખૂબ મરિ-
પાન કરાવી શયનાગારમાં છોડી બહાર ચાલી ગઈ, જોડે લ્હં
ઠોરુકુમારી આવી. તે જામને મૂર્છાવશ જોઈ તેને સમે-
કરવાના ઉપાયો કરવા લાગી. પણ છેક પ્રભાતે જામ મરિ-
યયો. તેણે લીલાને બડલે અન્ય ઠોઈ બાગાને જોઈ તીક-
વિયે પૂજ્યું. ત્યારે ઠોરુએ ઝવં ઈતિદામ જામને મરિ
મંબગાગ્યો. જામને લીલા પ્રત્યે બહુ જ મુગ્ધા તિપ્ત
અને તેણે ઠોરુકુમારી સાથે લગ્ન કર્યાં.

લગ્ન પછી જામ પોને નિયતિન ઠોરુ પામે રહે-
તાગ્યો. તે જુલેસૂકે પણ તીકા પામે જ્યો. જદિ તેણે
તીકા પાતાની રાજગ ઉપર બહુ જ વિશ્વાસ કરતા તો.
જો મંબગી ઠોરુને દયા આવી અને જામને મમલદી તેણે
તીકાને પાતાની મારે ગાળી.

વિષમ્ભિષ્મિ જામ નનિમર, ચાવડિયાડી કે પ
નયા ઠોરુકુમારી તેણે તેણે વિષુદ્ધિને પાતાના ઉપરને.
કે.૧ ૭, ૨ ૭, ૩ ૭, ૪ ૭, ૫ ૭, ૬ ૭, ૭ ૭, ૮ ૭, ૯ ૭.

૧૯ : હોયલ પદમાણી

મુનાઈને ત્રણ કુવરો થયા-હોથી, મોડ અને ઉઠો. તેમની રાજધાનીનું શહેર મલિયારા અથવા ઘોલાયગઢ હતું. કચ્છના પશ્ચિમ પ્રદેશની લગલગ તમામ હકૂમત તેમના હાથમાં હતી. તેમનો રાજ્યપ્રદેશ કંડ કકરાના નામથી ઓળખાતો હતો.

જામ મનાઈના ત્રણ કુમારોમાંથી સૌથી નાનો ઉઠો ઘણો ખૂબસૂરત અને પરાક્રમી હતો. તેના મોટાભાઈની સ્ત્રીનું નામ મીલાવતી હતું. આ મીલાવતી ઉઠાના અતુલ સૌંદર્ય પર મુગ્ધ બની હતી.

ઉઠાનું સગપણ ગેરી ગામમાં વિશ્વગદેવ વાઘેલાની પુત્રી રૂપાવતી ભેટે થયું હતું. ઉઠો હવે વયમાં આવી જવાથી તેનાં લગ્નની તૈયારી થવા લાગી. આ વખતે લાગ ભેઈને ધતુરા પાક્યાહોનો સરદાર બાંબલિયો જામ હોધીના રાજ્યમાંથી આયોનું હરણ કરી આવ્યો. ગયો તેથી હોધી અને મોડ પોતાની આંખોને વાજવા બાંબલિયા સરદાર પાછળ ચડી ગયા,

પોતાને પંથે પડ્યાં. હોથલ પોતાનો અરધો ભાગ ઉઠાને મિત્રતાની નિશાનીરૂપે આપી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

હોથલે પુરુષવેશમાં ઉઠા સાથે મિત્રતા જાંધી હતી. ઉઠાને તેની મિત્રતા ખુબ જ પસંદ પડી ગઈ હતી, તેથી તે પણ હોથલ પાછળ ચાલ્યો. તે ચકાસર તળાવ પાસે આવ્યો. ત્યારે હોથલનો ઘોડો તેના જોવામાં આવ્યો. તેથી તે તળાવની પાર ચઢી ગયો અને જુઓ છે, તો તળાવના મધ્ય ભાગમાં એક નવયૌવના પોતાના વાળ છૂટા મૂકીને તરી રહી હતી.

ઉઠા જામના ઘોડાને જોઈ હોથલનો ઘોડો હચુહચી બિચ્યો. ત્યારે હોથલનું ધ્યાન ખેંચાયું. તેણે જોયું તો ઉઠા આવી પહોંચ્યો હતો.

ઉઠા જામ અને હોથલ ત્યાંથી રાપર તાલુકાના સર્ધ ગામથી એકાદ માઈલ દૂર આવેલ હોથલપરા નામે ડુંગરમાં હોથલના લોંધરા પાસે આવી પહોંચ્યા, અને ત્યાં ઉભયે ગાંધર્વલગ્ન કર્યાં.

ઉઠા અહીં મુખ્યચેનમાં પોતાના દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો. ત્યાં તેને જળરો ને જોસંગ નામના બે કુમારો થયા.

એક વખત ઉઠાને વતનની યાદ આવતાં તેણે હોથલને વાત કરી. તેથી હોથલે શરત મૂકી કે જો તે હોથલ પદમળી ઉઠે તો તે ત્યાંથી ચાલી જશે. હોથલની શરત ઉઠાએ સ્વીકારી, તેથી તેઓ કંઈ તરફ આવ્યા. જામ ઉઠા આવવાથી ઘોલાયમડમાં આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

એક દિવસ જામ ઉઠાના મિત્રોએ ઉઠાને મદિરાપાનમ પ્રત્યક્ષ કરી તેની પત્નીની જાતની પૂછી લીધી. આ વાતન

૨૦ : ઇર્ષ્યાની હાળી

જામ ઉત્તડના મરણ પછી નગરસમૈની સત્તા તેના કુમાર સમાના હાથમાં આવી. તેના પછી નગરસમૈની ગાદીએ જામ કાકુ બેઠો. તેને બે પુત્રો થયા. મોટાનું નામ રાયધણ તથા નાનાનું નામ જખરો. આ જખરાના વંશ-વાળા થેખા કહેવાયા.

જામ કાકુ પછી રાયધણ ગાદીએ આવ્યો. તેને આઠ કુમારો થયા:-(૧) સૌથી મોટો પત્ની જામ, તે નગરસમૈની ગાદી પર બેઠો. (૨) બીજો સમેજો, તેને સિંધનું રાઠોડી પરગણું ગરાસમાં મળ્યું. તેના પુત્ર લોમણનો દીકરો હાલો થયો. આ હાલાના નીચે મુજબ છ કુંવર થયા:-(૩) કરન, તેના સમેજ થયા. ભ્યારે લાખો ને લાખિયાર નગરસમૈથી કચ્છમાં આવ્યા ત્યારે કરન તેમની સાથે આવ્યો હતો. (૪) વહામુદ, તેના વંશજો વહામુદ સમા કહેવાયા. (૫) લખ-મીર, તેના વંશજો લખમીર સમા કહેવાયા. (૬) બરંદ, તેના વંશજો . . . સમા કહેવાયા. (૭) બંબો. તેના વંશ-

કાલે એક સુનોનણું દેડા જુદા દેડાં રોડે
 એકલ નેડાં મારે તેને દેડા મારે એકેએક
 મનુષ્યને એકે કે એકે એકે એકે એકે
 કે એકે

એ નેડાં એકે એકે નેડાં એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે

એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 નિશ્ચય થયો.

તેને દરબારમાં બાલક સમાને બોલે
 પુત્રો નાના અને બેગમજ ઉંબે
 મોક્ષતાયો તો અર્થ તેને ઉપમે તમારીએ
 બાલક સમાનરૂપે બોલે, 'મમા દેડા
 કે એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે

એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે
 એકે એકે એકે એકે એકે એકે એકે

હમીર સુમરો અહીં આવતાં તેમની વચ્ચે તુમુલ
યુદ્ધ મચ્યું, તેમાં હમીર પોતે હોથીને હાથે મરાયો. હાંલો
સમો પોતે પણ સેંકડો દુશ્મનોને મારી વીરગતિને
પામ્યો.

હાલો સમાની ઉત્તરક્રિયા પરિપૂર્ણ થતાં તેના
ભાઈઓ જામની 'પાઘડી હિંગોરજીને જંધાવવાની તૈયારી
કરવા લાગ્યા. તેથી હિંગોરજીએ કહ્યું કે, 'હમીર સુમરાને
મારનાર હોથી છે. માટે જામપદ હોથીને મળવું જોઈએ.'
તેથી કારીકચીની ગાદી પર હોથીનો રાજ્યાલિષેક કરવામાં
આવ્યો. હમીર સુમરાનો પ્રદેશ પણ તેના હાથ નીચે આવ્યો.

જામ હોથીનો પુત્ર રાઉ થયો. રાઉનો જૂણો થયો,
અને જૂણાનો ગિડરાઉ થયો. તેના ત્રણ પુત્રો સુમરો, સાંધ
અને લાખો થયા.

જે બંભા સમા ઠહેવાયા. (૨) પત્ની, તેના લે દીરા-૧૭
અને નખરો થયા.

૩-૪. નાંઈ જે ભાઈ. તેમાં સ્ત્રીનો દીરા રૂડિયે
થયો, તેથી તેના વંશજે યુડિયા સમા ઠહેવાયા.

૫-૬-૭. મંધરા. ત્રણ ભાઈ સ્ત્રી જ નામના થયા

૮. નોતિયાર, તેના વંશજાના નોતિયાર ઠહેવાયા

જામ ગાયખત પત્ની તેનો દીકરો પત્ની જામ થો
પત્ની પત્ની જામ સાથે મારી ઉપર આપ્યો. આ મ પત્ને
માતો, માકો, ચારો, ચંદ્ર અને જાડો જુમાર થયા. જેમ પો
જાડો પ્રાડો દોષાળો સાથે પત્ની તે જામ થયેલ.

જામ મ પત્ને દોડો. જુમાર ચારો મગજ પ મગ
૧૬ ના મગજ વડો. મગજની વડો થી ૧૭૫ માં મારી

૨૦૫ જામ અને ૨૦૬ જામ અને ૨૦૭ જામ અને ૨૦૮ જામ અને
૨૦૯ જામ અને ૨૧૦ જામ અને ૨૧૧ જામ અને ૨૧૨ જામ અને
૨૧૩ જામ અને ૨૧૪ જામ અને ૨૧૫ જામ અને ૨૧૬ જામ અને

૨૧૭ જામ અને ૨૧૮ જામ અને ૨૧૯ જામ અને ૨૨૦ જામ અને
૨૨૧ જામ અને ૨૨૨ જામ અને ૨૨૩ જામ અને ૨૨૪ જામ અને
૨૨૫ જામ અને ૨૨૬ જામ અને ૨૨૭ જામ અને ૨૨૮ જામ અને
૨૨૯ જામ અને ૨૩૦ જામ અને ૨૩૧ જામ અને ૨૩૨ જામ અને
૨૩૩ જામ અને ૨૩૪ જામ અને ૨૩૫ જામ અને ૨૩૬ જામ અને
૨૩૭ જામ અને ૨૩૮ જામ અને ૨૩૯ જામ અને ૨૪૦ જામ અને

૨૪૧ જામ અને ૨૪૨ જામ અને ૨૪૩ જામ અને ૨૪૪ જામ અને
૨૪૫ જામ અને ૨૪૬ જામ અને ૨૪૭ જામ અને ૨૪૮ જામ અને
૨૪૯ જામ અને ૨૫૦ જામ અને ૨૫૧ જામ અને ૨૫૨ જામ અને
૨૫૩ જામ અને ૨૫૪ જામ અને ૨૫૫ જામ અને ૨૫૬ જામ અને
૨૫૭ જામ અને ૨૫૮ જામ અને ૨૫૯ જામ અને ૨૬૦ જામ અને

દેહરો, પક્ષી, જખરો અને હોથી થયા. એક પુત્રી થઈ તેનું નામ બાધીકુમારી રાખવામાં આવ્યું.

હિંગોરજીની ઉંમર વીસ વરસની થઈ ત્યારે કારી-કમ્પીમાં દુબ્બાળ પડ્યો. તેથી હાલો પોતાના રસાલા સાથે સિંધ તરફ નીકળી પડ્યો.

આ વખતે સિંધ મોમતુરમાં સુમરાઓનો સરદાર હમીર સુમરો રાજ્યઅમલ ચલાવી રહ્યો હતો. તેણે સાંભળ્યું કે હાલો સમાની કુમારી સૌન્દર્યવતી છે. તેને પરણવાના તેને કોડ લાગ્યા. તેણે અમા સરદારને ત્યાં પોતાનું માથું મોકલ્યું.

હમીર સુમરાનું માથું આવેલું જોઈ હાલો સમો વિચારમાં પડી ગયો. તેના સાતે કુમારો સંતોગવશાત્ બહાર ગયેલ હતા. તેથી તેણે કોઈની પણ સલાહ વિના સુમરા સરદારના માગાનો સ્વીકાર કરી લીધો.

હાલોના કુમારોને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેઓ નારાજ થયા. તેથી લગ્નસમયે તેમણે જરા પણ ભાગ લીધો નહિ.

હમીર સુમરાના મનમાં સનીરાણી વસી જવાથી તે કદી પણ બીજી રાણીઓના મહેલે જતો નહિ. તેથી એ રાણીઓએ સનીરાણીને મારી નાખવા ઝેરના લાડુ મોકલાવ્યા. આ વખતે બખ્તર નામના ચાકરને શક પડવાથી તેણે લાડવા ચાખ્યા, તો તે જ વખતે ઝેર ચડી જવાથી તે મરણને શરણ થયો. પોતાના નિમજ્જલાલ નોકરની

હમીર સુમરો અહીં આવતાં તેમની વચ્ચે તુમુલ્ય યુદ્ધ મચ્યું, તેમાં હમીર પોતે હોથીને હાથે મરાયો. હોહો સમો પોતે પણ સેંકડો દુશ્મનોને મારી વીરગતિને પામ્યો.

હાલા સમાની ઉત્તરક્રિયા પરિપૂર્ણ થતાં તેના લાઇઓ જામની 'પાઘડી હિંગોરજીને બંધાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. તેથી હિંગોરજીએ કહ્યું કે, 'હમીર સુમરાને મારનાર હોથી છે. માટે જામપદ હોથીને મળવું જોઈએ.' તેથી કારીકચ્છીની ગાદી પર હોથીનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. હમીર સુમરાનો પ્રદેશ પણ તેના હાથ નીચે આવ્યો.

જામ હોથીનો પુત્ર રાઉ થયો. રાઉનો જૂણો થયો, અને જૂણાનો ગિકરાઉ થયો. તેના ત્રણ પુત્રો સુમરો, સાંધ અને લાખો થયા.

૨૧ : રાનુમત અને યોગીરાજી

જામ અ.પનો મારો પુમાર જામ જાડો નમારગરી
મ ની પડ જાઓ આ જાડો જામની મારી અપાયા ૨૯
૧૩૩ તેને પુત્રપતિ કરી નડોની આથી તેણે પુત્ર
અ.પ મે.મના પુત્રને રજા લગી લીધા.

[illegible][illegible]

૧૧ રહ્યો હતો. એટલામાં ઈશ્વર પાસેથી શું માંગવું
 ૧૧ વાત નીકળતાં જ તે બોલ્યો:-

હો:-સારા મુરો ફૂલસરો, પાનાં બીડા હાથ,
 બિડણ તૂરી મુચંગ ધણ, એતી મંડા આથ.

અર્થાત-સુંદર પુષ્પોના ગુચ્છ, પાનનાં બીડાં, બીજા
 ૧૧કાશમાં બિડતો હોય એવો ઘોડો, અને સફળથી સ્ત્રી-
 ૧૧ટલી પૂંજી હું પ્રભુ પાસે માગું છું.

આ ફોડો સાંભળી ભાયાતો અને સામંતોને માહું
 ૧૧ગ્યું-ઈશ્વર પાસે માગવા યોગ્ય વસ્તુઓમાં રણમલ્લજીએ
 ૧૧મને યાદ કરેલ ન હોવાથી તેમને રીસ ચડી. આથી તે
 ૧૧ઘણા તેજ વખતે રણમલ્લજીની કચેરી ત્યજી ચાલ્યા ગયા.

સામંતો એકાએક કચેરી ત્યજી ગયા ત્યારે રણમલ્લના
 ૧૧ખાલસ મનમાં પ્રથમ તો કંઈ લાગ્યું નહિ. પણ બીજા
 ૧૧વરસે તે જ્યારે કચેરીમાં આવ્યો ત્યારે એક પણ ભાયાત
 ૧૧સામંત આવ્યો નહિ, તેથી તેને લાગ્યું કે જરૂર સામંત
 ૧૧સરદારને 'બોહું' લાગ્યું છે.

રણમલ્લજી સોદાવંશમાંથી પરણેલો હતો. પોતે વિદ્વાન
 ૧૧અને વિનોદી હતો તેથી જ તેની સોદીરાણી પણ હતી.
 ૧૧સોદીરાણીને કચેરીની વાતની ખબર પડી, એટલે તે તુરત
 ૧૧તમજી ગઈ. તેથી રણમલ્લજીને કહ્યું કે, આવતી કાલે
 ૧૧સપ્તમા સરદારને કચેરીમાં બોલાવી તમારા ફૂડામાં ફેરફાર
 ૧૧કરીને આ પ્રભાણે બોલજો:

હો:-સારો મુરો ફૂલસરો, પાનાં બીડા હાથ,
 બિડણ તૂરી ને મુચંગ ધણ, બાઈલાં કેરો સાથ.

૨૧ : રામુમલ અને મોટીરાગી

જામ સાંધનો મોટો કુમાર જામ જાડો નગરજાને ગારી પર આવ્યો. આ જાડા જામની મોટી અવસ્થા થવા છતાં તેને પુત્રપ્રાપ્તિ થઈ નહોતી આથી તેણે પોતાના બાઈ વોરાના પુત્રને દસક તરીકે લીધા.

કચ્છી રાજ્યવંશને જાડેજાની અવટક લાગવાનું બીજું કારણ એ છે કે, જામ લાખાને તેના દાકાએ દસક લીધા હતા તેથી સિંધી બાપાના નિયમ અનુસાર જાડેજા અર્થાત જાડાનો (પુત્ર) કહેવાયો.

જામ જાડાએ દસક લીધા પછી તેને ત્યાં કુમાર જન્મ્યો. તેનું નામ ઘાહોકુમાર રાખવામાં આવ્યું. પોતાને ત્યાં કુમારનો જન્મ થવા છતાંયે જામ જાડાનો પ્રેમ લાખા ઉપરથી ઓછો થયો ન હતો. તેથી પોતાના પછી જામે કુમારને સરખો હિસ્સો મળે એવી તેની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પરંતુ તેના મરણ પછી જામ ઘાહાએ અરમો હિસ્સો આપવાની વાત માન્ય રાખી નહિ. તેણે લાખાને મંધી મહેશ તથા વોણા

પરગણું આપવા માંડ્યું. પણ લાખાએ તે વાત સ્વીકારી નહિ અને તે નગરસમૈ છોડીને ચાલ્યો ગયો.

લાખો નગરસમૈ ત્યજી પુષ્કરનાં પદ્મરગઢ પાસે આબ્યો. પણ એ સ્થાન ચોખ્ખું ન જણાતાં તે હાલના લાખિયારના વિયરા પાસે આબ્યો. અહીં તેણે એક ગામ વસાવ્યું અને તેનું નામ 'લાખિયાર વિયરો' રાખવામાં આવ્યું.

જડેજ વંશમાં હીકરી જન્મતાં જ તેને મારી નાખવાનો રિવાજ પણ અહીંથી જ પ્રચલિત થયો. તેનું કારણ એ છે કે, જામ લાખાના ભાઈ લાખિયારને સાત કુમારિકાઓ હતી. તેમને પરણવા ચોખ્ખું વર સમાવંશની ખરોખરી કરી શકે એમ ન હોવાથી તેનું કુળાભિમાન જાછળી આવ્યું. આ કન્યાઓએ સંવત ૧૨૦૭ ના માહ સુદ ૫ ને સોમવારે અગ્નિસ્નાન કર્યું.

જામ લાખા જડાણીના સ્વર્ગવાસ પછી થોડા સમયમાં લાખિયાર પણ સ્વર્ગવાસ પામ્યો. તેથી લાખા જામનો કુમાર રાયધણ તખ્તનરીન થયો. તેને જત લોકો સતાવતા હોવાથી તે લાખિયાર વિયરો છોડીને ખસીના રસ્તા પર આવેલ ટેકરી પર નિવાસ કરવા લાગ્યો અને ત્યાં પોતાનું બગ જમાવવા લાગ્યો. તેનું સૈન્ય મજબૂત થતાં તે જત લોકો પર ચડી ગયો અને તેમને લાખિયાર વિયરા પાસેથી હાંપી કાઢ્યા.

આ વખતે હિંદીના તખ્ત પર પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ હતા. તેના ઉપર શાહજુરીન ઘોરી ચડી આવ્યો, એટલે જામ

૨૧ : રાનુમત્ર અને મોટીરાખી

જામ ચાંપનો મોટો કુમાર જામ જાડો નગરસરેની ગાદી પર આવ્યો. આ જાડા જામની મોટી અવસ્થા થઈ હતી તેને પુત્રપ્રાપ્તિ થઈ નહોતી આથી તેણે પોતાના બાઈ વોરાના પુત્રને ઠસક તરીકે લીધો.

ઠસી રાન્યવંશને જાડેજાની અવટક લાગવાનું બીજું કારણ એ છે કે, જામ લાખાને તેના ઠાકાએ ઠસક લીધો હતો તેથી સિંધી ભાષાના નિયમ અનુસાર જાડેજા અર્થાત્ જાડાનો (પુત્ર) કહેવાયો.

જામ જાડાએ ઠસક લીધા પછી તેને ત્યાં કુમાર જન્મ્યો. તેનું નામ ઘાહોકુમાર રાખવામાં આવ્યું. પોતાને ત્યાં કુમારનો જન્મ થવા છતાંયે જામ જાડાનો પ્રેમ લાખા ઉપરથી જોછો થયો ન હતો. તેથી પોતાના પછી બેસે કુમારને સરખો હિસ્સો મળે એવી તેની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પરંતુ તેના મરણ પછી જામ ઘાહાએ અરધો હિસ્સો આપવાની વાત માન્ય રાખી નહિ. તેણે લાખાને મંધી પ્રદેશ તથા વોણા

ચર્ચી રહ્યો હતો. એટલામાં ઈશ્વર પાસેથી શું માંગવું એવી વાત નીકળતાં જ તે બોલ્યો:-

દુહો:-સારા મુરો ફલસરો, પાનાં બીડા હાથ,
ઊડણ તૂરી મુંચંગ ધણ, એતી મંડા આથ.

અર્થોત્-સુંદર પુષ્પોના ગુચ્છ, પાનનાં બીડાં, બણે
આકાશમાં ઊડતો હોય એવો ઘોડો, અને સદ્ગુણી સ્ત્રી-
એટલી પૂંછ હું પ્રભુ પાસે માગું છું.

આ દુહો સાંભળી લાચીતો અને સામંતોને માહું
લાગ્યું-ઈશ્વર પાસે માગવા યોગ્ય-વસ્તુઓમાં રણમલ્લજીએ
તેમને યાદ કરેલ ન હોવાથી તેમને રીસ ચડી. આથી તે
અધળા તેજ વખતે રણમલ્લજીની કચેરી ત્યજી ચાલ્યા ગયા.

સામંતો એકાએક કચેરી ત્યજી ગયા ત્યારે રણમલ્લના
નિખાલસ મનમાં પ્રથમ તો કંઈ લાગ્યું નહિ. પણ બીજે
દિવસે તે જ્યારે કચેરીમાં આવ્યો ત્યારે એક પણ ભાંયાત
કે સામંત આવ્યો નહિ, તેથી તેને લાગ્યું કે જરૂર સામંત
મરદારોને 'ખોદું' લાગ્યું છે.

રણમલ્લજી સોદાવંશમાંથી પરણેલો હતો. પોતે વિદ્વાન
અને વિનોદી હતો તેથી જ તેની સોદીરાણી પણ હતી.
સોદીરાણીને કચેરીની વાતની ખબર પડી, એટલે તે તુરત
અમલ ગઈ. તેથી રણમલ્લજીને દહું કે, આવતી કાલે
અધળા મરદારોને કચેરીમાં બોલાવી તમારા દુહામાં ફેરફાર
કરીને આ પ્રમાણે બોલજો:

દુહો:-સારા મુરો ફલમરો, પાનાં બીડા હાથ,
ઊડણ તૂરી ને મુંચંગ ધણ, બાઈયાં કેરો આથ.

દા. જા. ૧ મેં હાથની મરમં જે નજું મેં જોઈ.
 ૧૫ દા. હાથની હાથ પાંચે.

૧૭૪૫, વીરકાવ્યે ૫૩૪૫ કરી ચાલુશીને દેરે
 મરમ મરમ, વાંચી જાણ લેવા માંડી. ત્યારે તેણે પાંચ
 લગ્ન જામ ગાયપણ ૫૩ લગ્ન કરવા માંડ્યું. જામ રાજ
 પાંચ ગાયપણ કરે અને ચાલુશીનના લગ્નને દાર માંડી
 જામ ગાયપણ જોગ્યા આવી ગયો લેવાથી તેણે
 કમળો મળે, ખરો પ્રદેશ કરજે કરી લીધો. આ જામ
 ગાયપણ દેવ માનેની મહાદેવી પોતાનો પ્રદેશ પોતાના મા
 રીશાઓ વચ્ચે વહેવી આપ્યો.

તેણે માટા દેશને કંથકોટ આપ્યું, દેશીને બાર લખી
 આપી, જોશને તાખિયાર વિષય આપ્યો અને ગમ્મને
 બેડાંને બારા પરગણું આપ્યું.

માટા દેશ કુમાર જે કંથકોટની ગાદીએ આવ્યો,
 તેના સાત કુંવર થયા—વીરભદ્ર, દન્ડડે, પસાધયો, લોનકે,
 રૂલ, અબડો અને રણમલ્લ.

રણમલ્લની પાંચમી પેઢીએ દેશ નામોરી થયો,
 અને તેનો કુંવર રણમલ્લ થયો. આ રણમલ્લને ગરાસમાં
 મોશણ મળ્યું હતું, તે ઉપરાંત તેણે પોતાની બહાદુરીથી
 મલ્લકાંઠા તરફનો કંથકોટ પ્રદેશ પોતાના હાથમાં
 કરી લીધો હતો.

આ રણમલ્લ મહાન દાનવીર અને વિદ્યાકલામાં
 પારંગત હતો. એક દિવસ તે પોતાના સરદારો અને
 સામંતો વચ્ચે બેઠો હતો અને નિમિત્તે નિમિત્તે

જેથીને તેનું સુખ પણ તોડી નાખ્યું.

રણમલજી પોતાને આટલા બધા સ્નેહની નજરે જોતો હતો, એ જોઈ સોદીરાણી અત્યંત હર્ષિત થઈ. તે સ્નેહભરી નજરે રણમલજી પ્રત્યે જોઈ રહી. જાણે તેના અંતરમાંથી રણમલજી પ્રત્યેનો પ્રથમ વહેમ ક્યાંયે વહી ગયો હોય !

આવી રીતે પતિપત્ની વચ્ચે અસીમ સ્નેહની સરિતા વહેતી હતી અને તેમાં ઉભય નિશ્ચિન રાચતાં હતાં તથા પોતાની જીવનનાવ સુખપૂર્ણ પસાર કરી રહ્યાં હતાં. પણ સ્નેહમાં સુખ સ્થાયી છે પણ ક્યાં? એક વખત એવો જોગ બન્યો કે તેથી સોદીરાણીને રણમલજીનું ગૃહ ત્યજી પોતાને પિયર જવું પડ્યું.

વાત એમ બની કે રણમલજીની અદ્વિતીય કાતારીની વાત સાંભળી એક ચારણ રણમલજીના દરબારમાં આવ્યો. તેણે રણમલજીના મસ્તકની પાધડીની માગણી કરી. તેથી રણમલજીએ ચારણ પાસેથી મસ્તક ઉપર પાધડી હોય ત્યારે મસ્તક ન નમાવવાનું વચન લઈ પોતાની પાધડી ઉતારી આપી. ચારણ રણમલજીની કાતારીનાં શુભગાન ગાતો ગાતો ત્યાંથી વિદાય થયો.

એક વખત એ જ ચારણ ફરતો ફરતો આલાવાડમાં આવેલ અજમેર ગામમાં વરમંગદેવ આલાના દરબારમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં તે મસ્તક નમાવ્યા વગર આશીર્વાદ ઉચ્ચારવા લાગ્યો. ચારણની આ રીત જોઈને આલા રાજાને નવાઈ લાગી. તેથી તે બોલ્યો, ‘ખારોટજી, તમે રામરામ ક્યાં વગર આશીર્વાદો ઉચ્ચારવા માંડ્યા, તે તમારા કાંધમાં લોહનો ખીલો ફાંકેલો છે શું?’

મોહનસોલંકીની આવી પ્રકારની મુઠાકથી રજુ-
મણ જુદું જ આનંદિત થયો. પીજે દિવસે તેણે મહેલ
બાપાનેને કચેરીમાં બોલાવી ઉપરુકા કહેા મંજરાઓ,
તેથી મહેલ બાપાને તેના પર રાજ થયા.

રજુમણ પોને બહુ જ પરાક્રમી હતો. તેનાં પરા-
ક્રમેની વાતો અમદાવાદના પાટયાદને કાને આવી. આથી
તેણે પોતાના અમીર ખિલ્લીખાનને તથા આમરજીના
મૂળા મહેલ લગીકને મોકલાવી રજુમણને જોવા પોતાની
પાસે બોલાવ્યો. રજુમણ પાટયાદની મુઠાકાતે જઈ પહોં-
ચ્યો. રજુમણનું મદલ જેવું મજબૂત શરીર તથા તેજ-
સ્વિતા જોઈને પાટયાદ અતિ પ્રસન્ન થયો. તેણે પોતાની
'કનક-વીજળી' નામની જશવંતી તલવાર તથા અમૂલ્ય
પોશાક રજુમણને ભેટ આપ્યાં. થોડા દિવસ પાટયાદની
મહેમાનગીરી આખીને રજુમણ પોતાને વતન આવવા
આજ્ઞાતો થયો. અમદાવાદથી નીકળતાં જ સોલીરાણી તેની
સ્મૃતિ પર ચડી આવી. તેથી તેણે તે જ ક્ષણે પોતાના
અશ્વને વામુવેગે મોડાણા તરફ મારી મૂક્યો.

રજુમણ ત્યારે મોડાણે આવ્યો, ત્યારે તેનો થોડો
થાકથી હોયપોય મર્દ ગયો હતો. આથી, રાજમહાસમાં
પહોંચતાં તે સોલીરાણીને જોઈને બોલ્યો:

હુહો:-તન તાજાણે તોડિયો, મુખ તોડ્યો લગામ,
આ મૃગનેણી કારણે, મેં તોડ્યો કેકાણ.

બાવાઈ:-આ મૃગનયનીને કારણે મેં મારા અશ્વનું
આખું શરીર આળુકથી તોડી નાખ્યું, અને લગામ ખેંચી

રણુમલજીનું સૈન્ય અજમેરને પાદરે આવી પહોંચ્યું અને રણુમલે વરસંગદેવ ઝાલા રાજાને રણુમેદાનમાં આવવા આમંત્રણ આપ્યું.

રણુમલજીનું સૈન્ય ખરેખર આવી પહોંચેલું જોઈ વરસંગદેવ મૂંઝવણમાં પડ્યો. તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે રણુમલજી ચઢાઈ કરશે. તેના સૈનિકો તથા સરદારો પણ અજમેરમાં હાજર નહોતા. તેથી તેને પોતાના ઉતાવળાં વચનો માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તેણે પોતાની મૂંઝવણ રણુમલજીની બહેન જાંઠેજીરાણી પાસે રજૂ કરી. જાંઠેજીરાણી ચતુર હોવાથી તેણે પોતાના પતિને સંકટમાંથી ઉગારી લેવા પોતાની પાસે મહેલમાં બેસાડી રાખ્યો.

થોડી વારમાં રણુમલજીનું સૈન્ય શહેરમાં દાખલ થયું અને ચારે તરફ લૂંટફાટ મચાવવા મંડ્યું. રણુમલજી પોતાની નાગી તલવાર સાથે વરસંગદેવને શોધતો મહેલમાં આવી પહોંચ્યો. આ વખતે તેની બહેન આડી ફરી અને પોતાના વીર બંધવનાં ઓવરણાં લઈ તેને પોતાનો ચૂડો સલામત રાખવા બીનવવા લાગી. બહેનની વિનવણીથી રણુમલજી સહેજ શાંત પડ્યો. તે તે જ સમયે બહેનનું વચન માન્ય રાખીને પોતાના સરદારો સાથે ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

રણુમલજી અજમેરથી પોતાને ગામ મોરાણે જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં તેણે એક મુદ્રામ ક્યો. એ મુદ્રામથી થોડે દૂર ઠાંઈ એક ખીજી ઇાવણી તેના જોરામાં આવી. તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે સાંજણ વાદેરની કુંવરીનું આણું પા વરવા માટે અમદાવાદ બાંધ છે. પાદ-

ચારણ એમ પાછી પાની કરે તેવો ન હોવાથી તેણે કહ્યું: 'વરસંગદેવ! મારા કાંધમાં ખીચો તો મોટો છે, અને તે મારા મસ્તક પરની રણમલ્લની પાપડી છે. રણમલ્લ સદા અણનમ હોવાથી તેની પાપડી કાંઈને નમે તેમ નથી.'

ચારણની વાત સાંભળી વરસંગદેવના અંતરમાં આગ ભઠ્ઠા હોય તેમ ભાસ્યું. તે રણમલ્લની કીર્તિ સાંખી શક્યો નહિ. તે બોલ્યો: "ચારણદેવ! હવે રહેવા દો! જો રણમલ્લિયો અમારાં વાહરડાં તગડતો કરે છે જો ન કે બીજો?"

વરસંગદેવની વાત ચારણને બહુ જ વિષમ લાગી. તેથી તે બોલ્યો: 'જો રણમલ્લ ખરેખરો રણમલ્લ હશે, તો તરત તારો મદ ઉતારવા તત્પર થશે.' આટલું કહી ચારણ તરત જ રણમલ્લ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો:

દૂહો:-રણમલ્લિયા રણમલ્લ થઈ, અજમેરો ઉધાપ,
કળ-વાદળ વાળી લઈ, વરસંગદે વિયાય.

ભાવાર્થ:-હો રણમલ્લિયા! તું ખરેખરો રણમલ્લ હોય તો અજમેર ઉધલાવી નાખ, અને તારું કટક લઈને વરસંગદેવના અભિમાનનો નાશ કર.

ચારણની આ વાત સાંભળીને રણમલ્લે ચારણને સર્વે હકીકત વિસ્તારપૂર્વક પૂછી. તેથી સર્વ હકીકત જેવી બની હતી તેવી જ ચારણે તેને કહી સંભળાવી આથી રણમલ્લે ઉત્તેજિત થઈને અણ રાખ્ખનો મદ ઉતારવા લશ્કર તૈયાર કરી અણવાક તરફ કૂચ કરવા માંડી.

શરતના મયદાનમાં આવી પહોંચ્યા. કચ્છી અને કાઠિયા-
વાડો અશ્વોત્તુ પાણી જોવાને સૌનાં મન તલસી રહ્યાં. સમય
થતાં જ જાને પક્ષના સરદારો મયદાનમાં ઉત્સુકતાપૂર્વક
આવવા લાગ્યા. જ્યારે પાદશાહી રસાલાના સરદારો શરત
જોવામાં તલ્લીન હતા ત્યારે રણમલજીનાં માણસોએ સાંગણ
વાઢેરની કુંવરીને રથમાં બેસાડીને રથને પૂરવેગે મોરણા
તરફ જતો કર્યો.

આ તરફ શરત પૂરી થતાં જ્યારે પાદશાહી સરદારો
પોતાની છાવણીમાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે કુંવરીને તંબૂમાં-
થી ગેબ થયેલી જોઈ. હવે તેઓ રણમલજીની યુક્તિનું
રહસ્ય સમજી ગયા. તેમણે તરત જ પોતાના અરધા માણ-
સો રથ પાછળ દોડાવ્યા અને અરધા માણસોને રણમલજી
પર હુમલો કરવા હુકમ આપ્યો. પરંતુ રણમલજી આવા
નિર્બળ હુમલાથી ડરી જાય તેવો નહોતો. તેણે બકાદુરી-
પૂર્વક સામનો કર્યો. આ ઝપાઝપીમાં ઉભય પક્ષના અનેક
માણસો મરાયા. બાકી રહેલા પાદશાહી માણસો વીણે
મોઢે પાદશાહને ખજર આપવા અમદાવાદ તરફ હિપટી ગયા.

સાંગણ વાઢેરની કુંવરીને રણમલજી સામંતોની
કુશળતાથી મોરણે લઈ આવ્યો. પરંતુ આ નવીન ઘટના
જોઈ સોદીરાણીના હૃદયમાં ક્ષતિ પડી. તેને વિચાર થયો કે
રણમલજી વાઢેરકુંવરી સાથે પરણ્યા વિના રહેશે નહિ. આ
વિચાર સોદીરાણી જેવી પ્રમદા માટે અસહ્ય હતો. તેથી તે
પોતાના જાને કુંવરીને લઈ પિયર ચાલી ગઈ. એટલે રણ-
મલજી પોતાના સરદારો સાથે તેને મનાવવા હિપટી નીકળ્યો.

માનના પેદાશી હશે જઈ માંગણ વહેરે પુત્રીની અનિચ્છા
 છતાં પાદશાહને વશાવવા ઝોકડી દેતી. પરંતુ બડાકુર
 કુંવરી પાદશાહી યુગ્મને થાપ આપી છટકી જવાનો વિચાર
 કરી રહી હતી. ત્યાં તેને જાણ થઈ કે આમે દેહ રણમલ્લની
 છાવણી છે. તેથી તે બહુ જ દર્શિત થઈ. તેને ભેગા માટે
 તેણે એક દારીને ઝોકડી. દારી રણમલ્લની અપૂર્વ તેજ-
 સ્વિતા ભેઈ છક થઈ ગઈ. પોતાની બાઈ પાસે આવી
 તે રણમલ્લના અધાગ સૌન્દર્યની પ્રશંસા કરતી કહેવા લાગી:

કહો:-મુવળું સરખી મુખહરા, રાજહંસ સમ ચાસ,

ચૂરજ સરખી આંખડી, રણવક્રે રણમાસ.

રણમલ્લની પ્રશંસા સાંભળી કુંવરીને ખાતરી થઈ
 કે જરૂર રણમલ્લ તેને આકૃતમાંથી છોડાવશે.

આથી કુંવરીએ રણમલ્લને પોતાની દારી મારફત
 સમળી હકીકત સંભળાવી. શરણાગતને રક્ષણ આપવાનો
 ધર્મ રણમલ્લ સારી રીતે બાળતો હતો, તેથી તેણે એક
 યુક્તિ રચી અને દારીને તેની બાઈનું રક્ષણ કરવા વચન
 આપ્યું. દારી રાજ થતી પોતાની બાઈ પાસે ગુલ વર્ત-
 માન જણાવવા દોડી ગઈ.

રણમલ્લએ પોતાની યુક્તિ અનુસાર આણું લઈ
 જનાર સરદારોને તેના ઘોડા પોતાના ઘોડાઓ સાથે દોડા-
 વવાનું આમંત્રણ આપ્યું. પેલા સરદારોએ એ વાત કબૂલ
 રાખી, અને બન્ને તરફથી શરત માટે તૈયારીઓ થવા લાગી.

રણમલ્લએ ઊંચા પ્રકારના કચ્છી ઘોડાઓ શરતમાં
 મૂક્યા. પાદશાહી આણના સારા પ્રકારના ઘોડાઓ પણ

થયો, પણ તે ડરીને પાછો લાગે એવો નિર્જળ નહોતો. તેથી તે તેને મળવા ગયો.

મલેક લતીફે રણુમલજીને અચાનક જોતાં જ હર્ષભેર તેને ભેટી પડ્યો અને ક્ષેમક્રુશળ સમાચાર પૂછવા લાગ્યો. પરસ્પર વાતોલાપ પછી મલેક લતીફે રણુમલજીની તલવાર જોવાની ઉત્કંઠા જાહેર કરી. તેથી રણુમલજીને વાણિયાની વાતમાં સહેજ તથ્ય લાગ્યું. તેણે તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢી, મૂક મજબૂત પકડી, અને અણી તરફથી મલેક લતીફને તે બતાવવા માંડ્યો. પણ એવી રીતે તલવાર નીરખી શકાય તેમ નહોતું. તેથી મલેક લતીફે નિર્મળ દિલે તલવાર ખેંચવા માંડી. ત્યાં વિમાસણમાં પડેલા રણુમલજીએ તલવાર મલેક લતીફના હાથમાંથી છોડાવી તેના મસ્તક ઉપર ધા ક્યો. તેથી સૂળાનું મસ્તક તત્કાળ ધડ ઉપરથી જુદું પડ્યું. પણ તેનું ધડ તરત જ તલવાર ખેંચી પોતાનું કે પરાયું જોયા વગર તલવાર ફેરવવા મંડ્યું, તેથી ઉભય પક્ષના માણસો ઝપાઝપીમાં સામેલ થયા. તેમાં ધણા મરાયા. મલેક લતીફનું ધડ લડતું લડતું આમરણુ ગામની બહાર આવેલ તળાવ પાસે પડ્યું.

આ ધિંગાણામાં રણુમલજીના ધણા માણસો મરાયા હતાં તે સોદીરાણી પાછળ પડ્યો. રસ્તામાં જ તેને રાણીના રથનો ભેટો થયો. તેણે આંગણ વાઢેરની કુંવરીની સવિસ્તાર હદીકત સોદીરાણીને સમજાવી. તેથી રાણીના મનમાં જે સંદેહની ભાવના ઉત્પન્ન થઈ હતી તે નષ્ટપ્રાય થઈ, અને તે રણુમલજી સાથે મોરારણે આવવા પાછી વળી.

રણમલજી મિળતે આવતાં જ વિચારમાં પડી, કે
હવે પાદશાહની નજર તેના પ્રત્યે બહુજ કરડી થઈ હશે.
તેથી તેનું સૈન્ય જરૂર મુઢનું આહવાન કરશે. પણ પોતાના
ચરદારો મરી પરવાયો હોવાથી તેનું લશ્કરી જગ થઈ ગયું
હતું. આ કટોદરીબરી સ્થિતિમાં પોતાના બચાવ માટે તેણે
પોતાના બાઈઓ પાસેથી કચ્છ કંથકોટમાંથી પૂરતી મલ
લપ આવવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. તે જ દિવસે તે પોતાના
રસાલા સાથે કંથકોટ પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો.

અહીં પાદશાહના આજ્ઞાની વહેણ તથા મલેક લી-
ફના ખૂનથી પાદશાહનો ગુસ્સો બહુજ વધી ગયો હતો.
તેણે પોતાના જંગી સૈન્યને મોરાળા પર ચઢાઈ કરવા
મોકલ્યું. આ લશ્કર મોરાળે આવ્યું ત્યારે રણમલજી પોતાના
રસાલા સાથે કંથકોટ જવા સાત શેરડાને રસ્તે પડી ચૂક્યો
હતો. આ વાતની પાદશાહી સૈન્યને ખબર પડતાં સૈન્ય
પણ રણમલજી પાછળ ત્વરિત ગતિએ કૂચકદમ કરવા મોકલ્યું.

રણમલજી ત્યારે અંતરબાર ગામ નજીક આવી પહોંચ્યો
હતો. તેને પાદશાહી સૈન્યની ખબર પડતાં તે આગળ
જવાને બદલે શાહી સૈન્યના સુકળલા માટે ત્યાંજ રોકાઈ
ગયો. તેની મદદમાં અંતરબારના આહિરો પણ શામિલ થયા.

શાહી સૈન્ય આવી પહોંચ્યું અને ત્યાં ખૂનખાર યુદ્ધ
જામ્યું. તેમાં રણમલજી અને શાહી સૂબો બન્ને અતુલ પરાક્રમ
દાખવી મરણને શરણ થયા. વળી ઉભય પક્ષના બીજા પણ
અનેક યોદ્ધાઓ કામ આવ્યા. અંતે શાહી સૈન્યની જીત થઈ.

૨૨: જેસલ-તોરલ

જામ દેદાના વંશમાં જેસલ એક મહાપરાક્રમી બહારવટિયો થયો. તે પોતાના બહારવટિયાના મંડળ સાથે કચ્છ, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત વગેરે પ્રદેશોમાંથી મોટી મોટી ધાડો ભારી લાવતો અને અંબાર ખાસેના આંબડીઓના ઝુંડમાં ભરાઈ રહેતો.

આ વખતે આજનું અંબાર શહેર સાત જુદાજુદા વાસમાં વહેંચાયેલું હતું. આ સાતે વાસ એ વખતે 'અબડના વાસ'ને નામે ઓળખાતા. અંબારમાં હાલ જે સોરઠિયાના વાસ નામે ઓળખાતું ફળિયું છે, તે મુખ્ય વાસ હતો. તેનું તોરણ વિક્રમ સંવત ૧૦૬૧ માં દાડી રજપૂતો તરફથી બાંધવામાં આવેલ હતું. એ વાસનો ઝાંપો હાલ અંબારની બહારમાં જ્યાં મોહનરાયજીનું મંદિર ૬ ત્યાં હતો. આ અબડ વાસના નામથી અહીં જે શહેર વસાવવામાં આવ્યું, તેનું નામ અંબાર રાખવામાં આવ્યું. અંબારની બહાર ઉત્તર તરફ એ વખતે આંબડીઓનાં ઝાડ

એટલાં ખિંચાખિંચ દનાં કે, તેની અંદર ગૂંધાનારાયણનાં
 દિરંગો પણ બાગ્યે જ પ્રવેશ પામતાં. આ અતિ ધીવ
 વનનું નામ દાહડી વન રાખવામાં આગ્યું હતું. જેમક-
 નું રોડાણ પણ આ વનમાં હતું. આનુગ્રામના પ્રદેશમાં
 તેની દાક વાગતી. બહાદુર પણ તેના નામથી કંપી જતા.
 તેણે અનેક જાનો તૂંટી હતી, અગણિત આયોનું હરણ કર્યું
 હતું, અને વગી અનેક અમરોદ પાપકર્મો પણ કર્યાં હતાં.

એક વખત જેસલ દાહિયાવાડમાં લૂંટફાટ ચલાવી
 પાછો આવતો હતો, ત્યારે તેણે દાહિયાવાડના કાકીરાબની
 તોરી નામની ઘોડીની અત્યંત પ્રશંસા સાંભળી. આથી તે
 તોરી ઘોડીને ચોરવા તે કાકીરાબની ઘોડારમાં પહોંચી ગયો
 અને ઘોડીને છોડી જવાનો લાગ ચોધવા લાગ્યો.

કાકીરાબ માતાપંથી હતો. તેથી તે વખતે તે
 પોતાના ભક્તમંડળ સાથે ત્યાં પૂજનકાર્યમાં લાગેલો
 હતો. આથી જેસલને લાગ મળ્યો નહિ, છતાં તેણે તક
 જોઈને ઘોડી છોડવા માંડી.

આ નવા માણસને જોઈને ઘોડી ચમકી ઊઠી, અને
 નાચકૂદ સાથે જમીનમાં લાગેલ ખીલો ઉખેડી નાસવા
 લાગી. ઘોડીને ખીલા સાથે નાસતી જોઈને તેના રખેવાળે
 તેને પાછી વાળી. રખેવાળને ઘોડી સાથે આવતો જોઈ
 જેસલ ત્યાં પડેલા ઘાસ નીચે સંતાઈ ગયો. પેલો રખે-
 વાળ ખીલો પાછો ઠોકવા લાગ્યો. આ વખતે એવું બન્યું
 કે ખીલો જમીનમાં ઠોકવાને બદલે જેસલની હથેલીમાંથી
 આરપાર જઈ જમીનમાં ખૂંચી ગયો. પરંતુ આજે

જેસલ યાતના સહન કરી છાનોમાનો પડી રહ્યો.

ત્યારે ઠાઠીરાબાનું પૂજનકાર્ય સમાપ્ત થયું અને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો, ત્યારે એક માણસની પ્રસાદી વધી પડી. આટલામાં ક્યાંક માણસ હોવો જોઈએ એમ સમજી ઠાઠીરાબાનું તેની તપાસ ચલાવવા માંડી. ઘણી યોજ કરતાં ઘોડારમાં વીંધાયેલા હાથ સાથે પડી રહેલા જેસલની તેને ભાજ લાગી. જેસલના હાથમાંથી ખીલો કાઢવામાં આવતાં જ તે ઊભો થયો. આ જોઈને ઠાઠીરાબાને બહુ જ નવાઈ લાગી. તેણે આમ સંતારી રહેવાનું કારણ પૂછતાં જેસલે સત્ય વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે, ‘હું તો તોરીને લઈ જવા માટે આવ્યો છું.’

આ ઠાઠીરાબાનું નામ સાસતિયો હતું. તેને તોરી અથવા તોરલ નામની પરમ સિદ્ધિવાળી રાણી હતી. ઠાઠીરાબા મહાન લક્ષ્મીભક્ત હતા. તે કોઈની માગણી પાછી ફરવે એવો ન હતો. એણે વિચાર્યું કે, જેસલ તોરીરાણીની માગણી કરે છે. તેણે તરત જ ‘તથાસ્તુ’ કહી તોરલરાણી જેસલને હવાલે કરી દીધી. ઘોડીને બદલે અત્યંત સ્વરૂપવાન સુંદરી મળતી જોઈને જેસલ બહુ જ આનંદિત થયો. તે બોલ્યો, ‘હું તો તોરી ઘોડી લેવા માટે આવ્યો હતો.’ આ સાંભળી ઠાઠીરાબાને ઘોડી પણ તેને અર્પણ કરી.

જેસલ તોરીરાણીને લઈને કંઈ તરફ ચાલવા લાગ્યો. દરિયાકિનારો આવતાં જંને જણા વહાણમાં બેઠાં. વહાણ વાયુચેત્રે મારગ દ્રષ્ટવા લાગ્યું. તે મધદરિયે આવ્યું,

તેવામાં અચાનક આકાશમાં વાદળો ચડી આવ્યાં. પર-
મુસવાદા કરવા લાગ્યો. હરિયો તોફાનથી ખગમથી ઊડ્યો.
દુઃખર જેવડાં મોઝાં ઝાળવા માંડ્યાં. જેસલનું વડાણ
હામાટાળ ચવા લાગ્યું. એક જ ક્ષણે સઘળો મામલો
પતરાઈ ગયેલો. જેઈને જેસલને ખાતરી થઈ કે તેનું
વડાણ હમણાં ડૂબી જશે. અનેકને હંફાવનાર બકાફર
ગદારવટિયો પોતે કાંપવા લાગ્યો. આમે જ સતી તોરણ
શાન્તિની મૂર્તિ માફક બેઠી હતી. તોરણના ચહેરા પર
અજળ શાન્તિ અને દિવ્ય પ્રભાવ જેઈને જેસલને નવાઈ
લાગી. તેને હવે ખાતરી થઈ કે આ કોઈ મામૂલી સ્ત્રી
નહિ પણ એક પરમ સિદ્ધિવતી સતી છે. તરત જ તે સઘળું
માન મૂકી દઈને સતી તોરણના ચરણમાં પડ્યો અને તેને
પોતાનું રક્ષણ કરવા વીનવવાં લાગ્યો. તોરણે તેનાં પાપોનો
પ્રકાશ કરવાનું કહ્યું અને તે ખુલ્લા અને પોતાનાં પાપો
પ્રકાશવા લાગ્યો.

જેનું નામ સાંભળી ગર્ભવતીઓના ગર્ભ ગળી જતા,
તે આ જેસલ ગરીબ ગાય બનીને પોતાનાં પાપ પોકારવા
લાગ્યો. એક તરફથી તેના અંતરની દુષ્ટતા નહ થઈ, અને
બીજી તરફથી હરિયાનું તોફાન શમી ગયું. એક જ પળમાં
જેસલના જીવનમાં અદ્ભુત પરિવર્તન થઈ ગયું.

અંજાર પહોંચતાં જેસલ સતી તોરણ પાસેથી આધ્યા-
ત્મિક જ્ઞાન મેળવવા લાગ્યો, અને સેતીનું પવિત્ર લાવે
પૂજન કરવા લાગ્યો. તે દુષ્ટાત્મા મટીને ખરેખરે ધર્માત્મા
બની ગયો.

એક વખત જેસલ કંઈ કાર્યવશાત્ બહારગામ ગયો હતો. એવામાં તેને ઘેર પાછળથી થોડાક લકતજનો આવ્યા. અતિથિસત્કાર માટે તોરણ પાસે કંઈ પણ સામગ્રી નહોતી. તે અત્યંત મૂંઝવણ પામી. તરત જ તેને સધીર નામનો એક વણિક વેપારી યાદ આવ્યો. તેની દુકાને જઈ તેણે તેની પાસેથી ભેઈતી સામગ્રીની માંગણી કરી.

જેના સૌન્દર્ય આગળ ચંદ્રમા પણ ઝાંખો પડી જાય એવી પરમસુંદરી તોરણને ભેઈને સધીરની આંખમાં શયતાને વાસ કર્યો. તેને અવળી મતિ સૂઝી. તેણે તોરણ પાસે પ્રેમયાચના કરી અને રાત્રે આવવાનું વચન માગ્યું. સતીએ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને ત્યાંથી સામગ્રી લઈ તે આઘી ગઈ.

રાત પડતાં મુશળધાર વરસાદ શરૂ થઈ ગયો, છતાં સતી પોતાના વચનને ખાતર વણિક પાસે ગઈ.

આવી મેઘધી રાતે તોરણને પોતાનું વચન પાળવા માટે આવેલી ભેઈ વણિકને નવાઈ લાગી. વળી, નવાઈની વાત તો એ હતી કે વરસાદમાં આવેલી એ સતીનાં કપડાંને પાણીનો છોટો સરખો પણ પડ્યો નહોતો. આ અમરત્કાર ભેઈ વણિયાને પોતાની બૂલ સમજાઈ, અને તે સતી પાસેથી માફી માગવા લાગ્યો. તે દિવસથી વણિયે સતીનો પરમભક્ત બની ગયો.

આ વખતે કન્ધમાં જેવી રીતે જેસલ અને તોરણ પવિત્રાત્મા ગણાતાં હતાં, તેમ તે વખતે ગુજરાતમાં રાવળ શાહદેવ અને રાણી દેશદેવીની પવિત્રાત્મા તરીકે પ્રીતિ

... માલદેવને તથા રાણી રૂપાં
 આપ્યું હતું, તેથી તેઓ
 નીકળી પડ્યાં હતાં. પરંતુ
 જાન્યારી ત્યારે તેને આગલે દિવસે
 આવી હતી. આ જાન્યારી
 નાચી જડુ જ ચોકમસ્ત થયાં. લેસક
 નાચર બોલાવેલ હોવાથી તેઓ લેસક
 નાચર નેમના વચનની યાદ અપાવતા લજ
 નાચર નાચર નાચર

... માલદેવ તે કે, ત્રીજે દિવસે સમાધિમાંથી અવાજ
 ... માલદેવ તથા રાણી રૂપાંદેવી સંતુષ્ટ થઈ
 ... રૂપાં

૨૩ : મોડપીર

જામ રાયધણના પુત્ર ગજણને બે કુંવર થયા-મોટો હાલો ને નાનો જેહો. જામ ગજણના મરણ પછી આ બન્ને ભાઈઓમાં ગરાસની વહેંચણી માટે અગડો થયો. તેમની વચ્ચેનું વૈમનસ્ય દિન પ્રતિદિન વધવા માંડ્યું. આ કારણથી કુટુંબકલેશથી કંટાળીને નાના કુમાર જેહોએ ધારાનો ત્યાગ કર્યો, અને તે લાખિયાર વિચરે આવીને પોતાના પિતાઈઓને આશરે રહેવા લાગ્યો. આ જેહોને ત્રણ કુંવર થયા-અબડો, સાડ અને રાયધણ.

જેહોનો કુંવર અબડો પણ પોતાના પિતાની માફક લાખિયાર વિચરામાં જ રહેવા લાગ્યો. પણ લાખિયારની ગાદી પર જ્યારે વહેણ જામ આવ્યો, ત્યારે તેની સાથે ન બનવાળી અબડો પોતાના ભાઈ સાડ અને રાયધણને લઈ સિંધ નગરસને તરફ ચાલવા લાગ્યો.

આ સમયે નગરસનેની ગાદી જામ ઘાહા લાખાણી પાસે હતી. આ ઘાહાના બાપે જામ ઘાહા જડા પાસેથી

દેલાયેલી હતી. જેમણે રાવળ માલદેવને તથા રાણી રૂપાં-
 દેવીને ઠગ્ય આવવા આમંત્રણ આપ્યું હતું, તેથી તેઓ
 બન્ને ઠગ્ય અંતરે આવવા નીકળી પડ્યાં હતાં. પરંતુ
 તેઓ અંતરે આવી પહોંચ્યાં ત્યારે તેને આગલે દિવસેજ
 જેસલ અને તોરણે સમાધિ લઈ લીધી હતી. આ બનાવ
 સાંભળી રાણી તથા રાવળ બહુ જ ચોક્રમસ્ત થયાં. જેસલ
 જાહેરાતે જ તેમને અંતરે બોલાવેલ હોવાથી તેઓ જેસલ-
 તોરણની સમાધિ પર તેમના વચનની યાદ અપાવતા લગ્ન-
 નની ધૂન લગાવવા મંડ્યાં.

ઠહેવાય છે કે, ત્રીજે દિવસે સમાધિમાંથી અવાજ
 આવતાં, રાવળ માલદેવ તથા રાણી રૂપાંદેવી સંતુષ્ટ થઈ
 પાછા ફર્યાં.

૨૩ : મોડપીર

જામ રાયધણના પુત્ર ગજણને બે કુંવર થયા—મોટો હાલો ને નાનો જેહો. જામ ગજણના મરણ પછી આ બન્ને ભાઈઓમાં ગરાસની વહેંચણી માટે ઝગડો થયો. તેમની વચ્ચેનું વૈમનસ્થ દિન પ્રતિદિન વધવા માંડ્યું. આ કારણથી કુટુંબકલેશથી કંટાળીને નાના કુમાર જેહોએ બારાનો ત્યાગ કર્યો, અને તે લાખિયાર વિયરે આવીને પોતાના પિત્રાઈઓને આશરે રહેવા લાગ્યો. આ જેહોને ત્રણ કુંવર થયા—અબડો, સાડ અને રાયધણ.

જેહોનો કુંવર અબડો પણ પોતાના પિતાની માફક લખિયાર વિયરામાંજ રહેવા લાગ્યો. પણ લાખિયારની ગાદી પર ત્યારે વહેલુ જામ આવ્યો, ત્યારે તેની સાથે ન બનવાથી અબડો પોતાના ભાઈ સાડ અને રાયધણને લઈ સિંધ નગરસમે તરફ ચાલવા લાગ્યો.

આ સમયે નગરસમેની ગાદી જામ ઘાહા લાખાણી પાસે હતી. આ ઘાહાના બાપે જામ ઘાહા બડાણી પાસેથી

નગરસભેની ગાદી પચાવી પાડી હતી. આથી અખડાએ જામ પાહા લાખાળી પાસે જઈને સિંધ નગરસભેમાં પોતાનો ભાગ માંગતાં કહ્યું કે, 'નગરસભેની ગાદી ઉપર અમારા દાદા લાખા અને લાખિયારનો બરાબર અધીર હક્ક પડેલો છે. તેથી તે લીધા વિના હું જીવના નથી.' આ વખતે અખડા પાસે લશ્કરી બળની જમાવટ હતી, તેથી જામ ધાહો વિચારમાં પડ્યો. તેનો વિચાર અખડાને કંઈ પણ ભાગ આપવાનો ન હતો. આ વાતમાં અંતે એવો નિર્ણય થયો કે દિલ્હીના પાદશાહ પાસે જવું અને તેને ન્યાય આપે તે માન્ય રાખવો. આવો નિશ્ચય કરી બંનેએ દિલ્હી જઈને પાદશાહ પાસે સર્વે હકીકત રજૂ કરી. આ વખતે ઇસ્લામનો પ્રચાર બેરગ્યોરથી ચાલી રહ્યો હતો. પાદશાહે ફેંસલો આપ્યો કે, 'જેમાંથી જે કોઈ ઇસ્લામ-ધર્મ સ્વીકારે તે નગરસભેની ગાદી લોગવે.' પાદશાહનો વિચિત્ર નિર્ણય સાંભળી અખડો વિચારમાં પડ્યો. તે બહુ જ ટેકીલો હતો અને રાજ્યગાદી માટે ધર્મ ત્યજે એમ નહોતો. પણ ધાહો જામ બહુ જ સ્વાર્થી હતો. તેણે પાદશાહની શરતનો સ્વીકાર કર્યો. ઇસ્લામધર્મનો અંગીકાર કરી તેણે નગરસભેની રાજ્યગાદી ઉપર પોતાનો હક્ક કાયમ કર્યો. આમ ધાહાને પાદશાહનું પીડબળ મળી ગયું, તેથી અખડો તેની સામે કાવે તેમ નહોતો. પાદશાહનો આ અવળો ઇન્સાફ સાંભળીને તે નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો.

એ અરસામાં સિંધમાં બહાઉદ્દીન નામના એક ક્ષેત્રદે ઇસ્લામનો પ્રચાર પૂરવેગથી કરવા માંડ્યો હતો.

સમા, સુમરા, સોઢા, સમેજ, નોઢે, હિંગોરા, નોતિયાર
આદિ અનેક રજપૂત જાતિઓને તેણે પોતાની કળા અને
કુનેકથી ઇસ્લામમાં લેવા માંડી હતી.

જામ અબડો જ્યારે દિલ્હીથી પાછો ફરતાં કચ્છના
રણમાં આવ્યો, ત્યારે તાપ સંખત હતો તેથી તેને અને
તેના સાથીઓને તૃષા લાગી. સૌ 'પાણી પાણી' એવા
પોકાર કરવા લાગ્યા. પણ રણના મધ્ય પ્રદેશમાં પાણીનું
એક પણ ઝિંદુ મળે તેમ ન હતું. આ વખતે બહાઉદ્દીન પીર
તેમની સામે આવ્યો, અને સૌને પાણી પાઈને તેણે તેમને
ઈસ્લામમાં આવી ગયેલા જાહેર કર્યા. પરંતુ ધર્મ જેવી
વસ્તુનો આમ નાશ થઈ જાય, એમ માનનાર જામ અબડો
ન હતો. તે રણ ઓળંગીને પહેલી જ તકે યાત્રામાં મોટાં
મોટાં ધામ ફરી આવ્યો અને આ રીતે આપત્તિકાળમાં
થયેલ ઢોપનું તેણે નિવારણ કર્યું.

જામ અબડો પોતાના વિશાળ પશુધન સાથે નગર-
સમૈની હદમાં નિવાસ કરવા લાગ્યો. આ વખતે કચ્છમાં
દુષ્કાળ હોવાથી ત્યાં જઈ શકાય તેમ ન હતું. તેથી સિંધ-
માં રહ્યા વિના છૂટકો ન હતો. આ લોકો નગરસમૈની
હદમાં પોતાની આંધો ચારતા હતા. આથી જામ ધાહા
લાખાણીએ અબડોના માવસો ઉપર રોજ એક એક વચ્ચ
(પાડી) આપવાનો કાયદો બેસાડ્યો હતો, અને આ લોકો
ના છૂટકે તેનું પાલન કરી રહ્યા હતા.

એક વખત એક વાણિયો જામ અબડોની વાંદમાં
બેઠો વેચવા માટે આવ્યો. આ સમયે જામ અબડોની

રાણી સોડાગઢે ચાવડી ગભંવની હોવાથી તેને જોર ખાવાની ઇચ્છા થઈ. વાળિયાને પાસે જોડાવી તે જોર નેવા લાગી. ચાખી નેવા માટે તેમાંથી બે-ચાર જોર ઉપાડીને તેણે મોઢામા નાખ્યા. તે જ વખતે સોડાગઢે ચાવડીને વાળિયાના જોર વગર કિંમતે ખાવાની મનાઈ કરનારો ગેળી અવાજ આવ્યો. આસપાસ ખીચું ફેરું ન હોવાથી રાણી નવાઈ પામી. તેને ખાતરી થઈ, કે એ અવાજ તેના પેટમાંથી જ આવી રહ્યો હતો.

આ રીતે મોડપીરે માતાના ઉદરમાંથી જ ચમત્કાર જતાવ્યો હતો. જન્મ અખડાના મોટા કુંવરનું નામ સપડ હતું. તેની પછવાડે આ મોડકુંવરનો જન્મ થયો. મોડપીરને બાલ્યાવસ્થામાં સૌ કુડધર કહીને જોડાવતા હતા.

જન્મ ઘાહાને તેના કરાર મુજબ નિત્ય એક એક વચ્છ આપવામાં આવતી હતી. એમ કરતાં એક વખત ગુમાઓ નામના સંગારનો વચ્છ આપવાનો વારો આવ્યો. આ ગુમાઓ સર્વે સંગારોનો મુખી હતો. તેની પાસે એક વચ્છ હતી. તેના પર તેની સાત બેંસો ફૂઝતી હતી. આથી એ વચ્છ સાત બેંસો ફૂઝી અત્યંત પુષ્ટ બનેલી હતી. ઘાહા જન્મના માણસોને આ વચ્છ પસંદ પડવાથી તેઓ લઈ જવા લાગ્યા. સંગારના માણસોએ તેમને ખીજી વચ્છ આપવા સમજાવ્યું. પરંતુ ઘાહાના માણસોએ આ વાત માની નહિ અને તેઓ વચ્છને લઈ ગયા. તેથી સંગાર જન્મ ઘાહાને મનાવવા નમ્રતાપૂર્વક વીનવવા અભિમાની ઘાહા બંને સંગારની વાત

ધ્યાન આપ્યું નહિ. બિલકુલ તેણે વચ્ચેને કતલ કરી નાખવા પોતાના માણસોને કહ્યું. ઘાહાની આટલી બેપરવાઈ બેઈને સંગારતું હૃદય બિકળી બિઠ્યું. તે તરત જ પાછો વાંદમાં આવ્યો, અને સઘળી હકીકત જામ અબડાના લાઈ સાડને કહી સંભળાવી. જામ ઘાહાનું આટલું અભિમાન બેઈ સાડને બહુ ક્રોધ ચડ્યો. તેણે જામ ઘાહાનો ઘાટ ધડી નાખવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

જામ ઘાહો નિત્ય સાંજને સમયે નગરસમૈની બહાર આવેલા પોતાના બાગમાં ફરવા આવતો હતો. આ વાત સાડના લશ્કની બહાર નહોતી. તેથી તે તથા શુમાઓ સંગાર તક સાધી ત્યાં પહોંચી ગયા. આ વખતે જામ ઘાહો આનંદપૂર્વક બગીચામાં ફરી રહ્યો હતો. સાડ અને શુમાઓ સંગાર ઓચિંતા તેની પાસે ધસી આવ્યા અને સાડે તેને તે જ વખતે પોતાની તલવારના એક જ ઝટકાથી પૂરો કરી નાખ્યો.

ઘાહા જામના પુત્રનું નામ સંજર હતું. જ્યારે તેને તેના પિતાના મરણની ખબર પડી, ત્યારે તે પોતાની ફાજ સાથે જામ અબડાની વાંદ પર ચઢી આવ્યો.

આ તરફ જ્યારે જામ અબડાને સાડના હત્યાની ખબર પડી, ત્યારે તેને બહુ જ ખોટું લાગ્યું. પરંતુ હવે તો સંજરના લશ્કરનો સામનો કર્યો વિના છૂટકો નહોતો. તેથી તેણે વાંદના મુખ્ય માણસો બોલાવી તેમની સલાહ માંગી.

સૌએ મળીને મરવું કે મારવું એવો નિશ્ચય કરી લીધો.

ઉભય પક્ષના માણસો રણમયદાનમાં ફરી પડ્યા. બહાદુર સંગારો અને સમાવીરો મરણિયા બનીને સંજરની ફાળ પર તૂટી પડ્યા. સંગારો અને સમાઓએ અતુલ પરાક્રમ ઠાપ્યો. ભણડ નામના એક સંગારે સંજરનાં નેત્રનિશાન અને નગારાં ઝૂંટવી લઈને જામ અબડા પાસે રજૂ કર્યાં.

સમા અને સંગાર વીરોએ સંજરના લશ્કરને જળરી છક્કડ આપી હતી, તેથી તે ચોતાના બચેલા માણસો કંઈને પાછો વળ્યો. તે વખતે સાહે તેને સામે આવવા પકડાયો, એટલે તે બોલ્યો:—

ફહો-ભગો મ ભાંડજ, વિંયાતો સે વરણ કે,
સુમી મ કજ નિંધરુ, વર મ વિસારીજ.

ભાવાર્થ—મને ભાગી જતો સમજતો નહિ. હું ભડું છું તે પાછો વળવા માટે જ. માટે તું ગૃહલતમાં રહેતો નહિ, તેમજ વેરને વિસારતો પણ નહિ.

સંજર ત્યાંથી સીધો પાદશાહ પાસે ગયો, અને તેની પાસે ધા હેતાં બોલ્યો, ‘હે પાદશાહ ! સાડ સમાએ કરેલા જુકમની ફરિયાદ સાંભળ. એણે વચ્છના વેરને કારણે જામ ઘાહા લાખાણીને ઠાર કર્યો છે.’

જામ અબડા અને સાડના જુકમથી પાદશાહને ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે તેમનો મદ ઉતારવા માટે સંજર સાથે મોટી ફાજ રવાના કરી.

જામ અબડાને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તે પણ કાયરની માફક ભાગવાને બદલે આગી છાતીએ લડવા તૈયાર થયો.

શાહી સૈન્ય આવી પહોંચતાં ઉભય પક્ષો રણમેદાનમાં
ઝડી પડ્યા અને પરસ્પર મરવા તથા મારવા લાગ્યા.

સમા અને સંગારો આ લડાઈમાં બહુ જ વીરતા-
પૂર્વક ઝૂમ્યા, પણ શાહી સૈન્ય બહુ જ વિશાળ હોવાથી
ભ્રમ અખડો, સાઠ અને ણીળ સંગાર વીરો કામ આવી
ગયા. આ વખતે અખડાના સૌથી નાના ભાઈએ પોતાના
કુટુંબકળીલાને લઈ સલામતી ખાતર સિંધને તિલાંજલી
આપી અને તે ગિર પ્રદેશ તરફ પ્રયાણ કરી ગયો.

આ સઘળી મંડળી જ્યારે ગિરપ્રદેશમાં આવી પહોંચી,
ત્યારે રાયધણની ઠમરે લટકેલી તલવાર ગ્રુમ થયેલી જણાઈ.
આ તલવાર ઉચ્ચ કારીગરીની હોવાથી રાયધણ અકસોસ
કરવા લાગ્યો, ત્યારે મોડપીર તરત જ રણને કિનારે ગયો.
તેણે પાણીમાં હાથ નાખી તલવાર કાઢી કાઠાને આપી. આ
કાર્યથી સૌને નવાઈ લાગી, પણ તેની મહત્તા કોઈ પણ
સમજી શક્યું નહિ.

મોડપીર બાસ્ત્યાવસ્થાથી જ દેવી, ચમત્કારી અને
નિઃસ્પૃહી જીવન જીવવા લાગ્યો હતો. તેથી ઓ તેને માનની
નજરે જોતા.

મોડની ઉંમર નાની હોવા છતાં તેનું કહાપણ અગાધ
હતું. આથી સૌને તેની વાત સ્વીકાર્યો વિના ચાલતું નહિ.

એક વખત મોડપીરની ટાકી તે રાયધણની ઓ સાથે
અલગ સોનીની ઓ પણ વાતો કરતી બેઠી હતી. આ
સોની ઓ વંધ્યા હોવાથી રાયધણની ઓ વાતવાતમાં બોલી,

‘એક મોટો પીર તો આપણા ઘરમા છે, છતાં તું શા માટે બહાર બટકીને પીગની નિજન ક્યો કરે છે? આપણા મોડમા પીરાઈનો પાર જ નથી. તે જરૂર આશીર્વાદ આપશે.’

સોની અને આ વાત મત્ત્ય લાગવાથી તે મોડ પાસે ગઈ અને આશીર્વાદ માટે વીનવવા લાગી. મોડને દયા આવતાં તેણે આશીર્વાદ આપ્યા.

આશીર્વાદ મળવાથી તે સોની સ્ત્રી પ્રસન્ન મુખે ઘર ગઈ. થોડા સમયે તેને પુત્ર જન્મ્યો. તેથી એ પતિપત્ની મોડને દેવી વિભૂતિ માનવા લાગ્યા.

અલગ સોનીને ત્યાં જ પુત્ર જન્મ્યો હતો. તેના ચહેરાની અણસાર મોડને મળતી આવતી હતી. આથી કેટલાક લોકોને મોડના ચારિત્ર્ય માટે શંકા આવવા લાગી. મોડ પોતે આ વખતે ભરમુશાનીમાં હોવાથી રાયધણને પણ વહેમ પડ્યો. તેથી તેણે ખિયરા ચારણ સાથે મસક્ત કરી અને મોડ વિશે બૂંડા ફૂંડા મોડને સંભળાવવા ચારણને મોકલ્યો.

આ ચારણ બ્યારે મોડ પાસે ગયો ત્યારે તે દાતણ કરી રહ્યો હતો. મોડની સાદાઈ, નમ્રતા અને એના આત્માની ઉચ્ચતા નિહાળી ચારણ બૂંડા ફૂંડા ગળી ગયો અને મોડની પ્રશસ્તિ ગાવા લાગ્યો.

ચારણની વાતમાં મોડને વિચિત્રતા લાસતાં તેણે ચારણને તે વિશે ‘પૂછ્યું’, ત્યારે ચારણે સત્ય હકીકત રજૂ કરી. ચારણની કળા બેધને મોડ રાજ થયો, અને તેણે ચારણને એક ચારા પ્રકારની ભેંસ દાનમાં આપી.

જામ રાયધણે ચારણને ફક્કા વિશે પૂછતાં ચારણે મોડની અતિ પ્રશંસા કરી, તેથી રાયધણની લોંઠપનો પાર રહ્યો નહિ. મોડની કીર્તિ સહન કરવાને તે તૈયાર ન હતો.

મોડની પ્રશંસા અમદાવાદના પાદશાહને કાને પડતાં તેને મોડને જોવાની ઇચ્છા થઈ. તેણે મોડને પોતાને ત્યાં તેડાવ્યો અને તેની બહુ જ આગતાસ્વાગતા કરી.

ધણા દિવસ સુધી પાદશાહની મહેમાનગીરી આખી મોડ પાછો ફર્યો. તેને સોરઠ જવાની ઇચ્છા થતાં, તે કાકા સાથે ફરવા લાગ્યો. તેણે સૌથી પ્રથમ આખા પર મીંટ માંડી, અને ત્યાંના વાઢેરોને લડવા આહ્વાન કર્યું. મોડની શક્તિથી પરિચિત થયેલા વાઢેરે લડવાને બહલે સુલેહ-ગું ઠહેણ મોકલાવ્યું. વળી, તેમણે પોતાની કુંવરી કુન્તાદેને મોડ સાથે પરણાવી.

આખાના વાઢેરો સાથે સંજંઘ બાંધીને મોડ જેઠવા-ઓના મુલક તરફ ફર્યો. જેઠવાઓમાં પણ તેણે પોતાની આણ વર્તાવી. આમ થોડે થોડે આખા સોરઠમાં તેનાં પરાક્રમનો ડંઢો વાગી રહ્યો.

જેઠવાઓના બરડા કુંગરમાંથી થઈને મોડપીર પીરાણ-પટ્ટણ આવ્યો. અહીં પીરાણપટ્ટણમાં પાદશાહી થાણું હતું. થાણાવાળાઓ તેને આથો ચારતા અટકાવવા લાગ્યા. આથી બડેબલ વીરો પીરાણપટ્ટણ ઉપર તૂટી પડ્યા. તેમણે પાદ-શાહી થાણું ઉઠાવો મૂક્યું.

અહીંથી મોડ બાહર નદીને કિનારે આવ્યો, ત્યારે વરસાદ પૂર બેશયી પડતો હતો. બાહર નદી ઉછાળા

મારતી હતી અને જે કાઠે ભરપૂર ધસી આવતી હતી. આમ પૂર વેગે વહેતી ભાદરને જોઈને મોડપીર તેને ઉદ્દેશી બોલવા લાગ્યો: “ભાદર માતા! તું એક પવિત્ર નદી છે, અને તારે કાઠે જ મૃત્યુ પામવાની મારી અલિહાવા છે. પણ હમણાં તો તારે અમને માર્ગ આપવો જ પડશે. જો મેં મારા જીવનમાં કંઈ પણ અયોગ્ય વર્તન દાખવ્યું ન હોય, તો તું તારા ધસતા પૂરને ખાળીને અમને પાર ઊતરવાને માર્ગ આપ.”

મોડપીરના મુખમાંથી ઉપયુક્ત વચનો બહાર પડતાં જ ભાદરનાં પૂર હટવા લાગ્યાં. આખો રસાલો ભાદર વચ્ચેથી માર્ગ કાઢતો આગળ ચાલવા લાગ્યો.

હવે, પીરાણપટ્ટણનું ચાલુ લૂંટાયાની વાત પાદશાહનાં જાણવામાં આવી, ત્યારે તેને જાહેલબોના જુસ્મ પર અત્યંત ક્રોધ વહુટયો. તેણે તરત જ મોટી ફોજ તૈયાર કરી અને તેને જાહેલ સૈન્યની પૂંઠ પકડવા મોકલી દીધી. મોડપીરનું સૈન્ય ભાદર નદી બોળંગી રહ્યું હતું, તે જ વખતે શાહી ફોજ ભાદરને કાઠે આવી પહોંચી. તેઓ પણ મોડને રસ્તે નદીમાં ઊતર્યા, પણ તેઓ થોડું ચાલ્યા ત્યાં પાણીનાં પૂર ધસી આવ્યાં અને આખી ફોજ તણાઈ ગઈ.

ભાદર નદીને કાઠે એક જોગણ મદૂલીમાં રહેતી હતી. જ્યારે તેણે જાણ્યું કે, મોડ દિવ્ય શક્તિ દ્વારા પોતાના સૈન્યને ભરપૂર પાણીમાંથી સમકુશળ કાઠે લઈ આવ્યો છે, ત્યારે તે તેનાં દર્શન કરવા આવી. ત્યાં મોડપીરનું પવિત્ર મુખ જોઈ તે તેની સાથે રહેવા તૈયાર થઈ.

આટલામાં કચ્છમાં દુષ્કાળનો સમય વીની ગયો હતો, તેથી મોડ તે તરફ જવા તૈયાર થયો. તે જ્યારે રણ જોળંગી આવ્યો ત્યારે મામેદેવ જે સિંધથી ગિરનાર જતો હતો તેનો લેટો થયો. મોડપીરે તેને પોતાની સાથે રહેવા વિનંતિ કરી. આથી મોડની ઇચ્છાને માન આપી મામેદેવ તેની સાથે આવ્યો. આવી રીતે સંતત્રિપુટી એકત્ર થઈ.

કચ્છપ્રદેશમાં હાખલ થઈ તેઓ દરિયાકાંઠા તરફથી ચાલવા લાગ્યા. આ કાફલો જ્યારે ભેગણીનાળ પાસે આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તે સ્થળ ભેગણી દેવીને અત્યંત ચમત્કારી અને રમણીય લાગ્યું. તેણે સર્વેની અનુમતિ લઈ પોતાનું નિવાસસ્થાન ત્યાં જ રાખ્યું.

ભેગણી દેવીને છોડી સર્વે મંડળ હાલના ગુહિયાળી ગામ અને માંડવીની વચ્ચે આવ્યા. ત્યારે તાપ સખત હોવાથી સૌને અત્યંત તૃષ્ણા લાગી. પણ રણમાં પાણી મળે પણ ક્યાંથી ? આ વખતે જામ રાયધણે પોતાના માણસોને એક વીરડો જોડવાની આજ્ઞા કરી. આ ક્વખતની આજ્ઞા સાંભળી જામ માણસો સિંધી ભાષામાં જોડી બોલ્યા, “પુઅર તાં જોધાંધો મસ કો” (વીરડો તો જોડાશે માંડ કાં!) આ વાત ઉપરથી અહીં જે ગામ વસાવવામાં આવ્યું,

વીઝો. આ રાત્ર પ્રથમ તેા મશ્કરીરૂપ લાગી. પણ જ્યારે ગામ પાણી પીવા લાગ્યા, ત્યારે ખારા પાણીને જાહેર સાક્ષ સમાન મીઠું પાણી લાગ્યું. ઝોઝ પોતપોતાને બેઠેલા જમ્યાં એકઠો કરી લીધા. હનિયાકાંઠે રહેતા વાઘેરો પણ ઢોડી આગ્યા અને પાણી ભરવા લાગ્યા.

મોડ ત્યાંથી રાચણ થઈ, ત્યાંથી ચાલીને વીઝાણની પાસે આવેલા કરોડિયા ગામે આવી પહોંચ્યા.

વીઝાણમાં એ વખતે હોથી બાહેરો, મનાઈના વશવાળો, રાજ્યઅમલ અજ્ઞાવી રહ્યો હતો. આ હોથી આજનબાહુ (દી અણુ સમાન લાખા હાથવાળો) હોવાથી તેને સૌ હોથી બાહેરોના નામથી ઓળખતા તે બહુ પરાક્રમી હતો અને વીઝાણના ઘણા ભાગના પ્રદેશ પર તેની આજ્ઞ હતી.

વીઝાણ અને કરોડિયા ગામની વચ્ચે આવેલ તળાવ પર આ બન્ને ગામની આથો પાણી પીવા આવતી હતી. બાહેરોના માણસો અભિમાનના મદમાં મોડના માણસોની હંમેશા છેડછાડ કરતા હતા. બાહેરોની આથો નચિંતાર્થ પૂર્વક સીમમાં ચરતી હોવાથી હોથી પોતાના માણસોને બાહેરો વિરુદ્ધ ઉશ્કેરતો હતો. તેણે બાહેરોને સીમમાંથી હાંકી કાઢવા સારું વંગા વજાસામાં રહેતા સંજ્ઞ અને કારો નામે નોતિયારને-પોતાના મસિયાર્થ લાઈઓને-પોતાની મદદ માટે બોલાવ્યા. પોતે પોતાના મૈત્ર્ય સાથે બાહેરોઓ ઉપર ચડી આવ્યો.

હોથીને ચડી આવેલા બેઈ બાહેરોઓએ પણ તેપારી કરી. તેઓ મામદેવની સલાહ પૂછવા તેની પાસે ગયા.

મામેદેવે તરત જ આત્મધ્યાન કરીને કહ્યું:

દૂહો—નીરોણું નિંગાર—તડ, શુત્રી, ચિત્રાણું,
મિડે મોડ મુજારજા, ડિસજે જામાણું.

ભાવાર્થ—નીરોણો, નિંગારતડ, શુત્રી, ચિત્રાણું એમ
સૌ સ્થળે મોડની જ જામ પદવી મને જોવામાં આવે છે.

મામેદેવના આ લવિધ્યકથનથી જામ રાયધણુ ખુશ
થયો. ખીજે દિવસે તે પોતાના સૈન્ય સાથે હોથીના સામનો
કરવા સામે આવ્યો.

એ જ રાત્રે હોથીના મસિયાર્થ ભાઈઓ પણ પોતાના
સૈન્ય સાથે આવી પહોંચ્યા. તેઓ જામ રાયધણુના સૈન્યને
હોથીનું સૈન્ય સમજી તેમને જઈ મળ્યા. ત્યાં રાયધણે
તેમને કસ્ટુંજો આપ્યો. પાછળથી તેમને ખબર પડી કે
આ લશ્કર તો હોથીના દુશ્મનનું છે, ત્યારે તેઓ વિચારમાં
પડ્યા. જેનો પોતે કસ્ટુંજો પીધો તેની સાથે આ લોક
લડે એમ નહોતું. તેથી તેઓ નિષ્પક્ષ રહેવાના વિચાર
પર આવ્યા. ખીજે દિવસે તેઓ હોથી પાસે ગયા અને
સમજૂતી માટે તેમને સમજાવવા લાગ્યા. ત્યારે હોથીએ
શુક્ષાપૂર્વક તેમને રાયધણુ સાથે મળી જવા કહ્યું, તેથી ખંને
ભાઈઓ અપમાનનું વેર લેવા રાયધણુના લશ્કર સાથે રહ્યા.

ખીજે દિવસે સવારે ખંને પશ્ચો વચ્ચે ખૂનખાર લડાઈ
શરૂ થઈ, તે છેક સાંજ સુધી ચાલી.

સાતસો દહર રજપૂતો અને નવસો જાટેજાઓના
સિનિકા માર્યો ગયા. જામ રાયધણે મામેદેવને પૂછ્યું કે,
'દરેર લોકો દરજી છની જશે કે શું?'

મામેદેવે વિચાર કરીને રાયધણુને તરત ત્યાંથી દૂર

ઠરવાની સલાહ આપી. જોકે રાયધણ કંઈ સમજી શક્યો નહિ, છતાં આજ્ઞાપાલન માટે તેણે પોતાના સૈન્યને હુકમ આપી દીધો. તેઓ ત્યાંથી નાંખેલા પાસે આવેલ મેહાર-લિટ્ટ પાસે અટક્યા.

હોથી સાથેની લડાઈમાં મોડપીરે લાગ લીધેલ ન હોવાથી મામૈદેવે તેને પણ લડાઈમાં જિતરવા કહ્યું.

આ તરફ જ્યારે હોથીએ જોયું કે રાયધણનું લશ્કર કૂચ કરી જાય છે, ત્યારે તેણે પણ પૂંઠ પકડી. તે મેહાર-લિટ્ટ પાસે આવી પહોંચ્યો. આ વખતે મામૈદેવનો પરમ બક્ષા જામ મૂળવોજી પણ પોતાના સૈન્ય સાથે રાયધણને સહાય કરવા માટે આવી પહોંચ્યો હતો. આમ અણુધારી મહદ મળી જવાથી રાયધણના સૈન્યમાં અજબ ઉત્સાહ ફેલાઈ ગયો. આ સંઘર્ષા લોકો હોથીના સૈન્ય ઉપર તૂટી પડ્યા. મામૈદેવની અતૂટ શ્રદ્ધાને લીધે જામ રાયધણ અત્યંત ઉત્સાહથી લડી રહ્યો હતો. આ વખતે હોથી પોતાના મસિયાઈ લાઈઓને તેમની બેવફાઈનો બદલો આપવા તક શોધી રહ્યો હતો. એટલામાં સંજર પર તેની દૃષ્ટિ પડી. તેણે સંજરને પડકાર્યો. સંજરે પડકાર જીતી તેના પર સાંગનો ઘા કર્યો. પણ હોથી આઘાતીપૂર્વક છટકી ગયો. ત્યારે સંજરે તલવારનો ઘા કર્યો અને હોથીના બંને પગ કપાઈ ગયા. હોથી હેઠે પડ્યો, તેથી તેના લશ્કરમાં બંગાળ પડયું. હોથીના અંગરક્ષકો હોથીને ઝોળીમાં લઈને પાછા ફર્યા.

જામ રાયધણે ભાગતા કહેરાની પૂંઠ પકડી અને રાત્રી નહી પાસે તેમને પકડી પાડ્યા. ત્યાં સુધે કહેરા

તેને શરણે આવ્યા. જામ રાયધણે તેમને વીંઝાણનો ત્યાગ કરી જવા ફરમાવ્યું.

મોડપીરે પોતાના નાના ભાઈ અખડા અખડાણીને વીંઝાણની રાત્ર્યગાદી પર અલિધેક ક્યો. પરંતુ વીંઝાણ કરતાં વડસરની ભૂમિ વધારે યોગ્ય જણાવાથી પાછળથી તેણે અખડા જામને વડસરમાં બીજી વાર ટીલે બેસાડ્યો. તેના તરફનો સંધળો પ્રદેશ તેના નામથી 'અખડાસા'ને નામે ઓળખાયો.

અખડા જામને રાત્ર્યગાદી પર નિયુક્ત કરી મોડપીર ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેણે વંગધો પાસે મોડ દુઆ પર આવીને પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું. આથી તે વિભાગ 'મોડાસા' તરીકે પ્રખ્યાત થયો.

મોડપીરને કુંબેર, હિંગોરા અને લોજહે નામના ત્રણ કુમાર થયા. તેઓ પણ તેના જેવા યરાહમી નીવડ્યા.

ત્યારે મોઠું મૃત્યુ નજીક આવ્યું, ત્યારે તેણે પોતાની સર્વે સત્તા પોતાના કુમારોને સોંપી દીધી. તેની અભિલાષા ભાદરને કાંઠે પ્રાપ્તત્યાગ કરવાની હતી, તેથી તેણે તે તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. આ વખતે મામેદેવ પણ સાથે ચાલવા લાગ્યો. ભાદર નદીને કિનારે આવેલા વાડાસાહા નામના ગામની પાસે તેણે એક મુરમ્મ સ્થાન પસંદ કરી લીધું, અને ત્યાં જ તેણે દેહનો ત્યાગ કર્યો.

દંતકથા એવી ચાલે છે કે મોડપીરની નનામી જોડીને વાડાસાડાથી બાડાબાએક યર્મ આખરે વંગધો આવી, અને ત્યાં તેની અંતિમ ક્રિયા કરવામાં આવી. મોડપીરનાં અનેક સંધળે સ્થાનક છે. આજે પણ તે પીર તરીકે પૂજ્ય છે.

૨૪: ધરતીએ માર્ગ આપ્યો !

જામ જખરો અથવા અખડો અખડાણી વડસરની રાજ્યગાદીએ આવતાં જ તેણે આસપાસના પ્રદેશ પર પાતાના શૌર્યની સુંદર છાપ પાડી. તેની દક્ષતા અને દાન-વીરતાનો ડંકો દરે દિશામાં ગાજી રહ્યો. તેનાં અપૂર્વ પરાક્રમથી તે 'અખડા અણુભંગ'ના ઉપનામથી કુશભાં પ્રખ્યાત થયો.

મોડપીરના પ્રાણત્યાગ પછી મામેદેવ ગિરનાર થઈ પાછો જામ અખડા પાસે આવ્યો અને ત્યાં રહેવા લાગ્યો. જામ અખડો મામેદેવનો પરમ ભક્ત બની ગયો હતો. આથી જામ અખડાના એક માનીતા લંગાને અદે-ખાઈ આવી. તેણે મામેદેવના પાવની પાવડી ખોલવા એક ત્રાગડો રચ્યો. તેણે રચેાયા સાથે મળીને મામેદેવ માટે નિઢાડીનું શાક તૈયાર કરાવ્યું. જ્યારે સર્વે જમવા બેઠા, ત્યારે નિઢાડીના માંસનું શાક મામેદેવ સામે આવ્યું. મામેદેવ તરત જ સ્તબ્ધ ગયો. જામ અખડાએ એક હલકા

માણસને માનીતો કરેલ હોવાથી મામૈદેવ બહુ જ ગુસ્સે થયો. તેણે એક સોટી ઉપાડી ચાકની થાળને મારી. એટલે તરત જ તેમાંથી મિંચાઈ મિંચાઈ કરતી ખિલાડી ઊભી થઈ અને લાગી ગઈ. આ અમત્કાર સૌ અભયબ થઈને ભેવા લાગ્યા. લંગાનું મોં કાળું મેશ થઈ ગયું. એ જ વખતે મામૈદેવ અબડા જામને રાષપૂર્વક કહેવા લાગ્યો:—

હુહો-ન કે મેતો મેંધરો, ન જાયક માગણુ બેધ,
આટઈ તોણ અબડા, લંગો કન લંગાય,

લાવાઈ-હે અબડા જામ ! તેં તારા પડખામાં કેઈ મહેતા, મુત્સદી કે શુભેચ્છક યાચકને રાખવાને બદલે આ લંગાને રાખ્યો છે, માટે હવે તારી પડતી થવાની છે.

હુહો-હિક્કડા વેંધા મસીત, બેં હથ કરો;
ધીંગી ધાર ધરા, તોણ આટઈ અબડા.

લાવાઈ-એક મસ્જિદમાં જશે, અને જીજ્ઞ હાથમાં કરા ઉપાડશે. હે અબડા જામ ! તારી ધીંગી ધરા હવે પડતી દશામાં આવવાની છે.

આટલું કહેતાં મામૈદેવ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને અબડો જામ પોતાની બૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી રહ્યો.

આ વખતે સિંધ ઉમરકોટમાં હમીર મુમરાનો વંશજ બૂંગળ મુમરો રાજ્ય કરતો હતો. આ મુમરા પાસે એક અપૂર્વ તક્ષવાર હતી. એ તક્ષવારમાં એક વખત ખાટો પડ્યો. આ તક્ષવાર પર એવું પાણી ચઢાવેલું હતું કે તેમાં પડેલ ખાટો કેઈ પણ કડીગર કાઢી શકતો નહિ. તેણે તે માટે બહુ જ કોશિશ કરી, પણ તે નિરાશા જ પામ્યો.

છેવટે એક હુદારકન્યાએ બૂંગળ સુમરાને સંદેશો મોક-
લાવ્યો, કે જો સુમરા તેને પરણવાની કબૂલાત આપે, તો
પોતે એ ખાટો પૂરી થકે તેમ છે. સુમરાએ તે શરત
સ્વીકારી. હુદારકન્યાએ પોતાની કળાથી તલવાર દુરસ્ત કરી
આપી, તેથી તેનાં લગ્ન થઈ ગયાં. આ હુદારકાળાથી
સુમરાને ચનેસર નામે એક કુમાર થયો. એ જ અરસામાં
ખીજી રાણીને પેટે તેને ત્યાં ધોધાકુમારનો જન્મ થયો.

બૂંગળ સુમરા સ્વર્ગવાસી થતાં તેના ભાયાતો મોટા
કુમાર ચનેસરનો રાજ્યાલિપેક કરવા લાગ્યા. ત્યારે ચનેસર
પોતાની માતાની આજ્ઞા માટે ગયો. રાજ્યના ઘણાખરા
ભાયાતો આ હલકા કુળની કન્યાને પેટે જન્મેલા કુમારની
વિરુદ્ધ હતા. તેથી તેમણે ધોધાને રાજ્યાલિપેક કર્યો. આ
વાતની ચનેસરને ખબર પડી, ત્યારે તે ગુસ્સામાં આવી
ગયો અને તેણે પોતાની માતાની સલાહ માગી. તેથી તે
વ્યંગપૂર્વક બોલી, ‘આટલા સમય સુધી ઘરમાં હું અને
તારી સ્ત્રી હતાં. હવે તું પણ અમારી સાથે થયો. માટે
આપણે ત્રણે જણ ચરખે ફેરવીશું અને સુજરાન અક્ષાવીશું.’
આ વાત ચનેસરને તીવ્ર સમાન લાગી. તેથી તે પોતાના
અપમાનનો ખટલો સેવા દિઠ્ઠીના પાદશાહ પાસે ગયો.
ત્યાં તેણે તેની મદદ માગી તેણે સિંધની અતુલ સૌન્દર્ય-
વતી સુમરાએ પરણાવવાનું વચન આપ્યું. તેથી પાદશાહે
તેને સહાય માટે વિશાળ સૈન્ય આપ્યું.

સિંધ ઉમરકોટની પાદરમા આવતા દિઠ્ઠીના અક્ષા-
વરીન પાદશાહે પોતાના સગદાર દુમેનખા માથે મરેશો.

મોકલાવ્યો કે, ‘જે ચનેસરને તેના અરધો હિસ્સો આપવામાં નહિ આવે તો હિંદીના શાહનું વિશાળ સૈન્ય અદ્ય સમયમાં જ ઉમરકોટને કચડી નાખશે.’

આ ધમકીથી ધોધાકુમાર ડરી જાય તેમ નહોતો. તે યુદ્ધ માટે તૈયાર થયો. હવે બંને પક્ષો વચ્ચે તુરંત યુદ્ધ આણવા લાગ્યું. ધોધો પોતે બહુ જ પરાક્રમી હોવાથી શાહી સૈન્યનું કચ્ચરઘાણ વાળવા માંડ્યો. પણ તેની નાની ફોજ શાહી સૈન્યને પહોંચી શકે તેમ નહોતી. તેથી તેણે મરણિયો સામનો કરવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પોતાના મહાસયની સર્વે સુમરી સુંદરીઓને કચ્છમાં જામ અબડા અણુલંગ પાસે પોતાના બે વિશ્વાસુ માણસો સાથે મોકલાવી. પોતે પોતાના ભત્રીજા નગર સાથે લડવા લાગ્યો. આ લડાઈમાં નગર બહુ જ બહાદુરી સાથે મરાયો. આમાં ધોધાનું પણ મસ્તક ઉઠાઈ ગયું, છતાં તેનું ધક લડવા લાગ્યું. ત્યારે ધક ઠંડું પડ્યું, ત્યારે એક સરદારે તેના પર હાત મારી. આથી ચનેસરને અચાનક ગુસ્સો ચડ્યો. તેણે તક્ષવારથી એ સરદારને મારી નાખ્યો. તેથી શાહી સરદારે તેના પર તૂટી પડ્યા અને ચનેસર પણ મરાયો. આખરે અલાઉદ્દીનની ફોજનો સંપૂર્ણ વિજય થયો.

અલાઉદ્દીન પાદશાહે નગરમાં પોતાના સૈન્ય સાથે પ્રવેશ કર્યો. રણવાસમાં જઈને તે સુમરીઓ શોધવા લાગ્યો. પણ ત્યાં સુનકાર હોવાથી તેની આશા ભાંગી પડી. તપાસ કરતાં માત્રમ પડ્યું, કે બધી સુમરીઓ તો કચ્છ તરફ પ્રયાણ કરી ગઈ છે. તેથી તેણે પણ પોતાના સૈન્ય સાથે પૂંઠ પકડી,

આ તરફ ધોધાના વિશ્વાસુ અનુચરો-ભાગ સૂમરો અને પેથો ચોહાણ અખડા જામની તપાસ કરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા. તેઓ પ્રથમ જામ આરી કહેરના પ્રદેશમાં આવ્યા. આરી કહેર પોતે એક પરાક્રમી વીર હતો. તેણે સુમરીઓની યોગ્યતાનુસાર આગતાસ્વાગતા કરી અને શાહી ફોજને ખની શકે ત્યાં સુધી રોકી રાખવા વચન આપ્યું.

સુમરીઓ ત્યાંથી આગળ ચાલી અને જૂણેચા અખડાને ત્યાં આવી પહોંચી. એને જ જામ અખડો માની લઈને તેમણે તેને શરણ આપવા યાચના કરી.

જૂણેચો અખડો વિચારમાં પડી ગયો. અણહીર નેવાનો સામનો કરવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી. તે બોલ્યો:- 'તમને રક્ષણ આપે એવો વડસરનો જામ અખડો તે ખીજે. હું' તો અખડો જૂણેચો છું. મારામાં એટલી શક્તિ નથી.'

અહીંથી સુમરીઓ નોત ગામે આવી. એ વખતે ત્યાં નોતના રાજા ઉઠાર અથવા મોડ નોતિયારનાં લગ્ન હોવાથી ત્યાં ધામધૂમ હતી. મોડ પોતે એક વીરપુરુષ હતો. તેણે જ્યારે સુમરીઓની ડુઝબદ કહાણી સાંભળી, ત્યારે તે બહુ જ ડુઝી થયો. તેનામાં રક્ષણ આપવાની શક્તિ ન હોવાથી તેણે માત્ર શાહી સैन्यને રોકી રાખવાનું વચન આપ્યું.

ત્યાંથી સુમરીઓ જુલેર નામના એક જાગીરદાર કુલારને ત્યાં આવીને ઊતરી. તેણે પણ શાહી સैन्यને બનશે ત્યાં સુધી રોકી રાખવાનું વચન આપ્યું.

રોહાના ડુંગર પાસે સઘળી સુમરીઓ યાદી ગઈ. હવે તેમ ક તેમ ન.

હોતું. આથી પેથો ચોહાણ સુમરીઓ પાસે બેઠો અને ભાગ સુમરો જામ અળડાને હકીકતથી વાકેફ કરવા વડસર તરફ ચાલ્યો.

ભાગ સુમરાએ જામ અળડાને સર્વે હકીકત સમજાવી, તેથી જામ અળડો તેમને સહાય કરવા તૈયાર થયો. તેણે તરત જ ગાડાં મોકલાવ્યાં અને સુમરીઓ ગાડાંમાં બેસીને જામ અળડા પાસે આવી પહોંચી.

આ તરફ અલાઉદ્દીન પોતાની ફોજ સાથે સુમરીઓ પાછળ આવતો હતો. રસ્તામાં અનુક્રમે જામ આરી કહેર, જુલુઓ અળડો, મોઝ નોતિયાર તેમજ જુલેર કુંભારે મજબૂત ટક્કરો ઝીલી, પણ ત્યાં શાહી સૈન્ય વિજય પામ્યું.

હવે શાહી ફોજને કાંઈ શકનાર ન હોવાથી તે વડસર તરફ છિપ્યો.

ત્યારે જામ અળડાએ સાંભળ્યું કે શાહી ફોજ રણ જોળંગીને આવે છે, ત્યારે તેણે પોતાની સર્વે તૈયારી કરવા માંડી.

જામ અળડાના હાથમાં આરસો નામે મેઘવાળ હતો. તે હંમેશાં પોતાની મૂઠને ત્રણ વળ ચલાવતો. તેથી ધણી વખત જામ અળડા પાસે તેની ફરિયાદ આવી હતી. પણ આરસો એક વીર નર હોવાથી જામ અળડો એ વાતો પ્રત્યે ધ્યાન આપતો નહોતો.

ત્યારે અલાઉદ્દીન વડસરથી થોડે દૂર છાવણી નાખીને પડ્યો રહ્યો, ત્યારે આરસો જામ અળડા પાસે આવ્યો અને તેણે અલાઉદ્દીનનું ખૂન દરી નાખવા રણ માંગી. પણ દુશ્મનને

કાચરની માફક મારી નાખવાને બદલે મેદાનમાં મરવું કે મારવું, એવા નિશ્ચયવાળો જામ અબડો રજા આપી શક્યો નહિ. તેણે માત્ર અલાઉદ્દીનના કાન ચમકી જાય તે માટે કંઈ ચમત્કાર કરી બતાવવા કહ્યું. તેથી આરસો રાત્રીને સમયે સિંધી ફૂતરાની ખાલ ઓઢીને ચોપગો થઈ થાકી છાવણીમાં ગયો. અલાઉદ્દીન સૂતો હતો. ત્યાં જ અલાઉદ્દીનની રત્નજડિત કટારી લઈ, તેણે તેને સ્થાને ચામડા સાફ કરવાની રાંપડી ગોઠવી અને પોતે તાંબૂની ઢોરી ઠાપી પાછો ચાલ્યો આવ્યો. બીજે દિવસે સૂર્યોદય સમયે તેણે જામ અબડાને રાતની ઘટના કહી સંભળાવી. તેથી જામ અબડાએ અલાઉદ્દીનને સંદેશો પાઠવ્યો કે, 'જેટલી વાર તારી કટારી ઉપાડી જતાં લાગી તેટલી જ વાર તારું માત નિપજવાનું લાગશે. માટે તારો છુવ વહાલો હોય તો પાછો વિદાય થઈ જા.''

અલાઉદ્દીનને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તે હેરત પામ્યો. જામ અબડાની ચાલાકી ઉપર મુગ્ધ થઈ તેણે મુમરીઓ સોંપી મુલેહ કરવા જણાવ્યું. પણ જામ અબડો એમ શરણે આવેલી અબજાઓને સોંપી કે તેમ નહોતો. તેણે લડાઈના ડંકો વગાડ્યો અને બંને સેન્યો વચ્ચે ખુન-ખાર શુદ્ધ મર્યું.

અલાઉદ્દીન સામે લડવા પ્રથમ જામ અબડાનો લાઈ સપડ ગયો, પણ તે ત્યાં મરાયો. તેથી જામ અબડો પોતે મુદે ચડ્યો. ઉભય સેન્ય બહુ જ વીરતાપૂર્વક લડવા લાગ્યાં. આ મુઠા ઓઢીમાં દિવસ મુખી ચાલ્યું, છતાં જામ અબડાએ

મચક આપી નહિ.

આ વખતે પાદશાહે પોતાના મહમ્મદશાહ જોડે જામ અબડાને કહેવડાવ્યું કે, 'પારકી જ્યારેતો માટે શા માટે વિનાશ નોતરવા તૈયાર થયો છે? જો હજી પણ એ સુમરી-ઓ અમને સોંપતો હોય તો અમે યુદ્ધ બંધ કરવા તૈયાર છીએ.'

પાદશાહના આ સંદેશાથી જામ અબડો નમી જાય તેમ નહોતું. તે પોતાની નીતિને વળગી રહ્યો.

જામ અબડો સત્ય માર્ગ પર હતો. તેનું કૈન્ય હજી નામનું બાકી રહ્યું હતું. છતાં તે મેરુપર્વત સમાન અડગ રહ્યો હતો. આથી મહમ્મદશાહ સરદાર અલાઉદ્દીનની પાસે જવાને બદલે જામ અબડાની ફાજમાં જ રહ્યો.

હવે જામ અબડો આખરી યુદ્ધ લડી, આ પાર કે પેલે પાર કરવાનો મક્કમ નિશ્ચય પર આવી ગયો હતો. અબડા જામના છેલ્લા પ્રયાસમાં સુમરીઓ પણ તેને આશીર્વાદ આપવા માટે આવી અને જોવારણું લેવા લાગી. અબડા જામે જતાં પહેલાં સુમરીઓને એક દૂધનો કટોરો આપીને કહ્યું, "આ દૂધનો રંગ ફરી જાય અને એ રક્તવર્ણ થઈ જાય ત્યારે સમજ લેજો કે તમારો આ ભાઈ વીરગતિને પામ્યો છે."

આ છેલ્લા યુદ્ધમાં જામ અબડાનું ઘણું લશ્કર કપાઈ ગયું. મહમ્મદશાહ સરદાર પણ મરાયો. સાથે જામ અબડો પણ ત્રણ દિવસ અને રાતના સતત યુદ્ધ પછી

મરાયો. આમ કચ્છની ભૂમિ પરથી તેજસ્વી સૂર્યસમાન
જામ અખડો અસ્ત પામ્યો.

અખડો જામ પડતાં જ સુમરીઓ પાસેનો દૂધનો
ઠોરો રક્તામય થઈ ગયો. તેથી સુમરીઓ અલાડિંદીનના
પંજામાંથી છટકી જવા તરત જ ત્યાંથી નાસવા લાગી.

અલાડિંદીનને જ્યારે આ વાતની જાણ થઈ, ત્યારે
તે પણ પાછળ પડ્યો. સુમરી સતીઓ અલાડિંદીનના
સૈન્યને જોઈ પ્રભુ પાસે ચાચના કરવા લાગી. તેથી તે જ
વખતે જાણે પ્રભુએ તેમની પ્રાર્થના સાંભળી હોય તેમ
જમીન ફાટી અને બધી સુમરીઓ તેમાં સમાઈ ગઈ.
તેમની સાથે એક લાંગી હતી, તેની ઓઢણીનો છેડો થોડો
બહાર રહ્યો. પોતાની ટેકને ખાતર સુમરીઓ અને જામ
અખડો સઠાસર્વઠા કચ્છના ઇતિહાસ પર અમર થઈ ગયાં.

જામ અખડાનું સ્થાનક હજી પણ વડસર પાસે નદી-
કિનારે છે. તેની ચારે તરફ મોટું કચ્છસ્તાન આવેલું છે.
અહીં હોળીના પડવાને દિવસે દરસાલ મોટો મેળો
ભરાય છે, અને દર ચાંદરાતે બહેનઓ તેના પવિત્ર
સ્મરણની યાદગીરીમાં તેને કસૂંબો થડાવે છે.

ટૂંકો:-અઠ મૂકું જેન્નુ મૂછડીડું, સોરો હથ ધડા,
સરણ રખંધલ સુમરીડું, અખંજ બડ અખડો.

ભાવાર્થ:-જેની મૂછે આઠ મૂક લાંબી છે અને સોળ
ધાથ જેનું શરીર છે, એ અણખંજ જામ અખડો જ સુમરી-
ઓને શરણ આપી ચકે.

હોદા:-જખરા! તું જસ ખરો, ખ્યા મિટ્ટે ઐ ખાન,
મિટ્ટી દિન મકાન, અસલ હુઈ ઈતરી.

ભાવાર્થ:-હે ભામ જખરા (અબકાનું બીજું નામ છે), ખરેખરો યશસ્વી તો તું જ છે. બીજાઓ તો માત્ર કહેવાના જ મોટા છે. જે માટીમાંથી તું ઘડાયો, તે તો એટલી જ હતી.

હોદા:-જખરા! તું જસ ખરો, ખ્યા મિટ્ટે ઐ મીર,
જિહાં પડેઓ જખરો, તિહાં ન પડેઆ પીર,
મિટ્ટી દિન ખમીર, અસલ હુઈ ઈતરી.

ભાવાર્થ:-હે જખરા ભામ! ખરેખરો યશ તો તારો જ છે, બીજા તો કહેવાના જ મીર છે. જે લઘુતર તું લગ્યો, તે લઘુતર દેવો પણ લણી શક્યા નથી. તારા ખમીરવાળી માટી તો એટલી જ હતી.

હોદા:-જખરા! તું જિયે તોજો મંધો કેની મ સુજાં,
અખિયે ને હિયે, નાહો તોજો નેહજો.

ભાવાર્થ:-હે જખરા ભામ! તું સદા જીવતો રહેજો. તારું મારું કદી સંલગાયો નહિ. અમારી આંખોમાં અને અંતરમાં તારા નેહનું નામ જ અંકિત થયેલું છે.

હોદા:-જખરે જંડો જીવાન, હિસાં ન કેા ડહમેં,
મિટ્ટી દિન મકાન, અસલ હુઈ ઈતરી.

ભાવાર્થ:-ભામ જખરા જેવો જીવાન દેશલરમાં એક પણ જોવામાં આવતો નથી. ભામ જખરો જેમાંથી ઉત્પન્ન થયો તે માટી તો એટલી જ હતી.

જેમ કચ્છના લોકગ્રાહિત્યમાં જામ જખરાનું નામ અમર છે, તેમ કચ્છના અતિ પુરાતન ચારણી સાહિત્યમાં તેનું નામ સુવર્ણાક્ષરે અંકિત છે. આ રહ્યું એવું એક પુરાણ ચારણી ગીત:—

૩૫૬

સરણે વહે આવી સુમરીઈ, નિરમલ નવણે ભીની,
માયો બૂંગર વીર મહાદલ, કાપ ન એસી કીની.
સુદરીઈ સોરાં વરસારીઃ રાજ સુમરાં રાણી,
સિંધાઃ આવી સરણ તિહારી, આસે હું અખડાણી.
હાથી કુંગર જેમ હાલેઆ, લેધ મહાદલ જેતા,
અખડાણી રણથંભ રચાયા, કોંધાં નચાયા કેતા.

* સોજ વાંની મુંદરીઆ. * નિષ્ણા. † માયું કાન.
૫૭૧ જેનું ૫૩ થયે તે.

૨૫ : જગદુશાહ

જામ રાયધણ પછી લાખિયાર વિયરાની ગાદીએ જામ જોડો આવ્યો અને ખારાની ગાદી પર જામ ગજણ આવ્યો. જામ જોડોને ત્યાં પુત્ર જન્મ્યો તેનું નામ ધાહો રાખવામાં આવ્યું. જામ ગજણને ત્યાં બે પુત્રો થયા. તેમાં મોટાનું નામ હાહો અને નાનાનું નામ જોહો. ખારાની ગાદી હાહોના હાથમાં આવતાં તેની અને જોહોની વચ્ચે અણબનાવ ભળ્યો. આ કારણથી જોહો ત્યાંથી રિસાઈને લાખિયાર વિયરામાં જોડો જામ પાસે આવ્યો અને ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો. ખારામાં આ વખતે જામ હાહો અને કંડ પ્રદેશના જતો વચ્ચે ઝગડો ભગતાં હાહો ભમે જોડો જામને પોતાની મદદે જોડાવ્યો. તેથી જામ જોડો તરત જ મદદ માટે આવ્યો. તેણે જે જત લોકો હાહો જામને કનડગત કરી રહ્યા હતા, તેમને હાંડી મઢ્યા.

આ જામ જોડો પરાક્રમી પુરુષ હોતો

જામ જોડો પછી લાખિયાર વિયરાની ગાદી તેના

કુમાર ઘાહાના હાથમાં આવી. આ વખતે બારામાં જન્મ
હાલાનો દીકરો રાયધણ થયો. જન્મ હાલાનો બાઈ જેહો,
જે રિસાઈને જન્મ ઝોઠો પાસે રહેતો હતો, તેનો દીકરો
અબડો આ વખતે ઘાહાની ચાકરીમાં હતો. તેથી તેમજ
જન્મ ઘાહાની ચઢતી દશા જોઈને રાયધણના અંતરમાં આગ
સળગવા લાગી. આ કારણથી તે લાખિયાર વિધવાના સેડા
સંધાને અવારનવાર નુકસાન પહોંચાડવા લાગ્યો. આથી જન્મ
ઘાહા તથા રાયધણ વચ્ચે અણુજનાવ ભાગ્યો. પાછળથી બન્નેને
રણસંઘામમાં ઊતરવું પડ્યું અને તેમાં રાયધણ હાર પામ્યો.

આ જન્મ ઘાહો બાહોશ, પરાક્રમી અને દાનવીર
રાજવી હતો.

આ સમય દરમિયાન કચ્છમાં જગદુશાહ નામે એક
દાનવીર પુરુષ પેદા થયો. એના જેવો ભાગ્યે જ બીજો કોઈ
દાતાર પેદા થયો હશે.

જગદુશાહના પૂર્વજો કંથકોટના ઇતિહાસમંદિ
પ્રદેશમાં રહેતા હતા. પરંતુ જગદુશાહનો પિતા સોળશાહ
કંથકોટથી નીકળીને ભદ્રાવતી નગરીમાં રહેવા લાગ્યો.
આ નગરી કચ્છમાં હાલના ભદ્રેશ્વરની નજદીકમાં જ પૂર્વ
તરફ આવેલી હતી. મહાભારતમાં વર્ણવાયેલી યુવનાથ
રાજની ભદ્રાવતી નગરી તે જ હતી. પાંડવોએ અશ્વમેધ-
યજ્ઞનો ઘોટો અહીં જ બાંધ્યો હતો, એમ કહેવાય છે.
ભદ્રાવતીમાં ભૂતકાળની એ યાદીરૂપ દુદાશાના શિવાલયના
થાંભડા, તેના ઘુંમટ પરનો ઘોટો ભાગ, દુદાવાવ, આશા-
પુરી દેવીનું જગદિત દેવાલય તથા જે પુગાન મંદિરોનાં

ખંડેરો અનંત કાળને માપતાં આજે પણ ઊભાં છે.

વસંઈ અથવા જગદુશાહનાં કહેવાતાં દેરાં જૂની ભદ્રાવ-
તીની પૂર્વ દિશાએ આવેલાં છે. તેમની બાંધણી આણુ પર્વત
પર આવેલા દેલવાડાનાં જૈન મંદિરોના જેવી જ જણાય છે.

જગદુશાહનો પિતા સોળશાહ શ્રીમાળી વહ્નિક જ્ઞાતિનો
હતો. તેને ત્રણ સંતાન થયાં. જગદુશાહ પર લક્ષ્મીદેવીની
અત્યંત કૃપા હતી. તેને માટે કહેવાય છે કે જગદુશાહ
એક વખત ખેતર વાવી રહ્યો હતો, એટલામાં ત્યાંથી કેટ-
લાક જૂખ્યા સાધુઓ નીકળ્યા. જગદુશાહને તેમના પર દયા
આવવાથી તેણે ખેતર વાવવા માટે આવેલા બીજ સાધુ-
ઓને આપી દીધાં અને ચોતે બીજને ઠેકાણે કાંકરા વાવી ઘેર
પાછો વળ્યો. તેને ખાતરી હતી કે ખેતરમાં કંઈ પણ ધાન્ય
પાકશે નહિ. તેથી તે ત્યાં આંટોફેરો કરવા પણ જતો નહિ.
જ્યારે હોઠો તેના ખેતરમાં ઊગેલા મોલની પ્રશંસા કરવા
લાગ્યા, ત્યારે તે વાત તેને મસ્કરીરૂપ લાગી. પણ બધા હોઠો
મસ્કરી કરે નહિ એમ સમજી તે રાતે છાનોમાનો ખેતરમાં
ગયો. ત્યાં ઊગેલા મોલ જોઈ તેનું અંતર હર્ષાવેશથી નાચી
ઊઠ્યું. આગળ જતાંએ ખેતરમાં અનાજને બદલે સાચાં મોલી-
ના દાણા બાંધાયા. પરિણામે જગદુશાહ ધનવાન બની ગયો.

જગદુશાહ જેટલો સંપત્તિવાન હતો, તેટલો જ દાન-
વીર પણ હતો. તેના સમયમાં મહાભયંકર ત્રણ દુષ્ટાળો
પડ્યા. તે વખતે તેણે ચોતાની અતુલ સંપત્તિ ગરીબો
માટે વાપરવા માંડી હતી, અને દુષ્ટાળના કરાગ બાદુ-
પાશમાંથી મુક્ત આપાને ઊગ્રવ્યો હતો.

જગદુશાહને સંતતિમાં પ્રતિમતિ નામની એક કન્યા હતી. ઈર્મસંજોગે તે વૈધવ્ય પામેલી હોવાથી જગદુશાહે તેના કટ્યાણુઅર્થે કેટલાંક જૈન મંદિરો અને ટેરાં બંધાવ્યાં હતાં.

જામ ઘાહાને એ કુંવર હતા. મોટાનું નામ વહેણ અને નાનાનું નામ રાજડ. ઘાહા જામના અવસાન બાદ લાખિયાર વિયરાની રાજ્યગાદી જામ વહેણના હાથમાં આવી બારામાં પોતાના ભાઈ સાથે રિસાઈને જામ એકા પાસે આવેલ જેહાના કુંવર અબડા અને વહેણ જામ વચ્ચે અણબનાવ ઉત્પન્ન થયો. આથી જામ વહેણે તેને પોતાના બાપશાહની જાગીરમાં જવા જણાવ્યું. પણ જે જાગીર પોતાનો પિતા ત્યાગી ગયો હતો, તેમાં પોતે પ્રાણાંતે પણ ન જઈ શકે, એમ સમજી તે પોતાના રસાલા સાથે સિંધ તરફ પ્રયાણ કરી ગયો.

લાખિયાર વિયરાની અને બારાની રાજ્યગાદી વચ્ચે અગડો ન થયો તે ન જ થયો. આથી વહેણ જામ અને રાયધણ વચ્ચે અવારનવાર અગડો થવા માંડ્યો અને બંનેનું બળ હિનપ્રતિદિન ધસારું ચાલ્યું. જામ વહેણે વિચાર કર્યો કે આવા ઠટોઠટીના સમયમાં લાખિયાર વિયરામાં રહેવું એ જોખમકારક છે. તેથી તે પોતાનો વસવાટ હબા કુંગર પર લઈ ગયો, અને અવારનવાર તક સાધી રાયધણની જમીનમાં લૂંટફાટ ચલાવવા લાગ્યો. જામ વહેણનો વસવાટ બહુ જ મુદક હોવાથી રાયધણ ફાવી ચડતો નહિ અને તેને રાજ નુકસાન મુદન કરવું પડતું. આ કારણથી જામ રાયધણે વખત વિચારી જામ વહેણ સાથે મુલેદ કરી, કરી પાછા અને જણ ગાંનિપૂર્વક રાજ ચલાવવા લાગ્યા.

જામ વહેણ સાથે રાયધણે દેખીતી રીતે સુલેહ કરી, પણ તેના દિલમાંથી વેરની આગ ખુઝાઈ ન હતી. તેથી તે તક શોધવા લાગ્યો.

એ અરસામાં દિલ્હીના પાદશાહનો શાહનશો મહેલે હજ કરવા જતો હતો. તે રાયધણના બારા ગામેથી પસાર થયો. આવી તક હાથ ચડવી મુશ્કેલ છે, એમ સમજી રાયધણે શાહનશાને તેના રસાલા સાથે રોકી લીધો. ખૂબ આગતા-સ્વાગતા કરી તે તેને જામ વહેણ વિક્રદ ભંભેરવા લાગ્યો. જામ વહેણનું અભિમાનયુક્ત વર્તન સાંભળી શાહનશો ગુસ્સે થયો અને જામ વહેણનો મદ ઉતારવા હુબા હુંગર પર ચઢી ગયો.

હુબા હુંગરનો કિસ્સો અત્યંત મજબૂત હોવાથી તેના પર ચઢી જનારની લાગ્યેજ છૂત થાય તેમ હતું. આ વખતે પણ એમ જ થયું. જામ વહેણનો મદ ઉતારવા આવેલ શાહશાહો પોતે હારી ગયો અને વીલે મોઢે પાછો ફર્યો.

જામ વહેણ ઉપર શાહી ફાજ મોકલનાર જામ રાયધણ પોતે જ છે, એ સાંભળી જામ વહેણના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ફરીથી જામ રાયધણનાં ભરકરમાં લૂંટફાટ કરવા માંડી.

જામ વહેણની લૂંટફાટથી જામ રાયધણની દૈનિક દિન પ્રતિદિન અકળાવા લાગી. જામ વહેણનું નિવાસસ્થાન પણ હુબા જેવા મુરશિત કિલ્લામાં હોવાથી તેને પહોંચી વળવાના સર્વે પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. તેથી જામ રાયધણે વહેણ જામને નમતું થઈને સુલેહ કરી. આ રીતે આપહાદાઓના વેર પર ફરી એક વાર તેણે મીઠકું માર્યું.

૨૬ : મામૈદેવ અને મૂળવો જામ

મામૈદેવ લંગાની મશ્કરીથી અખડા જામને શા
આપીને મૂળવા જામ પાસે હાથા કુંગર પર આવી પહોંચ્યો.

આ વખતે વહેણ જામની ગાદીએ જામ મૂળવો હતો.
જામના બંને હાથ શીળીની અસરથી તફન અકડાઈ ગયા
હતા, અને અનેક ઉપાયો છતાં તે સ્ત્રીધા થયા નહિ.

ખારાની ગાદીએ જામ રાયધણનો પુત્ર કુબેર થયો.
તેની પછવાડે તરત જ તેનો પુત્ર જામ હરધોળ દીકો
બેઠો. આ હરધોળ જામ મહા જોરાવર હોવાથી તેણે થોડા
સમયમાં પોતાની સ્ત્રી જમાવી લીધી. જે જત લોકોને
ઓઠા જામે કંડમદેશમાંથી ઠાઠી મૂક્યા હતા, તેમને તેણે
પાછા બોલાવી લીધા. વળી તેણે બોરીયા અને ઠાઠીઓને
પણ બોલાવી લીધા. આમ જામ હરધોળનું જોર વધી પડતાં
તેણે જામ ઓઠાના વંશને ત્રાસનું જનું વેર પાછું તાણું
કરવાની તજવીજ સલાવરા માંગી.

જામ મૂળવાના હાથ અકડાઈ ગયેલા હોવાથી તેની રાજ્યસત્તા તેના નાના ભાઈ હરભમજીના હાથમાં હતી. આ વખતે લાગ જોઈને જામ હરધોળ લૂંટફાટ કરી જતો. આવી રંજાડને લીધે મૂળવો જામ સદા ચિંતાતુર રહેતો.

આ કટોકટીને સમયે મામૈદેવ આવ્યો, ત્યારે મૂળવા જામને અત્યંત આનંદ થયો. મૂળવો જામ પોતે મામૈદેવ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ધરાવતો હતો. તેને મામૈદેવની સિદ્ધિમાં અજળ થઈ હતી. આથી મામૈદેવનું આગમન તેને માટે એક રાહત સમાન હતું. તેણે દેવની ખૂબ ખાતરખરદાસ કરી અને પછી પોતાની વ્યથા રજૂ કરી. દેવ પોતે થોડી વાર આત્મધ્યાનમાં મગ્ન રહ્યો. પછી તેણે ત્રેંજળ ઉપર પાડો ચડાવવા મૂળવા જામને પોતાની સાથે ચાલવા કહ્યું. મામૈદેવની આજ્ઞાનો તરત જ અમલ થયો. એક પાડો લઈ સર્વે રસાલો ત્રેંજળ તરફ જવા લાગ્યો. આ વખતે પાડા સાથે એક ખડેલો (નાનું પાડું) પણ ચાલવા લાગ્યો. તે કેમે કરતાં પાડાનો કેડો મૂકતો નહોતો. તેને ત્યાંથી હાંકી દાઢવા અનેક પ્રયત્નો થયા પણ ખડેલો પાછો ફર્યો નહિ. ત્યારે મામૈદેવને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે બોલ્યો: 'કમ્હનું રાજ્ય તો તમારું જ છે; પણ આ ખડેલાનાં શુકન પરથી જણાય છે કે તમારા વંશજોને થોડીવણી દનડગત અવશ્ય થશે.'

ત્રેંજળ પર બલિદાનની યોગ્ય વિધિઓ આટોપી રદા બાદ દેવે મૂળવા જામને પેલા બંને પાડાનો બલિ આપવા તેમના પર તલવાર ચડાવવા કહ્યું. પરંતુ મૂળવા

જામના બંને હાથ અકડાઈ ગયેલા હતા, તેથી તેણે તે કરવા અશક્તિ દેખાડી. છતાં દેવે તલવાર હાથમાં લેવ આગ્રહ કર્યો. એટલે આગ્રહવશ થઈ મૂળવા જામે તલવાર ઉપાડી. તલવાર હાથમાં આવતાં જ મૂળવા જામના હાથમાં અજબ ચેતન આવ્યું. તેણે એક જ ઝાટકાથી બંને પાડોને રેંસી નાખ્યા. આ ઘટનાથી સૌને આશ્ચર્ય થયું. મૂળવો જામ પોતે પણ ઉપકારવશ થઈ માંહેવેને પગે પડ્યો. દેવે તેમને આશીર્વાદ આપ્યા અને પહેલી ચઠાઈ જત લોકો ઉપર લઈ જવા આજ્ઞા કરી.

મૂળવો જામ પાછો હજા પર આવ્યો ને જખરી ફાજ તૈયાર કરી જત લોકો પર ચઢી ગયો. જે જે જતો તેના હાથમાં આવ્યા તેમની તે કતલ કરવા લાગ્યો, જતો મૂળવા જામનો સામનો કરી શકે તેમ નહોતા, તેથી નાસભાગ કરવા લાગ્યા. મૂળવો જામ તેમને પકડી પાડવા માટે બરડીના કંડ પર ચઢી બેઠો. જત લોકોએ વિચાર્યું કે મૂળવા જામ સામે તેઓ જરા પણ ટક્કી શકે તેમ નથી. તેથી તેઓ હથિયાર હેઠાં મૂકી ચરણે આવ્યા.

જામ મૂળવો જ્યાં જતોને તાબે કરવાના કાર્યમાં રોકાયેલો હતો ત્યાં જરૂરિયાત જામે વિચાર્યું કે, જામ મૂળવાની આંધો ઉડાવી જવાનો આ સારો પ્રસંગ છે. તેથી તે મોટી ફાજ આંધો હજા ડુંગર તરફ નીકળ્યો. મૂળવા જામની મોટી આંધોને જામ જે હાથેલા ચારણો તેની વચ્ચેમાં આવી રહ્યા હતા તેમની મોઢોને લેવે દરી લીધી અને પેલા આંધોને આંધો સિંધ તરફ રવાના કરી.

મૂળવા જન્મની રાણીને આ સમાચાર મળતાં તેણે લિંયા મેદેયા નામના વફાદાર માણસ સાથે સંદેશો મોકલાવ્યો :—

ફહો:-પોંધયે હઈ પછાડ, આઝર રણ ઉકર્યા વિયે,
કરમી કચ્છ કમાડ, માઠ ન ઘટે મૂળવા.

ભાવાર્થ:-આથોને ઉપાડીને આહિર લોકો રણ ઉકરી જાય છે. માટે હું કચ્છના રક્ષક મૂળવા જન્મ ! તને અહીં શાંત બેસી રહેવું ઘટવું નથી.

મૂળવાને આ ચોંકાવનારા સમાચાર મળતાં તેણે તરત જ પોતાની ફાજને બરડીલિટ્ટ પરથી ફૂચ કરવાનો હુકમ કરી દીધો.

મૂળવા જન્મનું સૈન્ય હરાઈ ગયેલાં દોશ પાછળ પડ્યું. દિવસો ગરમીના હતા તેથી મૂળવા જન્મના સૈનિકો મધ્યાહ્ન સમયે તૃપાથી પીડાવા લાગ્યા. સૌ પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા. એટલામાં ઠેાંઠએ કહ્યું કે, ‘આપણી સાથે માર્મિદેવ છે, પછી પાણીની શી ફિકર !’ ત્યાં બીજા મસ્કરી-રૂપે બોલ્યો કે, ‘દેવ મૂતરે તો જરૂર પાણી ધાય ખરું.’ આ વાતની માર્મિદેવને ખબર પડતાં તે થોડા પરથી જિતયો અને ખરેખર પેશાબ કરવા લાગ્યો. તે જ વખતે ત્યાંથી પાણીનો એક વહેજો આવતો થયો.

સૂકા વેરાન પ્રદેશમાં અચાનક પાણી આવું થયેલું એઈ, સૌને નવાઈ લાગી. મુઘળા માણસો પાણી પીને શાન્ત થઈ આગળ ચાલવા લાગ્યા.

મૂળવા જન્મની આથો લઈ આહિરો ત્યાં રણને

કિનારે આવ્યા, ત્યાં તરત મૂળવા જામના માણસોએ તેમને પકડી પાડ્યા. સઘળા આહિરોને ઠાર કરી તેણે પેતાની આથો અને પોઠો પાછી વાળી. હરાયેલી આથોની વફાર કરી મૂળવો જામ પાછો હજા હુંગર પર આવ્યો.

મૂળવા જામની સત્તા સારી રીતે જામી ગઈ, ત્યારે મામૈદેવ ત્યાંથી સિંધ તરફ જવા લાગ્યો. જતાં જતાં તેણે મૂળવાને આશીર્વાદ આપ્યો કે:-

ફહો:-મામૈ મંધીને મૂરવા, મંગલું ડીતં માન,
ગરીબનાથકે ગુરને, ન તું ચૈ જામેમેં માન.

ભાવાર્થ:-હે જામ મૂળવા ! જ્યાં સુધી તું મામૈને માનતો રહીશ, માગણુલોકોને માન આપીશ, અને તારા વડીલોને કચ્છની રાજ્યગાદી અપાવનાર ગરીબનાથ તરફ ભાવ રાખીશ, ત્યાં સુધી તું જામ રાધધણના આરે પુત્રોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ રહીશ.

મામૈદેવ મૂળવા જામ પાસેથી સ્વીધા સિંધ નગર સમૈમાં આવ્યો. નગરસમૈની રાજ્યગાદી પર એ વખતે જામ નંદો હતો. આ જામ નંદાની માતાને મામૈદેવે ધમની બહેન માનેલી હતી. આથી નંદો જામ દેવને મામા કહીને લાલાવતો.

એક દિવસ કચેરીમાં નંદા જામે મામૈદેવને કહ્યું કે, 'તમે સોરઠમાં પટેલ ગાત ફાંચો વખતે જુનાગઢ જઈને મેં વરસાવ્યો, અને મૂળવા જામનું રાજ્ય જમાવ્યું, તે દવે મને કોઈ સમન્સાર બતાવ્યો.'

... જામ નંદાને સમન્સાર મારે હમુક બનેલો. બેઠું

મામૈદેવે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પોતાના બન્ને પગ પર ઊભો રાખીને આંખ મીંચવા જણાવ્યું. આંખો મીંચતાં જ જામ નંદાને અભયળીલરેલું દૃશ્ય જોવામાં આવ્યું. એક વિશાળ હોજમાં નગ્નસ્વરૂપે નાહી રહેલી પાદશાહી ખૂબસૂરત બેગમો પર નંદા જામની દૃષ્ટિ પડી. એ અતિ સૌન્દર્યમયી રમણીઓની જળકીડા જોઈને જામ નંદો કામાતુર બની ગયો. એ મનોમુગ્ધ યુવતીઓ પાસે પહોંચી જવા તેણે હોટ મૂંઝી કે તરત જ મામૈદેવે તેને પગો પરથી ઈર ક્યો અને જામની નજરે પડેલું અલૌકિક દૃશ્ય અલોપ થઈ ગયું.

મામૈદેવે દેખાડેલ અલૌકિક દૃશ્યથી જામ નંદા પર ઊલટી અસર થઈ. તેને વિચાર થયો કે, ‘આણે જેમ પાદશાહની બેગમો મને બતાવી છે, તેમ એ મારી રાણીઓ પણ અન્યને બતાવશે.’ આ કલ્પનાથી તે મામૈદેવનો ઘાટ ઘડી નાખવાના નિશ્ચય પર આવ્યો.

એક દિવસ જામ નંદાએ પોતાની તલવારમાં પાછળની ધાર નખાવવા માટે મોકલાવી હતી. આ તલવાર તૈયાર થતાં જામ નંદો કચેરીમાં લાવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, ‘મામૈદેવનું ઠાણ કાદી નાખવાની આ સારી તક છે.’ આથી મામૈદેવને બતાવવાને બદલે તેણે પોતાની તલવારને મ્યાન-માંથી એટલા જોશથી ઠાદી કે તે બહાર નીકળતાં મામૈદેવની ગરદન પર પડી અને મામૈદેવનું મસ્તક તેના ધડ પરથી ઈર જઈને પડ્યું.

મસ્તક જમીન પર પડનાં જ મામૈદેવે પોતાનો હાથ

લાંબો કરીને મસ્તક લઈ લીધું. જામ નંદાની માતા ધર્મ-
ભાગિની હોવાથી મામૈદેવ જામને શાપ આપી શક્યો નહિ.
તેથી તે ભાવી ભાજતાં બોલ્યો:-

ફહો:-જા' સમુ' તાં સામૈ, જા' નંદો તાં રાજ,
સમાં છડી'ધા સિંધડી, થી'ધા અંગે અકાજ.

ભાવાર્થ:-નગરસમૈનું રાજ્ય જ્યાં સુધી જામ નંદો
છે, ત્યાં સુધી જ ટકવાનું છે. ત્યાર પછી સમાવંશના હાથ-
માંથી સિંધ નીકળી જશે અને તે અંગે અકાજ થશે.

મામૈદેવ પોતાનું મસ્તક લઈને નોત ગામે આવ્યો.
એ વખતે કેટલાક છોકરાઓ કેટની જાણુમાં રમતા રમતા
હતા. તેઓ મામૈદેવની પાછળ પડ્યા. એટલામાં એ
તોફાની છોકરાએ મામૈદેવે પહેરેલી પોત કાઢી લીધી. દેવું
ધડ નમ જની ગયું. તરત જ દેવનું માથું બોલી જીક્યું:-

ફહો:-આયાસી' તિન ડેહડે, જિત લાય ગિડાં પોત,
બ્યા ત્યાંધા ફિટ'ધા, પેક્ષી ફિટ'ધી નોત.

ભાવાર્થ:-અમે એવા પ્રદેશમાં આવ્યા કે જ્યાં પહેર-
વાનું પોતિયું પણ કાઢી લેવામાં આવ્યું. માટે એ નોત
પ્રદેશનો સૌથી પહેલાં નાશ થશે.

મામૈદેવનું ધડ ત્યાં જ પડ્યું. આ વાતની મંધરા
રાજપૂતોને જાગર પડતાં તેઓ દેવના શરને રાયમાજતાર
લઈ ગયા અને ત્યાં તેમણે તેની ચપગી ફિયા કરી.

જામ નંદાએ મામૈદેવ જેવા આધુપુરુષને મારી
નાખેલ દોષાથી તેની આંખમાં દર્દ થવા લાગ્યું, અને

આખરે મામૈદેવના શાપ મુજબ નગરસમૈની લગામ તેના વંશજોના હાથમાંથી વહ્ણી ગઈ.

મામૈદેવની વિદાય પછી મૂળવા જામની દિનપ્રતિદિન ચઢતી થતી ગઈ. તેથી જામ હુરધોળ તેને દિનપ્રતિદિન કનડવા લાગ્યો. તેણે તરત જ જત, બોરીયા, કાઠીઓ આદિ ઉપર પોતાની શેઠ જમાવી લીધી અને જૂજ સમય પછી કાઠીઓ તથા ચાવડાઓ સાથે મળીને મૂળવા જામ સાથે વેર ખાંધું.

એક વખત કાઠીઓ અને ચાવડાઓ હુબા હુંગર પરથી જામ મૂળવાની આવો લાઈને નાસવા લાગ્યા.

મૂળવાને આ વાતની ખબર પડતાં તે પોતાના જૂજ માણસો સાથે પાછળ પડ્યો.

આ તરફ જ્યારે કાઠીઓને ખબર પડી કે મૂળવો પાછળ પડ્યો છે, ત્યારે તેઓ ગેડી ગામના ઉમી વાઘેલાને શરણે ગયા. ઉમી વાઘેલો મૂળવા જામનો કદો વેરી હોવાથી તેણે પોતાની મોટી ફ્રાજ તૈયાર કરી અને મૂળવા જામનો સામનો કર્યો. આ ઝગડામાં મૂળવાના સર્વે માણસો કપાઈ ગયા અને પોતે પણ લડતાં લડતાં વીરગતિ પામ્યો.

ઝડો થીંધો ઢિકડી, તિન મિલંધા મે;
 હળે પાણી પતંગબો, સામકે લગંધી બે. ૨
 દાલ પિનંધી તરાર પિનંધી, પિનંધી ક્યારી;
 જાગ્યું પિનળ છડીંધા, થીંધી હુરેંછ વારી. ૩
 કાંઇયું કુદધર મૂરવો, રાહુ થીંધો રા;
 જાડેજે દયા, ખાંખડ થીંધો કચ્છો. ૪
 રતું રિણુ ગિફનીઉ, અરટ આયરે કંધ;
 મુંધ છડેને મીં વસંધા, ભમે અમુ સંધ. ૫
 હુર જાગંધા લોકમે, ખોટા મંદભા ખત;
 મોં ન ડીંધા મંગલે; લાયે પરીયે પત. ૬
 વા વાંધો ઢિકડો છુરંધો બંધ અરેક;
 લે મછી ને લોડ, સમે ઇંધી મુખડી. ૭
 ચડી ને વડ હાર, ધુડ વડીંધા પિંદમે;
 જાડેજા છુડધાર, હક ન રેંધો કિનલે. ૮
 જામે મૂરવો મજાંધો, જાડેજે મેં ધીર;
 નેંજા થીંધા ધીર, લે મામે કે મંચેઆ. ૯
 ઉકેડે તે ઢિયા ખરંધા, મુંધ ન વસંધા મીં;
 સામા થીંધા સામ દે, અંડા ઇંધા ડીં. ૧૦
 ખચરદાં ખીરે ખીંધા, તગડંધા તાટ;
 વડા માડ વધે રેંધા, પુછાંધા પાટ. ૧૧
 અન પુરે ખીર ખપુરીયે, મોંધા થીંધા મીં;
 જાડેજા છુર મોતીંધા, અંડા ઇંધા ડીં. ૧૨
 સભરીવા સમરે કચ્છ, નોડા બેંધા મે;
 પાધારીયે પુછાબા, જેજા મા ન કાં પ. ૧૩
 કુંવર નિકળ્યા કાઠીય, રા વજાંધા ધા;
 નામે નિવા નિર્વાંધા, મહેજા કુંધા વા. ૧૪

સા છડી'ધા સા—પણું, સચ છડી'ધા સેહ;
 ભ્રામણ ભણણ છડી'ધા, કં'ધા જડેજા વેહ. ૧૫
 સા—પણું મેં સરમ અચીંધી, ભાઈ—પણું મેં ભડ;
 કોસે પાણીજે કોડમેં, ન રેંધી કેંછ અડ. ૧૬
 સોં ખણીને સચા ઘી'ધા, હુ'ધા નીચજા ભધ;
 સારમાણસાઈ મેં સમૂરા વે'ધા, રેંધી નિસડે હધ. ૧૭
 ભુખ માક મે ભડ ઘી'ધા, સિયાડેં ધિજ'ધા સીં;
 પે ધિજ'ધા પુતરડેં, ઝેંડા અચીંધા ડીં. ૧૮
 ફીજ મખી'ધા પાસો ખે'ધા, રતેં મોંવમેં રાણ;
 સિખાણ—ધુમાણમેં ધરમન રખ'ધા, ઝેંડા ચીંધા પાણ. ૧૯
 સનેં છવેંછ સરમ ન રેંધી, ન રેંધી મનમેં મેંર;
 ધન જારજે ધરમી ચોવાંધા, કં'ધા વડેં સેં વેર. ૨૦
 માફો ઘી'ધો મુકામ, સાપર ઘી'ધો સેંર;
 ગડપતિ ઘી'ધા ગરગરા, ફિર'ધા ઉઘાડે પેર. ૨૧
 કુંવર વિકણ'ધા કાઠીકેં, બા જુડી'ધા વા;
 હિકડા પેટજા પાંપરા, ખ્યો ડનીધો રા. ૨૨
 જોગી ઘી'ધા જમીનધાર, માલધાર મેગધાર;
 ગરાસિયા નામેં ઘસી વે'ધા, ડનાંભા સાઉકાર. ૨૩
 રા ઘી'ધા રાંકાસ, વસ્તી સેં વિરોધ;
 રાણીકેં છડી'ધા રીસમેં, ફિર'ધા પરાઈયેં સોધ. ૨૪
 ઠીં અચીંધા કુખેંજા, અને—ટંધેં લે વેર;
 રેંબરે નેં ભેરા ઘી'ધા, કં'ધા જડેજા દેર. ૨૫
 રેંબરે તેં ભેરા ઘી'ધા, જડેજા જુવાન;
 સખ વેંધો પજ કમ્હ કાણાટી, રખી ઠી'ધો રામ. ૨૬

૨૭ : વેરનો બહલો વેર

જામ મૂળવાના મરણ પછી તેની ગાદી કાંઈ જામના હાથમાં આવી. જામ મૂળવાએ અનેકને કાર આપેલ હોવાથી તે સર્વ જામ કાંઈયા પાસેથી વેર વાગવા લાગ્યા. આથી તેઓ ભેગ સાધી જામ કાંઈયાને પુકારા કરવા લાગ્યા. તેથી જામ કાંઈયાએ મવેને પોતાની શક્તિથી વાઠેક કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

આ વખતે આરાની ગાદી પર જામ હરપાલ હતો. તેણે જોયું વખત જામ કાંઈયાની આંધાનું હરણ કરેલ હોવાથી જામ કાંઈયો તેના પર ચડાઈ કરી ગયો અને તેણે જામ હરપાલને જામરી દાર આપી.

જામ હરપાલ મમય વિચારી જામ કાંઈયા સાથે બગી ગયો. ત્યાર પછી જામે મજીને કારેકે પર ચડાઈ કરી જામ હરપાલને જામ કાંઈયાએ દાર આપેલ દોષથી કારેક નથી પડ્યા અને તેને જામ કાંઈયાની મરદારીનો શંકા કરી.

કાંઈયા જામના મનમાં પોતાના પિતાને મારનાર કાઠીઓને મારવાની ઘણી જ ઇચ્છા હતી. આથી તેણે તે તરફ મીટ માંડી. તેણે કાઠીઓની તેમજ ચાવડાઓની એવી ક્તલ ચલાવી કે તેમાંથી જે ભાગી ગયા તે જ ગયી જવા પામ્યા.

જામ કાંઈયાએ જે કાઠીઓને અને ચાવડાઓને કાઠી મૂક્યા હતા, તેમને વાગડના ગેડી પ્રદેશના ઉમી વાઘેલાએ આશરો આપ્યો હતો. કાંઈયા જામના પિતાને મારવામાં તેનો પણ હાથ હતો. આથી જામ કાંઈયાએ હવે તેની ખબર લેવાનો વિચાર કર્યો. તે પોતાની મોટી ફેાજ સાથે ચડાઈ કરી ગયો. ઉમી વાઘેલો સામે લડવા આવ્યો, પણ તે હાર પામ્યો.

કાંઈયો જામ ફતેહ કરીને પાછો હજા હુંગરે આવ્યો અને ખુશાલી તરીકે ચાન્નકર્ણને છૂટે હાથે દાન આપવા લાગ્યો. જામ કાંઈયાને આઠ પુત્રો થયા: (૧) આમર જામ, દિક્ષાત થયો; (૨) પાંચારિયો, તેનો પુત્ર જાડો થયો; (૩) વરમશી; (૪) વેરા; (૫) જૂટો; (૬) જારાચ; (૭) ઉસ્તિયો; અને (૮) નાગિયો.

જામ કાંઈયા પછી તેનો પુત્ર આમર જામની ગાદીએ આવ્યો. તે પોતાના દાદા મૂળવા જામને મારી નાખનાર ઉમી વાઘેલો જે હજી પણ હયાત હતો તેને મારી નાખવા ના ગયો.

તેણે એક મોટી ફાજ તૈયાર કરી, અને હજી કુંવર પં
બેઘડક ચરી રહેલી આમર જામની આથોને તે વાગી ગયે.
તે જ્યારે હોથલ નિગામરીના લોંચરા પાસે આવ્યો, ત્યારે
આમર જામની વહાર પણ આવી પહોંચી.

ઉભય સૈન્યોનો ભેટો થતાં તત્કારે ચમકી જી
આ ઝગડામાં ઉમી વાથેલાએ પોતાનું શૌર્ય બતાવ્યું, પણ
આખરે તે જમીન પર ઢળી પડ્યો અને તેના અંગરક્ષકો
તેને જોળીમાં લઈ નાસી છૂટ્યા.

આમર જામને બે રાણીઓ હતી. તેમાંથી સૂની
રાણીને પેટે ત્રણ કુંવરો થયા હતા અને નવી રાણી
ગર્ભવતી હતી. એક દિવસ વાતવાતમાં તેણે નવી રાણીને
પેટે બે કુંવરનો જન્મ થાય તો જામની પાંચડી તેને પહેરા-
વવાનું વચન આપ્યું.

આ ઘટના પછી થોડા સમયમાં કાણુલના પાદશાહની
ફાજ સિંધમાં પોતાનો લોક ઉધરાવવા આવી. તે ત્યાંની
કચ્છમાં બિતરી આવી અને આમર જામને પાદશાહની
ખંડણી આપવા મહેશો મોકલ્યો. પણ સૂરવીર આમર જામ
એમ ડરી જાય તેમ નહોતો. તેણે લડાઈ જાહેર કરી આ
લડાઈમાં આમર જામ અપૂર્ણ પરાક્રમ દાખવ્યું, અને
ગારી ફાજને લાગે આવી. પણ જાને અનેક જામોદ
જવાઈ ગયા.

આમર જામના આ જામો સુરલેખ નીવડ્યા, અને
તેની સિદ્ધિ દિન પર દિન જવાઈ ગઈ. ઉપરે જોઈ દાણમાં
તે ઉગર જાને લેવા લાગ્યા. આમ કેટલોક સમય વીત્યો.

છતાં તેનો છવ ગત થતો નહોતો. તેથી તેનો મોટો કુંવર લીમણ તેની પાસે આવ્યો. તેણે તેને પૂછ્યું: 'તમારો છવ શા માટે અકળાય છે?' ત્યારે જામે કહ્યું કે, 'મારી નવી રાણીને પેટે જો કુંવર અવતરે તો તેને જામની પાઘડી બંધાવવામાં આવે એવી મારી આકાંક્ષા છે.' આ સાંભળીને લીમણએ તેમ કરવાની કપૂલાત આપી. તેજ ક્ષણે આમર જામના પ્રાણ પરવારી ગયા.

આમર જામને ચાર કુંવરો થયા: (૧) લીમણ, સૌથી મોટો, તે ટિલાત થયો; (૨) કાંઈયો; (૩) મોકળશી; અને (૪) આમર આમરાણી.

આમર જામના મરણ પછી જામની પાઘડી પોતાની ઔરમાન માતાના હાકરાને આપવાની હોવાથી મોટો કુમાર લીમણ રાત્રિઅમલ ચલાવવા લાગ્યો. થોડાક દિવસ પછી તેની માતાને ત્યાં એક બાળકનો જન્મ થયો. તેનું નામ આમર આમરાણી રાખવામાં આવ્યું. આ કુમાર મોટો થતાં તેને જામની પાઘડી બંધાવવામાં આવી.

એક વખત સ્વર્ગસ્થ આમર જામના સર્વે કુમારો પોતાની સ્ત્રીમ જોવા માટે નીકળ્યા. તેઓ હબા કુંગર પરથી ચાલતા થઈને લીલાછમ જોડેલા મેલ જોતા જોતા ઉંક લાખિયાર વિચરે આવી પહોંચ્યા.

અહીં એક જુવારના ખેતરમાં ખાટલા પર ગારી નાખીને તે ઉપર જામ આમરાણીને બેસાડ્યો, અને બીજા બધા બાઈઓ સ્ત્રીમ જોવાને આગળ ચાલ્યા. આ ખેતરમાં જોડેલી ડાંગા નાજ જેવી જુવાર જોઈને સૌને પોંક ખાવા

હંચા થઈ તેથી બેચાર માણસોને પોંક તૈયાર કરવા માટે રાકીને ચોતે આગળ ચાલ્યા. આ માણસોએ બોલ સમયમાં પોંક તૈયાર કર્યો અને એક ઘડામાં સરીને જમ આમરાણી પાસે મૂક્યો. પછી તેઓ ચાલતા થયા. આ પોંકના ઘડા પર વારંવાર ચકલીઓ આવતી હતી, તેને જમ આમરાણી ઉડાડતો હતો. થોડીક વાર પછી આસપાસનાં સરોજોવાની હંચા થતાં જમ આમરાણી ચોતાની જમની પાધડી ઘડા ઉપર ઢાંકી ફરવા ગયો. હવે આ સ્થાન નિર્જન થયું તેથી ચકલીઓએ પાધડીને જમીન પર પાડી દીધું અને તેઓ આનંદપૂર્વક પોંક ખાવા લાગી.

એટલામાં બીમણ ચોતાના ભાયાતો સાથે પાછો ફર્યો. તે જુએ છે તો જમીન પર અવળી પડેલી જમણની પાધડી પર બીટો મૂકતી ચકલીઓ પોંક ખાઈ રહી હતી. ચોતાના પરાક્રમી પૂર્વજોની પાધડીને રક્ષણતી જોઈને તેને માફ લાગ્યું. આમર જમની બેઠરકારી તરફ સૌને તિરસ્કાર થયો, અને બધાએ તે જ વખતે પાધડી ઉપાડીને બીમણને બંધાવી.

એટલામાં નજદીકમાં ફરતો જમ આમરાણી મંવેને પાછા વળેલા જોઈને આવ્યો. તેને પાધડી માંગતા જમણીઓએ કહ્યું કે, 'અમે જમણની પાધડી તમને આપી હતી, પણ તમે તેને મામૂતી વસ્તુ સમજી રક્ષણતી મૂકી જવા તેથી બીમણને ને બંધાવેલ છે. માટે તમને મની કમ્પેન્સેશન આપવાની આમરાણીને ખેદ લાગ્યું. તેથી પાંતે હજાર પાંતની આપણે છોડી ત્યાંથી ફર જાવને રહો.'

હવે ભીમજી વિધિપુરઃસર જામ થયો. તે કાર્યકુશળ હોવાથી પોતાનું રાજ્ય સંભાળપૂર્વક ચલાવવા લાગ્યો.

આ વખતે બારાની ગાદી પર હરધોળ જામનો પુત્ર જામ લાખો હતો. આ લાખો જામ અત્યંત પરાક્રમી હતો. જામ જોડાના અને ગજલુના વંશમાં શરૂઆતથી જ વૈમનસ્ય ચાલ્યું આવતું હતું, તેથી જામ ભીમજીના મનમાં જામ લાખા પાસેથી વેરનો બદલો લેવાની અભિલાષા જાગી.

જામ લાખો વાગડમાં વાઘેલી કુંવરી સાથે પરણ્યો હતો. એક વખત ત્યાંથી પાછો ફરતાં જામ લાખો જામ ભીમજીને મળવા હાંમાં કુંગર પર આવ્યો. હાંની આસપાસ જો વખતે સંગાર લોકોની વાંઠો પડેલી હતી. સંગારોએ જ્યારે જામ લાખાને જોયો ત્યારે તેને આગ્રહપૂર્વક પોતાની પાસે રોકી લીધો અને ભીમજીને ખબર આપી. પોતાના વેરીને સ્વયં આવી પહોંચેલો જોઈને જામ ભીમજી ઉત્સાહપૂર્વક તેને મળવા ગયો. તેઓ એકબીજાને ભેટીને મોડી રાત સુધી વાર્તાલાપમાં રોકાઈ છટા પડ્યા.

જામ ભીમજીએ સંગારો સાથે કરી રાખેલી ગોઠવણ જાળવે તેમણે રાત્રે જામ લાખાની કતલ કરી નાખી. જ્યારે જામ લાખાના પુત્ર શવજને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તે પોતાના પિતાનું વેર વાગવા તત્પર થયો. પણ તે બગચી પહોંચી શકે તેમ નહોતો. તેથી તેણે જામ ભીમજીને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. પણ તેનાની આજ્ઞા મનમાં જ રહી ગઈ; કાસ્ટ કે મોડાક સમયે જામ ભીમજી મૃત્યુ પામ્યો.

જામ લીમળના ચાર કુંવર હતા—હમીરજી, અજોજી, ભાણોજી અને છુગેર. હમીરજી સૌથી મોટો હોવાથી તે જામની પદવી પામ્યો.

જામ રાવળને પોતાના પિતાનું વેર લેવાનું હોવાથી તે જામ હમીરજી પ્રત્યે પૂજ્યભાવ રાખવા લાગ્યો. જૂત-કાળનું ઝેરવેર અહીંથી હુમ થતું જોઈ સૌને આનંદ થયો.

આ જનાવ પછી જામ રાવળ કંઈ ને કંઈ પ્રસંગ જોઈ જામ હમીરજીને મળવા હજા આવવા લાગ્યો અને વેર કેવી રીતે લેવું તે માટે વિચારવા લાગ્યો.

જામ હમીરજીએ અત્યાર સુધી પોતાનો નિવાસ હજા ઉપર રાખેલો, પણ હવે શાંતિ થતાં તે પાછો લાખિયાર વિયરે રહેવા આવ્યો.

થોડા સમય પછી જામ રાવળે જામ હમીરજીને પોતાને ત્યાં મહેમાનગીરી માટે આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. જામ રાવળ પોતે અવારનવાર આવતો હતો, વગી પોતે વેર જુદી જુદી મિત્રતા રાખતો હતો. તેથી તેને આમંત્રણ સ્વીકારવાનું યોગ્ય લાગ્યું.

જામ હમીરજીને ચાર કુમારો હતા—અતિયોજી, ખેગારજી, મારોજી, અને રાવજી. ઉપરાંત તેને કમાજી નામે એક કુવરી પણ હતી. અતિયોજી તથા કમાજી જામ હમીરજીના અનોખા મતાનો હતાં. આ કમાજીને અમરાવાદના પાંચાડ મહંમદ ખેમડા જેટ પશ્ચાત્તેત દોવા-રો મોટો કુમાર અતિયોજી પોતાની બહેન પાને અમરાવાદ રહેતા હતા, અને નાનકો કુમાર રાવજી ૧.

વેરનો બદલો લે

વીરાવાવ ગયેલો હતો. માત્ર જેંગારણ તથા સાહેબણ આ વખતે લાખિયારમાં હતા. હમીરણ આ બન્ને કુમારોને લઈને જામ રાવણ પાસે જવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો. આ વખતે વીંગાણમાં જામ રાવણના ભાઈ અજાણનો અમલ હતો. અજાણની સ્ત્રી જેંગારણની અને સાહેબણની સગી માસી થતી હતી. આ બાઈ અત્યંત કાર્યકુશળ અને બુદ્ધિશાળી હતી. તેણે જ્યારે જાણ્યું કે, હમીરણ કુમારો સાથે જામ રાવણ પાસે જાય છે, ત્યારે તેને કંઈ વહેમ પડ્યો અને તેણે કુમારોને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા.

આ તરફ જામ હમીરણ પોતાના સાત અંગરક્ષકો સાથે જામ રાવણની મહેમાનગીરી આપવા બારા ગામે આવી પહોંચ્યો. જામ રાવણે બહુ જ આનંદપૂર્વક તેમને સત્કાર કર્યો.

રાત્રિ પડતાં જામ હમીરણના માનમાં એક મહેફિલ ગોઠવવામાં આવી. ઉત્તમ પ્રકારના ચરાખની ખ્યાલીઓ ગોઠવા લાગી. જામ રાવણે સ્નેહ બતાવવાને બહાને જામ હમીરણને હક ઉપરાંત ચરાખ પાચે અને ત્યાં જ તેમના સાત સંગાથીઓ સાથે જામ હમીરણને કાપી નાખ્યા. આવી રીતે જામ રાવણે પોતાનું બનું વેર વાળ્યાનો નાહ મેજવ્યો.

તેની વૃથા આટલેથી ન છિપાતાં તેણે કુમારોને પણ નાખવાનો મનસૂબો કર્યો. તેમને મારી નાખવા માટે પોતાના માણસો સાથે જવા તૈયાર થયો.

૨૮ : રા'ખેંગાર

‘આવો રા, આવો મારા જાપ ! તમે મારે શિર સાટે,’ જિયાં કહ્યું જોંગારજીનો, સાહેબજીનો, તેમના મામા સોદા સોસાજીનો અને છચ્છર જુદાનો સત્કાર કયો.

જામ રાવજીની રક્તનૃપ્ત્યા હમીરજીનું ખૂન કરતાં પણ શાન્ત પડી નહિ. જામ રાવજી હમીરજીના વંશવારસ ખેંગારજી અને સાહેબજીને પણ મારી નાખવા માગતો હતો. આ ખજર અજીજીની જીને પડી જોડે તેવું તરત જ જામે બ્રહ્મભારીને છચ્છર જુદા નામના અતિ વિદ્યાગ્રુ માજીમ માયે અમદાવાદમાં અતિયાજી પામે મોકલી દીધા. છચ્છર જુદો પ્રથમ લાખિયાજી વિવેકે આગ્યો. ત્યાં આ બીનાની અજી કરી ને રેલગી મામે પાનાના પરમ મિત્ર જિયાં કહ્યું પામે આગ્યો. જિયાં કહ્યું પામે તેવું જામ રાવજીની વસ્ત્રનૃપ્ત્યાની વાત કરી અને એ મામે જવાબ આપ્યો. જિયાં કહ્યું એક જિયાં દત્તો. ને ખજરજી મદનજી અને રેલગી દત્તો. તેવું જામે મળ્યોનો મળ્યો કયો.

આ તરફ જામ રાવળને ખબર પડી કે હમીરજી કુંવર અજાણને ઘેર છે. આથી તે વફાદાર માણસોની ટોળા સાથે વીંઝાણા આવ્યો. અહીં જામ રાવળની ભાભીએ તેમની રોડી પાડવાની ઇચ્છાથી એક યુક્તિ રચી. જામ રાવળને વહેમમાં નાખવા માટે તે પોતાના ચોરડાના ફરવાળ ખંધ કરી બેસી રહી. રાવળે વહેમે ભરાઈને ફરવાળ ઉઘાડવા માટે ખૂબ જ ધમકીઓ આપી. આખરે ફરવાળ તોડાવ્યા. પણ કુંવરોનો પત્તો મળ્યો નહિ. એને ખાતરી થઈ કે કુંવરો વિંઝાણામાં નથી, એટલે તે સારા પગીઓની મદદથી પગલાં ભેંતો ભેંતો આગળ ચાલ્યો. છેવટે જણાવું કે રેલડી ગામમાં લિયાં કઢાવના વાડા પાસે પગલાં શુભ થઈ જાય છે.

કુંવરો પોતાને ત્યાં છે એ ખબર જામ રાવળને પડી ગઈ છે, એવા સમાચાર જાણતાં જ લિયાં કઢાવે તેના વાડામાંની કડબની જંગી કાલરને ઉખેડી નાખી અને તેમાં આ ચારે જણાની વ્યવસ્થા કરી તે જામ રાવળને જણાવ દેવા તૈયાર થઈ બેઠો.

કઢાવની ઓ મદદથી તેને વફાદાર રહેવાની ભલામણ કરવા લાગી. એટલામાં જામ રાવળ પોતાની ટોળી સાથે 'માર, માર' કરતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

તેણે કઢાવની પાસે પોતાના ચોરોની માગણી કરી. પણ કઢાવે કહ્યું: 'આ વાત હું જાણતો નથી.' એટલે રાવળ ખૂબ ગુસ્સે થયો. તેણે ખૂબ ધમકીઓ પણ આપી. છતાં કઢાવ કે મદદથી જામમાંથી એકે કમૂલ ન થયાં. જામ રાવળે તેમના સાવ પુત્રોમાંથી છ પુત્રોને તેમની નજર સમક્ષ

જ વધેરી નાખ્યા. એક વખત તો કક્કલ પણ ઢીલો પડી ગયો, પણ તેની સ્ત્રીએ તેને હિંમત આપી.

જ્યારે જામ રાવળને તેના સાથીઓએ આવું કામ કરતો જોયો ત્યારે તેમણે રાવળને કહ્યું: 'પોતાના પેટના પુત્રોની કુશળાની આપનાર આ કક્કલ ખરેખર કશું જ જાણતો નથી, માટે એના નાના પુત્રને છોડી મૂકો.' જામ રાવળને આ વાત યોગ્ય જણાતાં તેણે કક્કલના નાના પુત્રને છોડી મૂક્યો અને પોતે તપાસ કરવા આગળ ચાલ્યો. પણ પરિણામમાં તેને નિષ્ફળતા સાંપડી.

જ્યારે જામ રાવળના ચાલ્યા ગયાની સિધાં કક્કલને પૂરતી ખાતરી થઈ ત્યારે તેણે કુંવરોને કાલરમાંથી બહાર કાઢ્યા. સિધાંનું જલિહાન જોઈ કુંવરે તેને વખત આવે બહારો વાળી આપવા વચન આપ્યું. રાત્રિ થતાં ચારે જણ રેલડીનો ત્યાગ કરી ગયા.

તેઓ ચરાડવા આપ્યા. ત્યાં મેલાળ નાખ્યું. એ ગામના રહેતા ગોર માળેકમેરજી સવારે દિશાએ જતા હતા ત્યારે તેમની નજર મનેલા ખેંગારજીના યગ ઉપર પડી. ગોર માળેકમેરજીના મંથળું જળકારે હતા. તેમણે ખેંગારજીના વાન નાજરખા જોઈ. રાજરેખા એનાં એનાં તેમણે માથું નામુ ના. જોઈ ઇચ્છર જુદાને વરેમ પડ્યો કે રૂએને ન માળેકમેરજીને જોગખી લીધા હશે. તેણે ગોર માળેકમેરજીની પેદરે તેને રાજરેખાની વાત કરી. ગોર માળેકમેરજી ઉ એન જાણનાં ઇચ્છરે તેમને બધી વાત કરી. તેણે તેમને એક માંમ આવડા: હતું કે, 'આ માંમ

તમારા ભવિષ્યનો રસ્તો સરળ કરી આપશે અને આ વાતની નિશાની તરીકે રસ્તામાં તમને ધોળું શિરામણ અને કાળો વહેરો મળશે.’ તેઓ ત્યાંથી ચાલતા થયા. રસ્તામાં હાંસિરાને તળાવે મુકામ કયો. ત્યાંની એક મુતારણ બાઈ તેમને ઝોળખી ગઈ અને પોતાને ઘેર લઈ જઈ તેણે તેમને જુવારની ઘેંશ તથા હાંસિરાનું શિરામણ આપ્યું તેમજ કાળો વહેરો ભેટ આપ્યો.

આ બનાવથી તેમને માણેકમેરણમાં શ્રદ્ધા બેઠી. તેઓ હવે મજલ દર મજલ કાપતા આગળ ચાલ્યા. તેમની પાસે કોઈ કીમતી ઘરેણું પણ નહોતું કે નહોતા પૈસા. આથી વાટખરચી માટે છચ્છર પોતે કોઈ કોઈ ગામમાં શ્રીમંત શેઠને ત્યાં વેચાતો અને સંકેત મુજબ પાછો ખેંગારણને આવી મળતો. તેથી ખેંગારણએ તેને વચન આપ્યું કે, ‘ભવિષ્યમાં હું તને અને તારા કુટુંબને બનશે તેટલી મદદ કરીશ.’

આખરે તેઓ અમદાવાદમાં અલિયાણ પાસે આવ્યા. ભ્રમ રાવજ વિષેની ઘટના સાંભળતાં તેણે તેમને પાદશાહની મદદ માગવાનું કહ્યું. પણ કુવરાએ યોલવા જણાવ્યું. અમદાવાદમાં તેઓ બે સદીસાઈઓ પાસેથી નિશાનબાણ વગેરે વિદ્યા સીખી અખાડાની વિદ્યામાં સંપૂર્ણ નિપ્ણાત બન્યા. એ અરસામાં અમદાવાદની આસપાસ એક સિંહ પૂજા જ ત્રાસ આપતો હતો. પાદશાહ મહમદ બેગડો તેને મારવા ત્યાં યિશ્કારી મંડળ સાથે આવ્યો. ખેંગારણ તેમાં જોડાયા અને પાદશાહને સિંહના પંજમાંથી છોડાવ્યો.

હોદ્દાની સદીએ સિંહના પંજમાંથી બચાવનાર એ

જુવાન ઉપર પાદશાહ ખૂબ ખુશ થયો. બીજે દિવસે પાદશાહે શહેરમાં તે જુવાન માટે પૂછપરછ કરી, પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. આથી ભરદરબારમાં તેણે બીડું ફેરવ્યું. આ બીડું અલિયાજીએ લીધું અને તે જુવાન તેના ભાઈ ખેંગારજી છે એમ જાહેર કર્યું. ત્યારે પાદશાહે અલિયાજી સાથે ખેંગારજીને કચેરીમાં પણ મૂકતા જોયા ત્યારે પાદશાહના મોમાંથી અચાનક આવેશપૂર્ણ ઉદ્ગારો નીકળી ગયા કે, 'તુમ તો બડે રાવ હો।' ત્યારથી પાદશાહ તરફથી ખેંગારજીને 'રાઓ'ની પદવી પ્રાપ્ત થઈ.

આટલી નાની ઉંમરમાં આવું પરાક્રમ જોઈને પાદશાહ ખેંગારજી ઉપર ખુશ થયો અને અલિયાજીએ કચ્છમાં બનેલ ઘટના ઠપ્પી. તેણે ફરી કચ્છની રાજગારી મળે તે માટે બંદોબસ્ત કરવા માટે પાદશાહને વિનંતિ કરી. પાદશાહે અલિયાજીની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને તેમને બાર હજાર સવાર તથા તે માટેની સઘળી સામગ્રી આપવાની કબજાત આપી. ઉપરાંત પાદશાહે તેને મારખી સ્વાધીન કરવાનો પરવાનો તેના યાજ્ઞાદાર નવાબખાન ગેરડી ઉપર લખી આપ્યો.

વિશાળ ફોજ લઈને ખેંગારજી પોતાના બંને ભાઈઓ સાથે કુચક્રમ કરતા આગળ ચાલ્યા ત્યાં બજાર હોય ત્યાં ખેંગારજીને જરી જોડે તે ને પાવનો. માલુમની ફોજ સાથે ખેંગારજીને મળ્યાં સ્થાન ત્યાં ફોજે બંધ રોકાઈ મેલાવ કર્યું. ત્યાં ખેંગારજી સવારો જાણતાં જતાં સાથે જતાં જતાં જતાં ખેંગારજી આજુબાજુ આજુબાજુ,

સાંજેગાર

ત્યારે તે જોઈ પંવારિયો નામનો એક ચારણ નતિસ
લીધે બોલી બિઠ્યો:

હો:-રાવર લાભો વારેઓ, તો ન વારે હમીર,
ખેંગા! પીંધે ખીર, આડે કીં ઓઠેહરા?

ભાવાર્થ:-જામ રાવળે પોતાના પિતા જામ લા
વેરનો બદલો વાળ્યો, પણ તમે હમીરજીનો બદલો વા
નહિ. આમ છતાં જો ખેંગારજી! તમને રૂધ પીવું
ભાવે છે?

ચારણનું આ કથન સાંભળીને ખેંગારજીનો હ
અટકી પડ્યો. ચારણના કથનથી ઉશ્કેરાયેલા ખેંગારજી
કહ્યું કે, 'વારુ, ત્યારે હું હમીરજીનું વેર વાળીને
રૂધને હોઠે અડાડીશ.'

ચારણને આમ બાળ બગાડતો જોઈ ચાલાક છચ્છર
જુદો બોલ્યો:

હો:-ચારણજી એઓ કરે, ખેંગ ન તમજે ખીર;
અડાણું અડધ ડીં, હાલેં ઘર હમીર.

ભાવાર્થ:-ચારણનું બોલણું સાંભળીને હે ખેંગારજી!
તમારે રૂધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ. કારણ કે હાલા-
ઓને વેર હમીરજી માત્ર અડી દિવસ જ છે. અર્થાત્ હવે
હમીરજીનું વેર આપણે તરત જ વાળી શકીશું.

આમ ચારણની વાતને છચ્છર જુદાએ ચાલાકીથી
ફરવી નાખી, અને થોડા આરામ પછી તેઓ મોરબીને
મામે આગળ વધ્યા.

રાખેલી ખેંગાર

તેને રૂઢા જોષી નામના ગ્રાહણ સાથે પરિચય થયો હતો. જેંગારજીએ મોરબીમાં ક્ષેત્ર તૈયાર કરવા માટે તેને મોકલ્યો. રૂઢા જોષીનો મામો કાજો જોષી મોરબીનો કારભારી હતો. તે રાજ્યલક્ષ્મી હતો. છતાં પણ જ્યારે ગોરીના માણસોએ તેની ગાયની કતલ કરી નાખી ત્યારે તે ગોરીની વિરુદ્ધ થયો અને રૂઢા જોષીના કહેવાથી ગોરી રાજ્યની વિરુદ્ધ પ્રચારકાર્ય કરવા લાગ્યો.

જ્યારે જેંગારજીએ ગોરીને પાઠશાહનો 'મોરબી સ્વાધીન કરવું' એ મુજબનો પરવાનો મોકલ્યો, ત્યારે ગોરીએ તેનો અનાદર કર્યો. પાઠશાહી પરવાનાનો અનાદર જોઈને રાજ્યોશી વિચારમાં પડી ગયો. તેણે રૂઢા જોષીની સલાહ માગી. આથી રૂઢા જોષીએ પોતાના મામા સાથે ગોરી કામદારનો ઘાટ ઘડવાનો પ્રબંધ રચી લીધો. ચોક્કસ કંઈક દિવસે ઠાગા જોષીએ મોરબીના લશ્કરને જુલુજુલે રથાને, કંઈક અને કંઈક બધાનાં બતાવી મોકલી આપ્યું અને સંકેત મુજબ મોરબીના હરવાજા ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યા. આમ જેંગારજીના લશ્કરે થોડી જ મહેનતે ગોરી કામદારને મારી નાખીને મોરબી ચૂર કરી લીધું. આ પ્રમાણે રૂઢા જોષી તથા ઠાગા જોષીની મદદથી જેંગારજીએ મોરબીને જીતી લીધું. આમજ જનાં કચ્છમાં આ બંને જણ એટલા પ્રખ્યાત બની ગયા કે લોકોમાં કહેવન આવવા લાગી કે 'કાંઈ તાં બાગે, ને રૂઢા તાં રા.'

મોરબી તાલુકાને અધિવાસન ન
 ટેકડું વ.વ.રજી એવાને ૧૯૭૭ ૧૯૭

વખતે જામ રાવળના પક્ષનો જામ અબડો સાપરમાં રહે
હતો. તે નોંધણીનો મસિયાઈ ભાઈ થતો હોવાથી અલિ
યાજ અને નોંધણી તેને ત્યાં જિતયાં. અબડાએ આ બ
જણની સારી ખાતર કરી. પણ અલિયાજ ખેંગારજીને
ભાઈ હોવાથી તે તેને મારી નાખવા માટે તત્પર બન્યો
અને તે માટે તક શોધવા લાગ્યો.

હોથી નોંધણીને દરરોજ સવારે ઘોડા ઉપર ફરવા
જવાની ટેવ હતી. આથી અંહી પણ એ વહેલો જીડીને નિત્ય
નિયમ પ્રમાણે ઘોડેસવાર થઈ ફરવા આવ્યો ગયો. આ તક
નો લાભ લઈ અબડાએ સૂતેલા અલિયાજને નિદ્રાધીન
નો લાભ લઈ અબડાએ સૂતેલા અલિયાજને નિદ્રાધીન
અવસ્થામાં જ મારી નાખ્યો અને તેના શબને ગાંઠડીમાં
ખાંધી ગઢના ઠેઠા ઉપર ફેંકી દીધું. નોંધણી પાછા ફરતાં તેને
તેણે અલિયાજને જોયો નહિ. ખારીક તપાસ કરતાં તેને
અલિયાજના ખૂનની ખબર પડી. ખેંગારજી આગળ મોહ
બતાવવા નેટલી પણ તેની હિંમત આવી નહિ. ત્યાં જ
અલિયાજના ખૂનનો ખડલો લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તે તક
શોધવા લાગ્યો.

ત્યારે અલિયાજના દગાથી થયેલ ખૂનની ખબર ખેંગાર
જીને પડી ત્યારે ખેંગારજી વેર લેવા સાપર ઉપર ચડી
આવ્યો. આ સાંભળી હોથી નોંધણીએ પણ રાખોશ્રી પાસે
જીને અલિયાજના ખૂન વિશેની વાત કહી. સાથે પોતે
હીપેલ પ્રતિજ્ઞા વિશે પણ કહ્યું. આ વાતની ખબર જામ
રાવળને પડી એટલે તેણે અબડા જામ ઉપર ઠાસક સાથે
સંદેશો મોકલ્યો. તેમાં તેણે ખેંગારજીને સુદ્ધિપાત્ર

કરી નાખવા સૂચવ્યું હતું. કાસદ જ્યારે સાપર આવ્યો ત્યારે સીમમાં જ તેને હોથી નોંધણી મળ્યા. કાસદે અબડા વિશે પૂછગાછ કરી. નોંધણીએ પોતે અબડો જન્મ છે એમ જણાવ્યું અને ચિટ્ટી લઈ લીધી અને વાત હાથે દેવા માટે તેણે કાસદને મારી નાખ્યો. હોથીએ ચિટ્ટી ખેંગારણને વચાવી. તે વાચી રાઓશ્રીને લાગ્યું કે જન્મ અબડાને વધુ વખત જીવવા દેવામાં લાલ નથી. હોથી નોંધણી હવે જન્મ અબડાને મારી નાખવા માટે તૈયાર થઈ ગયો.

એક વખત જ્યારે જન્મ અબડો ડાયરો ભરી બેઠો હતો ત્યારે નોંધણી પોતાની બરછી ધસતો ધસતો ત્યાં આવ્યો. આ જોઈ અબડાએ પૂછ્યું ‘બરછીને આવી ચકચકની કોને માટે બનાવી રહ્યા છો?’

જવાબ મળ્યો કે ‘પગારજીના દુકમનો માટે.’

આથી જમણને અબડાએ પૂછ્યું ‘અહીં ખેંગારણને દુકમન કોણ છે?’ ‘હાલો ને તું,’ એમ કહી નોંધણીએ તેની છાતીમાં મરઘી ડાલવાની આવી અને નોંધણીએ પ્રતિજ્ઞા ને પૂર્ણ કરી.

ફરિદ-નોંધણી ને જ પા અમર જન્મ આપેલા

સાપર મધે જો જન્મ ને નામ ને

ભાવાર્થ:-ને બદલે જન્મ ને નામ ને નામ ને

પ્રાણ લીધા. સાપર ઉપર જન્મ ને નામ ને નામ ને

લાગ્યું. મરિન પ્રમાણે જન્મ ને નામ ને નામ ને

દરિયારખે ને ને ને જન્મ ને નામ ને નામ ને

ખરે છે.

ત્યાં રાજોશ્રીનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. ત્યારથી તેનું નામ સાપરને બદલે રાપર રાખવામાં આવ્યું.
જ્યારે જામ રાવળને અબડાના મરણસમાચાર મળ્યા ત્યારે તેના મનમાં ભય પેઠો.

હવે જામ રાવળ અકળાવા લાગ્યો. તેને ખીક હતી કે રા'જેંગારજી તેને બેસવા દે તેમ નથી. જામ રાવળ પોતે આશાપુરીજીનો ભક્ત હતો તેથી તેણે ભક્તિ આદરી. ત્રીજે દિવસે મધ્યરાત્રિને સમયે અવાજ આવ્યો કે, 'રાવળ જામ! તે' મને વચમાં રાખ્યા છતાં હમીરજીનો દગાથી ઘાત કર્યો, તો હવે કચ્છભૂમિમાં તારા પગ ટકી શકે તેમ નથી. પણ જો પરલે કંઈ જઈશ તો હું સહાય કરીશ.'

આ દેવી વાણી પછી જામ રાવળ કચ્છભૂમિને ત્યાગી જવાના વિચારો કરવા લાગ્યો. ત્યાં અચાનક તેને જવાનો અવસર આવી પહોંચ્યો. વાત જોમ બની કે તેનો લાલિયો ખવાસ દરરોજ ઘોડીઓ ચારવા લઈ જતો હતો. ત્યાં રા'જેંગારનો એક બહાદુર સૈનિક મૈયો બારાચ પોતાની પવનવેગી ઘોડી સાથે લાલિયા સામે આવ્યો. તેણે પોતાની બરછીનો જોયો ધા કર્યો, કે તે શુક્યલો (ગોચુ) ખાઈને જમીન પર તૂટી પડ્યો અને મરી ગયો. મૈયા બારાચે સઘળી ઘોડીઓ વાળીને રા'જેંગારને સ્વાધીન કરી. આ પરાક્રમની યાદગીરીમાં જ્યાં લાલિયાએ શુક્યલો ખાધો હતો, ત્યાં શુક્યલ નામનું ગામ વસાવવામાં આવ્યું.

જ્યારે જામ રાવળને પોતાની ઘોડીઓ હરાયાની ખબર મળી તો તરત જ પોતાના સાતસો સાથીદારો સાથે

કચ્છભૂમિ ત્યાગી ચાલ્યો ગયો.

આ વખતે રા'જેંગાર પોતાના સત્તાવીસ માણસો સાથે નિરીક્ષણ કરવા નીકળ્યો હતો. તેવામાં તેને ખબર પડી કે જામ રાવળ જાય છે, તેથી તેણે પૂઠ પકડી. પણ જામ રાવળ સામનો કરવાને બદલે આગળ ચાલ્યો. તેથી તેના સૈનિકોમાંથી એક સૈનિક રણમલ્લ વિજાપી પાછો વળ્યો, તે બહાદુર હોવાથી કાયરતાપૂર્વક નાસવામાં નાનમ સમજતો હતો. પાછા વળીને તે રા'જેંગાર સાથે લડવા લાગ્યો અને રા'ને હાથે મરાયો.

રા'જેંગાર પૂઠ પકડવાને બદલે ત્યાંથી પાછો વળ્યો. પણ સાહેબજી તથા છચ્છર જુદો જો રા' સાથે હતો, તેઓ કંઈ ચમત્કાર બતાવવાના ઉદ્દેશથી જામની પાછળ પડ્યા, અને તેની પાસે પહોંચી ગયા. છચ્છરે જામ રાવળ પર ધા કરવા બરછી ફેરવી, પણ તે જ વખતે બરછીનું ફર્જ નીકળી ગયું અને તે જુદી બની ગઈ. જામ રાવળના હાંતમાં તે બરછી એવી લાગી કે તેના આગળા હાંત તૂટી પડ્યા.

છચ્છર તથા સાહેબજી ત્યાંથી પાછા વળી રા' પાસે આવ્યા. રા'જેંગાર પ્રથમ ગાણમાં યીલે બેઠો પછી રત્નમલ સાથે બીજી વાર લાજિવાર વિષરામાં તેમનો રાજપાલિકો કરવામાં આવ્યો.

કચ્છને સ્થાપિત કરીને દરેક નેમા મુલક પરિવર્તિત કરવાનો મુખ્ય આર્થ પડેલો અને તેથી પ્રથમ રા'એ મુલક ૧૬૦૨ ના અ. ૨૨૨૧ થી ૮ ને ૧૬૦૨ ના ૩, ૪ અને ૫ ને ૧૭ નાં મુલક ૩૫૧ ૭ કચ્છ નાં એક અગિયાર કિલો

ચણાવવાની આવશ્યકતા જણાતાં તેઓ યોગ્ય સ્થાનની તલાશમાં ભુજિયા કુંગર પર આવી પહોંચ્યા. આ સ્થાન યોગ્ય જણાતાં રા'એ સંવત ૧૬૦૫ ના માગશર સુદ ૬ ના રોજ એક શહેરની સ્થાપના કરી. તેનું નામ ભુજિયાવાળા ભુજંગ પરથી ભુજંગનગર રાખવામાં આવ્યું. તે હાલ અપભ્રંશ થઈ ભુજને નામે ઓળખાય છે. નવી રાજધાનીમાં આવતાં રા'એ પોતાની જૂની લાખિયાર વિચરાની રાજધાની ચારણોને દાનમાં આપી દીધી. ત્યારબાદ ૧૬૩૬ ના મહા વદ ૧૧ ના રોજ ઠક્કર ટોપણ મારફત રા'ની પદવીની યાદગીરીમાં રાયપરબંદર સ્થાપ્યું, તે હાલ માંડવીના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે.

પોતાની સત્તા જમાવ્યા પછી રા'ખેંગારે સંકટસમયે મદદ કરનારાઓને બદલો આપવા માંડ્યો. તેણે હચ્છર બુટ્ટાને ત્રણ ગામ આપ્યાં, ભિયાં કઢકલને તેણે બાર ગામ તથા જામનો ખિતાબ આપ્યો. વળી તેમના વંશજો કદી કાકમાં* ન પડે એવો તેણે પ્રબંધ રચ્યો. ગોરજી માણેક-મેરજીને ઉપાધ્યાયની પદવી, બાર ગામ તથા તેમના વણિક યજમાનો ઉપર લાગો કરી આપવા ઉપરાંત કચેરીમાં મિસલ આપી.

આમ રા'એ સઘળાઓને પૂરતો બદલો આપ્યો. માત્ર એક હચ્છર બુટ્ટો બદલો ન મળવાના દારણે રિસાઇને ચાલ્યો ગયો. પણ રા'એ તેને સમજાવીને સાત ગામ

* અસલના વખતમા ચોરને જેલમાં પૂરવાને બદલે તેનો પત્ન એક મોટા લાકડામાં નાખવામાં આવેલો, તેને કાક કહે છે.

આપીને સતુલ કંચી.

આ વળતે સિંધ પર મિર્જા ઇસાખાન દિલ્હીના પાઠ-
શાહ વતી અમલ ચલાવી રહ્યો હતો પણ પાછળથી પોતે
સિંધનો ધણી થઈ પડ્યો. તેને જે પુત્રો હતા, મોટો
મિર્જા સાહે નયા નાનો મિર્જા બાકી ઇસાખાનની પ્રીતિ
સાહે પર હોવાથી તેણે સપ્તગી સન્ના તેને સોંપી તેથી
મિર્જા બાકી શ'ખેગાર પાસે આવ્યો અને પોતાને ધણેલા
અન્યાયની વાત કહી સંભળાવી તેથી રાત્રે દયા આવતાં
તેણે પોતાના ભાઈ માહેબજીને સિંધ જઈને બંધોડા અણ-
વણ આજ્ઞા કરી.

મિર્જા ઇસાને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે પોતાના
મૈત્ર્ય સાથે શ'ખેગાર પર ચડી આવ્યો.

આ વાતની શ'ખેગારને ખબર પડતા તેણે જન
પોતાનું સૈન્ય એકઠું કરી સામે ચડાઈ કરવા માહેબજીને
માઠજાઓ. માહેબજીએ તરત ડુંગર પર મેલાણ કર્યું.

રાત્રિને પ્રમથે બ્યારે સિંધી સૈન્ય મચ્છાલોના પ્રકારમાં
આવતું હતું ત્યારે માહેબજી, મોઠદરશી પતાણ તથા
રવાજીએ સલાહ કરી અને સિંધી સૈન્ય સામે બંધી ગયા. ત્યં
તરો જલ્દા દુ.ગ ભેટીને મિર્જા ઇસા તથા માહેને જામી
કરી પાછા ભઠ્ઠી આવ્યા.

મજર પડતું સિંધી સૈન્ય મિર્જા સાહે નયા,
મિર્જા હો. સિંધ મજબૂત થઈ અણવ તેમને કાઢી સૈન્ય
જોડી દીધું તેણે મહેલ બંને નેવાર બધા ને.
મિર્જા જાહેર બાંધે બંધ અણવ જામી કરી તે

રા'ખે મુલેહ કરી. આ અહેશાનના બદલામાં મિર્જાંએ સિંધમાં રાયમાળાઝારથી કચ્છની હદ મુધીનો પ્રદેશ રા'ને ભેટ આપ્યો.

મિર્જાં બાકીબાન નસરપુરમાં રહીને પોતાને મળેલા ભાગ પર રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. પરંતુ તેના ભાઈ સાહેને તે કાંટા મારફત ખૂંચી રહ્યો હતો. આથી, તેણે હજમ મારફત તેને મારી નાખવા ત્રાગડો રચ્યો. એ હજમ બાકીબાનની સેવામાં રહીને પોતાનું કામ સમાપ્ત કરવાની ભેગવાઈમાં પડ્યો. એક દિવસ અચાનક તક મળી જતાં તે મિર્જાંનું ખૂન કરીને નાસી ગયો.

મિર્જાંના ખૂનની ખબર તેની સ્ત્રીને પડી, એટલે તે પોતાના પતિની લાસ પેટીમાં લઈને રા'ખેંગાર પાસે ભાગી ગઈ.

રા'ખેંગારને આ કૃત્યથી બહુ જ ગુસ્સો ચડ્યો, પણ તેણે વેર લેવાની વાત મુલતવી રાખી.

થોડા દિવસ પછી એ બાઈને ત્યાં પુત્ર જન્મ્યો. તેનું નામ મિર્જાં ગાલુ રાખવામાં આવ્યું. એ બાઈને હાથવરાના ખર્ચ માટે છારી ગામ આપવામાં આવ્યું.

ગાઝીબાન થોડો થતાં તેને પરણાવવામાં આવ્યો. એક વખત તે પોતાને સાસરે ગયો હતો. ત્યાં જન્મતી વખતે ઠોઈએ તેની મરફરી કરી, તેથી તે આપધાત કરીને મરણ પામ્યો. મિર્જાં ગાલુની લાસને કરોલપીર ન્યાં તેના બાપની લાસ દફનાવામાં આવી હતી ત્યાં દફનાવવામાં આવી.

કમીરાણીને મારા મરતી વખતના રામરામ કહી દેજે.’

ચારણ તરત જ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેણે રાજેંગારના દરબારમાં જઈને જસાણનો સંદેશો સાહેબજીને સંભળાવ્યો.

જસાણના રામરામનું તાત્પર્ય રાજેંગાર સમજી ગયો. તેણે સાહેબજીને કહ્યું કે, ‘ખીજે કેાઈ વીરમદ્ નજરે ન ચડતાં તેણે તને રામરામ મોકલાવેલ છે. માટે તેનું વેર વાળવા માટે તારે તરત જ જવું જોઈએ.’ આ શબ્દો સાંભળીને સાહેબજીએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, ‘જ્યાં સુધી જસાણનું વેર ન લેવાય ત્યાં સુધી પાઘડી પહેરવી નહિ.’ એટલું કહી તે જેટલા માણસો એકઠા થયા, તેટલા લઈને ચાલ્યો. વળી મોકળશી પળાજી તથા આમર આમરાણીનો પૌત્ર દૂલ આમર પણ સાથે હળવદ પર ચડી જવા તૈયાર થયા. સાહેબજીને ઉતાવળો થતો જોઈને રાજેંગાર બોલ્યો કે, ‘તમે માણિયે જઈને ચોસજો, અને દૈશરે માણસ મૂકીને દેદાઓનું સૈન્ય મંગાવી લેજો.’

રાયસંગજીને આ વાતની ખબર પડતાં તે પણ પોતાનું સૈન્ય એકઠું કરીને સાહેબજીની સામે ચડી આવ્યો.

માણિયે પહોંચતાં સાહેબજીએ સાંભળ્યું કે રાયસંગજી ચડી આવે છે ત્યારે તે વિચારમાં પડ્યો. તે વખતે દૂલ આમરે જણાવ્યું કે, ‘જો તેને આજ્ઞા આપવામાં આવે, તો તે દેદાઓનું સૈન્ય લઈ આવવા તૈયાર છે.’ આ વાત સાંભળીને સાહેબજીએ રજા આપી અને પોતે દુર્મનના મુશબકા માટે તૈયારી કરવા લાગ્યો. પણ દેદાઓની મદદ આવી પહોંચે તે પહેલાં તો રાયસંગજીનું સૈન્ય આવી

પહોંચ્યું અને લડાઈ થઈ થઈ.

રાયસંગજીનું અસલ સૈન્ય બૂખ્યા વરુની માફક સાહે-
બજના સૈન્ય પર તૂટી પડ્યું. વીરરસમાં મસ્ત બનેલો
સાહેબજી પણ પોતાના બૂજ માણસો સાથે લડવા લાગ્યો.
પણ આખરે તે ઘાયલ થઈને ધરતી પર ઢળી પડ્યો અને
ત્યાં જ મૃત્યુ પામ્યો. રાયસંગજી પોતે પણ ઘાયલ થયો.

સાહેબજી કામ આપ્યો. રાયસંગજી પણ પડ્યો. જોડ-
લામાં દેહાઓની ફોજ આવી પહોંચી અને તેણે રાયસંગજીના
મૈન્યને મારી દડાવ્યું. તેણે તેમનાં નગરાંનિશાન મથેં જુટી
ડીધાં. નગરાંની બે જોડ દની, તે બુજ લઈ જવામાં આવી.

આ તરફ રાયસંગજીની મૂંછો ઝીતરી, ત્યારે તે વે-
નાળી થીમો પાડવા લાગ્યો. એ વખતે મુકુંદભારણી નામના
એક જનીનની જમાન ત્યાંની જની દની. તેની થીમો
માંમળીને તે પામે આવ્યા અને રાયસંગજીને ઉપાડી પાતાની
માથે લઈ ગયા.

જનીનની જમાન કચ્છના કચ્છના વિસ્તીની પાટોમાં
આજરે પાટોડાદની જવળી પડી દની ત્યાં આવી પડોચી
આ વખતે જવાનાં વેશમાં રાયસંગજીએ અજમેર પાટોડાદન.
અ.વ.મ પાટોડાદની પાટી માણ્યું પણ એ માણ્યું ને. પાટોડાદ
જઈ જવ.મ આ.વ.મ. ર.વ.મ.ને તેને ત્યાં જ મારી જાયો
આ જ.વ.મ. પાટોડાદને અજમેર પડી. બેરહે તેણે જવ.મ.ને
પાટોડાદ પડે તે ર.વ.મ.ને પાટોડાદ પડે. 'હુ કે ન હો' ત્યાં
ર.વ.મ.ને જવ.મ.ને પડે, 'હુ બેઠા મ પુ નહીં. પણ હવે
જાને જ.વ.મ.ને ર.વ.મ.ને જવ.મ.ને પાટોડાદ પડે. ત્યાં પાટોડાદ

પ્રસન્ન થયેા અને તેણે તેને હળવદની ગાદી પર બેસાડવાનો પ્રખં ધકરી દીધો.

સાહેબજીના મરણ પછી જૂજ સમયમાં રા'ખેંગારને આમર આમરાણીના પુત્ર હરધોળજી સાથે મુદ્દમાં ઊતરવું પડ્યું.

આ હરધોળજી પોતે પહેલાં તો રા'ખેંગારને ત્યાં જ રહેતો હતો. પણ એક વખત તેના મોચીને રા'ખેંગારના એક ખવાસે માર્યો તેથી અણબનાવ કરીને તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને લાગ જોઈને રા'ના પ્રદેશમાં લૂંટફાટ ચલાવવા લાગ્યો.

આ વાતની રા'ને ખબર પડી ત્યારે તેને દુઃખ થયું. એક તો સાહેબજીનું અવસાન થયું હતું અને બીજી બાજુ તેનો નાનો ભાઈ રાયબજી પણ હાલ મોસાળ હતો. તેથી તેને એવું પડતું નહિ. આથી તેણે રાયબજીને બોલાવવા માટે માણસ મોકલાવ્યો.

ત્યારે આ વાતની હરધોળજીને ખબર પડી, ત્યારે તે રાયબજીનો માર્ગ રોકીને બેઠી રહ્યો. રાયબજી ત્યાંથી પસાર થતાં જ તે તેના પર તૂટી પડ્યો. ઉભય પક્ષના સૈનિકો વચ્ચે દારુણ ઝપાઝપી ચાલી. હરધોળજી એક પંજ-હયો મુવાન હતો, ત્યારે રાયબજી ઠીંગણો હતો; છતાં અત્યંત ચાલાક હોવાથી તે કુશળતાપૂર્વક હરધોળજી પર ત્રાટક્યો. તેણે તક મળતાં પોતાની તલવાર હરધોળજી પર વીંઝી, તેથી હરધોળજી ત્યાં જ પડ્યો.

હરધોળજી પડતાં તેનું જગ થવું ભાંગી પડ્યું. હર-

તેને ત્યાં બંને રાણીઓને એકેક કુમાર અવતર્યો. આગળ જતાં રાવળપીરનું વચન સત્યાર્થે નીવડ્યું. વીંઝાણના હાલા અબજના વીરકુમાર હાલા મહેરામણજીએ આ ધલ લોકોને અહીંથી હાંકી કાઢ્યા અને આખા પ્રદેશનો કબજો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો.

રાવળપીરે લોકોપકારનું એક બીજું મહાન કાર્ય કરેલું કહેવાય છે. એ અરસામાં શેખ લોકોનું અતિ પરિબળ હતું. તેઓ આવકમાંથી પાંચમો હિસ્સો (પંજડી) ઉધરાવતા, અને તેમણે એવા અનેક લાગણ્યો જનતા પર બેસાડેલા. આ શેખ લોકોના ત્રાસથી જનતા કંટાળી ગઈ હતી. છતાં તે તેમને સાંખી રહી હતી. આ લોકો કર ઉધરાવવા ઉપરાંત નિત્ય એક માણસ બલિદાન માટે પણ જનતામાંથી લેતા હતા. એક વખત એક કુંભારણનો યુવાન છોકરો હતો તેનો વારો આવ્યો. આજે તે શેખ લોકોના બલિદાન તરીકે હોમાઈ જવાનો હોવાથી એ કુંભારણ બહુ જ આકંઠ કરી રહી હતી. જ્યારે રાવળપીરને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે ત્યાં ગયો અને એ કુંભારણના છોકરાને બદલે પોતે જશે એમ કહ્યું.

મધરાત ચતાં છોકરાને લઈ જવા શેખ લોકો આવ્યા અને રાવળપીર તે લોકોની સાથે ગયો. તેણે પોતાના આત્મજનના પ્રતાપે શેખ લોકોને એવા સપડાવી દીધા કે તે લોકો રાવળપીરને પગે પડ્યા અને પોતાનાં કૃત્યો બદલ માફી માગવા લાગ્યા. આ દિવસથી એ શેખ લોકો સર્વ કૃત્યો કરતા બંધી ગયા.

આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા ધોરમનાથ ધીણાધરના ડુંગર પર આઠ્યો અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા લાગ્યો. ત્યાં તેને એ જ અવસ્થામાં બાર વર્ષ થઈ ગયાં. આ સમય દરમિયાન અરલ ગામની એક બાઈ તેની પાસે આવી અને પોતાનું વંધ્યાપણું ટળી જાય તે માટે આશીર્વાદ માગવા લાગી. ધોરમનાથને આ બાઈ પર દયા આવી. પણ એ બાઈના ભાગ્યમાં સંતતિ ન હોવાથી એ વિચારમાં પડ્યો. અંતે તેણે બાઈને નિરાશ ન કરવાના ઉદ્દેશથી આશીર્વાદ આપ્યા. બાઈ ચાલી જતાં ધોરમનાથજી પોતે સમાધિ લઈ એ બાઈને પેટે અવતરવા તૈયાર થયો. તેણે સમાધિ લઈ લીધી.

મજદૂર બાઈને પેટે પૂરે દિવસે એક મુંઢર બાળકનો અવતાર થયો. એ બાળકનું નામ રાવળ રાખવામાં આંચું. આ બાળક મોટો થતાં રોજ પોતાના પિતાની ગાયો ચરાવતો. બાળક યુવાન થતાં માતપિતાને તેને પરણાવવાના ઠાઠ જાણ્યા. તેથી એક મુંઢર બાલિકા સાથે તેનું વેવિશાળ કરવામાં આંચું. પણ રાવળ પોતે યોગીનો અવતાર હતો, તેથી પરણવા તૈયાર નહોતો. આથી, એક વખત તેની બાવી પત્ની પનઘટ પર પાણી ભરી રહી હતી ત્યારે રાવળે કહ્યું: ‘બહેન ! ઘડો ઉપડાવું કે ?’

રાવળનાં વચનો સાંભળી તે બાળાને તો પોતે જાણે જમીનમાં સમાઈ જતી હોય તેમ લાગ્યું. રાવળ પોતે ત્યાંથી નાસી ગયો અને હાલના ગુંદિયાળી ગામની દક્ષિણે આવેલા દેવરાજ ધલના ગામે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તે દેવરાજ ધલના પોડા ચરાવવાની કામગીરી પર રહ્યો. રાવ આ

કામગીરી બહુ જ ગમી ગઈ અને તે સવારથી સાંજ યુધી નંગલમાં જ રહેવા લાગ્યો.

એક વખત દેવરાજને ત્યાં અવસર હોવાથી રાવન માટે ખાવાનું મોકલાવવાનું રહી ગયું. આ વાતની દેવરાજને ખબર પડતાં તે પોતે થોડા પર સવાર થઈ ભાઈ આપવા ગયો. રાવન એ વખતે સૂતો હતો. તે જો જાનીએ સૂતો હતો તેની નીચે થડો છાંવડો હતો. પણ સર્વ અસ્નાયને જતો હોવાથી છાંવડો સ્થિરતાપૂર્વક મધ્યમાં ગઈ હતો. આ જાણી દેવરાજ અચરજ પામ્યો અને ત્યાં જ બેઠી રહ્યો. બ્યારે રાવન ઊઠ્યો ત્યારે પડછાયો પોતાના અસલ દેહાલે પહોંચી ગયો. આ જોઈ દેવરાજ રાવનને પગે પડ્યો. તે કિંમતથી રાવન પોતે રાવનપીરના નામે જોગબાવા લાગ્યો.

દેવરાજને જે રાણીઓ હતી, છતાં તેને કંઈ અંતર નહોતી. તેણે રાવનપીર પામે આગીવોદ માન્યા. રાવનપીર જતાં રાણીઓ પામેથી ક્રુધના ક્રુશિયા બરી લાવવા કહી દેવરાજે તરત જ આ વાતને અમતમાં આણી. તે ક્રુધને તે ક્રુશિયા જઈ આપ્યો. રાવનપીર ક્રુધને જોઈ ગઈ અને બોલ્યું. 'આ ક્રુશિયા જઈ જશે અને રાણીઓને જિતવાને મિલે રાઈ એ પાછુ ક્રુધ આપ્યું છે, પણ નાની રાણી ક્રુધને જાણી કે પાછુ છે તેમ જોને ક્રુધી ક્રુધાને જાણે છે. રાણીને તમારે જ. જુનિને તમારે કરશે પામે.'

દેવરાજ તરત જ રાણીને તમારે અને રાવનપીરે જાણે જાણે ક્રુશિયા રાવનપીરે જાણે જાણે. રાણીને જાણે.

તેને ત્યાં બંને રાણીઓને એકેક કુમાર અવતર્યો. આગળ જતાં રાવળપીરનું વચન સત્યાર્થ નીવડ્યું. વીંઝાણના હાલા અલજીના વીરકુમાર હાલા મહેરામણજીએ આ ધલ લોકોને અહીંથી હાંકી કાઢ્યા અને આખા પ્રદેશનો કબજો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો.

રાવળપીરે લોકોપકારનું એક બીજું મહાન કાર્ય કરેલું કહેવાય છે. એ અરસામાં શેખ લોકોનું અતિ પરિભળ હતું. તેઓ આવકમાંથી પાંચમો હિસ્સો (પંજડી) ઉધરાવતા, અને તેમણે એવા અનેક લાગાઓ જનતા પર બેસાડેલા. આ શેખ લોકોના ત્રાસથી જનતા કંટાળી ગઈ હતી. છતાં તે તેમને સાંખી રહી હતી. આ લોકો કર ઉધરાવવા ઉપરાંત નિત્ય એક માણસ બલિદાન માટે પણ જનતામાંથી લેતા હતા. એક વખત એક કુંભારણુનો યુવાન છોકરો હતો તેનો વારો આવ્યો. આજે તે શેખ લોકોના બલિદાન તરીકે હોમાઈ જવાનો હોવાથી એ કુંભારણુ બહુ જ આકંઠ કરી રહી હતી. જ્યારે રાવળપીરને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે ત્યાં ગયો અને એ કુંભારણુના છોકરાને બદલે પોતે જશે એમ કહ્યું.

મધરાત ચતાં છોકરાને લઈ જવા શેખ લોકો આવ્યા અને રાવળપીર તે લોકોની સાથે ગયો. તેણે પોતાના આત્મબળના પ્રતાપે શેખ લોકોને એવા સપડાવી દીધા કે તે લોકો રાવળપીરને પગે પડ્યા અને પોતાનાં દુત્યો બદલ મારી માનવા લાગ્યા. આ દિવસથી એ શેખ લોકો સર્વ દુત્યો બૂલી ગયા.

યથેલ હોવાથી ગામના માણસો દાતણપાણી માટે સવારે અહીં આવતા હતા.

એક વખત અબ્બાજીનો કુમાર રાયધરજી અહીં આવ્યો અને હિંગોરાઓ દાતણ કરતા હતા તે તરફ જોવા લાગ્યો. હિંગોરાઓ દાતણ કરીને દાતણને ત્યાં જ પાળ પર ખીળ દિવસ માટે જોડી રાખતા. તેથી કુમારે એ માટે પૂછ્યું. હિંગોરાઓએ ધામિંક કારણ બતાવતાં કહ્યું કે, 'જ્યારે ક્યામતનો દિવસ આવશે ત્યારે દાતણમાંથી વિઘ્ના જેવી વાસ નીકળશે.' તેથી કુમારને આ લોકોની મશ્કરી કરવાનું સૂઝ્યું. તેણે પોતાના ખવાસને કહીને દાતણને વિઘ્નાનો સ્પર્શ કરાવ્યો અને તેમને જેમ હતાં તેમ રાખી મૂક્યાં.

ખીજે દિવસે હિંગોરાઓ જ્યારે દાતણ કરવા આવ્યા, ત્યારે પોતાનાં દાતણોને ઇરાદાપૂર્વક ખરાબ કરાયેલાં જોઈ તેઓ ઉરકેરાઈ ગયા. તપાસ કરતાં તેમને ખબર પડી કે અબ્બાજીના કુમાર રાયધરજીએ આ મશ્કરી કરી છે ત્યારે તેઓ વીંઝાણ ત્યાગીને સાહેબજીના કુમાર જસાજી પાસે ભુજમાં આવ્યા. તેમણે જસાજીને વીંઝાણ અપાવવાની લાલચ આપીને પોતાની સાથે ચાલવા તૈયાર ક્યો.

આ વખતે રા'જે'ગાર ગોરખીમાં હોવાથી જસાજીને વીંઝાણ પડાવી લેવાનો લોભ લગ્યો. તેથી તે મોટી ફ્રાજ સાથે વીંઝાણ પર ચડાઈ કરી ગયો.

હિંગોરા જતાં અબ્બાજીનું લશ્કરી બજ ઘટી ગયું હોવાથી અબ્બાજીએ વિચાર્યું કે જસાજીના જંગી સૈન્યનો સામનો કરવા બજ મારી પાસે નથી. વગી તે

રાણી ગર્ભવતી હોવાથી તેણે વીંઝણ ખાત્રી કરવા જતાં પાસેથી બે માસની મહેતલ માગી. પણ જ્યોતિષીની સલાહ લઈને જ્યાંજ્યાં બે મહેતલ સ્વીકારી નહિ અને વાત્સલિક વીંઝણ ખાત્રી કરવા જણાવ્યું. તેથી અમલ પોતાના રસાલા સાથે વીંઝણ ખાત્રી કરી ગયો.

વીંઝાજીથી બેત્રણ માઈલે જતાં અમલજીએ ત્યાં પોતાની છાવણી નાખી. ત્યાં તેની રાણીને પંડે પુત્રને પ્રભવ થયો. તેનું નામ મહેરામણજી રાખવામાં આવ્યું.

ધો.કા.ક વિવશ પછી અબજી પોતાના સૈન્ય સાથે આગળ ચાલ્યો અને કચ્છ માંડવી પાસે સળાયા ગામે મુકામ કર્યો. આ પ્રદેશમાં તે વખતે ધન રજપૂતોની સલાહથી. અબજીએ પીમે પીમે આ લોકોને મારી કાઢીને મળાયા, મર્યા, યુદ્ધિયાગી આદિ આવે પોતાના કમળામળી લીધા અને પોતાનું મુખ્ય સ્થાન યુદ્ધિયાગીમાં રાખ્યું આ પ્રદેશમાં પોતાની સલાહકારીઓને સ્વર્ગવાસ પામ્યા. અબજીના મૃત્યુ પછી મર્વ સુબા તેના કુમારોના કાવચ સાથે. મદેરામજીને નવું મુકામ મળ્યું એવો હે.૨૬૬ ને ૨૬૭ ના જુદા જ વખતોએ લોકો કાચમાં મદદ કર્યા હતાં. એક દિવસ મુર્ચંદ્ર કવ. છતાં પણ કાવચકામળીને પત્તે હતો, ત્યારે તેની અન્તે ૧૬૭ હે. ૨૬૮ ને ૨૬૯ ને. મદેરામજીના નાવ જવ. હે. ૨૭૦

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

(Signature)

માત્રનું હતું. અહીં આવીને મહેરામણજીએ પોતાની સત્તા જમાવી. તેણે ભદ્રેસર, લૂણી આદિ પ્રદેશો કબજામાં લઈ લીધા. મહેરામણજી બુદ્ધિશાળી અને વીર હોવાથી તેની દશા દિનપ્રતિદિન ઉજ્જવળ થતી ગઈ. તેને ચૌદ કુંવર હતા. સૌથી મોટો ડુંગરજી અને સૌથી નાનો લોજરાજી.

આ વખતે ઝાલા રાજ રાયસંગજી હજવઢની ગાદી પર સ્થાપિત થતાં તેણે ચંદ્રસંગજીને ઉઠાડી મૂક્યો. તેથી ચંદ્રસંગજી રા'ખેંગાર પાસે સહાય માટે આવ્યો. હજવઢની ગાદી પર પુનઃ રાયસંગજીને આવેલો સાંભળી રા'ખેંગારના દિલમાં પોતાના લાઈ સાહેબજીના બઢલાની ખ્યાલ જાગી. તેથી તેણે કચ્છના નાનામોટા જાગીરદારોને સહાય માટે કહેણ મોકલ્યું. પણ ઝાલા રાયસંગજીના બળથી હરીને કોઈ પણ સહાય માટે તૈયાર થયો નહિ. માત્ર મહેરામણજી પોતાના સૈન્ય સાથે રા'ખેંગારને સહાય રૂપ થવા આવ્યો. મહેરામણજીની અતુલ હિંમત જોઈને રા' બહુ જ ખુશી થયો. તેણે મહેરામણજીને પોતાનું સૈન્ય પણ સાથે આપીને રાયસંગ પર ચડાઈ લઈ જવા મોકલ્યો.

મહેરામણજીને થડી આવેલા જોઈ રાયસંગજી પણ મેદાનમાં લડવા માટે આવ્યો. રીતસરની લડાઈ થઈ થઈ. આ લડાઈમાં અસંખ્ય સૈનિકો સાથે રાયસંગજી પણ મરાયો. તેથી તેના સૈન્યમાં જંગાણ પડ્યું. થોડાક સમયમાં રાયસંગજીનો એક પણ માણસ મેદાનમાં જોવામાં આવ્યો નહિ. તેથી મહેરામણજી વિજયધ્વજ સાથે હજવઢના દરવાજામાં પ્રવેશ મેળવી.

આ યુદ્ધમાં જીત્યા પછી મહેરામણજીની કીર્તિ ચોક્કસ ફેલાવા પામી. આ વાતને કેટલોક સમય વ્યતીત થઈ જતાં કાઠિયાવાડમાં જૂથરમોરીનું યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. જામનગરની ગાદી પર એ વખતે જામ સત્તાજી હતો. જામ સત્તાજી એક વીરપુરુષ હતો. તેને નમાવવા અકબર બા શાહે એક ફોજ મોકલી. પણ તેને સત્તાજીએ હાર આપવાથી અકબર પાદશાહે અઢી લાખની જંગી ફોજને દક્ષિણ ગુજરાત અને જંગાણાના સૂબા આજમ, ઠોકો અને બાખીની સાથે મોકલાવી. તેથી મહેરામણજી પોતાના મૈત્રુવદોને લઈ આ લાડમાં સત્તાજીને મુકાબ આપવા ગયો.

આ યુદ્ધમાં મહેરામણજી પોતાના ચોરે પ્રમાણે શત્રુ અગ્રાધ પરાક્રમ લાખવી શૂન્યને બેઠો. એમાં જામ સત્તાજીને પ્રમાણ અજોજ જેનાં અંગ પર નજીતો લાગ્યા પીડા ચાલેલી હતી તે પણ મરાયો. આ રજાપિયાનું યુદ્ધને એકને લવાનાય લામને પોતી ફરીને જાગવા લાગે. નંધી નંધા લગ્નારમા અકબા ત્રીજી કે મહેરામણજી ૧૬૨૦ ના ૧૧-૧૨

પાદર આદિ ચાર ગામો આપીને પોતાની પાસે રાખ્યા. કચ્છમાં ફરી શાંતિ સ્થપાઈ.

આમ કેટલોક વખત વીતતાં એક વખત કચેરીમાં વાત પર વાત નીકળતાં જેંગારજી બોલ્યો કે, 'હાલમાં ઉતાવળે લેઠો ખંધાવનાર કોઈ ન હોવાથી, છોકરાઓ રણુનો ખેલ પણ ભૂલી જશે.' આ વાતથી કચેરીમાં બેઠેલો એક ચારણુ લાખા આમરને પાનો ચઢાવતાં બોલ્યો કે:—

દૂહો:—લાખા મરાયે હરધોળ, તું જીયો ન જીયો,
પાછું ઉભય પિંડજો, હથેસેં ડીપો.

ભાવાર્થ:—હે લાખા આમર! તું તારા કાકાના નાશ પછી જીવ્યો ન જીવ્યો તે સમાન છે. તેં એ દીવડાને તારે હાથે જ હોલવી નાખ્યો.

ચારણુનું મહેલું આમર લાખો સહન કરી શકે તેમ ન હોવાથી તે તરત જ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કૂલકુમાર પણ તેની સાથે ચાલ્યો. રા'જેંગારે આમ ચાલ્યા જવાનું કારણ પૂછતાં તે બોલ્યો કે, 'તમને ઉતાવળે લેઠો ખંધાવનાર નોંધ્યો છે, તો અમે પણ અમારાથી બની શક્યે તે કરી દેખાડીશું. તમે પણ હવે બુજનું ઢાંકણું તૈયાર કરી રાખજો.' આમ કહી બન્ને લાખજો સડસડાટ કરતા ચાલ્યા ગયા અને તે દિવસથી બહારવટે નીકળી પડ્યા.

કચ્છનું રણ બિતરીને બન્ને લાખજો સિંધ તરફ ગયા અને ત્યાં પોતાના પરિવારને મુરસિત રાખીને બન્ને લાખજો પુનેરી આવ્યા. ત્યાંથી તેઓ રા'ના પ્રદેશમાં લૂંટફાટ ચલાવવા લાગ્યા. લાખા આમરે પોતાની બહાદુરી

આલાક્રીથી થોડાક દિવસોમાં કચ્છમાં ત્રાહેત્રાહે બોલાવી દીધી.

લાખા આમરની દિન પર દિન સત્તામણી વધી ઝડ, એટલે રા'ખેંગારે તેના સામના માટે 'પોતાનું' સૈન્ય મોકલવ્યું. પણ એ સૈન્યના સપાટામાં લાખે આમર આવ્યો નહિ. તે તો જ્યારે રા'ની આવ્યો હાય આવતી ત્યારે તેને વાળી જઈને સિંધ તરફ હાંકી જતો.

લાખાના ત્રાસથી લોકો ડરતા લાગ્યા અને ઘરની બહાર પણ નીકળતા નહિ. લાખે પોને જેવો વીર હતો, તેવો દાનેશની પણ હતો.

લાખા આમરના ત્રાસથીએમાં નિઃશક્તિ થઈ જઈને અને જસરાજ નામિ જે ભાઈએ દેતા. આ અને ભાઈએ પાતાની બહાદુરીનો પરચો બતાવતા પાતાનમાંથી જન આપાનું હરણ કરી લાવતા હતા.

દિન પર દિન વધતા જતા ત્રાસથી ના પામે જતાની પાંદિયે રા'એ આ લોકોને રા' એ મુશ્કેલી પાડતા ભાઈ રા'જમજીને જાણ દેવા માટે લાખા આમરને મોકલવા મોકલ્યા.

આ વખતે જુદાની જુદાની મુશ્કેલીઓ પડવાની થઈ જઈને રા'એ આમરને મોકલવા મોકલ્યા. આમરે પણ રા'ને જાણ દેવા માટે મોકલવા મોકલ્યા.

રા'ને જાણ દેવા માટે મોકલવા મોકલ્યા. આમરે પણ રા'ને જાણ દેવા માટે મોકલવા મોકલ્યા. આમરે પણ રા'ને જાણ દેવા માટે મોકલવા મોકલ્યા.

અને રાયબજી લડતાં લડતાં સામેસામે લટક્યા અને એક-
બીજા પર વાર કરતાં કરતાં મૃત્યુને ખોળે પડ્યા. રાયબજી
મૃત્યુ પામતાં તેની સ્ત્રી સતી થઈ અને એની દેવડી અદ્યાપિ
કાયમ છે.

ફૂલના સમાચાર મળતાં લાખો આમર પોતે લડવા
આવ્યો. પોતાના લાઈ ફૂલના મૃત્યુ પરથી તે પણ જીવ
પર આવીને લડવા લાગ્યો. તેનો વિચાર રા'ખેગારને મારી
નાખવાનો હતો. તે રા'ની સામે આવ્યો. તેણે પોતાની
તલવાર ઝૂંભાવી પણ એ વખતે વેરાલ નામનો રા'નો
સૈનિક વચ્ચે પડ્યો. તેણે પોતાની શક્તિ મુજબ લાખા
આમર પર તલવાર વીંઝી, અને તેથી લાખો મૃત્યુને શરણ
થયો. આમ એક મહાન બહારવટિયાનો અંત આવ્યો.

લાખા આમરના મરણ પછી કેટલોક સમય તો
શાંતિમાં પસાર થયો. પણ કાળુલનો મિર્જા હુસેન થોડા
સમય પછી સિંધમાં થઈને કચ્છ પર ચડી આવ્યો.
આ વાતની રા'ખેગારને ખબર પડી, એટલે તે પણ પોતાના
સૈન્ય સાથે સામે લડવા ગયો. થોડા પાસે ઉભય સૈન્યનો
લેટો થયો અને તલવારો મ્યાનબહાર થઈ. આ લડાઈમાં
કચ્છી વીરો બહુજ શૌર્યપૂર્વક લડ્યા અને તેમણે મિર્જા-
હુસેનને મારી હઠાવ્યો.

રા'ખેગારને ભોજરાબજી તથા ભારમલજી નામના
બે કુમારો હતા. કુંવરો મોટા થતાં રા'એ તેમનું વેવિ-
શાળ કરવા પોતાના સમોર્થકિયા ઠાઈ રાજવીને ત્યાં કુશ-
ગારને મોકલાવ્યો. ગાર કરતો કરતો છેક પાવાગઢના

રાણા પાસે પહોંચી ગયો અને તેને ત્યાં રાજકુમારોનું માથું નાખ્યું. પાવાગઢના રાણાનું અભિમાની હૃદય ઉરકે-રાઈ ગયું. તેણે ઠચ્છના રાજ્યગોરને ગર્વથી કહ્યું કે, 'તમારા રા' એક સાવજને મારીને અણનમ બન્યા છે, તે અમે જાણીએ છીએ. પણ એવા સાવજ તો અમારા છોકરા મુઘ્ધાં મારી શકે છે.'

રાણાનાં આ વચનો સાંભળી ગોરને ઘણું માથું લાગ્યું. તે તે જ વખતે પાછો ફર્યો અને બુજામાં મારી તેણે રા'ને સર્વે હકીકત જણાવી.

રાણાના ધમંડી જોલ સાંભળી રા' ઉરકેરાઈ ગયો, અને તેનો મહ ઉતારવા મોટી ફાજ સાથે પાવાગઢ ચડી ગયો. રા' ને આમ ચડી આવેલો જોઈને તેના અવરગી-પણા માટે રાણો ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો, અને પોતાના અભિમાની જોલ માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. તેણે મુલેદ ના સદેશા ચલાવવા માંડ્યા. તેથી મુલેદ ફરી, રાણાની મહેમાની આપીને રા' બુજ તરફ પાછો ફર્યો.

રા' ના ચેન્યમાં મોટો બામ મિથાજાનો હતો. મિથાજા હોઠો મહા બહાદુર હતો, પણ માથે મિથાજા હતો. તેથી તેમણે રાજામાં આજર પાદશાહના શાહજાદા સલીમનાં જોડાને આમોમઃ લૂટ ચલાવી. જાને આ રાજાની ખબર પડી, ત્યારે તેણે પોતાના માણસોને ધમકાવ્યા. પણ જ્યારે આજર પાદશાહના મુલકને આ રાજાની ખબર પડી, ત્યારે તેણે પોતા ચેન્યની કાળી લાકડાની

ન્યારે પોતે ઝારા કુંગર પાસે આવ્યો, ત્યારે રા'ને પાદશાહી સૈન્યની ખબર પડી. તેથી પાદશાહી ફોજનો સામનો કરવા માટે ઝારા કુંગરને યોગ્ય સ્થાન સમજી રા'એ પોતાની છાવણી ત્યાં નાખી.

પાદશાહી સૈન્ય આવી પહોંચતાં જ'ને વચ્ચે ભયંકર લડાઈ ચાલુ થઈ. આ લડાઈમાં રા'એ અતુલ બહાદુરી દાખવી. તેણે પાદશાહી ફોજના બાર મોટા ખાન સરદારોને કાપી નાખ્યા અને શાહી સૈન્યમાં ત્રાસ મચાવી દીધો.

આ લડાઈ વખતે જામ રાવળના કાકા હક્કાણ ઘણું પરાક્રમ દાખવી કામ આપ્યા. તેથી ભદ્રેસર પાસેનું હરડી ગામ રા'એ બદલારૂપે તેમના વંશજોને ગરાસમાં આપ્યું. વળી મિયાણા જખરાએ પણ બહાદુરી બતાવેલ હોવાથી રા'એ તેને સમસ્ત મિયાણાઓનો સરદાર બનાવ્યો તેમજ જામની પાઘડી બંધાવી.

રા' એ મોગલ ફોજને હરાવી જીજ તરફ પ્રયાણ કર્યું. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ રા'એ દાખવેલા પરાક્રમથી કચ્છી જનતા તેમને અનન્ય માનથી પૂજવા લાગી.

રાયધર આમર

એક વખત સમસ્ત કચ્છમાં ત્રાસ ફેલાવનાર લાખા આમરનો પુત્ર રાયધર થયો. તે ન્યારે ઉમરલાયક થયો, ત્યારે કચ્છનરેશ પાસેથી પોતાના પિતાનું વેર વાગવા નેપાર થયો. રાયધર પણ પોતાના પિતા જેવો બહાદુર અને બુદ્ધિશાળી હતો, તેથી તેણે યોગ્ય સમયમાં પોતાનો

હોહો:-રાયધરીયા રાયધરકે, વિંચણુ. ડીજે. વીર,
અલંગ આમર. હરો, ૩ તત્તા રતા; તીર..

ભાવાર્થ:-હે, વીર રાયધર: હાલા! તું રાયધર
આમરને જવા દે. નહિ. તો તે આમરનો વંશજ તને તાતાં
તીર આખ્યા વિના રહેશે નહિ.

આ મહેણું. સાંભળી રાયધરજી: હાલો. ગુંઢિયાળી
જવાને બહલે. ભુજ. તરફ વળ્યો. ત્યાં તેણે રા'ખેંગારજીને.
સર્વે હકીકત કહી સંભળાવી.

રાયધર આમરે મચાવેલો ઉત્પાત કેટલાયે દિવસથી
રા'ના દિલમાં ખટકી રહ્યો હતો. પણ પોતે. વૃદ્ધાવસ્થા.
પામી. ચૂક્યો હતો. વળી તેના કુમારો પણ પુખ્ત વયના.
થયા નહોતા. આથી તે ચૂપ રહ્યો હતો. પણ હમણું
ત્યારે રાયધર: હાલો ધા નાખવા આવ્યો, ત્યારે રાયધર
આમર સામે ચડ્યા સિવાય છૂટકો નહોતો. તેણે પોતાના
નાના કુમાર ભારમણજીને આમર સામે ચડી જવા આજ્ઞા આપી.

રાયધર આમરના વીરત્વની વાતોથી ભારમણજી વાઠેફ
હતો. તેથી તેણે વિચાર્યું કે, 'ખાટવીકુમાર તો ભોજ-
રાજજી છે. તો પછી મારે શું કામ મોતના મુખમાં
'જવું?' આમ વિચારી આંખો કુખવાનું બડાનું કાઢી તે
પલંગ પર પોતી રહ્યો.

ત્યારે રા'ને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેને
બહુ જ દુ:ખ-યથું. તેણે ભોજરાજજીને સૈન્ય લઈ જવા
આજ્ઞા કરી. તેથી ભોજરાજજી જવા તૈયાર થયો. તેની
મદદમાં રાયધર હાલો તથા રાઉ સમેજે આપવામાં આવ્યા.

કુમાર લોજરાજજીની ફોજ વાયુવેગે રાયધર આમરને પકડવા ગઈ. બુજીથી દશ-બાર માઈલ પર આવેલા ઝાક-છેલા પાસે રાયધર આમરને તેમણે આપડયા.

રાયધર આમરે ફોજ સાથે ભારમલજીના આવવાની આશા સેવી હતી. પણ જ્યારે લોજરાજજી પોતે હતા, ત્યારે તેણે યુદ્ધમાં જિતરવાને બદલે મુલેહની વાતો ચલાવી અને જે જોઈએ તે લઈ જવા લોજરાજજીને દણું.

કંટક્ત વાટાઘાટ પછી હરબારી આયો અને હાલાની આયો પાછી આપવાના ફેંસલા પર મુલેહ થઈ. બંને પક્ષના માણસો પોતપોતાની આયોને ચૂટવા લાગ્યા. આ વખતે એવી ઘટના બની કે, રાયધર આમરના ભાગમાં આવેલી એક ગાયનો વાછરડો રાંની દડમા ગેળા એક દણુપ્રીએ વેચાનો લીધેલ હતો, તેથી તે લોજરાજજીને ભાગે આપનો હતો. પરંતુ આ વાછરડો ગાય ભાગે બહુ જ દગી ગયો હતો, તેથી ઘડી ઘડી ગાય તરફ નજર નાખનો હતો. પણ કુમારના માણસો તેને પાછો વાળતા હતા તેથી રાયધર આમરનો એક માણસ બોલ્યો કે, 'આવા વખતેમા વાછરડાને પેંચે જતા જમને કયા નામી આવતી' એ વાછરડા માટે કયા દૂધના પડી બદલ તેમ છે'

'એવ' દણુપ્રી દીકરો રો, તેા ગાયને પડુ વાછરડા નામે દીકરો આંને ને! જમને તેા ને દિલે મલકે એક દણુપ્રી કહ્યું. જાનેએ કહેલું પડેલું હતો.'

આજે જાણી જાણી દીકરો ને કયા ની વાતો કહેલું એક દણુપ્રી કહ્યું. એક દણુપ્રી કહ્યું. એક દણુપ્રી કહ્યું.

અને કામાપાથી ચાલવા લાગી. ઝાલુછેલાની જમીન લોહીથી નીતરવા લાગી.

કુમાર લોજરાજી બહાદુરીપૂર્વક લડી રહ્યા હતા, એટલામાં રાયધર આમર કુમાર સામે આવ્યો અને બંને બહાદુરો વચ્ચે રણસંગ્રામ શરૂ થયો. આ દ્વંદ્વયુદ્ધમાં રાયધર આમરે તક સાધી કુમાર પર જનોઈવડનો એવો ફટકો લગાવ્યો, કે તે જ વખતે કચ્છનો કુમાર હતપ્રાણ થઈ ધરણી પર ઢળી પડ્યો. લોજરાજીની કમરમાં લટકતી મુવણીની મૂઠવાળી કટારી રાયધર આમરે ખેંચી લીધી.

પાટવીકુમાર લડાઈમાં મરાતાં લડાઈબંધ થઈ. કુમારનું મૃત્યુ કેટલી ભયંકર વસ્તુ છે તેની ખબર તો રાયધર આમરને પછી પડી. તેને લાગ્યું કે રા'ખેંગારજી હવે અમારો વંશ કચ્છમાં રહેવા દેશે નહિ. તેથી આમર પોતાના માણસો સાથે કચ્છ તજીને જરડા તરફ નીકળી ગયો.

ન્યારે રા'ખેંગારજીને કુમારના મૃત્યુની ખબર પડી, ત્યારે તેમને બહુ જ દુઃખ થયું. એક પછી એક આવતા આઘાતોને લીધે રા'નું અંતર વલોવાઈ જતું હતું. રાયધર આમર ઉપર વેરની વસૂલાત લેવા માટે રા' તક સાધી રહ્યો હતો.

રાઉ સમેજે કુમારની સહાયમાં લડતાં મરી ગયો હતો, તેથી તેના બદલામાં રા'એ તેના પુત્ર જેસર સમેજને જામેતરની પાછડી બંધાવી યોગ્ય દંડર કરી.

રા'ખેંગારજીએ ઝારાની ટેકરી પર અકબર પાદશાહની સેનાને હરાવેલ હોવાથી અકબરશાહના અંતરમાં આ વાત ખટકી રહી હતી. કચ્છ રાજ્ય દિલ્હીના પેટામાં હોવા-

થી, તે ખુલ્લી રીતે કચ્છ પર ચડી આવવાને બદલે આડ-
કતારી રીતે રા' પાસેથી બહાર લેવા માગતો હતો.

આ વખતે ધૂમત્રીમાં જોઠવાઓ અકગરની સત્તાને
પણ ગણકારતા ન હતા. ઉપરાંત તેઓ અવારનવાર દિલ્હીના
તાબાના પ્રદેશોમાં લૂંટફાટ કરી જતા. તેથી અકગર પાદ-
શાહે રા'ને ધૂમત્રી જઈને જોઠવાઓને ઢાળી દેવાનું ફરમાન
કયું. દિલ્હીપતિના હુકમનો અનાદર થઈ શકે તેમ ન
હોવાથી રા' ધૂમત્રી પર ચડી જવા તૈયાર થયો.

રા'ખેંગારને ધૂમત્રી પર ચડી આવતો સાંભળીને જોઠ-
વાઓએ આવશ્યક વસ્તુઓનો કિંજતમાં સંચય કરીને ધૂમત્રી-
ના દરવાજા બંધ કરી દીધા.

રા'એ આવીને ધૂમત્રીના કિંજતને ઘેરા ધાર્યો. જોઠ-
વાઓ પામે પૂછ્યો સંચય હોવાથી તેઓ તરત જ બહાર
આવે તેવો ઇન્કાર ન કર્યો. કિંજતો પણ મજબૂત હોવાથી
તેને જાતે તોડી પડાય તેમ ન હતું. આમ કેટલાય દિવસ
પછી રહેતા છતાંયે કાંઈ બચવાથી રા' વિચારમાં પડ્યો.

રાવખરે આમરે જેવો બદાહુક હતો તેવો બદિશાહી
પણ હતો. તેને રા'ની નિષ્કારતાની ખબર પડતા તેણે
વિચાર્યું કે, 'એ આ વખતે રા'ની કાંઈ મેલ કરી શકાય,
તે અવશ્યક મંજૂર નહોતો. રા'ની જરૂર નેથી તે પાન ના
હોતો. મને ધૂમત્રી, અકગર અને ત્રણ મથા ત્રણ કે
ચાર મથા હાથે બંધો. તે રા' પાસે તેમ જ કે નહીં.

૧૫૬૦ સુલતન અલી શાહ રા'ને ત્રણ મથા ત્રણ કે
ચાર મથા હાથે બંધો. ૧૫૬૦ સુલતન અલી શાહ રા'ને

તે પોતાના સર્વ બળથી તેને હડસેલવા લાગ્યો. તેથી દરવાજો ચણિયારામાંથી છટકી ગયો અને અંદર જવાનો રસ્તો ખુલ્લો થઈ ગયો. મધ્યરાત્રિને સમયે તે પોતાના માણસો સાથે અંદર ગયો. તેણે જોવાઓના સૈનિકોને બે-પરવાઈથી પોઢેલા જોઈને તેમને રહેંચી નાખ્યા અને કિલ્લો સર કરી દીધો. રાયધર આમરના માણસોના 'જિયેરા' ના લલકારથી વાતાવરણ ગાળી જઈયું.

રાયધર આમરના માણસોના 'જિયેરા'ના પોકારો રા'ની છાવણીમાં સ્પષ્ટ સંભળાતા હતા. તેથી રા'એ પોતાના એક જસૂસને બહાર કાઢવા મોકલ્યો.

થોડીક વાર પછી જસૂસે આગ્રીને જણાવ્યું કે, 'રાયધર આમરે રા'ના નામથી ધૂમલીનો કિલ્લો કબજે કરી દીધો છે અને ત્યાં રા'નો વાવટો ફરકાવેલ છે.'

આ વાત સાંભળી સર્વે હેરત પામી ગયા કે, 'એક દુશ્મનને આ શું સૂઝયું?'

સવાર થતાં રાયધર આમર રા'ની મુલાકાતે આવ્યો. ત્યારે તેની કમરે કુમાર લોજરાજાની મુવળું જડિત કટારી લટકતી હતી. તેથી રા'ના સૈનિકોએ રા'ને આમરને મારી નાખવા ઠણું. પણ શરણે આવેલા માણસને મારવો નહિ એવા ઉદ્દેશથી રા'એ પોતાના સૈનિકોને ચેતવણી આપી દીધી.

'પણ અત્તદાતા ! કુમારની કટારી જોઈને અમારી આંખમાં ખુલસ તરી આવે છે,' રા'ના સૈનિકોએ ધ્યું.

સામરદિલ રા'એ તેમની વાત તોડી પાડવાના ઉદ્દેશથી ક્રોધે જવાબ આપ્યો કે, 'કાઠી ટાઠીને ભારસેં ચૂરી પોંધી.'

રા'નેા જ્વાળ ગ્રાંભજીને ઓ ગૂપ થઈ દેલા. એટલામાં રાયધર આમર પણ પરવાનગી લઈને રા'ના તંબૂમાં આવ્યો અને સમાધાયના કરવા લાગ્યો.

રાયધર આમરનો ખરા દિલનો પશ્ચાત્તાપ જોઈને રા'એ તેના સપજા ગુના માફ ક્યાં અને ધૂમકી સર કરવાના તેના અપૂર્વ પરાક્રમ માટે ધન્યવાદ આપ્યો.

આમ થોડા સમયના વાર્તાલાપ પછી આમર રા'ની રજા લઈને પોતાના માણસો સાથે પાછો ફર્યો. પરંતુ ત્યાં તે તંબૂની ઢોરી ઓળંગતો હતો, ત્યાં તેનો પગ અટવાઈ ગયો અને તે જમીન પર પડ્યો. નીચે પડતાં જ ઠમરમાં લટકતી કટારી તેના પેટમાં ખૂંચી ગઈ અને તે મરણ પામ્યો. આમ રા'ના શબ્દો સાચા પડ્યા.

આ સમયે માણુ મેરૈયાના વંશવાળો શિહો મેરૈયો પણ જુજ આવી પહોંચ્યો. જ્યારે રાયજ જામે હમીરજીવું ખૂન ક્યું, ત્યારે શિહો મેરૈયાનો બાપ કચ્છ છોડીને જેસલમેર આવ્યો ગયો હતો. તે ત્યાં જ મરણ પામ્યો. તેથી તેના દીકરાએ જ્યારે રા'ની ચઢતી કળા સાંભળી, ત્યારે તે સમાવંશની ચડતી કળાના ચોપડા લઈ જુજમાં આવ્યો. તુમેર ચારણના વંશમાંથી તારસુર તુમેર હતો. તે પણ રા' પાસે આવ્યો તેથી રા'એ તેમની કદર કરી અને તેમને છૂટે હાથે દાન આપ્યું.

રા'જેગારજી નેહું વર્ષની જિંદગી જીવીને સ્વર્ગવાસી થયો. બાહ્યાવસ્થાથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધીમાં અનેક પરાક્રમે દાખવી તે પોતાનું નામ અમર કરી ગયો.

૨૯ : દાનવીર ભારમલ

હોહો:-સંમે સત્તુ કટેઆ, સારે સંભારે,
ખટયો રા' ખેંગાર, લોગવેઓ ભારે.

૨૧/ ખેંગારના યુવરાજ કુમારશ્રી લોજરાજજી બાહુ-
છેલામાં રાયધર આમર સાથે લડતાં કામ આવ્યા. લોજ-
રાજજીનો કુંવર અલિયાજી નાની ઉંમરનો હોવાથી, રા' ના
સ્વર્ગવાસ પછી રાજ્યલગામ કુમારશ્રી ભારમલજીના હાથમાં
આવી. ભારમલજીએ ઘણી ઉદારતા દાખવીને દેશવિદેશમાં
પોતાનું નામ દાનવીર તરીકે મશહૂર કર્યું. આથી જનસમાજ-
માં કહેવત ચાલી કે, 'ખટ્યો ખેંગાર, ને લોગવ્યો ભારે.'

લોજરાજજીના કુંવર અલિયાજીને ઠેરા પરગણું આપ-
વામાં આવ્યું. અલિયાજીએ ઉંમરલાયક થતાં જ પોતાના હક
માટે દાવો કર્યો અને રા' ભારમલજી સામે જંગવો પોતાયો.
વળી તેણે કચ્છપ્રદેશમાં લૂંટફાટ ચલાવવા માંડી. પણ રા'
ભારમલજી બધું સહન કરી અલિયાજી પાછળ પોતાના
માણસો મોકલતા નહિ. આથી અલિયાજીનો માર્ગ વધુ સરળ

ખન્થો. તેજે પોતાની ઝડ વીંઝાળ મુધી વધારીને પોતાનું નામ અમર કરવા અતિયાત્ર નામે તળાવ બંધાવ્યું.

આ અતિયાત્રએ કચ્છ માફક સિંધમાં પણ લૂંટફાટ ચલાવવા માંડી હતી. એક વખત તે સિંધના એક રાયશીપોત્રા પુરાનશાહની ભેંસો વાળી લાવ્યો. આ વાતની પુરાનશાહને ખબર પડી, એટલે તેજે પોતાની ભેંસો પાછી આપવા માગણી કરી. અતિયાત્રએ પ્રત્યુત્તરરૂપે જણાવ્યું કે, 'મિંઘા, મારી વાળેલી આથો ઠલી પાછી મળતી નથી. માટે જેમ આવ્યા છો, તેમ પાછા ચાલ્યા જાઓ.' પુરાનશાહ બોલ્યો કે, 'મારા જેવા ફકીરની ભેંસો રાખવામાં તમારું સારું કદી નહિ થાય.' આમ કેટલોક વાઢવિવાઢ થતાં પુરાનશાહે શાપ આપ્યો કે, 'તારી મેડીમાં ગધેડાં લોટશે, તારો વંશ કે તારી કુહાઈ પણ રહેવા પામશે નહિ.'

ફકીરના શપ્થો સાંભળીને અતિયાત્ર બોલ્યો કે, 'કેરી-નો કાંઠો તો તું પણ ઝાળંગીશ નહિ.' આમ સામસામાં વચનો નીકળવા માંડ્યાં. પુરાનશાહ કેરી નદીને કિનારે આવ્યો, કે તરત જ તેણે દમ છોડ્યો, અને આ તરફ અલિયોત્ર પણ ડેવલોક પામ્યો. પેલા ફકીરને કેરીથી દોઢ ગાઉ દૂર લઈ જઈ ત્યાં દફનાવવામાં આવ્યો, ત્યાં તે અલિયા તરીકે પૂજાય છે. અલિયાત્ર કેરામાં પીર થઈને પૂજાય છે. અલિયાત્રના પાણિયાને આજ પણ લોકો કસૂંગો પાય છે.

એક વખત લગન ભાટ નામનો એક પાદશાહી ભાટ દેશ-દેશના રાજવીઓની કસોટી કરતો સુલક સુલકમાં ફરી રહ્યો હતો. ફરતો ફરતો તે કચ્છમાં આવી પહોંચ્યો. દાતારાની

પરીક્ષા કરવા તેણે એક વિશ્વશ્રુત રીત અખત્યાર કરી હતી. તેણે લોહાની એક મોટી ગદા તૈયાર કરાવી હતી. તેણે એવો નિયમ કર્યો હતો કે જે રાજવી પોતાને આ ગદા એક વખત મસ્તકમાં મારવાની મરવાનગી આપે, તેની પાસેથી દાન લેવું. તે આજ લગીમાં અનેક મુદકો ફરી વળ્યો હતો. પણ તેની કસોટીમાંથી પાર જિતરે એવો એક પણ રાજવી તેને મળ્યો નહોતો. તેથી તે રા' ભારમણની દાનવીરતાની પ્રશંસા સાંભળીને પોતાના રસાલા સાથે તેની પાસે આવ્યો. રા'એ તેનો સત્કાર કર્યો અને દાનમાં જે જેઈએ તે માગી લેવા છ્યું. પણ ભગન ભાટે પોતાની મુસ્કેલી વ્યક્ત કરી અને પેલી મચંડ ગદા બતાવીને કહ્યું: 'નામદાર, જે કોઈ આ લોહાની ગદા મને મસ્તકમાં મારવા દે, તેમનું દાન લેવાનું મારું બિરદ છે. તેથી જ્યાં સુધી મારું બિરદ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી હું દાન સ્વીકારી શકું નહિ.' ભાટની આ વિચિત્ર વણલુ જોઈને રા' વિસ્મિત થયો. પેલી લોહાની ગદા એક જ ફટકામાં પ્રાણ લે તેવી ભયંકર હતી. પણ રા' એ બીજલુ વસ્તુથી ભય પામે તેવો ન હતો. તેથી તેણે તરત જ મસ્તક પરથી પાધડી ઉતારી અને ભાટને પોતાનું બિરદ પરિપૂર્ણ કરવા આજ્ઞા કરી. ભગન ભાટે તરત જ પોતાની આંખો લાલપૂમ કરીને ગદા ઉઠામી. રા' તો કાળી પણ બીતિ વગર અપૂર્ણ શાંતિપૂર્વક અડગ અને અટોચ બિલો હતો. ભગન ભાટે ઉઘામેલી ગદાને કિંચે જ રહેવા હઈ ફરીથી રા'ને વિચારી જોવા ટપું દે, 'આ ગદાનો એક જ ઘા મનુષ્યનું મસ્તક તોડી પાડી, તેની ખોપરીના ફૂંચે ફૂંચા કાઢી દેવાને બસ છે. આટે ફરી વિચાર

કરીને જ મારી માગળીને સ્વીકાર કરજો.’

રા' ભારમણએ તેને વખત ન લગાડતાં તરત જ તેડું દાખું પૂણું કરવાની શાંત ચિત્તે સૂચના કરી. ભગન ભાટે ફરીથી પેલી બયાનક ગદા વીંઝી. પરંતુ ગદા રા'ના મસ્તકને ઝડે તે પહેલાં જ તેણે તેને અટકાવી દીધી અને જમીન પર પટકી નાખી. રા'એ પોતાનું બિરદા પૂરું કર્યું તે માટે ભાટે તેને ધન્યવાદ આપી તેની પ્રશંસા કરવા માંડી. રા'એ પણ તેને ખૂબ દાનમાનાદિથી નવાળને અંતુષ્ટ કર્યો, અને હવે પછી કોઈ પણ દાનવીરની આવી કપરી પરીક્ષા ન હોવાનું તેની પાસેથી વચન લઈ લીધું. ભગન ભાટ રા'ની પ્રશંસા રૂપે કહે છે કે:—

છાપો

જહાં નાંહિ જલ બિમલ, કમલ ફૂલેં ન સરોવર,
અઢક ધુઅર અપાર, એક પંખી નહિં બઢભર.
કંઠ ભોમ કંગર અઘાત, સિંહ તેહિ ઠોરહી હૂંકે,
પંથી ચલે ન પંથ, ચોર ઠીંગાણુ લૂંટે.
ભુખરી ભુરટ લગે ધનાં, નર તુરંગ ચક્કે ગવન,
હું ન હોત ભારા નૃપત, કચ્છ કેશ આવત કવન?

આટલી પ્રશંસા કરીને ભગન ભાટણ ત્યાંથી આજ્યા ગયા અને હર જગાએ કચ્છનરેશની પ્રશસ્તિ ગાવા મંડયા.

રા' ભારમણ નિશ્ચયિન ચિન્તામાં રહેતો હતો. કારણ કે તેને ત્યાં જે સંતાન થતું તે બૂજ સમયમાં મૃત્યુને શરણ થતું. રા'એ કેટલાયે ઈલાકાને અજમાવ્યા, કેટલીય જહોમત ઉઠાવી, પરંતુ તેનાં સંતાનો જીવતાં રહેવા પામતાં નહિ.

એક વખત એક યોગીરાજ ફરતાં ફરતાં ભુજ નગરમાં આવી પહોંચ્યો. રા'એ આ યોગીને માનપૂર્વક બોલાવી પોતાની હૃદયવ્યથા રજૂ કરી. યોગીએ સહેજ વિચાર કરીને જણાવ્યું કે, 'રાજાએ પૂર્વજન્મમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણની થાપણ બોળવેલી હોવાથી, તે બ્રાહ્મણે આત્મહત્યા કરી અને એ પાપકર્મને લીધે જ રાજાની સંતતિ જીવતી નથી.' યોગીએ એ થાપની અસર દૂર કરવા યોગ્ય વિધિ કરી અને રા'ને દાનપુણ્ય આદિ ખૂબ ધર્મકાર્યો કરવાની સલાહ આપી. તે દિવસથી રા'એ પોતાને હાથે પુણ્યની સૂરિતા વહાવવા માંડી. તેણે પોતાના પ્રદેશમાં બાર ઝોળીઓ બાંધી આપી, સુવર્ણશયનું મંદિર બંધાવ્યું અને એવાં ધર્મકાર્યોમાં છૂટે હાથે પૈસા ખર્ચવા માંડ્યા.

આ પુણ્યકર્મના પ્રતાપને લીધે થોડા સમયમાં રા'ને ત્યાં દેવતા ચક્રસમાન એક બાળકુમારનો જન્મ થયો. આ કુમારનું નામ જેહોજી (જિયોજી) રાખવામાં આવ્યું. જેહો-કુમાર બાળપણથી જ હાતાર હતો. કચ્છના દાનવીરોમાં અદિતીય એવો એ બાલ હાતાર હતો. જન્મતાં વેંત જ તેણે એકધારે રુદન કરવા માંડ્યું. કુમારનું ૨૩વું જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારે અટકાવી શકાયું નહિ; ત્યારે આ વાત પેલા યોગીને જણાવવામાં આવી. યોગીએ કહ્યું કે, 'કુમાર મહાન યોગીનો હાતાર થશે. માટે જો તેને હાથે દરરોજ અઠેક ઘોડા દાનમાં આપવામાં આવશે તો જ કુમારનું ૨૩વું બંધ થશે.' યોગીના કહેવા અનુસાર દાન કરવામાં આવતાં જ બાળ-કુમારનું ૨૩વું બંધ પડી ગયું અને તેણે ધાવવા માંડ્યું.

તે દિવસથી જાજીકુમારને હાથે પાંડુનું દાન દેવાનો દિવાળી રાખવામાં આવ્યો.

જેઠાકુમાર જેમજેમ મોટો થતો ગયો, તેમતેમ તેની દાનવીરતા પણ વધતી ચાલી. દેશપરદેશના ચારણો દાન માટે આવતા અને કુમાર છુટે હાથે દાન કરતો. તેને માટે ભાર-મલ્લજી રા'નો ખજાનો ખુલ્લો હતો.

કચ્છી કુમારની દાનવીરતાની પ્રશંસા સાંભળી એક ભારવાડી ચારણ તેને યાચવા માટે આવ્યો, અને જેઠાની દાનવીરતા જોઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. જેઠાજી પાસે આવી તેણે વચન માગ્યું. કુમારે તરત જ તેને વચન આપ્યું અને જે જોઈએ તે માગી લેવા જણાવ્યું.

ચારણ તરત જ બોલી બિલ્લો :

ફોહો:-જેયા, દેશ વિદેશ, નર કોઈ નીરખ્યો નહિ,

પાત્રાં પિતા કર પેશ, જેહલિયા ભારે તણા:

ભાવાર્થ:-મેં દેશવિદેશ જોયા, પણ કોઈ ખરેખરે નર હીઠો નહિ. માટે હે ભારમલ્લજીના જેઠાજી! તું તારે પિતા આ યાચકને સોંપી દે.

પ્રુદ્ભારમલ્લજીને દાનમાં માગનાર આવો વિચિત્ર માગણી આજ સુધી જેઠાજીએ જોયો નહોતો. ચારણની આ માગણી સાંભળી કુમાર ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યો. પિતા પુત્રને દાનમાં આપી શકે, પણ પુત્ર પિતાને કેવી રીતે દાનમાં આપી શકે? તે વાત જેઠાજીની સમજમાં બિતરી શકી નહિ. તેથી તેણે રા' ભારમલ્લજી પાસે સલાહ માગી. રા' જગતવ્યવહારનો અનુભવી હતો. તેણે વિચાર્યું કે, આવી વિત્તમલ્લ

માગણી! કરવામાં ચારણનો જરૂર કંઈ ઉદ્દેશ હશે. તેથી તેણે ચારણને બોલાવીને. તેની માગણી માટે પૂછી બોલ્યું. એટલે ચારણ બોલ્યો કે, ‘અન્નદાતા! મારે આપનું ખીનું કંઈ પણ કામ નથી. પણ હું આપને મારવાડ તેડી જઈશ. ત્યાં હું આપને એક રૂપાળી રાજપૂતાણી સાથે પરણાવીશ, અને ત્યાં પણ આપના કુમાર જેહા જેવા અદ્વિતીય દાતાર ઉપજાવીશ. જેહાજીને ચાચવા માટે અમારે છેક મારવાડથી ઠગ્ઠગ સુધી આવવું પડે છે. તેને બદલે ત્યાં જ જેહાજી જેવા દાનવીરો પાકશે, તો ઠગ્ઠગ સુધી આવ્યા વિના અમારો બેડો પાર થઈ જશે.’

ચારણની આ ચતુરાઈ બેઈ બારમણજી. અત્યંત આનંદ પામ્યો. તે બોલ્યો: ‘ચારણદેવ! એક વાર જેહાજીની માતા જેવી રાજપૂતાણી શોધી લાવો, અને પછી ખુશીથી તમારી સાથે મને તેડી જાઓ.’

‘જેહાજીનાં માતા કેવાં હતાં, અન્નદાતા?’ ચારણે વાત છેડી.

‘સાંભળો, બારોટજી! જેહાજીની માતા વિવેક, વિનય અને મર્યાદાની સાક્ષાત્ અવતારરૂપ હતી. જેહાજી બ્યારે છ માસનો હતો ત્યારથી તેની માતા એની મર્યાદાનો ભંગ થાય તે સહન કરી શકતી નહિ. એક વખત જેહાજીની માતાથી સહેજ મર્યાદાનો ભંગ થયો. એટલે તેને પોતાનું જીવન અકારું લાગ્યું. તેણે તેજ સમયે આ સંસારનો સદાને માટે ત્યાગ કર્યો. ચારણદેવ! જ્યાં આવી પરમ પવિત્ર જમીન હોય, ત્યાં જ જેહાજી જેવાં રત્નો પાકી શકે—અન્યથા નહિ.’

છે, કે આવો અનકદ તાપ ક્યાંથી આવે છે? નાગ તેને પ્રત્યુત્તર આપે છે કે, એ તાપ તો ભારમલ્લજીએ અનાજના અળાંડ ચક્ર ચલાવેલા છે તેનો છે.

હંદો:-ભારમલ્લ જોટે, જૂપત કાંઈ ભેટિયે?
કદપતર હેઠે, ધતૂર કાં ધંધોડિયે?

ભાવાર્થ:-ભારમલ્લજીનો જોટો થયા પછી અન્ય જૂપતિઓની મુલાકાત લેવાનું શું પ્રયોજન રહે? કદપતર હેઠે બેસીને ધંતૂરાના ઝાડને ધુણાવવાથી શો ફાયદો થાય?

હંદો:-પાક જિન પાનાર, અભ ડાકું ઓઠેહરા,
કાયમ કે રિનાર, મેડી ભારમાલજી.

ભાવાર્થ:-જેના મૂળિયા પાનાળમાં છે અને ડાંખો આલમા પહોચી છે, એવા જામ ઓઠાના વંશજ ભારમલ્લજીનું સ્થાન કિરતારે કચ્છમાં કાયમ કયું છે.

હંદો:-નાં વિઠે ત્રિયે ધણી, પાણી ચડેઆ પૂર,
આભ ઉગે છ' સૂર, નાં ઉગે અજવારે ઘેમો.

ભાવાર્થ:-હે ત્રેલગના ધણી, તે તારા પુત્રનામ પર ખૂબ પાણી ચઢાવ્યું છે. તારા વટે સૂર્યની માફક કચ્છની ભૂમિ પ્રકાશમાન બની છે.

હંદો:-ભુજ પચ્છમ ભાલેરો, હંમેશ ભારો હોય,
ત ચોડા ચારે કચ્છજો, કચ્છ ન લોપ કોય.

ભાવાર્થ:-કચ્છની પચ્છમ ભૂમિમા સદા ય ભાલાને ધારણ કરનાર ભારમલ્લજી હોય, તો ચોદસે ચાળીસ ગામોના કચ્છદેશનું એક તણખલું પણ કોઈ લોપી ચક્રે નહિ.

ગુજરાતની ગાદી પર આ વખતે મૂખો મુજકરખાન

હંતો. દિલ્હીના પાદશાહ અકબરે તેને પદબ્રષ્ટ કરીને ગુજરાતની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. આથી મુજફ્ફરે ખળવો જગાવ્યો. મુજફ્ફરને પકડવા માટે ગુજરાતનો નવો સૂબો આજમ કોકલતાશ તેની પાછળ પડ્યો. મુજફ્ફર કાઠિયાવાડમાં કેટલોક સુલક કરીને, આખરે જામનગરના જામ સત્તાજીના આશ્રયે આવ્યો. એટલામાં કોકલતાશ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને મુજફ્ફરને સોંપી દેવા માગણી કરવા મેંડ્યો. પણ જામ સત્તાજી શરણાગતને સોંપવા તૈયાર ન હતો, તેથી તેણે કચ્છ વગેરે સ્થળેથી મહદ મંગાવીને લડાઈ જાહેર કરી. થોડી આવડત પાદશાહી સૈન્ય જામ સત્તાજી પર થઈ આવ્યું અને ભૂયરમોરીના મેદાનમાં સુદ્ધ થયું. આ લડાઈમાં સત્તાજીએ આરે તરફથી મહદ મેળવેલી હોવાથી તેણે બગ ખૂબ મજબૂત હતું. છતાં પણ એના જ પક્ષને મળે તેવો સંભવ હતો. પરંતુ લોભો ખુમાણ અને ઢોલતખાન જેમને સત્તાજીએ એક વાર જખરી હાર આપી હતી, તે કૂટી જઈને સૌથી પ્રથમ જામના સૈન્યમાંથી નાઠા અને પાછળથી કોકલતાશને જઈ મળ્યા. એમના નાસવાથી લક્ષ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું. જામ સત્તાજીએ પોતે હાથી પરથી ઊતરી થોડા પર સવાર થઈ શત્રુઓનો સંહાર કરવા માંડ્યો. સત્તાજીના કુમાર અબ્બા, જેમણે લગ્નની પરમાણા પારણ કરેલી હતી તે બહાદુરીપૂર્વક લડીને રણમેદાનમાં ઢોલ્યો. જસા વહરે પણ પૂર્ણ પરાક્રમ દાખવી લડાઈ જારી રાખી, પણ સાંજ થતાં જ જામની હાર થઈ. અનેક બહાદુર વીરો આ ભયંકર હત્યાકાંડમાં હોમાઈ ગયા. જામ અને મુજફ્ફર

રા'નું આ કથન સાંભળી ચારણનો જમ ભાગી ગયો. તેણે તેજ કણે કમા માગી. રાજ્યોશ્રીએ તેને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી વિદાય કયો. -

જેહાણની કીર્તિ મેડતાના જેમલણ રાઠોડને કાને આવી. તેણે પોતાની કન્યાનું સગપણ જેહાણ વેરે કરવાનું માણું મોકલ્યું. જેહાણની ઉંમર આ વખતે સોળ વરસની હતી, પણ જેમલણની અવસ્થા મોટી હોવાથી તેણે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન ઝટ આટોપી લેવાનો વિચાર કયો. જેહાણનાં લગ્ન નક્કી થયાં. મેડતાથી આણીની વહેલ કચ્છ તરફ આવવા લાગી.

આ તરફ જેહાણએ ગળામાં માળા નાખી, તે જ દિવસથી તેના શરીરમાં કેાઇ ભયંકર માંદગીએ ઘર ઘાડ્યું. આ માંદગીએ એ બાલદાતાર પર એવો હલ્લો કયો, કે આણીની વહેલ જ્યારે પાદરે આવી, ત્યારે કચ્છના કોડીલા દાતાર મૃત્યુને શરણ થયા !

આ ખબર બાઈને પહોંચાડવામાં આવ્યા, અને તેને પાછા જવાની સૂચના આપવામાં આવી. પરંતુ આ રાઠોડ રાજપૂતાણી હવે પાછી ફરે તેમ ન હતું. તેણે પોતાની વહેલને સીધી છતરડી તરફ હાંકી અને એ વીરબાળાએ ત્યાં જેહાણ સાથે જ સહગમન કર્યું. આ બાઈ સાથે મેડતાથી બે માનકારી અમીરો આવેલા, તેઓ પણ આ ઘટના જોઈને જીવતા જમીનમાં સમાઈ ગયા.

જામ રાવણે જ્યારે પોતાની આખી જિંદગીમાં બાવન હજાર ઘોડાનું દાન કર્યું હતું, ત્યારે જેહાણએ માત્ર સોળ વરસમાં ત્રીસ હજાર ઘોડાનું દાન કર્યું હતું. માગણ લોકો-

એ લેહાણની પ્રશંસા કરતાં ગાર્યું છે કે:-

હુહો:-સોળ વરસે સમરપેઆ, તુરંગ ત્રીસ હજાર,
બેહલીયા ભારે તણા, તો હાથાં બલિહાર.

રા' ભારમલજીના મનમાં પોતાના કુમારના મરણનો ઘા હતો ત્યાં સંવત ૧૬૩૫ માં એક મોટો દુકાળ પડ્યો. ભારમલજી આ દુકાળ દરમ્યાન પોતાનો ઘા વીસરી જઈ, છૂટે હાથે દુકાળપીડિતોને સહાય કરવા લાગ્યો. તેણે ભૂખે મરતા અસંખ્ય ગરીબોના જીવ ઉગાચો. એ વખતે અખંડ ચરુ ચડાવવામાં આવ્યા હતા, અને જે કોઈ ભોજન લેવા માટે આવે તે દરેકને છૂટથી જમાડવામાં આવતું હતું. ચારણો ભારમલજીની આ કીર્તિકથા કરતાં કહે છે કે—

હુહો:-પાંત્રીસો પડતે; ખંડા ખળલજેઆ,
માંગણ ડગમગેઆ, તે ખંભે ચડાયા ખેંગડિત.

ભાવાર્થ:-પાંત્રીસો દુકાળ પડતાં ખંડખંડ ખળ-ખળવા લાગ્યાં, અને માંગણ લોકો ડગમગવા લાગ્યા. તેમને હે ખેંગારમુત! તે ખંભે ચડાવીને આશ્રય આપ્યો.

હુહો:-નવ સોરઠ નવકોટ, મણે નવલખ તારણા,
મધયલ ઘું મનમોટ, તો ખોલરેઆ ખેંગડિત.

ભાવાર્થ:-નવલખ તારા જેટલા દેશદેશના માંગણોને, હે મોટા મનવાળા ખેંગારમુત! તે તારી પાસે રોકીને આશરો આપ્યો.

હુહો:-નાગજ પૂછે નાગને, આવે તાપ અપાર,
ચરુ અખંડ ચડાવિયા, બૂપત ભારામલ.

ભાવાર્થ:-પૃથ્વી ધારણ દરનાર નાગને નાગજ

હુંગરમાં છુપાઈ રહ્યા, અને કોકલતાશે જામનગર સ્થાપીત કરી તેને ઇસ્લામાબાદ નામ આપ્યું.

મુજફ્ફર ત્યાંથી નાસ્તીને ઝોખામંડળ ગયો. પણ ત્યાંયે કોકલતાશે પીછો પકડ્યો, તેથી ઝોખાના વાઘેરોએ તેને કચ્છમાં ઉતારી દીધો. કચ્છમાં તે રા' ભારમલજી આશ્રયે આવીને રહ્યો. કોકલતાશની ફ્રાજ કચ્છમાં પણ આવી થડી. તેણે રા'ને મુજફ્ફર સોંપી દેવાનું કહેલું મોકલ્યું. આ વખતે રા'ને બીજે ક્યાંય પણ સહાય મળે તેમ નહોતું, તેથી તેણે સંધિનું કહેલું મોકલ્યું.

એટલામાં જામનગરનો જામ સત્તાજી, જે પાછળથી કોકલતાશ સાથે મળી ગયો હતો તેણે એક બાજુ રા' સાથે સંધિ માટે સંદેશા ચલાવવા માંડ્યા અને બીજી બાજુ મુજફ્ફર પાસે પહોંચી જઈને તેને રા' બોલાવે છે એમ જણાવ્યું. આથી મુજફ્ફર બહાર નીકળ્યો. તેણે જ તેને ગિરફતાર કરીને પાદશાહી સૂબાને હવાલે કરવામાં આવ્યો. પાદશાહી લશ્કર મુજફ્ફરને લઈ અમદાવાદ જતું હતું, રસ્તામાં ધ્રોણ નજીક મુજફ્ફર અસ્થા વતી આત્મહત્યા કરી મરણ પામ્યો.

એ વખતમાં અકબર પાદશાહના મૃત્યુ પછી તેનો શાહ-જાદો સલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરીને ગાદીએ આવ્યો. જહાંગીર ફરતો ફરતો જ્યારે અમદાવાદ આવ્યો, ત્યારે રા' ભારમલજી તેની સુલાકાતે ગયો અને બે હજાર રૂપિયા ન્યોચાવર કરી, સો અચરફી તથા સો કચ્છી ઘોડાનું પાદશાહને નજરાણું આપ્યું. તેના બદલામાં પાદશાહે રા'ને ઉત્તમ પ્રકારનો પોશાક, હાથી, એક હાથણ, એક જડાઉ તલવાર,

એક ખંજર અને એક કટાર આપ્યાં. ઉપરાંત ઠેરીની મહોર પણ આપી. વળી જે મઠ્ઠે હજ કરવા જાય, તેમને પોતાને ખરચે ત્યાં પહોંચાડી આપવાના કરારથી કંઈ પરની ખંડણી પણ જહાંગીરે કાઢી નાખી. આમ પાદશાહની મુલાકાતમાં ફતેહમંદ નીવડી રા' ભારમણ ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

કચ્છના દાનવીર રાજકુમાર જેહાણના અવસાન પછી યુવરાજપદ કુમાર લોજરાજાજીને પ્રાપ્ત થયું. લોજરાજાજીથી નાના કુમાર મેઘજી હતા. આ મેઘજીને અંજાર પરગણું આપવામાં આવ્યું હતું તેમજ તેનું સગપણ ઉમરકોટના સોઢા રજપૂતોમાં કરવામાં આવ્યું હતું. મેઘજીના સસરા સોઢાને ત્રણ કુંવરીઓ હતી. સોઢાએ ત્રણે કુમારિકાઓનાં લગ્ન એકીસાથે કરવાનો વિચાર કયો અને ત્રણેનાં લગ્ન નક્કી થયાં. ત્રણે જાનો એક જ દિવસે આવી પહોંચી. કચ્છના કુમાર મેઘજીની જાન પણ મોટા દમામ સાથે આવી. ત્યાં વાહ્યા આવતા રિવાજ મુજબ મસ્કરીમાં ત્રણે વરરાજાઓની મોજડીઓ સોઢારાજના જનાનખાનાની ચાલાક દાસીઓએ ઉપાડી લીધી. મોજડીઓ જોઈને રજપૂતાણીઓ કહેવા લાગી કે, 'બીજા જે વરરાજાઓ તો ચાહુંકાર છે, પણ કચ્છના વરરાજા તો બિચારા ગરીબ દેખાય છે.' આ વાત મેઘજીને ઠાને આવી, પણ તેણે એ વાત પોતાના મનમાં રાખી. પણ બ્યારે વાચકવર્ગને પરવા આપવાનો વખત થયો, ત્યારે બીજા વરરાજાએ તરફથી સર્વને એકેક મહોર આપવામાં આવી. ત્યારે રાજકુમાર મેઘજીની ગોડવણથી કચ્છની જાનના સર્વે માણસોએ પોતપોતાના ઘોડા સર્વે સામાન સાથે વાચક-

વર્ગને આપી દીધા. કચ્છની જાનની આ ઉઠારતા ભેંડને સૌને નવાઈ લાગી, અને કચ્છી રાજકુમારની મરકરી કરનાર રાજપૂતાણીઓ મનમાં યશમાવા લાગી:

એધજી મહાપ્રતાપી હતા. તેના કુંવરો પણ તેના જેવા જ પ્રતાપી હતા. તેને દશ કુંવરો યથા : (૧) જેઞારજી, તે લોજરાજજી પછી ગાદીએ આવ્યો; (૨) અભેજી, તેને ગરાસમાં માડીગામ મળ્યું; (૩) તમાચીજી તેને ખંભરો મળ્યું; (૪) ઉત્તડજી, તેને વરસામેડી મળ્યું; (૫) અલેરાજજી, તેને ચીરે મળ્યું; (૬) રાયસંઘજી, તેને ભચાઉ મળ્યું; (૭) સુભેજી તેને સીકરો મળ્યું; (૮) કુંભોજી, તેને કુંભારડી મળ્યું; (૯) લખધીરજી અને (૧૦) રાયધણજી નાનપણમાં જ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

૩૦ : ખેંગાર બીજો

૨૧'ભારમણજી પછી કચ્છની 'ગાંધી' પર યુવરાજ લોજ-
રાજાજીનો રાજ્યાભિષેક થયો. 'લોજરાજાજીએ શાહ 'વર્ધ'માન
મારફત મુનરા બંદરની સ્થાપના કરી. અહીં પ્રથમ મિયા-
ણોનો 'વાસ હંતો અને એક ડુમરાનું' આડ હવું. તેથી લોકો
તેને 'ડુમરા' કહેતા. 'પણ વર્ધ'માન શાહે 'લોજરાજાજીના નામ
પરથી તેને 'લોજપર બંદર નામ આપ્યું. પાછળથી રા'એ
ત્યાં 'મનમોહનરાયજીનું' મંદિર બંધાવ્યું. તેના 'પરથી એ
ગામડાનું' નામ અપભ્રંશ થઈને મુનરા 'પડ્યું'.

લોજરાજાજી ટીલે બેમતાં તેણે પોતાના ભાયાતો પાસે-
થી વરડ માગી. આ વખતે દેવાજી પચાણજી સાહેબાણી
બુજમાં દેશ ચોવટિયા તરીકે પ્રખ્યાત હતો. આ દેવાજી
એક વખત સત્તાધારી પુરુષ ગણાતો. તેથી સર્વે ભાયાતો
તેની પાસે આવ્યા અને રા'એ નવી રકમ ભાયાતો પર
બેસાડવાની પેરવી કરી તેને અટકાવવા બહામણ કરી. દેવા-
જીને આ વાત યોગ્ય લાગી. તેથી તેણે શુદ્ધ વાપરી રા'ને
ચારણ મારફત નીચે મુજબ સંદેશો પાઠવ્યો:—

ચારણી ગીત

પૂછા લીમને આમર પૂછા, નવું ઘટે નહિ કાઠ નરેશ;
ભાઈયું માથે ભાર ન હોયે, દેવો કહે દાદાણે દેશ. ૧
કેહરાં-અખડાં જડ કાઠે ને, હાલાં-મુગલાં હારવેઆ;
દેવો કહે કે દાનવ દળેઆ, કેત્યું વારું કલહ ક્રિયા! ૨
ખાહુ જો ખલવંત રહે તો, દળ દુશ્મન નહિં દેવ હરાં;
રાવ કહ્યો તિમ સાહેબ-રાયખ, ભોજ કહે તિમ અમે કરાં. ૩

આ ગીતની ભોજરાજ પર અસર થતાં તેણે નવા
કરની વાત પડતી મૂકી.

રા'ને સંતતિ ન હોવાથી તેણે ચોતાના ભાઈના પુત્ર
ખેંગારજીને કત્તક લીધો.

ખેંગારજી ગાદીએ આવ્યો ત્યારે દેવાજી પચાણજીને
ભાઈ તથા સરવૈયો કવાટ આ બંને માણસો પણ ચોવટિયા
હતા. તેમના પર રા'ની સારી મહેરબાની હતી. આ અર-
સામાં એવી ઘટના બની કે આ બંને જણા એક ખૂબસૂરત
ખવાસણ પર આશક થયા. તેથી હિલચ વચ્ચે વેરની આગ
ભભૂકી ઊઠી. એ જ વેરની આગમાં સરવૈયા કવાટે દેવાજીના
ભાઈ ખીમાજીને કતલ કરી નાખ્યો. આ વાતની દેવાજીને
ખબર પડી, એટલે તેણે ચોતાના ભાઈનું વેર લેવા તક સાધી
અને એક દિવસ નાગર ચકલામાં સરવૈયાનો ભેટો થતાં તેના
તે જ વખતે કટકે કટકા કરી નાખ્યા.

રા'ખેંગારે (ખીખએ) મારવાડના એક વિદ્વાન ચાર-
ણને આસરો આપ્યો હતો. આ ચારણ ચાલાક હોવાથી
રા'ની તેના પર સારી પ્રીતિ હતી. આ કારણથી લાખિયાર
વિચરાના ચારણો આ ચારણ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાની નજરે જોવા

લાગ્યા. અધૂરામાં પૂરું રા'એ એ મારવાડી ચારણને સગ-
પણ આપવા લાખિયાર વિચરાના ચારણોને કહ્યું. આથી
લાખિયારના ચારણો ઊલટા વધારે ખિન્નયા, પણ રા'ની
સન્મુખ કંઈ બોલી શક્યા નહિ. તેઓ મનમાં કપટ રાખીને
મારવાડી ચારણને લાખિયાર વિચરે તેડી ગયા અને ત્યાંજ
તેને મારી નાખ્યો.

આ વખતે નવરાત્રિના દિવસો હતા, અને રા' આશા-
પુરાણના દર્શન કરવા માટે ગયો હતો. ત્યાં તેને આ
વાતની ખબર પડી, એટલે એ દગાબાજ ચારણો પર તે
અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ ગયો. તે એ ચારણોને ભયંકર
સજા કરવા માટે લાખિયાર વિચરે જવા ઊપડ્યો.

રસ્તામાં નેત્રા ગામ પાસે એક કાપડિયાએ તેમને ચારણો
પર લડાઈ ન કરવા સમજાવ્યું. પણ રા'નો ગુસ્સો શમે તેમ
ન હોવાથી તેણે કાપડિયાની વાત માની નહિ. તેથી કાપ-
ડિયા તેણી જમ્લો પહેરીને રા' ની સન્મુખ બળી મૂક્યો.

રા' તરતજ લાખિયાર વિચરે આવ્યો. તેણે પાદરે
તંબૂ નાખ્યાં. રા' ને આવી પહોંચેલો જોઈ ચારણો ગભરાવા
લાગ્યા. તેઓ ગામમાં એક સતી છત્રીબાઈ રહેતી હતી
તેની પાસે જઈને બચાવવા વિનવણી કરવા મંજ્યા. સતીએ
તેમને પાદરે ચિતા ખડકાવવાનું કહ્યું. તેમણે તેમ કરતાં
સતીએ ચિતામાં બળી મૂકી. પણ તેની ચિતામાંથી એક
સમઘી ઊઠીને રા'ના તંબૂ પર જોડી તેથી રા' ના તંબૂને
પણ આગ લાગી અને રા' મરણને ચરણ થયો. તે દિવસ-
થી કચ્છના માલિક લાખિયાર વિચરાનું પાણી પીતા નથી

દેડા:—દાખ! જાણ દો રૂડી. દો રૂડા કર્યો
 કચ્છાણુ જિયારા કપા કરે! બરા રાકુ વંદાએ,
 આ વાત સાંજની હાજેજ નિરાશ કરો અને શેતાને
 મળેલ પમદકું તેની ચોરીની અદિત હાથ કરીને ત્યાંજેની રહી
 રા' તમાચીજી બ્યારે ખંભરે હતા, ત્યારે એ
 મારવાની ચારજો ભવિષ્ય ભાખતાં હતું હતું કે—
 દેડા:—હાં હર આગળ હાથ, હાં હું આગળ તમા!
 કરો જો રઘુનાથ, તો જન બીજે જાયાં નહિ.

ભાવાર્થ—હે તમાચીજી! મારો હાથ હાં તો ધર
 આગળ છે અને હાં તો તારી આગળ છે. જો પ્રભુ કરશે તો
 ભવિષ્યમાં મારે તારા સિવાય બીજા કોઈ પાસે યાચું
 પડશે નહિ.

આ વાત સાચી પડતાં તમાચીજીએ તેને છૂટે હાથે
 હાન આપી ખુશ કર્યો તેમજ તેને રાયધણપુર ગામ બહિષ્ક
 તરીકે આપ્યું.

દિલ્હીમાં જહાંગીરના મરણ પછી તેનો શાહજહાં
 શાહજહાં ગાદી પર આવ્યો. તેને ચાર હીકરા હતા. તેમાં
 દારા શોકો હતા. પણ સૌથી નાના ઔરંગઝેબે કમોડેટકો
 કરી દિલ્હીની ગાદી પચાવી પાડી. દારા ત્યાંથી નાસીને
 કચ્છમાં રા' તમાચીજી પાસે રહેવા આવ્યો. દારાએ રા'
 તેમજ જામનગરના જામ પાસેથી ઔરંગઝેબ સામે લડવા
 મેન્ય માગ્યું પણ તેમણે અસ્વીકાર કર્યો.

રા' તમાચીજીને છ કુંવરો હતા: (૧) હાજેજ, (૨)
 રાયધણજી, (૩) મેઘજી, (૪) હરધોળજી, (૫) કચ્છાણુજી
 (૬) તુગોજી.

૩૧ : રાયધણુ

૨૧' તમાંચીજી પછી રાયધણુજી ગાદીએ બેઠા, ત્યારે કંથકોટના હેઠાએ ઘણા જળવાન ચર્ધ પડ્યા હતા. આ લોકો અવારનવાર કચ્છને હાનિ પહોંચાડતા હોવાથી રાયધણુજીએ પ્રથમ હેઠાએ પર કટક લઈ ચડાઈ કરી અને તેમના પર પોતાનો કાબૂ જમાવી લીધો.

બરાબર આ સમયે કચ્છને કિનારે એક મહાન તેજસ્વી પુરુષ ભિતથો. એનું નામ હતું શાહ મુરાદ. શાહ મુરાદ મૂળ જુખારાના વતની હતા. રશિયાનો ઝાર આર્ધવન ચોથો, જે 'બયંકર આયવન' ના નામથી પ્રખ્યાત છે, તેણે મધ્યએશિયામાં કિરગીઝ તાયફાના મુલક પર ચડાઈ કરી. આ વખતે જુખારાનો અમીર શાહ મુરાદ નામે હતો. તેણે દીરગીઝ લોકોને દરેક ખાનને પત્ર લખી ઝાર વિરુદ્ધ લડવા જણાવ્યું. આ પત્રો અચાનક ઝારના હાથમાં ચડી જતાં ઝારે દીરગીઝ લોકોને ઊંડી જુખારા પર ચડાઈ કરી.

જુખારા કંઈ એટલું બધું જળવાન નહોતું કે તે ઝારનો

તેમજ એ ગામના પાદરમાંથી પણ પસાર થતા નથી.

રા' જેંગારજીને રાણીજીએ કુંવર ન હતો. તેને મુમરી રખાતને પેટે હમીરજી નામે એક નાનો અનૌરસ કુંવર હતો. આ વખતે, દેવાજી, સાહેબાણીનો કુંવર સંઘ્રામજી દેશ ચોવટિયો હતો. આ ચોવટિયાએ સઘળી સત્તા પોતાના હાથમાં લઈ લેવાના ઉદ્દેશથી રા'ના અનૌરસ પુત્ર હમીરજીને કચ્છની ગાદી પર સ્થાપિત કરી લીધો.

આ સમયે નજિયામાં હોથીજી સાહેબાણી હતો. તેની અને સંઘ્રામજીની વચ્ચે અણબનાવ હતો. આથી હોથીજીને હોઠે પાકવાના વિચારે સંઘ્રામજીનું હૈયું ઊધળી; રહ્યું હતું. તે રોજ ટંકશાળના લીમડા હોઠે ઢાલણ કરવા બેસતો, ત્યારે લીમડાની ડાળી પકડીને કહેતો કે, 'તુંમાં હોથીને લટકાવ્યો હોય, તો તેનો ભાર તું ઝીલી શકે કે નહિ?' આ બોલવાનો તેનો નિયમ થઈ પડ્યો હતો.

આ વાતની હોથીજીને ખબર પડતાં તે પોતાના ભાયાતો સાથે નજિયાથી અજીજી પાસે માડી ગામે આવ્યો અને તેને કચ્છનું રાજ્ય અપાવશે એમ કહ્યું. પણ અજીજી શાન્ત પ્રકૃતિનો માણસ હોવાથી તે સાથે આવ્યો નહિ. તેથી હોથી અજીજીના ભાઈ તમાચીજી પાસે ખંભરે જવા ઊપડ્યો.

તમાચીજીને ■ કુમારો હતા પણ ગરાસમાં માત્ર એક ખંભરો જ હોવાથી તેની સ્થિતિ કફોડી હતી. આ કારણથી તમાચીજીના પાટવીકુમારને અજીજીએ મુથરી ગામમાં દશબાર પ્રાજ્ઞ ધરતી આપી હતી. ત્યાં રાયધણજી રહેવા લાગ્યો.

હોથીજીએ તમાચીજી પાસે આવીને તેની પામે પણ

અબજીની માફક વાત કરી. તેથી તમાચીજી તૈયાર થઈ ગયો, અને કારતક માસના ચંદ્રને દિવસે મિસલને વખતે બુજ કચેરીમાં આવી પહોંચ્યો. આ વખતે હમીરજીનો મામે હમીરજીને ખોળામાં બેસાડીને ગાદી પર બેઠો હતો તેને હોથીજીએ ઉઠાડી મૂક્યો અને તમાચીજીને ગાદી પર બેસાડી રાજ્યાલિપેક કર્યો.

હમીરજીને લઈ તેનો મામે સુમરો અમદાવાદના પાઠશાહ પાસે ધા નાખવા ગયો. પાછળથી સંગ્રામજી પણ આવ્યો. છતાં પાઠશાહ માન્યો નહિ, તેથી તેઓ કચ્છ પાછા આવ્યા. તમાચીજીએ હમીરજીને લોભય ગામ તથા સંગ્રામજીને રોહાગામ કેટલીક વાટાઘાટ પછી આપ્યું.

તમાચીજીને બે રાણીઓ હતી: બંનેને સરખા દિવસનો ગર્ભ હતો. નાની રાણી કાવાદાવાવાળી હતી. તેથી તેના પહેલાં ન્યારે મોટી રાણીને પ્રસવ થવાનો અવસર આવ્યો ત્યારે નાની રાણીએ પોતાને ત્યાં પુત્ર જન્મવાની વધામણી તમાચીજી પાસે મોકલાવી. થોડી વાર પછી મોટી રાણીને ત્યાં કુંવર જન્મ્યો. તેનું નામ હાજેજી રાખવામાં આવ્યું. નાની રાણીને ત્રીજે દિવસે પુત્ર જન્મ્યો, તેનું નામ રાયધણજી રાખવામાં આવ્યું. ખરી રીતે હાજેજી ગાદીવારસ હતો. પણ નાની રાણીએ લુચ્ચાઈથી ખોટી વધામણી તમાચીજીને આપેલી હોવાથી ગાદીવારસ રાયધણજી થયો.

મોટા યતાં હાજેજીને આ વાત આલવા લાગી કે પોતે ગાદીવારસ હતો છતાં તેની સાથે લુચ્ચાઈ રમવામાં આવી છે. તેથી હાજેજીએ સુંદ્રામાં શાહ મુરાદ નામે યોગી હતો તેની પાસે જઈને અંતરવ્યથા જણાવી, અને પોતાનો હક મળે તે માટે કંઈ સુધ્ધિ બતાવવા જણાવ્યું. તેથી યોગીએ કહ્યું કે:-

હુહો:-હાજી! બાજી હો રહી, હો રહી હરધાર,
કચ્છાણ બિચારા કયા કરે? લાયા રાધુ રા'કા જોર.
આ વાત સાંભળી હાંભેજી નિરાશ થયો અને પોતાને
મળેલ ધમકકું તેની ચોવીસી સહિત હાથ કરીને ત્યાં બેસી રહ્યો.
રા' તમાચીજી બ્યારે ખંભારે હતા, ત્યારે એક
મારવાડી ચારણે ભવિષ્ય ભાખતાં કહ્યું હતું કે—

હુહો:-કાં હર આગળ હાથ, કાં તું આગળ તમા?
કરશે જો રધુનાથ, તો જન બીજે જાયાં નહિ.

ભાવાર્થ:-હો તમાચીજી! મારો હાથ કાં તો ઈશ્વર
આગળ છે અને કાં તો તારી આગળ છે. જો પ્રભુ કરશે તો
ભવિષ્યમાં મારે તારા સિવાય બીજા કોઈ પાસે પાચડું
પડશે નહિ.

આ વાત સાચી પડતાં તમાચીજીએ તેને છૂટે હાથે
હાન આપી ખુશ કયો તેમજ તેને રાયધણપુર ગામ બહિષ્ક
તરીકે આપ્યું.

દિલ્હીમાં જહાંગીરના મરણ પછી તેનો શાહનશાહ
શાહજહાં ગાદી પર આવ્યો. તેને ચાર દીકરા હતા. તેમાં
દારા મોટો હતો. પણ સૌથી નાના ઔરંગઝેબે દુર્ગોદ્દેશી
કરી દિલ્હીની ગાદી પચાવી પાડી. દારા ત્યાંથી નાસીને
કચ્છમાં રા' તમાચીજી પાસે રહેવા આવ્યો. દારાએ રા'
તેમજ જામનગરના જામ પાસેથી ઔરંગઝેબ સામે લડવા
ત્રેન્ય માગ્યું પણ તેમણે અસ્વીકાર કયો.

રા' તમાચીજીને છ કુંવરો હતા: (૧) હાંભેજી, (૨)
રાયધણજી, (૩) મેઘજી, (૪) હરધોળજી, (૫) કચ્છાણજી
અને (૬) તુગોજી.

૩૧ : રાયધણુ

૨૧' તમાચીજી પછી રાયધણુજી ગાદીએ બેઠા, ત્યારે કંથકોટના હેઠાઓ ધણા બળવાન થઈ પડ્યા હતા. આ હોઠે અવારનવાર કચ્છને હાનિ પહોંચાડતા હોવાથી રાયધણુજીએ પ્રથમ હેઠાઓ પર કટક લઈ ચડાઈ કરી અને તેમના પર પોતાનો કાબૂ જમાવી લીધો.

બરાબર આ સમયે કચ્છને કિનારે એક મહાન તેજસ્વી પુરુષ ભિતર્યો. એનું નામ હતું શાહ મુરાદ. શાહ મુરાદ મૂળ બુખારાના વતની હતા. રશિયાનો ઝાર આર્ધવન ચોયો, જે 'સયંકર આયવન' ના નામથી પ્રખ્યાત છે, તેણે મધ્યએશિયામાં કિરગીઝ તાયફાના મુલક પર ચડાઈ કરી. આ વખતે બુખારાનો અમીર શાહ મુરાદ નામે હતો. તેણે કિરગીઝ હોઠેને દરેક ખાનને પત્ર લખી ઝાર વિરુદ્ધ લડવા જણાવ્યું. આ પત્રો અચાનક ઝારના હાથમાં ચડી જતાં ઝારે કિરગીઝ હોઠેને ઊંડી બુખારા પર ચડાઈ કરી.

બુખારા કઈ બળવાન નહેતું કે તે આ

સામનો કરી શકે. તેથી જુખારાના લોકોએ મસલત કરીને શાહ મુરાદને હજ કરવા જવાની સલાહ આપી. તેમણે રશિયનોને જણાવ્યું કે, ‘અમે શાહ મુરાદને ખરતરફ કરેલ છે.’ તેથી આ વાત સાંભળીને ઝારે જુખારા પરની ચડાઈ પડતી મૂકી.

શાહ મુરાદ આ રીતે જુખારાથી નીકળીને કચ્છ તરફ આવ્યો અને મુનરામાં ઊતર્યો. ત્યાંથી તે ભુજ આવ્યો અને થોડા સમયમાં પોતાની કુશળતાથી રા’નો માનીતો થઈ પડ્યો.

આ વખતે જહાંગીર પાદશાહે માફ કરેલી કચ્છની ખંડણી ફરી વસૂલ કરવા માટે અમદાવાદથી પઠાણ મોઆઝીમ બેગ મોટી ફોજ લઈને કચ્છમાં આવ્યો.

રા’ રાયધણજીએ પોતાને ખંડણી માફ થયાની હંકી-કત મોઆઝીમ બેગને સમજાવવા શાહ મુરાદ અને અન્ય વહીવટોને મોઆઝીમ બેગ પાસે મોકલ્યા. આ લોકોએ તેમાં ખાસ કરીને શાહ મુરાદે તદખીરથી, કુનેહથી અને કુશળતા-પૂર્વક મોઆઝીમ બેગના મનમાં કચ્છની ખંડણી માફ થયાનાં સચોટ કારણો ઠસાવી દીધાં. મોઆઝીમના મનનું સમાધાન થતાં તે ત્યાંથી પોતાનું લશ્કર લઈને ચાલ્યો ગયો.

આ વિષે કચ્છમાં એવી વાત પ્રચલિત છે કે, શાહ મુરાદે પોતાની ચમત્કારી શક્તિદ્વારા રાત્રિસમયે મોઆઝીમનો પલંગ દરિયાની અધવચ્ચે મૂકી દીધો. જ્યારે મોઆઝીમની આંખ ઊઘડી ત્યારે તે દરિયો જોઈને ગભરાવા લાગ્યો. આ વખતે શાહ મુરાદ પ્રગટ થયા અને તે જ વખતે

તેની પાસેથી કુછની ખંડણી માફ થવાનો પરવાનો લખાવી દીધો અને મોઆઝીમને પાછો તેના તંબૂમાં પહોંચાડી દીધો.

રા' રાયધણજીની ઉદારતા પશુ ગજબ હતી. તેણે ઘણી જ સારે કિંમતે ઉત્તમ પ્રકારનો એક કાબુલી ઘોડો ખરીદ કર્યો હતો. આ ઘોડો રા' ને બહુ જ પ્યારો હતો. એક વખત એક ચારણે દાનમાં ઘોડાની માગણી કરી. આ ઘોડો રા'ને વહાલો હોવા છતાંયે રા'એ પોતાની દાનવીરતાને બટો ન લાગે તેથી ઘોડો દાનમાં આપી દીધો.

ચારણ ઘોડાને લઈને ફરતો ફરતો દિલ્હીના પાદશાહ પાસે જઈ પહોંચ્યો. ઘોડો જોતાં જ પાદશાહ તેને ખરીદી લેવા તૈયાર થયો. તેણે ચારણને તેની કિંમત જણાવવા કહ્યું. ચારણે પાદશાહ મૂલ્ય આપી ન શકે તે માટે ઘોડાના બદલામાં આઠ હાથી માગ્યા. પાદશાહ તે પણ આપવા તૈયાર થયો. ત્યારે ચારણ મૂંઝાયો. આઠ હાથી તો મળશે, પણ તેને ખવડાવવું શું ? તેથી તેણે પાદશાહને આ વ્યથા જણાવી. તેથી પાદશાહે ચારણને ઘોડાના બદલામાં આઠ ગામ આપ્યાં.

રા' રાયધણજીની પ્રથંસા સંસજીને મીર અલી નામનો એક પાદશાહી માગણ કચ્છમાં આવ્યો. મીર અલી પોતે દુધિ હતો. તેથી તેની કચ્છા કચ્છના દુધિજો જોવાની હોવાથી રા' ના દરબારમાં તેણે પોતાના દિલ્હીની વાત જણાવી. આ વખતે કચ્છમાં મીર તાફર નામનો મહાદુધિ હતો. તે ભાંગના નશામાં મસ્ત બનીને પંજેર પીરની દરગાહમાં બેસી રહેતો. રા' એ તેને જોતાવવા માટે વહેલ મોકલી. તેથી મીર

ઢંગ ફકીરી લિખાસમાં હતા, તેથી મીર અલી અચરજ પામ્યો. તેણે કવિની પરીક્ષા માટે મીર બાફરને કચેરીમાં બેઠલાં હથિયાર દેખાવ્યે છે તેનું વર્ણન કરવા કહ્યું. આ સાંભળી કચ્છનો કવિબાદશાહ મીર બાફર તરત જ બોલ્યો:-

નિશાની તીરની

બાણ-કબાણા હાથ કર, ખેલે બલવંતે,
પૂર કસીસા ભર કર, ખેંચે મદમંતે;
લગા તરી તોખાર બંધ ફેલ લોહો સહતે,
બાણ કે ગારીકદેઆ, હથ મહેંદી-રતે.

નિશાની તલવારની

મિસરી-કાઠ મિઆનાં, હથ કીતી નંગી,
બાણ કે બીજલી ચમકી, એસી જગમંગી;
રાઓ ચખાઈ રોસભર, બેરી સિર બંગી,
ટાટ ફણદા સો ગયા, લગી લોહ બંકી.
ત્રીન પાર તરવારી, સો તો ખગ ધારાં છુટી,
બીજ પડે જ્યું બાદલી, કોડ છાપન ફૂટી,
સાબક સેલ અબુર, જ્યું ચોવાનક છુટી,
સૂરાં ધર વધામણાં, મરનાં હથ ઝુટી.

નિશાની બરછીની

આગળ ધારી ફેર, ઉલ્લારે છુટી,
આગેાં પીછાં ઉજરી, નાગન જ્યું લહકી,
જબકે રણમયદાનમેં, ઝગઝગઝગ ઝબકી,
કાયર છાડે ખેતકે, સૂર-ગણે લપટી.

નિશાની છંદીની

અણિયાળી ફિર વંકટી, કાતી મદમાતી,
શૂરવીરો કે સંગ મેં, અંગ લિપટ જતી;

લોહ અણી કપડી દીવે, બધુ અધારી રાતી,
કહેવે 'મીરજુદર' જિએરા! એહી બનાઈ દાતી.

કમ્હી કવિની ઉત્તમ કવિતા સાંભળી બાદશાહી કવિ
આનંદિત થયો અને બોલ્યો કે, 'મેં તો આને એક કપડીર ધાર્યો
હતો, પણ તે તો જખ્ખર નીકળ્યો.' તે દિવસથી રા'એ
તેનું નામ 'જખ્ખર' કરાવ્યું. રા' એ ખુશ થઈને તેને ધનામ
માગી દેવા જણાવ્યું. ત્યારે તેણે થોડીક ભાંગ માગી.
કવિની આટલી નિઃસ્પૃહતા જોઈને રા' પ્રસન્ન થયો અને
કવિને ઝીકડી ગામમાં આઠ પ્રાંતની જમીન આપી તેમજ
બીજું કંઈ માગી દેવા જણાવ્યું.

એ અરસામાં મિયાણાઓ મોટી ચોરી કરીને કેદમાં
પડેલા હતા, તેથી મિયાણાઓએ પોતાને છોડાવવા મીર
જુદરને અરજ કરી અને ભવિષ્યમાં કદી પણ ચોરી ન
કરવાની કમ્બોજાત આપી. તેથી મીર જુદરે તેમને છોડી
મુકવાની માગણી કરી. રા' તરત જ સહમત થયો અને તેણે
મિયાણાઓને છોડી મૂક્યા. આ મિયાણાઓએ ઉપકારનો
બદલો આપવા કવિને વંશપરંપરાનો લાગો ભાંધી આપ્યો.

રા' રાયધણજીને અગિયાર કુંવરો હતા. રા'એ પોતાના
હાથે જ કુંવરોને જુદાંજુદાં ચાણું સોંપ્યાં હતાં. સૌથી મોટા
નોંધણજી રા' ની હયાતીમાં દેવલોક પામ્યા. નોંધણજીનો
કુમાર હાલોજી હતો. તેને મુનરો, કાડી અને દોડારો સોંપ-
વામાં આવ્યાં. બીજા રવોજીને મોરબી ચાણું અને કટારિયું
આપવામાં આવ્યાં હતાં. ત્રીજા કુમાર પ્રાગમલજીને અંબર
ચાણું અને પ્રાગમલજીના કુમાર ગિરજીને દોડવાનીનું કામ

સોંપવામાં આવેલ હતું.

રવોળનો ઉતારો ટંકશાળમાં રહેતો. રવોળના માણસો એક વખત ખડીરના સોઢા લોજરાજીની લેંસો વાળી લાવ્યા હતા. આથી સોઢા પોતાની લેંસો વાળી જવા માટે ભુજ આવ્યો. તેણે રવોળને લેંસો પાછી આપવા કહ્યું. પણ રવોળએ નકાર લખવાથી સોઢાને ક્રોધ ચઢ્યો, એટલે તેણે સંવત ૧૭૫૪ ના આસો સુદ ૯ ને દિવસે રવોળ પર તલવારનો ઘા કરીને તેના માણુ લીધા.

આ વખતમાં રા' ની તબિયત પણુ લથડવા લાગી. રવોળના મરણ પછી ત્રીજે દિવસે રા'એ દેહ છોડ્યો. આ વખતે તેના અગ્નિસંસ્કાર માટે બધા કુમારો છતરડીએ ગયા, પણ પ્રાગમલજી આંખો ઢુળવાનું બહાનું ઠાઢી ત્યાંજ રહ્યો. કુંવરો છતરડીએ જતાં પ્રાગમલજી રાત્રીગાદી પર બેસી ગયો. ગડગડાટ કરતી રાત્રીયાલિયેકની નોળતો ગડગડવા લાગી. આ સાંભળી છતરડીએ ગયેલા કુમારોને નવાઈ લાગી. આ વખતે ગોડજી બોલ્યો કે, 'મારા લોળા પિતાનું આ કામ હશે. માટે હું જઈને તેમને સમજાવું છું.' આમ કહી ગોડજી શહેરમાં ગયો. પોતે કોટવાળ હોવાથી કોઈને પણ શહેરમાં દાખલ ન થવા દેવાનો પ્રબંધ કર્યો અને પિતાનું અધૂરું કાર્ય પોતે પૂરું કર્યું.

રાયધણજીને અગ્નિસંસ્કાર આપીને કુમારો પાછા ફર્યો, ત્યારે તેમને શહેરમાં દાખલ થવાની મનાઈ મુજાવવામાં આવી. તેથી સૌ પાછા ફર્યા અને પોતપોતાના તાળાનાં માણાં દબાવી ગયા.

આ અરસામાં જામનગરની સત્તા હિતલિત થઈ ગઈ હતી. દરમિયાન જામ રાયસંગજી દેવલોક પામતાં તેનો નાનો કુમાર તમાચીજી નાની ઉંમરનો હોવાથી રા' પ્રાગમલજીને આશ્રયે રહ્યો. ત્યારે તે ઉંમરલાયક થયો ત્યારે રા'એ કુમાર ગોડજીને તેની સાથે મોકલાવીને જામનગર સ્વાધીન કરાવ્યું. તેના બદલામાં તમાચીજીએ જાળંલાનો કિલ્લો કચ્છ દર-ખારને ભેટ આપ્યો. તે દિવસથી પ્રાગમલજીએ મહારાવતું પદ ધારણ કર્યું.

રા' રાયધણજીને નીચે મુજબ અગિયાર કુમારો હતા:

(૧) નોંધણજી, તે મૃત્યુ પામ્યો. તેનો કુમાર હાલોજી

મુનરો, ઠાડી અને કોઠારાનો માલિક થયો, (૨) રવોજી,

તેના કુંવર ઠાંયોજીએ ગોરબી અને કટારિયું કબજે કર્યાં.

(૩) પ્રાગમલજી, બુજને ટીલે બેઠો. (૪) મુજોજી, તેને તેરા

પરગણું મળ્યું. (૫) ગોપાલજી, તેને ફરાદી આદિ પાંચ

ગામો મળ્યાં. (૬) આસોજી, તેને જિહડા મળ્યું. (૭)

જૂનોજી, તેને કેરો અને ભાચુંડા મળ્યાં. (૮) લખોજી, તેને

કપૂરાસી તથા હમનખુડી મળ્યાં. (૯) અજોજી, તેનો વંશ

નથી. (૧૦) લોજરાજજી; પ્રથમ તેરા પરગણું તેને મળ્યું

હતું પણ તે નિર્વંશ જતાં પાછળથી તે મુજોજીને મળ્યું.

(૧૧) મોડોજી, નાનપણમાં જ મૃત્યુ પામ્યા.

મહારાવત્રી પ્રાગમલજીને છ કુંવરો થયા:—

(૧) ગોડોજી, ટિલાત, બુજની ગાદીએ આવ્યો. (૨)

નારાયણજી, તેને ગોધરા, વડાડા, દોડા અને પોલડિયો

ગામો મળ્યાં. (૩) સંજામજી, તેને ત્રણ કુંવરો થયા તેમને

સાંધાણ, લાયજો, નાનો લાયજો, ધુઆજો, છછી, ઉનડોડ, રાવરેશ્વર, બાંલડાઈ આદિ મળ્યાં. (૪) કરણુજી તેને માન-કૂવો, વાડાસર, સામંતરા, ઢોટકી અને મખણા મળ્યાં. (૫) હુમ્મજી, તેને ગઢસીસા અને સોમારેલ મળ્યાં. તેનો કુમાર નાચોજી થયો. તેનો વંશ ન રહ્યો. (૬) તેજમલજી, તેનો વંશ પણ ચાલ્યો નહિ.

રા' રાયધણુજી સ્વર્ગવાસ પામ્યા ત્યારે કાંચોજી કટારિયે હતો. તેની માતા કહુબા ત્યાં પહોંચી ગઈ અને તેણે કાંચોજીને સઘળી વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કર્યો. આથી કાંચોજીએ કટારિયું કબજે કરી લીધું. તેમજ કીડિયાનગરવાળા પોતાના મામાની મદદથી મોરળી પણ કબજે કરી લીધું. ત્યાર પછી તેણે કચ્છ રાજ્ય સામે બહારવડું ખેલવા માંડ્યું. તેણે વાગ-ડમાં ધણો પ્રદેશ પોતાને કબજે કરી લીધો. પછી તે કચ્છના દરબારી હકને ગુલસાન કરવા લાગ્યો.

એક વખત કાંચોજી લૂંટ માટે બગદિયા સુધી આગ્યો. પણ બગદિયા ધર્મોદ્ધા જાગીરનું આગ્રેસ બાવાનું ગામ છે, એમ જાણી તેણે ત્યાં લૂંટફાટ ન કરી અને માત્ર બે જૂંપડાં બાગીને તે ચાલ્યો ગયો. આથી આગ્રેસ બાવા તરફથી યોગી બનેલો એક ચારણ બોલ્યો: 'વડા કાચોજીએ વંકજ વાચી, બગદિયાતણું બે જૂંપડાં બાળ્યાં.' આ વાત કાને આવતાં કાંચોજી પાછો વળ્યો અને બદલો વાગીને પાછો વળ્યો.

કચ્છમાં કાંચોજીની લૂંટ દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હોવાથી રા'એ પોતાના કુમાર બોટજી સાથે મોડું સૈન્ય મોકલ્યું. હરહરની મરદારી ગિરગના શીલાજીને આપવામાં

આવી. આ સૈન્યની સામે કાંચેાજી પણ લડવા આવ્યો. ઉભય વચ્ચે બહુ જ ભયંકર લડાઈ ચઈ. તેમાં સ્ત્રીલાજી સરદાર રણમેદાનમાંથી નાસી છૂટ્યો. આ લડાઈમાં જીત કાંચેાજીની તરફેણમાં આવી.

સંવત ૧૭૭૨ માં મહારાવશ્રી ગોડજી રાજ્યગાદીએ બેઠો. તેણે સુનરો અને કાઠી દબાવી બેઠેલા હાલાજી પર ચડાઈ કરી અને બાવન ગામ કબજે કરી લીધાં.

માત્ર ત્રણ વરસ રાજ્ય સોગવી ગોડજી સંવત ૧૭૭૫ના માગશર વદ ૧૦ ના રોજ મરણ પામ્યો. એને આઠ કુંવરો હતા :

(૧) ખાનજી, તે બાલ્યાવસ્થામાં મરણ પામ્યો; (૨) દેશજી, બુજની ગાદીએ આવ્યો; (૩) રાયજી, એને ગરાસ-માં મોટીખાખર મળ્યું; (૪) હાલેજી, એને પત્રી મળ્યું; (૫) જીવણજી, એને રતાડિયો મળ્યું; (૬) ઉમરોજી, એને બેરોજી મળ્યું; (૭) રાયધણજી અને (૮) તમાચીજી એમનો વંશ ચાલ્યો નહિ.

૩૨ : ૨૧' દેશળજી

૨૧' દેશળજી ગાદીએ આબ્યો, ત્યારે કચ્છમાં ચારે તરફ શાંતિ હતી. ૨૧' ભુજની આસપાસ કિલ્લો ચણાવવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. એટલામાં એકાએક નવાળ કેસરખાન ચડી આબ્યો, પણ ભુજમાં કંઈ ન વળતાં તે અળકાંસા ગયો. ત્યાં પણ તેનું કંઈ વળ્યું નહિ એટલે તે આખરે કચ્છને ત્યાગી ગયો.

આ વખતે ઇરાની શાહનુહો શેર ખુલ્લુંખાન પોતાના પિતાથી રિસાઈ ગુજરાત આવી ત્યાં સૂળાગીરી કરી રહ્યો હતો. મોરબીના ઠાંપોજીનું મન શાંત ન થતાં તે ખુલ્લુંખાનને કચ્છ અપાવવાની લાલચે વિશાળ સૈન્ય સાથે કચ્છ પર લઈ આવ્યો.

આ વાતની ૨૧' દેશળજીને ખબર પડી, એટલે તેણે પોતાના ભાયાતોને એકઠા કરવા માંડ્યા અને મિન્યની જમાવટ કરવા માંડી. એટલામાં કચ્છની નાજાંડીય દાલત નમની હતી તેથી મહારાણી માનકુંવરબા ઉદે રાજબા

વાઘેલીએ તેને પોતાનો ખજાનો સોંપી દીધો. એ વખતનો દીવાન ચતુર્ભુજ લડાયક ખમીરનો નહોતો તેથી દેવકરણ શેઠને દીવાનપદ સોંપવામાં આવ્યું.

ખુલંદખાને પોતાના સૈન્ય સાથે આવી માધાપર પાસે પડાવ નાખ્યો. ઠચ્છના જાડેના તથા મિયાણા વીરોએ તેનો સામનો કર્યો. ખુલંદખાને પોતાના સરદારોને ભુજિયા પર ધસી જવાનો હુકમ આપી દીધો. આખા દિવસના સંશ્રામ પછી સૂખાના સૈન્યે ભુજિયાના ઉગમણા ખુરજો, ભુંડાગરો, કોઢો વગેરે કોઠા હાથ કર્યા.

ખીજે દિવસે ફરી ઉભય સૈન્યે રણમેદાનમાં ફાટી પડ્યાં અને ખૂનખાર ઝપાઝપી કરવા લાગ્યાં. આ વખતે નાગાઓની જમાત ત્યાંથી પસાર થતી હતી. હિંગળાજ પીરસવા જનાર નાગાઓને ૨૧' દેશળજી ખરચ આપીને પહોંચાડતો હતો. આથી નાગાઓને એ ઉપકારનો ખદલો વાગવાનો સારો અવસર મળી ગયો. તેઓ પણ લડાઈમાં સહકાર આપવા કચ્છી સૈન્યની સાથે મેદાનમાં ઝડૂમવા લાગ્યા. એક તરફથી નાગા, બીજી તરફથી કચ્છી વીરો અને ત્રીજી તરફથી મિયાણાના મારઘી સૂખાનું સૈન્ય ત્રાહે ત્રાહે પોદારવા લાગ્યું.

આ વખતે ગુંદાખાનો વૃદ્ધ ઠાકોર મોડજી મારતે પોડે આવ્યો. અને ઠાંયોજીને સમજાવવા લાગ્યો. વડીલ સમાન વૃદ્ધની વાતો ઠાંયોજીના મગજમાં બિતરી ગઈ અને તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ખુલંદખાનના સૈન્ય પર કચ્છી સૈન્યે એવો મારો

ચલાવ્યો કે, તેથી તેમને નાસવું પડ્યું. આમ નાસતા નાસતા તેઓ લાખોંદ પાસે આવ્યા અને ત્યાં તેમણે પઠાવ નાખ્યો. પણ ત્યાં મિયાણાઓએ તેમને ઘેરી લઈ લૂંટફાટ ચલાવી. એથી બુલંદખાને કચ્છને છેલ્લી સલામ કરી વિદાય લીધી.

આ સુદ્ધમસંગતું વર્ણન કરતું નીચેનું કાવ્ય. પણ એ ઘટના પર ઠીક પ્રકાશ પાડે છે:

હુલા:—બુલંદ થતો કાંઈયા, મુકે કચ્છ વતાય,
 કાંઈયું થતો બુલંદ કે, કચ્છમેં પૂરે જ પાય. ૧
 કારા કુંગર કચ્છળ, જોરિયા જાડેળ,
 દાન ડીંધા તમારિયેંળ, કંધા ભાસેળ ઘા. ૨
 મુંળ ઉમરા એલચી, આઉં બુલંદખાં,
 હકલ સુણી મુંજ કે, કે પણ કુલી વેઆ. ૩
 મદલ મોરબિયા ઉપડી, આડીસર આયો,
 આડીસરવું ઉતરી, ધમફકે હ્યો. ૪
 ત્યાંવું કૂચ કરે ચફયો, પદર પદ પેઓ,
 જુનિયેને કિલેસેં જાલમ, જોડે જંગ ઉલો. ૫
 જુગમે કોઠે તેં મિયાં, બુલંદ ક્યો ચફા,
 સાંજ ટાણેં સર મિંજા, સામી થ્યા ખડા. ૬
 સામી ચેંતા પિંદમેં, પાંજે લેજુ ન કો ભા,
 માતા પિરસજુ પાય, પાંજા તીરથ હિતે વેઆ. ૭
 પૂસો ઝગડો પાંજે, મર કિસેં ડેસર રા,
 મર કુરીંધી માતા, અજ આસાપુરા. ૮
 સામીએં જે સપારે, મુગલ પદ પેઆ,
 મુજે જે સરદારજે, મધ્યા વહે વેઆ. ૯
 મુગલેં કે મારે કરે, બાવેં જર હેઆ,
 ફેરે હલકે ખાનજે, સામી તરે ખરેઆ. ૧૦

સોનેરિયું સામીએ કે, તેર જાંઘાયું રા,
ડિનેં પટકા-પાંખડયું, પચ્છમ જે પાછા. ૧૧

x x x x
હિડાં થઈ મિયાંણી, હિડાં થેઓ રા,
કુટે જુલંદખાન કે, કહેઓ કચ્છ મિંજા. ૧૨
છડે મેલાણુ માલસેં, મુગલ તે ભગા,
ઇંદીયા જેં કે કચ્છમ, ચણા થઈ લગા. ૧૩
જુલંદ ચેતો બેલિયા, ફા મુકે કચ્છ લંગાય,
ડિસાં કુંગર કચ્છમ, તીં તીં લગે લાય. ૧૪
આયો કચ્છ ખરેલા, પણ ઝાંખી લગી ધરા,
ભજીઓ જુલંદ, જેં કે આડા ઉસર રા. ૧૫
ભડેજેં જે જેરસેં, જુલંદ થો લાચાર,
પિંદ વેઓ તે મારખી, માઢી વઈ હાલાર. ૧૬

કચ્છનો કબીર-મહાત્મા મેંઢણુ

મહારાવઘી દેશળજીના વારામાં કચ્છમાં મહાત્મા મેંઢણુ નામે એક મહાપુરુષ પેદા થયો. દાદા મેંઢણુનો જન્મ કચ્છ નખત્રાણાના જોંભડી નામના એક નાના સરખા ગામ-ડામાં થયો હતો. તેની માતાનું નામ પખાંબાઈ અને પિતાનું નામ હથોણ હતું. સાતે તે ભટ્ટીકુળના રાજ-પૂત હતા.

મહાત્મા મેંઢણુના ચમત્કારો અને એમની સિદ્ધિઓ વિશે કચ્છમાં અનેક વાતો ચાલે છે. એ સર્વે સત્ય હો કે નહિ, પણ મહાત્મા મેંઢણુ એક યોગનિષ્ઠ મહાપુરુષ હતા, એ વસ્તુ સ્વયંસિદ્ધ છે. કચ્છમાં તે લશ્મણજીના અવતાર ગણાય છે.

મહાત્મા મેંકણનું સમસ્ત જીવન યોગમય અને પરોપકારમય હતું. રાજ્યોશ્રી દેશજીનો પણ મેંકણદાદા પ્રત્યં અત્યંત સદ્ભાવ હતો. સંવત ૧૭૮૬ ના આસો વદ ૧ ને શનિવારની વહેલી સવારે જુજ તાલુકાના ધ્રંગ ગામ મધ્યે આ ભક્તાત્માએ પોતાના કેટલાક સાથીઓ સહિત સમાધિ લીધી.

મેંકણદાદાએ કચ્છી ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારના તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ કર્યો છે. એમની અને કબીરની વાણીનો ભાવાર્થ ઘણી વાર એકસરખો જ જોવામાં આવે છે. એટલે એમને ‘કચ્છના કબીર’ કહીએ, તો કંઈ જ ખોટું નથી.

મહાત્મા મેંકણની રસપૂર્ણ વાણીની યોડી વાનગી અનીચે મુજબ આપવામાં આવે છે.

કોરિયું કોરિયું ફરો કર્યો, કોરિયેમે આય ફૂડ
મરી વેંધા માકઆ, મોમે પાંધી પૂડ. ૧
અજ અગુણી ગુજરફ, સિભુ થી ધો ખ્યો,
રાંય* ઝલીધી કિતરો? લેં મેં માપ ધ્યો. ૨
જિઓ નાં ઝેંર મ થિઓ, સફર થિઓ સેજુ.
મરી વેંધા માકઆ, પાંધા, ભલેંજ વેજુ. ૩
ભલો દરીધે ભલો, ભુછા દરીધે ભુછા,
આંદ્ર મિરે જાણો વિહા, મુંકે દૂલા પુછા. ૪
મું ભાંયો તડ* દિકડો, પડ તડ લખખ દગ્ગર.
જુડો જ્યાં લગેઓ, એ તરી થેઓ પાર. ૫
પિપર મેં પળ પાળ, નાંય આવરમે ખ્યો.
નિમમે હી નારાળ. પાય કહે મેં કરો? ૬

કે'કે વલ્યું કોરિયું, કે'કે વલા વેઠ,
 વલે' કનાં વલા, મુંકે ઢાઢી ને બ્યા ઢેઢ. ૭
 ખાધે' પણ ખારાંય ન, કે' કાયા તે' ભાર,
 મરી વ્યો મે'કણ ચે', કે' ન વિધી ઉછકાર. ૮
 ખારાંધિલ ખટ્ટ્યા, મે'ડીધલ મુઠા,
 સરગાપુરીજી સેરિયે', મું ડી'ધલ ડિઠા. ૯
 સવારથ તાં સૌ કરે, પરમારથ કરે ન કૌય,
 હથે' હડે મસાણમે', પણ કુવાડો હડે ન કૌય.^૧ ૧૦
 હથે' હડે હરિકે ભજ્યો, જીવ તા ટાર્યો જ'ભલ,^૨
 મોય પુઆ માકુઆ, કમ કી' અચે ન ગાલ. ૧૧
 જાં વિંગાં જીરાણમે',^૩ ત ભાવરે' મથે ભાર,
 ખિલી કે' ન ખીંકારેઆ, કે' ન કેઆ સત્કાર. ૧૨
 જાં વિ'યાં જીરાણમે',^૪ કરિયાં સેલે'કે^૫ સક,
 મિટી ભેરા વ્યા મિટી, હુંકારો રિયે' ન હક. ૧૩
 જાં વિંગાં જીરાણમે', ત કોરો ઘડો મસાણ,
 જડે' તડે' માકુઆ, ઈ પલ ધી'ધી પાણ. ૧૪
 હિકડા હલ્યા બ્યા હલ'ધા, આ ભરે વિઠા ભાર,
 મે'કણ ચેતો માકુઆ, પાં પણ ઉની'જી ભાર.^૬ ૧૫
 પીર પેગંબર આલિયા, મિડે વ્યા મરી,
 ચોણ ઉડાંલ્યું ગાલિયું. નાવ્યો કૌય વરી. ૧૬
 જિની' ભુવાણે' હરવઈ, મોડે રખેઆ મન,
 સરગાપુરીજી સેરિયે', કલસોણું તા કન. ૧૭
 હી ભુંગા હી ભેણિયું,^૭ હી ભિને' રંગ પેઆ,
 મે'કણ ચેતો માકુઆ, રંગી'ધલ વેઆ. ૧૮

૧ પખીવાર સોને સારા કમોં કરવાની મન્ડા ધણ છે, પણ
 વખા હોડી યકાની નથી. ૨ જીવ ઉપરથી બેળે ઉતારી નાખે.
 ૩ કમરના. ૪ કમરના. ૫ વહાનાઓને. ૬ પગાડો. ૭ મકાને.

કુરો કરિયાં કિત વિંયાં, કે' કે કરિયાં સહ ?
 જમ જોરાણું થઈ, મુ'કે આડી ઠંઠવો આડ. ૧૯
 ન ખપે તોજો માન મુર્તજો, ન ખપે તોજો નાણું,
 કાયા નગરી જમ ઘેરી'ધા, તડે' સંખારજ ટાણું. ૨૦
 કૈંક વ્યા કૈં વેંધા, કુલા કર્યોતા કંર,
 માકમે' ધારાં મેંડણ ચે', મું' મું'યાં કિહા સંર. ૨૧
 સમર કે ન મું'ગણે, ગુફ કે વાખાણે,
 મહોભતલ મિઠાઈયું, કુણમી કોળણે ?* ૨૨
 ગુજરાત જ્યું ગાલિયું, વધી વડ થઈયું,
 તાણે કે' ન પુછઈયું, મું' પણ ન ચઈયું. ૨૩
 મોતી મંગળા ન ડીજે, મરની ચડે કિંક,
 જડે' ગડજે' પારખુ, તડે' ઉઘાડજે' હક. ૨૪
 'પીર પીર' કુરો કર્યો, પીરે'જ નાંચે ખાળ,
 પંજ ઇંદ્રિયું વસ કર્યો, ત પીર થિયો પાળ. ૨૫
 જાંઝ કુલા પેદ મુઠા, જિઝયું કિયે' તા ધાંડે',
 ઝેડે' સાધુ રૂ પુઆ, મુઠો અઈયાં આંડે'. ૨૬
 ફડયું કુરિયે' કુંજિયું, કિયે' જાંકે કે જોર,
 હિકડા જુખ્યા ભત્તજ. જ્યા રને'જા ચાર. ૨૭
 તંબુરે તે' તંમું ચડાઇયે', વડયું કિયે'તા ધાંડે',
 ધળી તડે' રાજ થિયે, જડે' છડાજે' 'આંડે' ૨૮
 અધરાતજો જોખા વારી', રીંજો ભરી' ન પેર.
 મેંડણ ચે'તો આમરી, જ્યા ચે'તા જોર. ૨૯

ભાવાર્થ:—કુસાધુઓ અધી' રાત્રે અવળાં કર્યો કરે
 અને દિવસે એક પગલું પણ ન ચાલવાનું મત સેવે છે.

* સંસારી જીવ હિંસરની બાંધીન મદરસ જાળી સહે નહિ.
 ૧.૩=મમન.

મેંકણુ એમને ખાટી આમલી જેવા કહે છે, પણ ખીન એમને બાર જેવા મીઠા માને છે.

જેરે જતી ન થિયે, તાણે ક્યો મ તાણુ,
ન વે કી' નીસાન, ત વામે' વિ'યે ન બાણુ. ૩૦
ઠાકરે તે હુકાયો, મુલ્લાં ડિને' તે બાંગ,
ઉન માલક જે ધરજો, છે ન કો તાંગ. ૩૧

ભાવાર્થ:—મંદિરમાં પૂજારી આરતી વગાડે છે અને મસ્જિદમાં મુલ્લાં બાંગ પોકારે છે. પણ પ્રભુના ધરની વાટ અગાધ છે. તેનો પાર લાગ્યે જ કોઈ પામી શકે.

વિઠે જિની વટ, સોંસો ઘટે સરીરજો,
મોંઘા ડઈને મટ, પરિયન રખજો પાસમેં. ૩૨

પુત્રે પિતાને કેદ કર્યો !

રા' દેશળજીનો કુમાર લખપતજી બહુ જ ઉડાઉ હતો. તેથી તે વારંવાર પિતા પાસેથી પૈસા માગવા લાગ્યો અને ધમકી આપવા લાગ્યો કે, 'જો તેની માગણી સ્વીકારવામાં નહિ આવે, તો પોતે ઉદેપુરના રાણાની ચાકરી કરવા જશે.' ક્રમશઃ કુમાર ચાકરી કરવા બાંધ એ વાત 'રા' માટે મૃત્યુ સમાન હતી. તેથી તેણે કુમારને સમજાવવા માંડ્યો. પણ કુમારનો દ્રવ્યલોભ અટક્યો નહિ. એક વખત તો તે રિસાઈને ચાલ્યો પણ ગયો.

પોતાને પૈસા મળવામાં દેવકરણુ ચોંક બાધારૂપ છે એમ જાણી કુમારે એક પરદેશી સિપાઈ મારફત તેને મરાવી નાખ્યો.

દેવકરણુ શેઠે કચ્છની ખેતી અને વ્યાપાર વધારવા ઉત્તમ યોજનાઓ કરી હતી. તેણે રાજ્યની પેદાશ પણ વધારી હતી. વળી ભુજિયાનો કિલ્લો, ભુજનો આલમ-પનાહનો ગઢ, તેમજ અંતર, મુંદ્રા અને રાયપરના ગઢો તથાવ્યા અને ત્યાં ચોકી રાખી હતી. પારકરના સોદાઓ પર ચઢી જઈ તેણે વીરાવાવમાં થાણું બેસાડ્યું. ઓખાના ચાંચિયાઓના ત્રાસમાંથી વહાણોના રક્ષણ માટે તેણે કચ્છી-ગઢ નામનો કિલ્લો કાઠિયાવાડમાં બંધાવ્યો અને રાયમા-ઓના રક્ષણ માટે સિંધમાં રાયમાબઝારનો કિલ્લો તૈયાર કર્યો.

આવા એક કુશળ મુત્સદ્દીના ઘાત પછી કચ્છની સ્થિતિ ડામાડોળ થઈ પડી. આ તરફ લખપતણએ પોતાના પિતાને ઠેક કરવા પ્રયત્નજન રચી. તેણે રા'ને પોતાને ત્યાં ભોજન માટે આમંત્રણ આપ્યું. રા' ત્યાં ગયા. લખપતણએ પ્રથમથી રા'ના માણસોને લાલચ આપીને ફેાડી નાખેલ હોવાથી રા'ને પોતાના દરબારમાં ઠેક કરતાં લખપતને કરી પણ અડચણ નહીં નહિ. કચ્છનો એક પ્રતાપી રાજવી પુત્રને હાથે ઠેક પકડાયો.

પિતાને ઠેક કરી લખપતણ રાજ્યગાદીએ બેઠો. હવે તે કચ્છના ખમતનાનો એકલો માલિક બનતાં નિશ્ચિન ગાન તાનમાં મથતુલ રહેવા લાગ્યો.

લખપતણની આ વિલામપ્રિયતા માટે તેરાના મુમરાણુએ તેને અનેક કડવાં વેળુ દયાં. પણ પિતા દયાળ રોવાથી તેણે તે મદી લીધાં. પછી દેશગજના અવસાન પછી નેણે નેગ પર કટક લઈ જઈ ત્રણ માસ મધી તેાપ-

નો મારો ચલાવ્યો. આખરે સમાધાન થતાં લખપતજી ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

લખપતજીએ પ્રથમ દેવકરજી શેઠના પુત્ર પૂંલ શેઠને દીવાનપદ આપ્યું. પણ તે તેનું ઉડાઉપણું પૂરું કરી શક્યો નહિ. તેથી પૂંલ શેઠને ઞરતરફ કરી દીવાનની પાઘડી રૂપજી શાહને સોંપવામાં આવી અને પૂંલ શેઠનો વીસલાખ ઠોરી દાંડ કરવામાં આવ્યો. તેણે ઇન્કાર કરતાં ઝપાઝપી થઈ અને તેમાં ઉભયના પાંસઠ માણસો માર્યા ગયા.

ચાર વર્ષ પછી રૂપજી શાહને ખસેડી, તેના અનેક માણસોને કતલ કરી પુનઃ પૂંલ શેઠ દીવાનપદે આવ્યો. પણ થોડા સમયમાં તેની પાસેથી પ્રધાનપદ ઝૂંટવીને ગોરધન શેઠને આપવામાં આવ્યું. પૂંલ શેઠના દિલમાં વૈરનો અગ્નિ લબૂડી બિથ્યો. પ્રધાનપદ માટે તે દેશનો દુશ્મન બન્યો.

રા'ની વિલાસપ્રિયતાએ તેનો માર્ગ સરળ બનાવ્યો. રાતદિવસ રંગરાગમાં રહેનારા રા'એ સહુધર્મચારિણી રાણી રાજકુવરબાની ઉપેક્ષા કરી, તેથી રાજ્યકુટુંબમાં કલેશ પેદા થઈ ગયો.

આ તરફ કુમાર ગોરજી પોતાના પિતાની માફક પિતાની હયાતીમાં જ રાજ્યગાદી મેળવવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો. આ વાત જ્ઞાર પરી જતાં કુમારને નિષ્ફળતા તો મળી, પણ કુટુંબકલેશમાં વૃદ્ધિ થઈ. આ તકનો લાભ લઈ પૂંલ શેઠ કુમાર તથા રાણીને ઉપવ્યવસ્થા સમજાવી પોતાની સાથે મુનરે લઈ ગયો. જતાં જતાં તે દીવાન ગોરધનનું કામગીરી શકતો ગયો.

ગોરધન મહેતાના મરણ પછી પુનઃ રૂપજીશાહ દીવાન પદે આવ્યો. અને તેને ખસેડીને જોશી તુલસીદાસ દીવાન પદે આવ્યો. આ તુલસીદાસ દ્વારા રા'એ કાબુલના પાદશાહ સાથે દોસ્તી બાંધી, તેથી કાબુલના પાદશાહે રા'ને 'મહારાજાધિરાજ'નો ઇલકાબ આપ્યો. તે ઉપરાંત લખપત-જીએ દિલ્હીના પાદશાહને મદદ કરેલી હોવાથી તેના તરફથી મિર્જાનો ખિતાબ તથા સોનાની માછલી બક્ષિસ મળ્યાં.

કુમાર ગોડજી મુનરે ગયો, ત્યાં તેને પૈસાની તાણ પડવા લાગી. એટલે તેણે પોતાના હલકા સલાહકાર અમીર બેગની સલાહથી મદનજી શાહના ઉત્તરકાર્ય પર આવેલા શાહુકારો પાસેથી મોટી રકમ પડાવી.

આ વાતની રા' ને જાણ થતાં તે નારાજ થયો અને તેણે અમીર બેગને પાણીચું આપવા જણાવ્યું. પણ ગોડજીએ એ હુકમને માન્ય રાખવાને બદલે મોરળીથી લશ્કર લાવીને કચ્છ પર ચડાઈ કરી. ગોડજીનો સામનો કરવામાં દીવાન તુલસીદાસ આગ્રસ કરે છે એમ જોઈને રા'એ એ કાર્ય પૂંજ ગ્રેઠના દીકરા દેવજીને સોંપ્યું. તે સૈન્ય લઈને સામે થયો. થોડીક દાખાકાપી પછી એવો ફેંસલો થયો કે, ગોડજી પૂંજલાલ ગ્રેઠને દૂર કરીને મુનરો સાચવે. આથી પૂંજ ગ્રેઠ મોઢાળે જઈને રહ્યો. ત્યાં તેને એક દજાર ઠોરીતું પેન્શન આપવામાં આવતું, પણ આ પેન્શન પણ આગળ જતા બંધ પડ્યું.

રામસિંહ માલમ

દગા અને દુનરની મૂર્તિ સમા રામસિંહ માલમનો જન્મ બેટ દારકામાં વિક્રમની અઢારમી સદીની આખરે

થયો હતો. જાતે એ વાઘેર હતો. વહાણો હાંકારવાનો એનો ધંધો હતો. એક વખત એનું વહાણ ભથ્ઠકર તોફાનના સપાટામાં સપડાઈ જતાં ચૂરેચૂરા થઈ ગયું. દરિયાની અધવચ્ચે પોતાનો જીવ બચાવવા કાંકાં મારતા આ રામસિંહને ફિરંગી વહાણના એક નાપુદાએ પોતાના વહાણમાં ઊંચડી લીધો. તેઓ સઘળા ચાંચિયાઓને ઝપાટે ચડી ગયા. ત્યાં અનેક કુટો વેડીને આખરે રામસિંહ હોલોડ જઈ પહોંચ્યો. હોલોડ આ વખતે મિનાકારીના હુન્નર માટે મથાફૂર હતું. રામસિંહ મીનાના કારખાનામાં નોકર રહ્યો અને પોતાની છુદ્દિના બળે તેણે મીનાનો તમામ હુન્નર પોતાને હાથ કરી લીધો. આ હુન્નરમાં પ્રવીણતા મેળવીને તે કાઠિયાવાડ પાછો ફર્યો. આશ્રય માટે તે કાઠિયાવાડના ઠેટલાયે રાજવીઓને ઊંબરે ઊંબરે ભટક્યો. પરંતુ કળા અને હુન્નરથી દશ ગાઉ દૂર વસનારા, અને મારફાડમાંજ રચ્યાપચ્યા રહેનારા તે સમયના કાઠિયાવાડી નરેન્દ્રોમાંથી કોઈને રામસિંહને આશ્રય આપવાનું સૂઝ્યું નહિ. રામસિંહ નિરાશ બની કાઠિયાવાડની બેકદરદાની પર આંધુ સારી બેચી રહ્યો.

આ વખતે કચ્છનો રંગીલો રાજવી લખપતજી પૂરબહારમાં હતો. હુન્નર અને કળાની દૃઢ કરનાર એ ઠેકરદાન ભૂપાળ હતો. રામસિંહની હુન્નરકળાની વાત સાંભળીને તેણે તેને માનપૂર્વક પોતાની પાસે બોલાવી લીધો. ભુજના સોનીઓને જોડ્યા કરીને તેણે તેમને રામસિંહ પાસેથી મીનાનો હુન્નર શીખવાની દરજ પાડી. દરબારગઢની અંદર જ પ્રથમ આ હુન્નરશાળાની સ્થાપના થઈ. કચ્છી કારીગરો

રામસિંહ પાસે જાતજાતના કસબ શીખવા લાગ્યા.

રામસિંહના હુન્નર પર કચ્છી કારીગરોએ એવો કાબૂ મેળવી લીધો, કે આજ પછી ‘કચ્છવર્ક’નું કામ હિંદ-ભરમાં તો થું પણ યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ પ્રશંસા પામી રહ્યું છે.

આ કળામાં કચ્છીઓએ પ્રાવીણ્ય મેળવી લીધા પછી રાઓશ્રીએ રામસિંહને ઓસ્તિદ્યા મોકલાવ્યો. ત્યાંથી તે કાચનો હુન્નર શીખીને પાંચ વર્ષે પાછો ફર્યો. કચ્છમાં આવીને રામસિંહે માધાપરમાં કાચનું કારખાનું કર્યું. માંડવી પાસે પટેલી ઠગલાજંધ દરિયાની રેતીમાંથી તે કાચ બનાવવા લાગ્યો. પરંતું કચ્છના કમનસીબે હાલમાં એ હુન્નર તદ્દન પડી ભાગ્યો છે.

રામસિંહ ત્યારપછી ત્રીજી મુસાફરીએ ગયો. આ વખતે તે ઘડિયાળ બનાવવાનું તથા તોપો અને બંદૂકો તૈયાર કરવાનું કામ શીખી લાવ્યો. એક વખત એવો હતો, કે બ્યારે કચ્છી ઘડિયાળો અને તોપો તથા બંદૂકોની કચ્છી કળા સારા હિંદમાં પ્રખ્યાતિ પામી હતી.

અનેકાનેક દુઃખો અડત કરી, પરદેશથી અવનવીન હુન્નર-કળા શીખી લાવીને રામસિંહે કચ્છની કારીગરીને દેશ-વિદેશમાં વિખ્યાત કરી મૂકી. કહેવાય છે કે, રામસિંહે પરદેશમાં ધન્ય વાર જલેરામૂંગા લોવાનો ઢોંગ કરીને પોતાને એકતી હુન્નર દાખ ફર્યો હતો. આ મદાન આદ્યતિક વીર નરે ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં કચ્છ-મુંદા મુકામે દેહ મૂક્યો. ધન્ય

છે, કચ્છડાને કુળાનાં દર્શન કરાવનાર સોરઠના શણુગાર સમા
એ વાઘેર વીરને !

રા'લખપતળીએ કલા સાથે વિદ્યાને પણ અપનાવી હતી.
તેણે પોતે ભટ્ટાર્કીજી કનકકુશળી પાસેથી મળલાધાના ગ્રંથો-
નો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો અને એની જ દેખરેખ નીચે
તેણે મળલાધા શીખવાની હિંદલરમાં અન્નેડ સંસ્થા સ્થાપી
છે. આ શાળા આજ પણ કચ્છમાં હસ્તી ધરાવે છે.

રા' લખપતળીને છ કુવરો હતા: (૧) મોટો ગોડળ,
કચ્છની રાજગાદીએ આવ્યો; (૨) માનસંગળ, તેને હુલ્લપર
મળ્યું; (૩) મેઘળ, તેને નથરખુર્ધ મળ્યું; (૪) કાનળ,
તેનો વંશ ચાહ્યો નહિ; (૫) ક્ષોળ, તેને દેશળપર મળ્યું;
પણ તેનો વંશ આગળ ચાહ્યો નહિ; અને (૬) છગુલા,
એનો પણ નિર્વંશ ગયો.

૩૩ : ઝારાનો મયદાને જંગ

રા' લખપતજી દેવઢોઢ પામ્યા ત્યારે ગોડજી મુદ્રે હતો. રા'નો વિચાર પોતાના અનોરસ યુવને ગાદી પર બેસાડવાનો હતો. પણ કચ્છના દીવાન જીવણ શેઠની કુનેહથી સૌ ગોડજીને ગાદી આપવામાં સંમત થયા, તેથી ગોડજી રા'ની પદવી પામ્યો.

પૂંત શેઠને ગોડજીના રાજ્યાલિપેકની ખબર પડતાં તે હાંસલેર બુજા આવવા તૈયાર થયો. પણ જીવણ શેઠને પોતાનું પ્રધાનપદ્મ બીટી જવાની બીતિ લાગતાં, તેણે તેને બુજામાં પ્રવેશવા દીધો નહિ. તેથી પૂંત શેઠ શુસ્ત્રામાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને કંથકોટ અને જાટાવાડા ગયો. પણ ત્યાં આશ્રય ન મળવાથી તે વીરાવાવ ગયો. વીરાવાવમાં દેવકરજી શેઠે યાહું બેસાડેલ હતું. તે ઉડાવી મૂકી પૂંત શેઠે મોઢાઓને પાખું સ્વાધીન હતું હતું તેથી મોઢાઓએ તેને આશરો આપ્યો. પૂંત શેઠ ત્યાંથી કચ્છના વિનાશની યોજનાઓ ઘડવા મંજો. સિંધપતિ ગુલામશાહ દરદારાનો દીવાન ગિપુમલ,

જે એક લુહાણો હતો તેની સાથે તે પત્રવહેવાર ચલાવવા માંડ્યો. એ પત્રોમાં તેણે થોડી મહેનતથી કલ્હેરા શાહને કચ્છ અપાવવાની લાલચ આપી. શુલામશાહ આ લાલચમાં લપટાઈ ગયો. તેણે પૂંજ શેઠને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો. જૂજ સમયમાં વિશાળ ફાજ તૈયાર કરી તેણે કચ્છ પર ચડાઈ કરી.

કચ્છમાં આ વાતની ખબર પડતાં રા' ગોડલુએ દરબાર ભરી પોતાના લાયાતોની સલાહ લીધી. તેમાં સૈન્યની સરદારી કોને આપવી તેની પણ વાટાઘાટ ચલાવવા માંડી. સિંધી લશ્કર અમાપ હતું, તેથી કોઈ પણ સરદારી દેવા તૈયાર નહોતો. પણ કોઈએ વીંઝાણવાળા ઠાકોર લખાણને સહેજ ટોણો માર્યો એટલે લખાણએ સરદારની તલવાર ઉપાડી લીધી અને તે કચ્છી સૈન્યની સરદારી દેવા તૈયાર થયો.

કચ્છી સૈન્ય દુશ્મનનો મુકાબલો કરવા ઝારાના ડુંગર તરફ ચાલ્યું.

વીંઝાણનો ઠાકોર લખાણ તાજે જ પરણેલો હતો. તેથી તેનો વિચાર એક વખત વીંઝાણ જવાનો થયો. તે તરત જ ભારતે ઘોડે વીંઝાણ ગયો. લખાણની નવપરિણીત રજપૂતાણીને ખબર પડી કે તેનો પતિ તેના તરફ આકર્ષાઈને લડાઈના મેદાનમાંથી પણ તેની સુલાકાત કરવા આવ્યો છે, ત્યારે તેને શંકા પડી કે રખેને લડાઈ લડતાં પોતાની યાદ લખાણના મનમાં આવી જશે તો!

વીંઝાણમાંથી રણભૂમિમાં વિદાય થતી વખતે લખાણ પોતાની પત્ની પાસે આવ્યો ત્યારે એ વીર રજપૂતાણીએ

પોતાનું મસ્તક કાપીને પતિને લેટ ક્યું ! તેથી રજપૂતાણીની વ્યથા તે તરત જ સમજી ગયો. હવે ઝારાના જંગમાં મારવું કે મરવું એવો નિશ્ચય કરીને તે મારતે થોડે સમયભૂમિમાં જઈ પહોંચ્યો.

લડાઈમાં સાથ આપવા નરાના કાકોર લીમજી તથા વીસોજી, નળિયાના ધણી લખધીરજી, ગુઢિયાળીના ભેશી મૂળજી લખાણી, સમાઘોઘાના વાઢેર હમીરજી ઉપરાંત મિયાણા આગેવાનો દૂના કકકલ તથા ઉમર મૌવર પણ હતા.

ઝારાના ડુંગરથી એકાઠ ગાઉ દૂર આવેલ ભેડાભિટનામની ટેકરી પર મીર ગુલામશાહે પોતાની છાવણી નાખી હતી, ત્યાંના પાણીના ફૂવા ણધા પૂરેલ હોવાથી યાકીને આવેલ સિંધી સૈન્ય પાણી વિના અકળાવા માંડ્યું. આ વખતે કચ્છી સૈન્ય હુમલો કરત, તે સિંધી સૈન્યને નાસવું પડત; પણ જીવજી ચેકની વ્યાપારી જીવિને આવો સિંધાડીગીરીનો પેચ સૂઝયો નહિ. કચ્છી સૈન્યે આખી રાત નિદ્રામાં વિતાવી ત્યારે સિંધી સૈન્યને આરામની જરૂર હોવાથી ગુલામશાહે જીવજી ચેક ભેડે કૃત્રિમ મુલેદના સંદેશા અજાવવા માંડ્યા. આખો દિવસ આ સંદેશાની આવજાવમાં નીકળી ગયો.

આ તરફ સિંધી સૈન્યનો યાક બેતરી જતાં બીજી સવારે વહેલી પ્રભાતે સિંધી સૈન્ય ઝારાની ટેકરી તરફ દૂર કરવા માંડ્યું.

કચ્છી રજપૂતો પર વહેલી પ્રભાતે હુમલો લઈ જવા માં પૂંદા ચેકનો આશય નેમની ગજવતનો લાભ લેવાનો હતો. આ યોજના ખરેખર ચક્રા નીચરી.

સિંધી સૈન્યે ખૂની તલવારે કચ્છી સેના પર કાયરતા-
લયો હુમલો કર્યો. કચ્છી સેના પહેલાં તો ગફલતમાં રહી,
પણ પછી ચેતી જતાં સામસામે તલવારો વીંઝાવા માંડી. જો
કે અંધકારમાં એકબીજાના માણસો ઓળખાતા નહોતા પણ
'હર હર મહાદેવ' 'જિયેશ,' અને 'અલ્લા હો અકબર'ના
ગગનભેદી નાદોથી જ માણસો ક્યા પક્ષના છે તે સમજતું હતું.

આ વખતે નરાના નરવીર હીમજી અને વીસાજીએ
ભારે પરાક્રમ દાખવ્યું. એ ઉભય લડવીર ભાઈઓ મહોન્મત
વનરાજેની માફક શત્રુસૈન્યનો સંહાર કરવા લાગ્યા. લડતાં
લડતાં એ બન્ને ભાઈઓનાં શરીર છવલેલું જખ્મોથી ચક્રચૂર
બની ગયાં. આખરે એમનાં મસ્તકો ધડ પરથી ઊડી જવા
છતાં કચ્છધરાના એ બહાદુર બેટાઓની હાથમાંની તલવાર
એકસરખી ગતિએ ચાલવા લાગી. મસ્તકવિહોળાં એમનાં
ધડ ઝારાના મયદાને જંગમાં ઝૂઝવા લાગ્યાં, ઝૂઝમવા લાગ્યાં.
આ ઉભય બંધુઓએ છેક પાછલા પ્રહર સુધી લડી એકસરખી
તલવાર ચલાવીને દુસ્મનદળનો કચ્ચરધાણુ ફાંદી નાખ્યો.
માતૃભૂમિનું મસ્તક ઊંચું રાખવા, નિજ દેશનું નાક જાળવવા,
પોતાના પૂર્વજોના નામને પાણી ચડાવવા આ ઉભય બંધુ-
ઓ અત્યંત વીરતાથી લડીને સંવત ૧૮૧૬ ના માગશર
સુદ ૧૦ ને શુક્રવારને દિવસે ત્રીજા પ્રહરને અંતે વીરગતિને
પામ્યા. તેમણે પોતાનું નામ દચ્છના ઇતિહાસપત્ર પર
સુવર્ણાક્ષરે દોતરાવીને સદાને માટે અમર કર્યું છે.

હારો:—તોપં દૂર ઉઘડે, ફિક્ક ધ ફારે;
ધારો મિંજ ધારે; ભાસે અંધિયે હીમજી.

ભાવાર્થ:—તોપોથી અંગેઅંગ ઊડવા લાગ્યાં, કાળ નાં ફાટવા લાગ્યાં, પણ ભીમજી તો બહે ભાલાની અધિ-
ઓથી ધડાયેલો હોય એમ ધૂમવા લાગ્યો.

દૂહો:—ઝારે મધે થાણું, સૂરે સત્તાણીં લે,
કુંગર ડાઢાણું, રંગે ડિનેં રતસેં.

ભાવાર્થ:—ઝારા કુંગર પર શૂરવીર ભીમજી સત્તા-
ણીએ થાણું જમાવ્યું. એણે પોતાના બાપદાદાઓના ઝારા
કુંગરને રક્ત વડે રંગી નાખ્યો.

દૂહો:—ભેરપો ભાસેં લે, સાંગેંજી સરા,
કુંવર દિલેં કચ્છજા, જેંજા કુંગા ઠાઠીકા.

ભાવાર્થ:—ત્યાં ભાલાઓનો લોટો છે અને સાંગેનો
સ્વાદ છે, ત્યાં યશોના અપાટનો કુંગો કરતા કચ્છના વીર-
કુમારો ટહેલી રહ્યા છે.

બડવીર ભીમજીની બહાદુરીનું કચ્છી શૌર્યગીત 'ભીમ-
જીય ઝારો મલાયો' એ કચ્છી પ્રબલ કથાંતે પણ બહુ-
વાની નથી.

આ બચંકર યુદ્ધ ઉકે અધારું થતાં લગી ચાલુ.
રાત્રિ પડતાં યુદ્ધ બંધ પડ્યું અને બંને પક્ષના સેનિયો
પોતપોતાના પક્ષના ધાવણોને ઊંચડીને પાટાપીંટી કરવાનું
દાર્યમાં તૃંધાયા. એ આખી રાત ઉભય પક્ષવાળાઓએ
બીજા દિવસના દાર્યક્રમની યોજના ઘડવામાં વિતાવી. બીજે
દિવસે સૂર્ય ઊગતાં જ ગુરુતેરીએ તડમડવા લાગી. રણવીરો-
ના ગજાને ઉજાડવો સિંધુટો માળવા લાગ્યો. ગરબાડ્યોના
મચ્છનેડી નીંજા સ્વરો આશયને વીંધવા લાગ્યા. ઉગ્ર

પક્ષના યોદ્ધાઓ તૈયાર થઈ ગયા. અગ્નિ વર્ષાવતી તોપોના ગોળાઓ ધણુધણુટ કરતા ઝારાની ટેકરીને ધુળવવા લાગ્યા. સણુસણુટ કરતી ઝાંઢકો અને ઝંઝાલો છૂટવા લાગી. ધૂમ-ગોટ વડે આકાશ આચ્છાદિત થવા લાગ્યું.

ઉભય સૈન્યોનો ભેટો થતાં પાછી તલવારોની ઝડીઓ આલવા લાગી. રક્ત-તરંગોળ રણભેગીડા સમસ્ત જગતનું ભાન ભૂલીને ઝારાના રણભેદાનમાં ઝગૂમવા લાગ્યા. આજનું યુદ્ધ પળે પળે વધુ ને વધુ ભયંકરતા ધારણ કરતું ગયું. સૈનિકો ગાજરમૂળાની માફક કપાઈ કપાઈને રણભૂમિમાં સદાની શાન્તિમાં સૂવા લાગ્યા. આ દિવસે ઉભય પક્ષના માણસોનો પ્રચંડ સંહાર થઈ ગયો. કેસરિયાંધારી કોડીલા રાજપૂતો સ્વદેશની રક્ષા અર્થે પોતાની ફરજ બજાવતાં પ્રાણ ન્યોછાવર કરવા લાગ્યા. વીંઝાણના રણવીર લખાણ કેસરી-સિંહની માફક રણભૂમિમાં ધૂમતા યત્રુસૈન્યનો પ્રચંડ સંહાર મચાવવા લાગ્યા. એ રણધેલો રાજવી પોતાની વીર રાજ-પૂતાણીને વહેલો વહેલો ભેટવા માટે ભલે ગાંડોતૂર બન્યો હોય તેમ એકસરખી તલવાર ચલાવતો દુરમનદળને હજવા લાગ્યો. જેમજેમ વખત બ્યતીત થતો હતો, તેમતેમ તેનું અધીરું હૃદય તેની હૃદયદેવી પાસે પહોંચી જવાને ભલે 'ભડું ભડું' થઈ રહ્યું હતું. સામી છાત્રીએ લડતાં લડતાં તેનું આખું શરીર અનેક વજ્રોથી ઘેરાઈ ગયું. આખરે રણભૂમિનો એ લાડીલો લાડ, વીર-વનની વીંઝાણનો એ રણરદિયાનો રાજવી, ઝારાના રણસંઘ્રામની રણશય્યામાં સદાને માટે પરમ શાન્તિમાં પોદી ગયો. લખાણએ પોતાના

ઝારના રણસંઘામનું વણું ન કરતું એક પુરાણું કચ્છી
કાવ્ય આ નીચે આપવામાં આવે છે:—

ઝારેજો જંગ

મિયાં કટક કોઠેઓ, સિંધ—નવલખી સાથ,
અચી ખમેઆ ઝોતરે, રણ મધે રાત. ૧
ઉતર મિંજા ઉતરઈ, જોરાતી જમાત,
મુઝે ન સરદારેં જો, વારેં પર્યા વાત. ૨
મંડ્યો ભારી મામડો, જાણે જુમેં જો જાગ,
ધાર જુડા ધોંસ ધ્યા, મુડયા ન ડીં માગ. ૩
હોધીએં પાણુ હથેં સેં, સાંચવેઓ મુડાગ,
મોડા મુડેઆં મુડસે, પદમણિયું પણ પાસ. ૪
સોડા, સાયલ, મુમરા, હોધી ખંગાર હમીર,
મુનેરીજા મોર ધ્યા, પુનરે જોડા પીર. ૫
હયાં તરાઈં તકડિયું, તકડા હયાં તીર.
વેરી વરે કહેઆં, કાંરેં મિલત ખીર. ૬
દિકડા જુડા હપગનું. ઝ્યા મુરૂ મિયાં કે પામ.
સખે લંડા લાડના. રણુમેં ઝેઆ ગત. ૭
ઝારે મધે જુમેઆ. ઝોડેજા જુવાન.
મૂઆ કઠક મિલત, કુડાઈં કરે કંકાળ. ૮

૧. નિર્દોશના મોડા ૨૨ એટલા મધ સાથે મિલેલા
કે મેળડા મેળડા જે. ૧૫૫ રેખાના ન હતા ન કેટલાક મોળડે
પોતાના કુટુંબની ગણપૂજાની નીચે કરીને કમળ
મધા હતા કે મુનેરીના પુનરે. ૭. ઝારનાં ઘડા-વા કામ ન
૧. ૨૫૫ જે. ૧૧:૧૧. ૨. કચ્છ નહતો મહાન
૧૧. ૨૫૫ જે.

નરો સત્તાણીને મુજે, વડે ઝારો ઝૂમારા,
મયણ ટાણે મોવડી, ભડ સત્તાણી ભા.^૧ ૯
સિર લથે ધડ ઝૂંઝ્યા, મિયાં પુછે તો કેર ?
આસરિયાણી^૨ અલંગ ભડ, સમાં આલીશિર. ૧૦

* * * *

નારી^૩ હટયાં નયમેં, ગઠ કેઆં ઝોઘા,
ભલ વિદા ભુજમેં, ભારેજભ દોઘા. ૧૧
ગઠ ગડે ન ઉપડે, દોઘા ન પેં ખાણી,^૪
નાંચ પુરે નિપંચો,^૫ ભારો હાલાણી. ૧૨

* * * *

મીં વઠો વડે કુડે, નીચાં બધી નાડ,
અપુડી ચોટી ખાજર, ઝિઝી થઈ ભુઆર. ૧૩
ચોણ વધી વડે ઘેઆ, ડહા ટિરેંતા ઠાર,
કપા થઈયો કમ્મમેં, મર કતે કતણુહાર. ૧૪
ધરા ઉપાયો ધાંઈ ને, સારો ઘેા મુગાર,
રતેં ચૂડેં વારિયું, મેડી લાલ લિવાર. ૧૫

* * * *

જંગ લગો ઝારે મધે, જિત ચડેઆ ઝૂંઝાર,
ભટ્ટું જાડેઆ કરીં, સેવા કરીં સંગાર. ૧૬
કેક ખપીવ્યા ખાન, કે જાડેઆ ભુડધાર,
ચડી ઝારે લે અંગ તેં, ચમેં કપાં ચંગાર. ૧૭

ઝારાની ઠારમી લડાઈ ચાલુ હતી, ત્યારે શુભામયાદ
પોતાના અરધા સૈન્ય સાથે અબડાસા તરફ વળી ચૂક્યો
હતો. તેણે કેટલાંક ગામો લૂંટ્યાં, તો કેટલાંકને આગ લગાવી

૧ બીમજ અને વંમેજ. ૨ આમ્રાજના વંસજો. ૩ તોપો.
૪ ખારોમાં. ૫ નિવંસ.

અતુલ પરાક્રમથી કચ્છના ઇતિહાસપટ પર પોતાનું નામ સુવર્ણાક્ષરે અંકિત કરેલું છે. કચ્છનું કંઠસ્થ સાહિત્ય આજ પણ એ રણકોડીલા રણવીરની કીર્તિ જુગોજુગને માટે અમર રાખી રહ્યું છે.

ફૂલો:—વિસર સુર તે વગિયું, ભેરી' જાં' લરા,

સાપલ મૂછ ફંફાડ્ય, તડે' ધુબણ લગી ધરા.

ભાવાર્થ—ખંને બાજુએ વિકરાળ સ્વરથી રણભેરીઓ વાગવા લાગી. પરતું જ્યારે સાહેબ લખાણની મૂછ ફરડી, ત્યારે ધરણી ધ્રુજવા લાગી.

ફૂલો:—ઝણણ ઝણણ ઝાલફં વજ્રે', વજ્રે' રૂક્ષ વિકારે.

સાપલ રો'પર પાર, વાઈયું' ધણી વીંઝાણજે.

ભાવાર્થ—ઝણણ ઝણણ કરતી ઝાલરો વાગવા લાગી અને તલવારોના ભીપણ ખલખલાટ થવા લાગ્યા. વીંઝાણ ના ધણી સાહેબ લખાણએ એક સજાંગ તલવાર ચક્રાવવા માંડી.

ફૂલો:—વૈકુંઠપુરી વીંઝાણ, જિત સિંહ લખે રાપડું,

કુવર જસાણી કાન, ચરોપૂરો સાંકો.

ભાવાર્થ—વખાણ જેવો સિંહ જ્યાં જન્મ પામ્યો, એ વીંઝાણ વૈકુંઠપુરી સમાન પવિત્ર ગણાવા લાગ્યું. સાહેબ વગડનાં એ ચરોપૂરો લખાણ જ્યાં-પ્રિ દરબાન કુંવર સમાન સોદરવાન રહ્યા.

ફૂલો:—લખે જામે રાખ્યા. ગણુ રવા મિજ ફોલ,

પણાં નવાન વાર. વીંઝ રણી વીંઝાણજે.

ભાવાર્થ—લખાણના નવાન રાજા રાણી રાણી રાણી.

એ વંશજ ઝારાના યુદ્ધમાં કેટ સમાન થયો. વીંઝાણુના
એ વીર સરદારે રણમેદાનમાં અનેક નવજવાનોને નચાવ્યા.

દુહો:—મ બી કુંગર માઠ, મ રખ ધિલમેં ધ્રા,
એડયું લખું હહેર, સમેં લંગાઈયું સિર મથા.

ભાવાર્થ—હે કુંગર ! તું ડર નહિ, શાન્ત થા. આ
સમા સરદારે એવી અનેક લહેરો પોતાના મસ્તક પરથી
પસાર કરેલી છે.

ઝારાની રણભૂમિમાં અનેકાનેક કચ્છી જવાનો માતૃ-
ભૂમિનું મસ્તક ઊંચું રાખવાને બહાદુરીથી લડતાં આખરે
કામ આવી ગયા. કચ્છીઓની માફક સિંધીઓનો પણ
પ્રચંડ સંહાર થઈ ગયો. ગુલામશાહ કચ્છોરાને આ કારમા
હત્યાકાંડના સમાચાર પહોંચાડવાને લાગ્યે જ કેઈ જીવતું
રહ્યું હશે. ચારે તરફ ઘોર લયંકર શાન્તિ છવાઈ ગઈ.
રક્તપિપાસુ ઝારો કુંગર પણ આ લયાનક હત્યાકાંડ જોઈને
જાણે મૂજવા લાગ્યો. કચ્છને ખૂણેખૂણેથી આવી પહોંચેલા
જડેજા જોદ્દાઓ, મહારથી મિયાણાઓ અને જીવજી શેઠ
પોતે પણ આ અઘોર હત્યાકાંડમાં હોમાઈ ગયા.

ઝારાના પ્રચંડ સંહારથી અનેક માતાઓ પુત્રવિહોણી
બની ગઈ, અનેક પ્રમદાઓ પતિવિહોણી બની ગઈ, અનેક
ઘરોને દારૂ સદાને માટે તાજાં ચડી ગયાં. ઝારાના યુદ્ધ
પછી કચ્છની વીરશ્રીનો દરજ્જો અંત આવ્યો. શૌર્ય અને
વીર્ય કચ્છમાંથી જાણે સદાને માટે પરવારી ચૂક્યાં. કચ્છ
ધરા નિર્વીર-નિસ્તેજ બની ગઈ.

દુહો:—યુદ્ધ જરાસંઘજો. અખરે પણ કયાં ઉંચ,
લખેં સેમે ચાડેઆ, ઝારે જૂચર ઇંચ.

અને કેટલાક પાસેથી દંડ લીધો. રાપર ગઢવાળી તથા સાંધા-
ણના ઠાકોરે તેના સૈન્યને હાર આપી. આમ અળડાસામાં
ધ્યાંક ક્ષતેહમંદી તો ક્યાંક નિરાશા પામી શુભામશાહ પોતાના
માણસો સાથે ભુજ તરફ આવવા લાગ્યો.

ધોળો વાળ !

શુભામશાહને ભુજ તરફ આવતો જોઈ હોડોમાં ચક્ર
ચાર ભગી. તેથી રાજમાતાએ પોતાના મસ્તકનો ધોળો
વાળ દાખડીમાં બાંધ કરી પૂંલ શેઠને મોકલાવ્યો. વાળ
જોઈને પૂંલ શેઠનું હૃદય આકર્ષી બિઠ્યું. તેણે શુભામશાહને
બિંધુઅન્નું સમજાવીને સિંધ તરફ વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો.
પણ શુભામશાહે તો પોતાને સગપણમાં કન્યા મળે તો જ
જવાનું જણાવ્યું તેથી પૂંલ શેઠે તે માટે પણ વચન આપ્યું.
અને પોતાનો કુમાર દેવજી જોળમાં મૂક્યો. તેથી શુભામ-
શાહ સિંધ તરફ પાછો ફર્યો. પૂંલશેઠ પોતે ભુજ આવ્યો.

ભુજ આવનાં પૂંલ શેઠને દીવાનપદ્મ તો મળ્યું, પણ
તેનું જોર વધી જવા પામ્યું. તેની સામે યરાની ઠાકોરની પણ
હિંમત આવતી નહિ. તેણે દેરાઓનું દંયકોટ ચડાઈ કરીને
લૂંટ્યું અને ત્યાર પછી મોયાગાના ઠાકોરના હલેવાળી નાગિયા
પર ગરી જઈને તે પણ લૂંટ્યું. આમ પૂંલશેઠ જેમ કાંઈ
તેમ વડવા લાવ્યો, પણ તેની સામે ઠાકોર પણ યત્ન નહિ
આપીરતા પૂરું તેણે શુભામશાહને કન્યા પગ્ગાવવાનું વચન
આપ્યું હતું. તેથી તે પણ તેને માટે એને અચારનવાર દંડ
દત્ત કરી જઈ દંડો આપી હટાડીને જાંઘે તેને ફેર કરી.
દેરાદિવન પછી જેનું નામ નાની નાનાં.

આ વાતની શુભામશાહને ખબર પડી એટલે વળી તે કચ્છ પર ચડી આવ્યો. રસ્તામાં મૂળુની ગઢડી સિવાય તેને કયાંય પણ અટકાવવામાં આવ્યો નહિ. તેને કચ્છમાં આવતો અટકાવવા મૂળુના માત્ર એંસી સાથીદારો અસંખ્યને મારીને મરણ પામ્યા. શુભામશાહ સીધો ત્યાંથી રુદ્રમાતા પાસે આવી પહોંચ્યો, અને તેણે પોતાના દીવાન ગિધુમદલને ત્યાંથી કરાર તોડવાનું કારણ પૂછવા ભુજ મોકલાવ્યો.

આ વખતે પ્રથમથી કરી રાખેલા સંકેત મુજબ ભુજના ગઢ આલમખનાહ પરથી તથા ભુજિયા પરથી તોપોના બાર કરવામાં આવ્યા. વળી લશ્કરની અન્ય તૈયારીથી ગિધુમદલ વિમાસણમાં પડ્યો. પછી આગળ પગલું ભરવાનું માંડી વાળી તે ખાખરના બહેબની કન્યાનો શુભામશાહ માટે સ્વીકાર કરીને પાછો ફર્યો.

શુભામશાહે સિંધ જઈને સિંધુ નદીનું મીઠું પાણી કચ્છમાં આવતું હતું તે બંધ બાંધીને અટકાવી દીધું. આથી બત્તીની જમીનમાં ઘતો ચોખાનો પાક નાબૂદ થયો અને કચ્છ દરબારને દર વરસે આઠ લાખ ઠેારીનું તુકસાન વેકવું પડ્યું.

શુભામશાહ સિંધમાં ગયા પછી થોડાક દિવસમાં મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો દીકરો સિફરાજ ગાદીએ આવ્યો. પણ તે બહુ જ નિર્બળ નીવડ્યો. એ અરમામાં પૂર્વ શેઠનો દીકરો દેવજી સિંધમાંથી કચ્છમાં આવ્યો. તેને રા'એ લખપત મોકલાવ્યો. ત્યાં તેણે સારી વ્યવસ્થા કરવાથી રા'એ તેને દીવાનની પદવી આપવા ભુજ બોલાવ્યો; પણ તે ભુજ

આવતો હતો ત્યારે રસ્તામાં તેને દગાથી મારી નાખવામાં આવ્યો.

આ વખતે જામનગરમાં મેરુ ખવાસનું જોર વધી ગયું હતું. તેના પિતાનું નામ અન્ને ખવાસ હતું. જામનગરના પ્રેમા ખવાસની પુત્રી જોડે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં. હજીવડના રાજાની કુંવરી જામનગરના જામ લાખા સાથે પરણાવેલી હતી, તેથી તે જો પાછની સાથે જામનગર આવ્યો. મેરુનો સસરો જામનો ખવાસ હતો. મેરુનો સસરો વૃદ્ધ થતાં તેને પોતાની જગ્યાએ મેરુની નિમણૂક કરાવી. જામ લાખે સ્વર્ગવાસી થતાં જામનગરની ગાદી જામ જસાણના હાથમાં આવી, ત્યારે મેરુ પોતાની વિલક્ષણ બુદ્ધિથી કતીહતી થઈ ગયો. તેને જો વખતની કચ્છી અવ્યવસ્થાનો લાભ થઈ બાળંભાનો કિસ્કો હાથ લીધો.

રા' ગોડાણના વખતમાં કચ્છમાં સીદીઓ ધૂસી ગયા હતા. રા'નો સ્વભાવ વહેમી હોવાથી તેને પોતાના અંગ-રક્તો તરીકે સીદીઓને પસંદ થયાં હતા. આ સીદીઓ જો સમયે ધણા પ્રજા થઈ પડ્યા હતા. તેથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા વધી પડી હતી. આથી કચ્છના સરદારોએ રા'ને બધે દરેને ચારમેા સીદીઓને કચ્છમાંથી દારી મૂક્યા. તેથી રા'ને ખેડુ' લાગવાથી તે જુજ ત્યજ માંડવીમાં રહેવા લાગ્યા.

ગુલામશાહની જેમ તેના દીકરા મીર મિર્જાજને પણ કચ્છ પર ચડાઈ કચ્છની ઉમેદ થઈ તેથી તે પોતાના દેવ સાથે કચ્છ નજી આવ્યો અને જુજ આવવાને બદલે વાઝ ના મરિયાઓને સતારી પાછા ફરી.

સિક્કોરાજ પછી તેનો દીકરો અબદુલ નબી થયો. આ વખતે સિંધમાં કહ્લોરા અને તાલપુરા ઉભય પક્ષો વચ્ચે તકરાર લાગી. દીવાન મીર ખીજરનો ખાપ જે તાલપુરા પક્ષમાં હતો, તેને કહ્લોરા પક્ષના અધ્રાની હુસેન તથા લાખા બલોચે કાર ક્યો અને એ બંને જણ સિંધ છોડીને રા' પાસે ભુજમાં આવી રહ્યા. મીર ખીજરે બંને જણને સોંપી દેવા રા' પર સંદેશો મોકલાવ્યો. પરંતુ શરણાગતને સોંપવાની રા'ને ઇચ્છા નહોતી. તેથી મીર ખીજરે કચ્છ પર ચડાઈ કરી. પણ તેમાં ન ક્ષાવતાં તે અબડાસા તરફ વળ્યો. ત્યાં પણ તેની સામે રા'એ મિર્ઝા કુરપા બેગ સાથે સૈન્ય મોકલાવ્યું. મિર્ઝાએ બિટ્ટા પાસે મીર ખીજરને જબરી હાર આપી.

આ છતથી કુલાઈ જઈ મિર્ઝા બહુ જ જીલમ કરવા લાગ્યો અને રા'ને પણ ગણકારતો નહોતો. એક વખત વાતવાતમાં અધ્રાનીહુસેન તથા લાખા બલોચ સાથે તકરાર થતાં બંને જણાઓએ મિર્ઝાને કતલ કરી નાખ્યો. તેથી ખુશ થઈ રા'એ તેમને બાકા અને બાએઠમાં કેટલોક ગરાસ આપ્યો.

ચોડાક દિવસ પછી રા' ગોડલ મૃત્યુ પામ્યો. તેને રાયપલ્લ તથા પૃથ્વીરાજજી એમ બે કુમાર હતા.

૩૪ : જામાદાર કૃતેહમહામદ

કૃતેહની લગામ હવે રાયધણુના હાથમાં આવી ત્યારે તેની ઉંમર માત્ર ચૌદ વરસની હતી. પરંતુ કાપકુશળ રાજ્ય-માતાનેા કડપ તેના પર સારેા હતો. રાજ્યમાતા અને દેવચંદ શેઠની કુનેહથી રાજ્યમહલ ઠીક ચાલવા લાગ્યો. પરંતુ જો અમલ મીટીઓને ન કચવાથી તેમણે દેવચંદ શેઠને મારી નાખ્યો. વળી શેઠના ત્રણ ભાઈઓ જે અંતર, મુઠા અને માંડવીમાં હતા તેમને પણ તેમણે કપટથી મારી નાખ્યા. અગ્નીને સુમયે દેવચંદ શેઠની હત્યા થઈ તેથી સૌને દુઃખ થયું. ત્યાં વળી રાજ્યમાતા પણ બીમાર પડ્યાં અને સ્વર્ગ-વાસ પામ્યાં. આથી મીટીઓ કૃતેહમાં હતોડતો થઈ પડ્યા. મંદી મરદાર મંદીયે દીવાનપદું વાધા પાડેજ નામના જો વલ્લુકેને અપાખ્યું. વાંધા દીવાનપદા પર આવતા જ જુવમની ત્રી વરસાવા લાગ્યો.

રાયધણુની ઉંમર આ વખતે એઝઝીમ વરસની થઈ હતી. ત્યારે મહામહામદ નામના એક સુવેદ તેના પા

ઈસ્લામનો રંગ લગાવવા માંડ્યો. રાયધણુની આસ્થા હિંદુધર્મ પરથી જીઠી ગઈ અને તે એટલે સુધી કે જે કલમે ન પડે તેની તે કતલ કરવા લાગ્યો. વળી તે મૂર્તિઓનો નાશ કરવા લાગ્યો. આ તેનો રોજનો કાર્યક્રમ થઈ પડ્યો.

રાયધણુએ ખુદ્દી રીતે ઈસ્લામનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતે ઈસ્લામધર્મના ફેલાવા માટે મહમંદપનાહ સાથે માંડવી આવ્યો. અહીં તેણે પ્રથમ રામેશ્વરના મંદિરની મૂર્તિનું ખંડન કર્યું. પછી તેણે સુંદરવરના મંદિરની મૂર્તિનું ખંડન કર્યું. તેથી માંડવીની પ્રજા ઉશ્કેરાઈ ગઈ અને રાયધણુ પર ઇંટોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો.

રાયધણુ જુજમાં આવ્યો, ત્યાં પણ તેની સામે બળવો થયો. રાયધણુને કાળૂમાં લાવવા માટે વાઘા પાંદરે પોતાના ભાઈ પાસેથી અંબારમાંથી ચારસો માણુસની ટુકડી મંગાવી અને રાયધણુને કેદ કરવા તેના મહેલમાં ગયો. તે વખતે રાયધણુ મહેલમાં હતો. એકદમ ચાલાકી વાપરીને તે બીજી સીડી પરથી જિતરી ગયો. તેણે એ મહેલની સીડીઓ તોડી નાખી અને મહેલને ફરતી દીવાલ ચણી દીધી. આથી વાઘા પાંદરે તેમાં સપડાઈ ગયો. તેનો ભાઈ કોરો પાંદરે સાથે હતો. દીવાલ ચણાઈ જવાથી સંકડામણુને લીધે આખી ટોળી ત્યાં જ મૃત્યુ પામી. આ સ્થાન આજ પણ વાઘાસર-કોરાસરને નામે ઓળખાય છે.

રાયધણુ હવે નિરંકુશ થઈ ગયો. તેણે સર્વ મંદિરો બરમીભૂત કરવાની યોજના ઘડી અને તારીખ નક્કી કરી. પણ આ વાત મેદણ શેકને કાને પહોંચતાં તેણે ચારસો

માણસની ટુકડી અંજારથી બોલાવી. પછી બ્યારે રાયધ
જના નાપાક નિશ્ચયને અમલમાં આણવાનો સમય આતે
ત્યારે મેધજી શેઠે તેને કેઠ કરી લીધો.

મેધજી શેઠે હવે કચ્છમાં શાન્તિ સ્થાપવાનો વિચ
કયો. તેણે રા'ના ભાઈ પૃથ્વીરાજ ઉદે' ભાઈજીને નામે કે
મોહું સૈન્ય જીભું કરવા માંડયું. આ વખતે શેઠજીની મ
પણ સારી હતી. સૌથી પ્રથમ તેણે માંડવી દબાવી તે
રામજી ખવાસ પર ચડાઈ કરી અને તેના ઉપર સાવ
કોરીની ખંડણી નાખી.

પાછળથી કચ્છનું સુકાન જમાદાર કુતેદમદ'માં
હાથમાં આવ્યું. આ વખતે ભાઈજી બાવો સ્વર્ગવાસ પામ
મેધજી શેઠ તેના લૌકિક માટે ભુજ આવ્યો, ત્યાં તે
પાટ ઘડી નાખવામાં આવ્યો.

કચ્છની નેયા બ્યારે હામગી રહી હતી, ત્યારે ત
વગી એક પ્રતાપી પ્રભુનો ઉદય થયો. આ મહાપ્ર
તે જમાદાર કુતેદમદ'મદ.

શિંષપતિ જામ રાયધજીના આઠ પુ'વરો હતા. તેમાં
નાના નોતિવારના વંશજે પાછળથી સુત્રતમાન બન્યા જ
એ વંશમાં કુતેદમદ'મદનો જન્મ થયો. પ્રથમ કુતેદમદ'મદ
કામ પેટાંજડાં ચલાવવાનું હતું. પણ જોની વાટી જ
શરીરની મુદનાએ તેને આગળ વધાર્યો. જમાદાર રોષક
વેળે તેને વીંચ પાડાની જમાદારીના પર પર નિયુક્ત કરે

ફલજી રોડા અતમાન પછી તેના માણસે રાય
જીને જોડે કરે. તે જોડે થતા કચ્છના જમાદાર પા.

યથેા. ડોસલવેણુને સુંદ્રા નાસી જવું પડ્યું. ક્તેહમહંમદ નાનો જમાદાર હતો, છતાં તેણે ચતુરાઈથી મેઘજના માણુ-સોને પોતાના પક્ષમાં મેળવી લીધા અને તે પોતાનું બળ વધારવા લાગ્યો.

ક્તેહમહંમદની હિલચાલ રાયધણુજીને ખૂંચવા લાગી. તેથી એક વખત ક્તેહમહંમદ જ્યારે રાયધણુજીની સલામ માટે આવ્યો, ત્યારે રાયધણુ તેના પર ખુલ્લા ખંજરનો ઘા કર્યો. ક્તેહમહંમદ ખંજરનો ઘા ચૂકવીને નાસી ગયો. રાય-ધણુ તેની પાછળ પડ્યો. તેથી ક્તેહમહંમદ ગામગઢના કોઠામાં ભરાઈ ગયો અને ત્યાં તેણે બે દિવસ સુધી પોતાનો બચાવ કર્યો. પાછળથી તેણે સુંદ્રામાંથી ડોસલવેણુ પાસેથી મહદ મંગાવીને ચાલાકીપૂર્વક રાયધણુજીને ઢેદ કરી લીધો.

ક્તેહમહંમદ હવે પોતાની કાર્યનીતિથી સર્વેનાં મન જીતવા લાગ્યો. તેણે પ્રથમ સણવાનો ઠાકોર હાજેજી જે જમાણંધી આપતો નહોતો તેનું ગામ લૂંટ્યું તથા વાગડ-ના અન્ય લાયાતોને જમાણંધી આપતા કર્યાં. આ તરફ ડોસલવેણુ સુંદ્રા દરબાર સ્વાધીન કરી દીધું અને પછી તે પેન્થન પાત્રી બિટ્ટામાં બંધ રહ્યો.

જમાદાર હવે લખપતનો કિલ્લો ચણાવવા લાગ્યો. આ કિલ્લો સાત વરસે તૈયાર થયો. તેણે બંદરી પેદાશ પણ વધારી મૂકી.

ક્તેહમહંમદે સુંદ્રા હંસરાજ શાહને સ્વાધીન કર્યું. પણ માંડવી જેવું ધનાઢ્ય બંદર તો હજી પણ રામજી ખવાસના હાથમાં હોવાથી તેને દૂર કરવા જમાદારે એક

સુક્તિ રચી. હંસરાજને મોકલી તેણે જંગમનાર આદિ જાં-
રેથી આવતાં વ્યાપારી વહાણોને લૂંટવા માંડ્યાં. આ લૂંટથી
વ્યાપારીઓનું રક્ષણ કરવા રામજી અશક્ત નીવડ્યો. આથી
વ્યાપારીઓ ક્તેહમહંમદ પાસે આવ્યા. જમાદાર આ વખતે
શુદ્ધયાત્રીમાં હતો. તે તરત જ વેપારીઓને સહાય કરવા
તૈયાર થયો અને તેણે લૂંટનો માલ પાછો અપાવ્યો. આથી
વેપારીઓએ સંતોષ પામીને એકસંધ થઈ માંડવીની ફરજી
ક્તેહમહંમદ જમાદારને સોંપી.

કચ્છમાં જમાદારની ચઢતી ભેળને કેટલાક તેની વિરુદ્ધ
થયા. જમાદાર ક્તેહમહંમદ અને ભાઈજી બાવા વચ્ચે મોડ-
જીએ અસંતોષ પેદા કરવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા.

થોડાક દિવસ પછી જમાદાર લખપત ગયો, ત્યારે
પાછળથી મોડજીએ હંસરાજ શાહને ભોળવીને અને મદમ-
મિયાની મદદ લઈને માંડવી ભાઈજી બાવાને અપાવ્યું. આ
વાતની જમાદારને ખબર પડતાં તેણે દસ હજારનું લશ્કર
એકઠું કર્યું અને એક જ દિવસમાં તે બુઝમાં આવ્યો. એવામાં
ભાઈજીને મોરશીયી મદદ મળવાની એણે વાત ચાંબળી. તેથી
તેણે આશ્ચર્ય શાહને મળ્યુંકાંડા તરફ મોકલાવ્યો. ત્યાં તેણે
કેટલાક માંડા બાગ્યા અને તોફાન જમાવી દીધું. ત્યાં તે
ગાયત્રીપુત્રના જવજનુ લશ્કર કચ્છ પર આવતું સાજતી તેને
તેને ૧૩ શીકા પાને જાળી દાગ ખાવી

દા.ર ૫૦ અનેક ચણવેલા લઈ જતાં જતાં
તેમનાં નેત્રો ભેળા, ગરમ વનરે પ્રાંતોને એકત્રીત
તેમનાં નેત્રો ભેળા, ગરમ વનરે પ્રાંતોને એકત્રીત

ના મહેરાનણ અને ખીરસરાના રજુનદણની મદદે જમાર
પણ તે જ હતો તેણે જહાદરજદ અને સ્ટેડજદ વચ્ચે
પોતાનું નામ જમાર શ્રુ તેમજ યીપુ સુદધાન સાથે પણ
મૈત્રી જાળી.

જમાદારનો વિચાર કાઠિયાવાડમાંથી અગ્રેએને હાંકી
પ્રદવાનો હતો; પણ જે હંસરાજને તેણે વધાર્યો, તે જ તેને
દગે દેવા દેવાર થયો. જે મહમદનિવાને તેણે મોટો કર્યો,
તે જ તેનાથી જાડો થયો. જેની જમણી ખાં જેવો પુરક નોક
પણ તેનાથી ફરીને બેઠો તેથી તેની મનની મનમાં રહી ગઈ,
અને તે ૧૮૭૦ માં એકસાદ વરસની અવસ્થાએ મરણ પામ્યો.

સ્ટેડમહમદની સ્ટેડમદી વિષે કવિ કેશવરાને 'સ્ટેડ-
સાગર' નામે એક મોટો ગ્રંથ રચેલો છે. પરંતુ
તે હજુ પ્રગટમાં આવેલો જણાતો નથી. છતાં સ્ટેડમહ-
મદની પ્રશસ્તિનું એકું પ્રચલિત સાહિત્ય આ નીચે આપ-
વામાં આવે છે.

દૃષ્ટા

ફરિશાઃ તારી ફાજો, સવ-દક્ષિ ભારી,
ફરી થડે રાગમાં, નયરરી નારી,
આખો પુચી દેખડે, બરડા છું બીભિ,
ના પ્રજે ધોરાઈ મો, નોનિયાર નયર હીભિ,
દાહા-ચાહા ને લેવા, ને દયાજા હમીર,
વગ દિયારી મૂઝા, કર્યા પાંચરા તીર.

છાંપો

સાગ દલ સમલ, બજા નોજા રસ-દેહ,
વદુરિયા પડા પમદ, મુલિપન માનન મંડા:

સોરઠ ગયો સુંબણ, લતીપુર ડેરા દીતો,
આયો મેરુ ખવાસ, વાહીકો લૂટલિ લીતો;
સમશેર તબર ખંદૂક સર, મારોમારી આકરો,
રણધીર વીર કૃતમલ્લ નર, પાણી રાખ્યો કાછરો.

કુંડળિયા

ફાતા મર ગયા કુંડકમે, ઠંઠ કરે ઊડત કામ,
જગજીવન એક ઝંડકમે, કંડક ન આયા કામ;
કંડક ન આયા કામ, માલ જિત લૂટ ખિલાયા,
અયસા લૂણ હરામ, કામ જિતુ કંછુ ન આયા;
કહે કવિ કેશવરામ, તમડમુત નામે છતાં;
મર્ચ લે ગયા સાથ, કચ્છકી શાભા ફાતા.
ફાતે કે પરનાપસે, કેતે કર ગયે રાજ,
મહમદ મુંદરે હો ગયા, મહર્ષ શેઠ લંસરાજ;
મહર્ષ શેઠ લંસરાજ, સરવિયા સામત સાયર,
નયોં લખખતમે મોડ, મોડજી ગડસીસા પડે;
કહે કવિ કેશવરામ, તમડમુત નામે છતાં,
મર્ચ લે ગયા સાથ, કચ્છકી શાભા ફાતા.
ફાતા ફિર નદિ દોગ દે, કચ્છ પરા કે બીમ,
પાનીયા મો બદ ગયા, રદા હારે આર કીમ;
રદા હારે આર કીમ, ગયા ગજ પલદ જમાના;
તુડ પડી નદવાર, છૂદ મર્ચ કચ્છ-કમાના;
કહે કવિ કેશવરામ, તમડમુત નામે છતાં,
મર્ચ લે ગયા સાથ, કચ્છ ફિ દોગ ફાતા.
મિત્રે માત્ર વિવ પડે, જાલે મોડા નવ ટપે.
વ.પં. ને જા. પં. ૩૫૩ પા. ૩૩૩ મુંદરે;

હાલા ધરે જ શંક, ઝીક ઝાલા નવ ઝલે,
કાઠી ઝોર નવાળ, જોઠવા જોર જમિલે;
સો પ્રતાપ ફતમલકો, ઝોખાપતિ પાયે પડે,
મદ્-મદ્ મહમદફત્તા, ધંતની ધરતી તો ડરે. ૪

ફતેહમહમદના જીવનના સંધ્યાકાળમાં જગજીવન નામ-
નો એક પ્રખંચી વીસલનગરો બ્રાહ્મણ તેનો સલાહકાર હતો.
ફતેહમહમદે પોતાના બે દીકરાને તેની સલાહ પ્રમાણે
ચાલવાની વસિયત કરી હતી.

રા'રાયધણના છેલ્લા અમલ દરમિયાન સંવત ૧૮૬૬ની
સાલે કચ્છમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો. આ દુકાળે વસ્તીનો
કચ્છરધાણ વાળી નાખ્યો. અગણિત મનુષ્યો અને પશુઓ
અનાજ અને ઘાસના અભાવે ચૂલા પર ધાણી ફૂટે તેમ
ટપોટપ પડવા લાગ્યાં. અધૂરામાં પૂરું એ જ અરસામાં
મરેકોએ પણ દેખાવ દીધો અને તેને પરિણામે કચ્છની વસ્તી
બરાબર અર્ધી થઈ ગઈ.

જમાદાર ફતેહમહમદના મરણ પછી તરત જ હંસ-
રાજ શાહ પણ ગુજરી ગયો અને થોડા દિવસોમાં રા'રાયધણ
પણ પરલોકવાસી થયા. તેણે પોતાના શબને દાટવા ફર-
માવેલું, પણ પાંચસે રાજપૂતોએ મહેલમાં દાખલ થઈને
શબને હાથ દીધું અને તેનો વિધિપૂર્વક અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.
કચ્છ આ વખતે ચારે તરફથી બિહારાતા અધિકારનાં ઘોર
વાદળો વચ્ચે ઘેરાયેલું હતું.

બુકેરા બતિનો એક મહમદ મિયાં બુઝના એક વલ્લિ
પાસે નોકરીમાં હતો. એ વખતમાં 'મારે તેની તલવાર' હોવા-

થી તે નોકરી છોડીને ધાડપાહુની ટોળીમાં લગ્યો. આગળ જતાં તે પોતાના બાહુબળથી સુંદ્રા દબાવીને બેસી રહ્યો. જમાદાર ફતેહમહંમદે તેને સાથ આપ્યો, તેથી દિનપરદિન તે આગળ વધતો ગયો. છેવટે તેણે કચ્છની દીવાનગીરીનું પદ પ્રાપ્ત કરવા તજવીજ કરી, પણ તેમાં તે નિષ્ફળતા પામ્યો.

મહંમદમિયાં આગળ જતાં જુલ્મી નીવડ્યો. તેણે વૃંદ-દાટથી અનર્ગળ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું હતું. સુંદ્રામાં તેણે મોટી મસ્જિદ બાંધાવી, તે હજી પણ મહંમદમિયાંની મસ્જિદના નામે ઓળખાય છે. ઉપરાંત તેણે દરબારગઢ બાંધાવેલ. તે પણ હજી મહંમદમિયાંના દરબારગઢને નામે ઓળખાય છે.

મહંમદમિયાંના જુલ્મો પારવિનાના હતા. એ જુલ્મ જાને લીધે તેને સુંદ્રા ત્યાગી નાસી જવું પડ્યું. ત્યાર પછી તે મરણ પામ્યો. પ્રજાની ઉગમળી તરફ આવેલા કચ્છસ્થાનમાં એને દફનાવવામાં આવ્યો.

મુંદરજી સોદાગર

રેશમા જે સમયે ધણી અંધામૂંથી વ્યાપે, તે સમયે મદાન પુર્યો. પણ પાકે એવો એક કુદરતનો અવકાશ મળ્યો. મુંદરજીના અધ્યવસાય અને અંધારેમય મનને સમજાવવાનું કામ પડ્યું. એક પછી એક મદાપુરે પાડના આખા તેના મુંદરજી એકે તેા દર વાળી. અવસરની મધ્યાર્થી પીડામળી આપતમે ઉગરિના શિખરે પાડે વનર નુંદરજી એા હતા એમને જન્મ કાળ-મંડળે નહીં નુસિયાત. નાનકા પ્રદરનિવ જાનિમાં શિવજી દેરાજી એા મધ્યાર્થી અવસરને ત્યાં મળેા હતા. મુંદરજી

શેઠનું બાલ્યજીવન જુગાર અને તોફાનમાં જ પસાર થયું હતું. અધૂરામાં પૂરું એમને નાનપણમાં જ ઘોડાઓનો કંઈ અજાણ છંદ લાગેલો. ગમે તેવો તોફાની ઘોડો હોય, છતાં સુંદરજી તેના પર બેઠકક ચડી બેસે અને તેને અલ્પ સમયમાં સીધો દોર કરી મૂકે.

સુંદરજી શેઠને નાનપણમાં સૌ સુધેા કહીને બોલાવતા. ત્યાં ત્યાં જુગારીઓ કે તોફાનીઓની મંડળીઓ હોય, ત્યાં ત્યાં એનાં પગલાં તો હોય જ. સુંદરજી મોટો થતાં એનામાં જુગારની બધી પણ વધવા લાગી. તે રાતદિવસ જુગારીઓના અખાડામાં જ પડ્યોપાથયો રહે. જે કંઈ હાથમાં આવે, તે જુગારમાં અથવા સાધુ-સંતોને દાન કરવામાં ઉડાવી નાખે. સાધુ-સંતો પ્રત્યે એને પ્રથમથી જ અનુરાગ હતો. પૈસા તો એને મન કાંકરા હતા. કોઈનો પણ અંકુશ એને ક્ષાવે નહિ. સ્વચ્છંદે ફરવું અને ક્ષાવે તેમ કરવું, એ જ એનો કાર્યક્રમ. સુંદરજીને સુધારવા એના પિતાએ અનેક ઇલાજો લીધા, પણ રેતીમાંથી તેલ નીકળે તો સુંદરજી સુધરે. આખરે એના પિતા પણ કંટાળ્યા. સંવત ૧૮૪૬ માં એના પિતા શિવજીએ એના ભાગની બે હજાર કોરી આપી દઈને એને છુટો કર્યો. પરંતુ ‘જર જુગારી ગુંજલે ટકે કેટલી વાર ?’ એ નિયમ અનુસાર સુંદરજી પાસે આવેલી આ બે હજાર કોરીની રકમ અલ્પ સમયમાં જ થઈ ગઈ.

હવે તેણે પોતાની સ્ત્રીનાં ઘરેણાં પર મીટ માંડી. તેણે બે પરણાં પડાવી લેવાનો જૂઠા પ્રયત્ન કર્યો. પણ બાઈએ

બુઘારી પતિને પોતાનાં ઘરેણાં આપવાની સાફ ના સુલાવી દીધી. આથી ઘરમાં કલેશ પેઠો. પરિણામે ઘરમાં મોટો અગડો મચાવીને સુંદરજીએ ગુદિયાળીથી બે ગાઉ પર આવેલા નાગનાથ મહાદેવમાં ઉગ્ર તપશ્ચર્યા આદરી દીધી. દહેરાવ છે કે, સુંદરજીના ભારે તપથી શંકર પ્રસન્ન થયા અને ઘોડાના વેપારથી એનું સારું થશે એવું વરદાન આપ્યું.

આ ઘટના પછી સુંદરજીમાં એકાએક અજબ ભેદો પસરો થઈ ગયો. પોતાનું ભાગ્યબળ અજમાવવા તે હમર દસીને નંચાડી દેવા. સુંદરજીને પ્રથમથી જ અથ-શાસને અત્યંત શ્રાવ્ય હતો. તેણે એ વિષયમાં અત્યાર અગાઉ સારું જ્ઞાન સંપાદન કરી લીધું હતું. સૌથી પ્રથમ તે માંડવીના નગરગેઠે પાસે ગયો અને ત્યાં તેણે ઘોડાઓનો વ્યાપાર કરવાની પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. સુંદરજીની ખાનદાની, મધ્ય-પરીક્ષાની શક્તિ બોધને નગરગેઠે તેની સલાહ આપી. સુંદરજીએ તેના નેતૃત્વે નગરગેઠેની ડેલીન બંદરે લઈ જઈને તેમાંથી

... અને કુટિયોનો સમાને મારે
... સુંદરજીના સંદર્ભે પોતે વિન
... માં બે અંગેએ દર્શાવે
... ચેલના આ બને
... નેમને દેર દિપ
... નેમને છે. ૧૧. ૨૦

સુંદરજી આખા કચ્છમાં લટકી લટકીને, ઘોડાખાંપણ વિનાના ઊંચામાં ઊંચા ઘોડા ખરીદ કરવા લાગ્યો અને મુંબઈ જઈને તે વેચવા લાગ્યો. મુંબઈમાં પેલા જે અંગ્રેજ ગૃહસ્થોએ સુંદરજીને દીઠા અને તેના તમામ ઘોડાઓ તેમણે સારા નફાથી સરકારી લશ્કરી ખાતામાં વેચાવી દીધા. ત્યાંથી સુંદરજીને ખીજ સારામાં સારા ઘોડા લાવવાનું કહેવામાં આવ્યું અને તગદપેટે અઘી રકમ પણ આપવામાં આવી. આથી તેનામાં નવો ઉત્સાહ આવ્યો, અને તેણે લશ્કરી ખાતાને ઊંચામાં ઊંચા ઘોડા ખરીદીને ઝેવડા નફાથી વેચ્યા.

આ વખતે ટીપુ સુલતાન અને અંગ્રેજો વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હતી. ત્યાં ઘોડાઓની કિંમત ઘણી સારી ઊપજે છે એમ જાણી, સુંદરજી પોતાના ઘોડા મલબારમાં કાના-માંગરોજ ખાતે લઈ ગયો અને તમામ ઘોડા કનલ મોટે-ગોમરીને આપ્યા. ઘોડાઓની ઊંચી જાત જોઈને કનલ ખુશ થયો. તેણે દરેક ઘોડાના પગ) રૂપિયાનો ભાવ ગણી આપ્યો. કનલે ખીજ ચારસેં ઘોડાની માગણી કીધી અને તે પેટે એક લાખ રૂપિયા પ્રથમથી આપ્યા.

સુંદરજીએ મદ્રાસના બજારમાંથી લાખ રૂપિયાનાં મોતી લીધાં અને જમણે નફે તે સૂરતમાં વેચ્યાં. ત્યારપછી કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને સિંધમાં ફરી, દરેક ઘોડાની જાતે પરીક્ષા કરી, ચારસેં ઘોડા ખરીદીને તેણે સરકારને સોંપ્યા. સુંદરજી સોડાગર સરકાર અને ટીપુ સુલતાન બન્નેને વડાલોનાં વડાલો જરીને પુષ્ટજ નફાથી ઘોડા વેચવા લાગ્યો.

સુંદરજીનું અક્ષરજ્ઞાન આજું ન હતું. પણ તેનામાં ભવ-
તર કરતાં ગણતર વધારે હતું. તેણે સરકારી અમલદારોમાં
પૂજ્ય પ્રતિષ્ઠા મેળવી લીધી. તેનો ઘોડાનો વ્યાપાર હવે
વ્યાપક બની ગયો. તેની સાથે તેણે બીજો વ્યાપાર પણ
શાકુ કરી દીધો. મુંબઈ, અમદાવાદ, મહીસૂર, માંગરોળ,
પૂના, કુમઠા, ઠાણીકટ, મલ્લખાર, વડોદરા, રાજકોટ, ધોરાજી,
જેડિયા, નવાનગર તેમજ કચ્છ અને સિંધમાં મોટાં મોટાં
સ્થળે સુંદરજીએ પોતાની પેટીઓ ખોલવા માંડી અને
વ્યાપાર ધમધોધાર ચલાવવા માંડ્યો. સુંદરજીનો સિદ્ધારો
હવે દિવસે દિવસે છુલ્લંદ થતો ગયો. એક વખતનો જુગારી
સુંધો હવે સુંદરજી સોદાગરના માનવંતા નામથી દેશ-વિદેશ-
માં વિખ્યાત થયો.

અંગ્રેજ સરકાર અને લખનૌના નવાબ વચ્ચે વિવ્રદ
ચાલતો હતો. આખરે સત્તાદ્વયનાં સંધિના કરારો મારે
માર અંગ્રેજ અમલદારો અને એક દેશી અમલદારની નિમ-
ગ્નિત થઈ. દેશી અમલદાર તરીકે બંને પક્ષની પાસેથી
સુંદરજી મોદાગર ઉપર બિનદી આ અધિમાં ૭૬ કરમીનું
તબલ થયું અને પક્ષોની મદીઓ લેવાઈ અને ઉત્તર ૪૧૧
કરમીન મોદાગર કુલનવાબી સંતુષ્ટ થયા. નવાબે સુંદરજી
મોદાગર પાસે નાન વાપ્યું અને મગફળી માગિક બંને રૂપિય ૬
ફિરકા બધી આપ્યું

સુંદરજી મોદાગરે મગફળીના બેગમાં ૪૬૫ પૂજ્ય
દેવ મગફળી ૪૬૫ માપકા. બેગ અંગ્રેજ અમલદારને
દેવ મગફળી ૪૬૫ માપકા. બેગ અંગ્રેજ અમલદારને

સુંદરજી શેઠને જણાવ્યું. સુંદરજી શેઠે સરકાર મારફત કડી પ્રાંત ગાયકવાડને અપાવ્યો. તેમાં શેઠ તેમજ સરકાર ઉલયને ગાયકવાડ તરફથી સારો લાભ મળ્યો.

સંવત ૧૮૭૨માં કંપની સરકારે પેશવા બાજુરાવ બીજા પર ચકાઈ કરી, ત્યારે સુંદરજી શેઠ પણ ત્યાં હતા. પેશવાની હાર ચતાં કાઠિયાવાડની જમાબંધી સરકારને મળી. તે ઉધરાવવાનું કામ પણ સરકારે સુંદરજી શેઠને સોંપ્યું.

સરકારે હવે સુંદરજી શેઠને નેટિવ એજન્ટની સનંદ આપી. તેમને છડી, સવારી, પાલખી, મથાલ અને નેકીનો પરવાનો પણ આપવામાં આવ્યો. ખર્ચ માટે માસિક એક સો રૂપિયા પણ આપવાનું હતું. સુંદરજી શેઠ હવે રજવાડી ઠાઠથી રહેવા લાગ્યા.

માળિયાના મિયાણા મોરબી ઠાકોરનાં ગામે લૂંટતા હોવાથી, ઠાકોરે સુંદરજી શેઠને બોલાવ્યા. શેઠે ત્રણ લાખના ખર્ચે સરકારી પલટણ બોલાવી મિયાણાઓને મહાત કપાં અને માળિયા મોરબી ઠાકોરને સ્વાધીન કરાવ્યું. મોરબી ઠાકોરે આ ખર્ચની રકમ સુંદરજી શેઠ પાસેથી લીધી અને ટંકારિયા પરમણું તેમની પાસે ગીરવી મૂક્યું. ઉપરાંત પાંચ ગામે સુંદરજી શેઠને બક્ષિસ આપ્યાં.

પોરબંદરના રાણાનો મુલક તેના પ્રધાન દક્કર પરમાનંદ મિયાણાઓની મદદથી પચાવી પાટેલો હોવાથી, રાણાએ સુંદરજી શેઠની મદદ માગી. સુંદરજી શેઠે દર્જા વોકરની સહાયથી પોરબંદરનો મુલક રાણાને અપાવ્યો. પણ તે અંગે થયેલ ખર્ચની રકમ રાણા પાસે ન હોવાથી, તેણે તે રકમ

શેઠ પાસેથી લીધી અને તેના બદલામાં પોરબંદરનો પડીર આઠ વર્ષની બંધીથી શેઠને સોંપ્યો. શેઠ બાર મહિના ત્યાં રહીને રાખ્યું કામ થાળે પાડ્યું. પછી પોતાના ભત્રીજાને ત્યાં રાખીને પોતે અન્ય કાર્યોમાં પરોવાયા.

ભમનગરના જસાણએ સુંદરજી શેઠના સાત પોતા બળજબરીથી સૂંટવી લીધા હતા, તેથી શેઠે માથકવાડી રાજ લાવીને ભમનગર પર ચડાઈ કરી. જસાણ કહેતા હતા કે, 'લૂગડાંનો રંગનાર એ ખત્રી તે શું કરવાનો હોતો ?' તેને સુંદરજી શેઠ જણાવ્યું કે, 'આ ખત્રીના રંગની છાપ એવી તો મજબૂત બેસી જશે, કે તે છવનપથ ત પણ નીકળવાની નથી.' આખરે મોટી લડાઈ થઈ. જસાણ હાર્યા અને ૧૪ લાખ રૂપિયા દંડ બરવાની ચરતે સુલેહના કરાર થયા. આ રકમ જસાણ પાસે નહોતી તેથી બોડિયા અને બાજંબા જે બે પરગણાં તેણે સુંદરજી શેઠ પાસે ગીરવી મૂકીને રૂપિયા લીધા અને બીજાં ચાર ગામ શેઠને બહિષ્કારમાં આપ્યાં.

સુંદરજી શેઠ પુરુષાર્થની પ્રતિભૂતિ સમાવના. તે સમયે યુના માફ કરના પણ એક આગમ માફ કરના નહિ. જેને પણ સમય પુરુષાર્થને પશ્ચિમાને દબે કરોડાપિપતિ નવી થકયા હતા તેમજ અનેક ધર્મશાળાઓ, મંદિરો અને મહામંદીરો આપો નેમા તાપે રૂપિયા ખર્ચ્યાં હતા.

જે દાસગણા એમનું નાટો થત કરીને દબાને પ્રાકે રૂપિયા વસૂલીને તેમજ ૧૦૪ મન ધી વજનમાં દોઢપું અને ૬૦૦ રૂપિયા ખર્ચ્યા.

૧૦૦૦ મનના મેલે જ નવલજીવે દેનાની મદદ મે ?

મુંદરજી શેઠને લખ્યું અને મુંદરજી શેઠે ખ્રિષ્ટ લશ્કરની મદદથી માંડવી, મુંદ્રા, લખપત, ગઢસીસા વગેરે હાથમાંથી નીકળી ગયેલાં શહેરો રાજાશ્રીને સ્વાધીન કરાવી દીધાં.

મુંદરજી શેઠે સેંકડો માણસોના સંઘ સાથે બદ્રિનારાયણ, કેદારનાથ, હરદ્વાર વગેરેની યાત્રાઓ કરી, હજારો સાધુ-સંતોને જમાવ્યા અને લાખો રૂપિયા છૂટે હાથે વાપર્યાં.

યાત્રા પૂરી કરીને મુંદરજી શેઠ જોડિયે આવ્યા, ત્યારે તેમને અભિનંદન આપવા જામનગરથી રણમહા જામ, રાજકોટથી ઠાકોર નભાસોજી, પ્રોળના ધણી ભૂપતસંગજી, ગોંડળના ઠાકોરસાહેબ, ભાવનગરના વજ્રેસંગજી અને બીજા નાના-મોટા મળીને કુલ ૭૨ રાજા અને તાલુકદારો આવ્યા હતા.

સંવત ૧૮૬૬માં કચ્છમાં મોટો દુકાળ પડ્યો. આ સમયે મુંદરજી શેઠે પોતાની અથાગ ઉદારતાથી અનેક ગરીબોને મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગારી લીધા હતા. દરેક વાચકને હરોજના સીધા ઉપરાંત એકેક ધાળળો અને એકેક લોટો તેમની ડેલીમાંથી મળતો.

હરદ્વાર પાસે કુંભનો મોટો મેળો દર બાર વર્ષે ભરાય છે. ત્યાં લાખો યાત્રાળુઓ એકઠા થાય છે. તે તમામને શેઠ ચાર દિવસ મુખી ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજનો જમાવ્યાં. દહેવાય છે કે પાંચ હજાર વર્ષ પર ઠાં તો ત્યાં પાંડવોએ આવો ભંડારો ઠયો હતો અને ઠાં તો કચ્છી દાનવીર શેઠ મુંદરજીએ ઠયો.

મુંદરજી શેઠે જિરનારના કુંજર પર છેક ગુરુ દત્તાત્રેયના ચિખર મુખી પાકાં પત્રવિયાં બંધાવ્યાં અને દામે.

કુંડની પાળ બંધાવી. ઉપરાંત નારાયણસરોવર, કોટેશ્વર, આસારમાતા, રાણેશ્વર, નાગનીનાથ વગેરે મંદિરોનો છોડ દ્વાર કરાવ્યો. વળી તેમણે રાવળપીર, ધીણોધર પર ધોરનાથ, કલ્યાણેશ્વર, નીલકંઠ મહાદેવ તથા વેંધમાં જડેક મહાદેવ વગેરે અનેક મંદિરો બંધાવ્યાં.

એ ધર્મપરાયણ, રાજનીતિજ્ઞ અને વ્યાપારકુશળ દેવ મુંદરજી સોઢાગરે સંવત ૧૮૭૮ ના ફાગણ વદ ૧૨ ના રોજે બપોરના અગિયાર વાગે દેહ મૂક્યો. એમના મરણ પછી કાકિયાવાડનાં જે જે ગામો એમની પાસે ગીરવી હતાં તે અને એમને મળેલાં ઇનામી ગામો તે તે ગામોના માલિકે કાએ પાછાં ખેંચી લીધાં. અનેક રાજરજવાડાઓ પરતું લાખો રૂપિયાનું એમનું લેણું આમ ફૂટી ગયું.

મુંદરજી શ્રેષ્ઠ એક મહાપુરુષ હતા-ભાગ્યદાત્રી પુરુષ હતા. કચ્છની સરકારના જમણા હાથ જેવા હતા; કચ્છના નાગદાતા કીર્તિ-કળશ સમા હતા. એમનાં દીર્ઘ-ધાર્મિક, એમનું ઉચ્ચત્વ નામ સદાસર્વદા અખંડ અને અમર રાખે. એમના વગર આજ પછી કચ્છ-ગુહિયાળીમાં મંદિરો નથી.

૩૫ : અંગ્રેજોનો અમલ

૨૧/ રાયધણુજીના સ્વર્ગવાસ પછી તેમનો પંદર વર્ષનો કુમાર માનસિંહજી ભારમલજી નામ ધારણ કરી ગાદી પર બેઠો. રાજ્યની સત્તા જમાદાર કૃતેહમહંમદના માટા પુત્ર હુસેનમિયાંના હાથમાં હતી.

આ વખતે સરકાર સાથેના કરારોનું પાલન થતું ન હોવાથી, કેપ્ટન મેકમટો મોરબીથી બુજ આવ્યો. તેની પાસે હુસેનમિયાંએ દિલગીરી દર્શાવીને વાગડના લૂંટારાઓનો નાશ કરવા વચન આપ્યું. પણ એ જ અરસામાં એનો નાનો ભાઈ ઇબ્રાહીમમિયાં એનાથી વિરુદ્ધ પડ્યો. હુસેનમિયાં લૂંટારાના નાશ માટે વાગડ ગયો. તેણે કેટલાકને પકડી સરકારને સ્વાધીન કર્યા અને કેટલાકને નસાડી પણ મૂક્યા.

આગળ જતાં જાને ભાઈઓ વચ્ચે સમજૂતી થઈ અને મુંદ્રાવાળો મહંમદમિયાં પણ તેમની સાથે ભળ્યો. સરકાર સાથે મુલેદાશી દામ લેવાની જગજીવન ચેઠની વક્લુ ઇબ્રાહીમને પસંદ ન હોવાથી, તેણે જગજીવન મહેતાનું પૂન કરવાની દેશિય કરવા માંગી. પણ જગજીવન જમાદારનાં ખેરડાં તરફ ચાલવા લાગ્યો. પરંતુ પંચ હતડી પાસે મહંમદ

તોડવા મોરચા માંડ્યા. આખરે હુસેનમિયાં તાબે થયો અને અંતર સરકારને સોંપી બુજ નાસી ગયો. બીજે ૪ દિવસે કનંદે તૂણા બંદરનો કબજો લઈ લીધો. પાછળથી એંસી લાખ કેરી સરકારને આપવાનું કરતાં સમ્માધાની થઈ.

હીવાન લક્ષ્મીદાસે કેપ્ટન મેકમાર્ડને પચાસ લાખ રોકડ, વીસ લાખના દસ્તાવેજ અને દશ લાખ મુકાબુ કરાવી. તેણે દેશના બંડેબ લાયાતોને એકઠા કરીને અનુકૂળ એવા કોલકરાર કરાવી લીધા કે, બ્રિટિશ સરકારે કચ્છ રાજ્ય સાથે મિત્રાચારીનો સંબંધ રાખવો અને રાજ્યની આંતરિક વ્યવસ્થામાં હસ્તક્ષેપ કરવો નહિ.

આ અરસામાં રા'એ હેલકા સોબતીઓની સલાહ પ્રમાણે ચાલી, ગરાસિયાઓ પાસેથી ભગીરો છીનવાની યોજના ઘડી, તેથી લાયાતો ગુસ્સે થયા અને એક અરજ કરી કંપની સરકાર પાસે રક્ષણ માગ્યું.

કેપ્ટન મેકમાર્ડે લશ્કર લઈને બુજ પર ચઢી આવ્યો અને તેણે રા'ને શરણે આવવા ફરમાવ્યું. રા'એ આ ફરમાન ન ગણકારતાં કેપ્ટને બુજિયા પર હલ્લો કરીને તેનો કબજો કરી લીધો. આમ થતાં રા' શરણે થયો. તેને ચોકીમાં રાખવામાં આવ્યો અને કચ્છની ગાદી પર કેને બેસાડવો તેની વાટાઘાટ ચાલવા માંડી. આ વખતે લક્ષ્મીદાસ દામદારે પોતાની ચાલાકીથી સૌને સમજાવીને ત્રણ વરસના કુમાર દેશજીને રાજ્યભાદી સોંપવાનો ઠરાવ કરાવ્યો.

રા' દેશજી ગાદી પર આવ્યો ત્યારે તેની ઉંમર ત્રણ વરસની હોવાથી રાજ્યકારભાર માટે રીઝ-સીની નિમણૂક થઈ. તેમાં ઇસબો હતા: (૧) સુમરી રોહાના બંડેબ

હતા. 'રા' ની પ્રીતિ હમીરજી પર હોવાથી તેઓ રાજ્ય-લગામ હમીરજીને સોંપવા માગતા હતા. આ વાતની પાટવી-કુમારને ખબર પડતાં તે રિસાઈને સુંદ્રા જતો રહ્યો.

રા'જે કુમાર હમીરજીને રાજગાદી સોંપવાની ઇચ્છા સરકાર આગળ જાહેર કરી ત્યારે ત્યાંથી જવાબ આવ્યો કે, જે વસ્તી આ વાત સાથે સંમત હોય તે ખીજી કશી હરકત નથી. આ ઉપરથી રા'જે કચ્છના મહાજનને બોલાવી પોતાની ઇચ્છા જાહેર કરી. પરંતુ દરબારની શેહમાં તથાઈ જઈ ખરા હકદારના હક મારી નાખવાનું મહાજનને યોગ્ય લાગ્યું નહિ અને તેણે સંમતિ આપી નહિ. આથી રા' પ્રથમ કોપે બરાયો, પણ પાછળથી દીવાન બિહારીલાલને મોકલીને રવાજીને સુંદ્રાથી મનાવીને બોલાવી લીધો.

રા' જો તેથી હમીરજીને તેરા પરગણું આપ્યું.

કેટલાક સમયથી રા' ની ગરહનમાં રોજ ફાટી નીકળતાં રા' સં. ૧૯૧૭ના થાવણ મુદ્દા ૬ ને ગુરુવારે દેવલોક પામ્યો.

રા'દેશજી સ્વર્ગવાસ પામતાં પાટવીકુમાર રવાજી ઉર્ફે બાલુલા પ્રાગમલજી નામ ધારણ કરીને સંવત ૧૯૧૭ના થાવણ મુદ્દા ૧૧ ને શનિવારે બાવીસમે વર્ષે ગાદીએ બેઠો.

રાજ્યની લગામ હાથમાં આવતાં જ પ્રાગમલજીએ સર્વ ઠેર સુખશાંતિ ફેલાવી દીધી.

રા'જે ઇન્સાફખાતામાં તેમજ દેવ-ધુખાતામાં અનેક સુધારા કરવા માંડ્યા. મોટાં મોટાં શહેરોમાં અદાલતો સ્થાપવામાં આવી. સ્વામી આનંદાચમ નામના એક મહામુત્સદી અને અનુભવી જંગાળી સંન્યાસી મારફત હાથડાઓ બંધાવામાં આવ્યા. વહીવટદારો નીમવામાં આવ્યા. પોલીસખાતું

નવા ધોરણ પ્રમાણે સ્થાપવામાં આવ્યું, તેમજ કેળવણી અને આરોગ્યખાતાને પણ સારું ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું.

૨૧' એ આડવા ડુંગર પર પોતાના નામથી પ્રાગમ્ભર તળાવ બાંધ્યું. ઉપરાંત શરદબાગ, અશ્વશાળા, ગજશાળા, નવી જેલ, મહાદેવના નાકાની બાંધણી આદિ બાંધકામો મુખરેલી હોલે બાંધાવ્યાં. વળી પ્રાગમ્ભેલ નામનો સુંદર રાજમહેલ છે. ઇંદાલીથી કારીગરો બોલાવીને વીસ લાખને ખર્ચે તૈયાર કર્યો.

સંવત ૧૬૨૭ માં ૨૧' એ રાત્રી વિક્ટોરિયાના શાહ-જાદા ડયુક ઓફ એડિનબરોની મુળઈ ખાતે મુલાકાત લીધી. આ પ્રયત્નની સાદગીરીમાં ૨૧'એ હોલ લાખ રૂપિયાના ખોરા ખર્ચે ઓલરંડ દારૂકુત્તની સ્થાપના કરી અને શાહજાદા પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સની મુલાકાતના સ્મરણમાં બાંધીને કુરો ખોરા ખર્ચે બાંધાવવાની શરૂઆત કરી.

૨૧' પ્રાગમ્ભેલ મવન ૧૬૩૨ માં સ્વર્ગવાગ્દી થવા

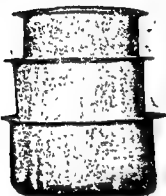
પાછી કચ્છની રાજ્યમારી પર મહારાજાધિરાજ મિત્ર મહારાજોથી ૭ પેંગારલ મરાઈ બહાદુરલ લ મી. આઈ. ઈ. જી. મી. એમ. આઈ બાબ્બા હતા.

તેમને જે કુમાર હતા-પુષ્પાજથી માધુભા મારોજ, ગૌં વિજયરાજલ મારોજ અને કટાલા કુમારથી મનુભા મારોજ ગૌં મારોજ મ રોજલ. બ.મહાર મ પુષ્પા મારોજલ. પુષ્પાજ કુમાર રોં વિજયરાજલ મ રોજ ગૌં મહારજી હલ મ.રોજ બહાદુર હ

મહારજી રોં વિજયરાજલ હી મ. ૧૬૬૨ માં તેમને મહાર મહારજી વિજયરાજલ કચ્છી મ હી મ રોં

એલ્યુમિનિયમ

‘ક્રોન’ માર્કનાં વાસણો

રસોઈ બનાવવા માટે ઉત્તમ તથા વજનના હલકાપણને કારણે તે પ્રથમ પસંદગી પામે છે. અલ્પારના સંલેગોમાં તે પસંદગી બહુ ઉપયોગી થઈ પડી છે. ક્ષાર્ધની અછત અને મોંઘારતને કારણે તબિયતને નુકસાનમાંથી બચાવનાર એલ્યુમિનિયમની ધાતુનાં વાસણો ઉત્તમ મનાયાં છે.

અમારાં સાધન, અનુભવ અને યોજનાના કારણે એલ્યુમિનિયમનાં વાસણો ધાતુની અછતના દિવસોમાં પણ મળે છે અને સાલુ મળ્યા કરશે.

રસોઈ બનાવવાનાં વાસણો ઉપરાંત લશ્કર માટેની નર્સિયાતો, વૉટરબોટલ, મેસીન, દવાનાં કારખાનાં માટે બોટલો, એરોપ્લેન માટે પતરાં અને તેને લગતી સામગ્રી, મશીનરીના ભાગો વગેરે અનેક ઉપયોગી અને જરૂરી વસ્તુઓ અમે બનાવીએ છીએ.

એલ્યુમિનિયમનો અંગાર અમારી બધી ઓફિસો ખરીદે છે. આવતાલ તથા સક્રિય કૅલેન્ડર માટે અમારી નલ્કની ઓફિસે પૂરો.

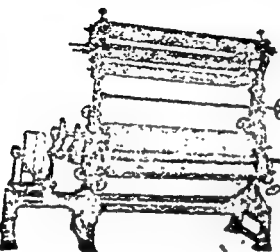
જીવનલાલ (૧૯૨૯) લિમિટેડ

કલકત્તા, મુંબઈ, મદ્રાસ, રાજમહેન્દ્રી, દિલ્હી,
બનારસ, રંગ

બ્લેચિંગ પ્લાન્ટનાં મશીનો

ક્યાંથી ખરીદશો ?

ટ. નં. ૨૧૪૮

સારનુચરનામું-

“મશીનકટ”

અમલકાર ક્યાંથી પ્રિન્ટિંગ મશીન

અમારી બનાવટના

ફોટો પ્રિન્ટિંગ, લોગો, ડેમિક, પેન્ટિંગ, અમર, રાઈમિંગ, ડેમિક વગેરે મશીનો વિદેશી અને પ્લેબરી મિલોમાં ચાલે છે.

આ મશીનો નેમજ ડેમિક, સ મશીનનીના રોકે બનાવે છે. પારંપરિક મશીનકટ ચક્રને બનાવનારા—

ઈન્ડિયાન ડેમિકવનદાસ પંચાલ

અ. વ. નં. ૨૧૪૮, અ. નં. ૧, ૧૦, ૧૧

૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦

અમારી રબ્બરની બનાવટો

- ૧ રબ્બર રોલર્સ
- ૨ એબોનાઈટ રોલર્સ
- ૩ રબ્બર બુશિંગ્સ
- ૪ રબ્બર વોશર્સ
- ૫ રબ્બર વાલ્વઝ
- ૬ „ રિંગ્સ
- ૭ „ હાઈડ્રન્ટ રિંગ્ઝ
- ૮ „ ગેજગ્લાસ કોન્સ
- ૯ „ એન્ડ લેસ બેલ્ટ્સ

વગેરે ઉત્તમ પૂરવાર થયા છે.

તમારી રબ્બરની ખાસ જરૂરિયાતો માટે હવે
બહાર જવાની જરૂર નથી.

ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

મળે અગર લખો:-

ધી રબ્બર પ્રોડક્ટ્સ લિ.

એનેલિંગ એજન્ટ્સ:- મોહનલાલ ઈ. પંચાલ એન્ડ કં.

૨. નં. ૨૧૪૯

સોલ સેલિંગ એજન્ટ્સ:-

ઓરિસ } રૂપેશ્વરજી, સર હોમી મહેતા (અમદાવાદ) લિ.
દારખાતું } અમદાવાદ.

ટકાઉ, સફાઈદાર અને સર્વોત્તમ

એનેમલનાં વાસણો

તેમજ

હોસ્પિટલમાં વપરાતી ચીજો

અને

સાધન બોર્ડર

વધુ વિગત માટે મળેા અથવા પૂછો:—

ધી

બોમ્બે એનેમલ વર્કસ

કંપની લિમિટેડ

૧૦ મેટલ રોડ સિમ વર્કસના કમ્પાઉન્ડમાં,

૧૦૮, મલબાર-માર્ગ-મુમ્બઈ

પોલીસની ઓજારો

બનાવવા માટે ઉંચી જાતનું પોલાદ વાપરવું જોઈએ.

44-38861-274

મુક-દ બાંચે... કદીલ... પર્મ... લી
ગોદ... મુખ... બંચીબા... લોગેદ...

दांचे के लिये स्प्रिंग
मजबूत टिकाऊ और लचकदार

तांगे, इके आदिके लिये सदा मुकन्द
स्टील का उपयोग करें.

मुकन्द सिन्हा स्टडील

जो. चम्पल, जो. बरगुडी तथा जामोद

ચોખ્ખાં અને સફાઈદાર
ઘરગથ્થુ અને ફેન્સી
તમામ જાતનાં

વાસણો

એલ્યુમિનિયમ, પિત્તળ, તાંબું અને
જરમન સિલ્વરનાં વાસણો

તેમજ

તાંબાના રીવીટ, વોશર, પિત્તળ મશીનરૂં
અને તાંબા-પિત્તળની પટીઓ

અને

ઇલેક્ટ્રિકના તમામ જાતના
ફીટિંગ માટે મળેા

લ.લ.લુ.ભાઈ અમીચંદ

(ઈ. ૫૫૪-કંસારા ગાલ-મુંબઈ ૨)

ગ્રામ ફિટર

ધી રન એલ્યુમિનિયમ ફેક્ટરી

૧૦૦ નંબર ગાલ મુંબઈ-૨

તમામ જાતનાં તાંબાપિત્તળના હાઈવેર જવાં છે:-

તાંબા-પિત્તળ

જરમન સિલ્વર

એલ્યુમિનિયમનાં પતરાં

શીર્ષાંગ

સળિયા

તાર

પાઈપ

પટીઓ

વગેરે માટે

જૂનું અને નવણીતું મથક:-

રમેશચંદ્ર એન્ડ કંપની

દે. ૨૨૩ / ૩૫, કીકાસ્ટ્રીટ,

ગોડીજની ચાલ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નંબરો } ૨૨૬૩૬
 ૨૨૬૩૮ ટેલીગ્રામ 'Valinco'

ધી વલ્કન ઇન્ડ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

હોદ્દા ઓફિસ:-ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એરિયુરન્સ બિલ્ડિંગ
 ઠાક, મુંબઈ

આગ, દરિયાઈ અકરમાન અને નોકરોની
 વ્યાખ્યારીના વીમાનું કામકાજ
 કરવામાં આવે છે.

જે. એ. મેનડેસ

મેનેજર

કે. સી. રેમાર્ક

મેનેજર

સ. ન. એ. -

જો નોંધાયેલો

1. જો નોંધાયેલો

2. જો નોંધાયેલો

3. જો નોંધાયેલો

4. જો નોંધાયેલો

5. જો નોંધાયેલો

એજન્સીમાં નિર્દેશનમાં છે

૧૯૪૨

નવું કામ રૂ. ૬૭,૦૦,૦૦૦

લાઇવેન્ડ રૂ. ૧,૭૦,૦૦,૦૦૦

કુલ વીમા રૂ. ૭,૦૦,૦૦,૦૦૦ થી વધારે

—ખાસ લાભો—

- ૧ ૨૬ થઈ ગયેલી પોલીસીને ફરી ચાલુ કરવાની ખાસ સગવડ આપાય છે.
- ૨ પોલીસી હોલ્ડર કાયમને માટે અર્પણ થઈ જતાં તેનાં ભાવિ પ્રીમીયમો માફ કરાય છે.
- ૩ એકરેન્ડેડ હન્ડયોરન્સ:- ફક્ત પાંચ વર્ષ પ્રીમીયમ ભરવાથી બીજાં પંદર વર્ષ સુધી પોલીસી ચાલુ રહી શકે છે.
- ૪ વાર્ષિક પ્રીમીયમ ઉપર રહેલ ટકા વટાવ આપવામાં આવે છે.

★

ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એન્ડ પ્રુડેન્શીયલ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ.

ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ.
સ્થાપના ૧૯૩૩

★

બોનસ
દર વર્ષે દર
હજારે

હોલ લાઇફ-રૂ. ૨૦-૦-૦

એન્ડાઉમેન્ટ-રૂ. ૧૬-૦-૦

પ્રમુખ

સર ચીમનલાલ સેતલવા

વિગત માટે પ્રશ્નો:-

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ, બી.એ., એલ.એલ.બી.

જનરલ મેનેજર,

THE

Industrial & Prudential
Assurance Co., Ltd.

Industrial Assurance Bldg.,

opp. Churchgate Station

Fort. BOMBAY

શ્રીરામ મિલ્સ લિં

ફેન્સી ટેક્સ્ટાઇલ માલ બનાવનાર

જેવાં કે:-

ઘોનિયાં

સાડીઓ

ચામડા

શર્ટિંગ

સૂત્રા મશીન

અંગિકા — મિત્ર પ્રામિતીમ

૧૦૧ મુંબઈ

ધી

ઇન્ડિયન ગ્લોબલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

આગ,

અકસ્માત,

જિંદગી,

મોટર,

દરિયાઈ વીમાના કામકાજ માટે

એની સંગીન પ્રગતિનું માપ નીચેના આંકડા દર્શાવે છે:-

ભરપાઈ થયેલી માપણી રૂા. ૭,૦૦,૧૦૦-૦-૦

પ્રીમિયમ આવક (૧૯૪૧) રૂા. ૧૧,૧૦,૮૬૬-૦-૦

રીલવેફંડ (ટોટલ) રૂા. ૮,૮૭,૪૧૧-૦-૦

ટોટલ જિંદગીના વીમા ૧૯૪૧ ના અંત સુધી	}	રૂા. ૫૩,૭૩,૧૮૬-૦-૦

હેડ ઓફિસ:- } ઐરપોર્ટ ચેમ્બર્સ,
૩૧૫-૨૧, દોર્નબી રોડ, કોટ-મુંબઈ.

ટેલીફોન નં. ૪૧૦૧૫

ટેલીગ્રાફ: 'દીપ્તરમાર્ગ'

હરગોવિંદદાસ શિવલાલ ની કંપની

દીપ્તર, ઇમારતી લાકડાં વગેરે

અને

મીનરલ્સના વેપારી

તેમજ

ખાસીય ચારકોલ (બદામી કોલસા)

વગેરે બનાવનારા

ફાઉન્ડ્રીસ માટે

નવમિયા બાવનગર મોહિટગ નં-૬

કાપડ કાપ

ચામડા કાપ

જુવેલરી

અને અન્ય કામો

અને અન્ય કામો

સંપર્ક માટે
ફોન : ૪૧૦૧૫
ટેલિગ્રાફ : દીપ્તરમાર્ગ

સી. પ્રભુદાસની કંપની

જથાબંધ લોખંડના વેપારીઓ

ખીમ

ખાર

ફલેદસ

કોરૂગેડેડશીદસ

અંગદસ

પ્લેદસ

બધી જાતનો માલ

રાખીએ છીએ

અમારા ધરાકોને

હંમેશ સંતોષ

થાય છે.

મુંબઈ, કરનાક બંદર

જાન્યારી-અમદાવાદ, રેવડી બજાર

ધી

મધુસૂદન મિલ્સ લિ.

એજન્ટ્સ:-મેસર્સ અમરસી દામોદર

ડીલર્સ રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩

રજીસ્ટ્રેશન: ૧૦૪૯૧

*

રજીસ્ટ્રેશન: 'મધુસૂદન'

સ્પીડમીટર: ૫૪૮૮૮

લુગ્ગર: ૧૭૪૧

સાઈ નં. ૧૦૬, ૧૪૬, તથા ૨૦૬ ની ખામ સ્પેરવાળી
તથા

દરેક જાનનાં હાથ ઉપરાંત નીચેની ખામ સ્પેરવાળી છે:

લેપર્ડ, ગર્ટીઝ, આદર, ધાનિયાં, ટ્રીલ,

દોમુની ખાનખાનના ચારસાઓ, રંગીન

ગર્ટીઝ અને કેન્ડી પાપલીન અને

દરેક જાનનું કેન્ડી કેર્ટીઝ

સાઈ નં. હાલન:-

મુંબઈ લંકા મારકેટ, ગોવિંદચંદ્ર

૧૯૫૨-૫૩

પૌલસનની

કૌફી અને માખણ

આ બંને ચીજો તમારા આખા

નાસ્તાની ગરજ સારે છે

અને

એના ચાલુ ઉપયોગથી તમે તમારી

તંદુરસ્તી સારી રાખી શકો છો.

કૌફી કે માખણ વાપરો તો હંમેશ

પૌલસનનું જ વાપરવાનું

પસંદ કરજો

કારણ કે

એની બરોબરીનાં બીજાં કોઈ

માખણ કે કૌફી છે જ નહિ.

કિર્મી ખનાવટો

સ્વસ્તિક સુવાસીત એરંડી-
યાનું તેલ, કાતિ સાબુ,
સ્વસ્તિક શીકાકાઈ સાબુ,
સ્વસ્તિક નીમ, ખસ અને
સુખડના સાબુઓ, સ્વસ્તિક
શેવીંગ સ્ટીક અને સ્વસ્તિક
દુધ પેસ્ટ.

ખનાવનાર :

સ્વસ્તિક ઔધલ મિલ્સ, લિમિટેડ,
મુંબઈ, ૧૫.

જા. ૧૩૭

દેના બેંક

દેના બેંક લિમીટેડ.

(સ્થાપના ૧૯૩૮)

સામાન્ય ધાપણ	રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦
ભરાયેલી ધાપણ	રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦
ખમાર ધરેલી ધાપણ	રૂ. ૧૧,૩૦,૦૦૦
રીઝર્વ ફંડ... ..	રૂ. ૧,૨૦,૦૦૦
કુલ ડીપોઝીટો તા. ૩૧-૫-૪૩	રૂ. ૨,૧૨,૪૦,૧૧૧
કુલ વડોમ ફંડ	રૂ. ૨,૭૩,૧૫,૧૧૧
ખાતાઓની સંખ્યા	૧૧,૪૧૧

દેના બેંકની વિશિષ્ટતાઓ

- * બેંકીંગ સર્વીસ
- * રોક ડીપોઝીટ યોજના
- * કેશ સરટીફિકેટ
- * સેવીંગ ઇન્સ્યુરન્સ
- * ઇન્વેસ્ટમેન્ટ સર્વીસ
- * સ્થાન સિદ્ધર ગ્રામ

મુખ્ય

નાગીક

મહાનગર

૨૦ - ૧૦ - ૪૩

૨૦ - ૧૦ - ૪૩

લક્ષ્મી ઇન્વેસ્ટમેન્ટ ટ્રસ્ટ લિ.

હેડ ઓફિસ:-

રોડ એસએચ બિલ્ડિંગ
ફોર્ટ, મુંબઈ

બ્રાન્ચ:

કામસીયલ બિલ્ડિંગ
લાહોર

શેરો તથા ડીમેન્ડરમાં નાણાં રોકવાનું,
જમીનગીરી ઉપર નાણાં ધીરવાનું તથા

તેને લગતું અન્ય સર્વ કામકાજ

માટે મળેલ અથવા લખેલ :-

મેનેજર, લક્ષ્મી ઇન્વેસ્ટમેન્ટ ટ્રસ્ટ લિ.

નેશનલ સેવિંગ્સ બેન્ક લિ.

વહી ઓફિસ:- ૪૩/૪૫ એપોલો સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ, મુંબઈ.

સત્તાવાર ચાપણ

રૂ. ૨૧,૦૦,૦૦૦

ઉપરાંત ચાપણ

૧૧,૩૪,૦૦૦

વસૂલ થયેલી ચાપણ

૧,૩૭,૦૦૦

ચેરમેન:- શેઠ સાંકળચંદ જી. શાહ, બી. એ., એલએલ. બી.
મરચન્ડા અને મિલમાલિક.

નેશનલ સેવિંગ્સ બેન્ક એ એક રાષ્ટ્રીય બેન્ક દોઈ તમારા
પૈસાને સંપૂર્ણ સલામત અને રક્ષણ આપે છે.

નેશનલ સેવિંગ્સ બેન્ક લિમિટેડને તમારી બેન્ક બનાવો.

બેંકિંગના ફોર્મ ચાલુ કામકાજ માટે મળેલ અથવા લખેલ:-

સાખાઓ:- કાલબાટલી, ફોર્ટ.

અમૃતસર

મોંટી, ઘાટકોટ, પંજાબ.

અમદાવાદ, ગાંધીધામ,

લવિંદ્રી બલાર

ને મસ્જી મારગદ

લિંદબરમાં એજન્સીઓ સ્થાપેલી છે.

એન. સી. પોરાના:- મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

(૬૬ સમયમાં વડોદરામાં સાખા ખોલવામાં આવશે)

અ સાર વા

મોંઘવારીના જમાનામાં કાપડનું ટકાઉપણું
 એ જ અસરકારક કરકસર છે. કાપડની
 મુજાબતા, ટકાઉપણા તથા ઉત્તમ
 બનાવટ માટે અસારવા મિત્ર
 વર્ગથી અન્નેરચાન ભોગવે છે.
 તમારા દુકાનદાર પાસેથી
 અસારવા મિત્રનું જ
 કાપડ લેશો
 તો.

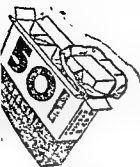
મિત્રની જામ બનાવટ-

૧. મિત્ર, જીવ, બ. ડિ. પી. ડી. મિત્ર, મિત્ર,
 મિત્ર, મિત્ર, મિત્ર, મિત્ર, મિત્ર.

અસારવા મિત્ર

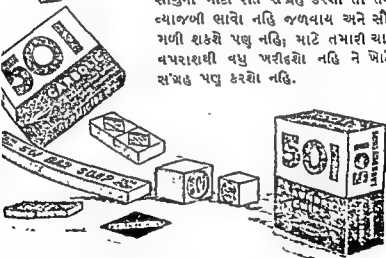
અમદાવાદ

“અપ જેટલોજ સાંખુ ખરીદો”

તમારા માનીતા પૃચ્છ ધોવાના સાબુની-જરા પણ અછત ચવાની નથી. કારણ અમારા વેચાણ કરનારાઓ દરેક નાના-મોટા દેશોમાં નાનામોટા વેપારીઓ પાસે જઈને અમારા માલનો પૂરતો જથ્થો રાખે છે.

આમ છતાં આપ આ લોકપ્રિય પૃચ્છ સાબુનો ખોટી રીતે સંગ્રહ કરશો તો તેના વ્યાજબી ભાવો નહિ જળવાય અને સૌને મળી શકશે પણ નહિ; માટે તમારી ચાહુ વપરાશથી વધુ ખરીદશો નહિ ને ખોટા સંગ્રહ પણ કરશો નહિ.

ધી તાતા ઓઈલ મિલ્સ કંપની લિ.
તાતાપુરમ અને મુંબઈ

હાલનાં કટોકટીના સમયમાં

પ્રેસીડેન્સી લાઈફ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

પોલીસી આપને મદદરૂપ થશે

જિંદગીના વીમા ઉપર

३१. २२)

બોનસ

હયાતીના વીમા ઉપર

31. १८)

સુધર સ્વહેરૂ વીમા કંપની

ਦੇ. ਐ. ਫਿਸ.-

સુર શ્રીગણધ્યાન મહેતારીઃ

မှန်ကန်

આન્ય ઓર્ડિસ:-

ਪ੍ਰ ੧/੩ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,

21571918

મહારાજ રહી જામખાંડેજ જાડાદુરના માધાજી ૭૪ નીચે

શ્રી જી.મ. વાચર પ્રોડક્ટ્સ.

કંપની સિ. જામનગર

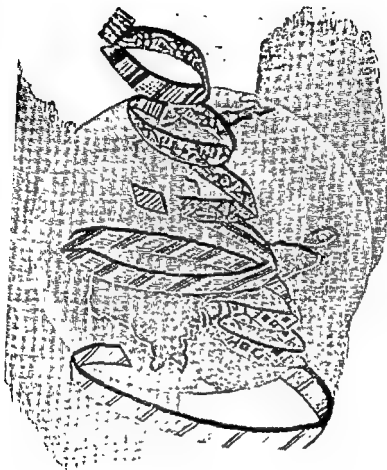
44, 1700 - 2000, 1700-1700

[illegible]

DATE: 12/12/2018 10:10:10 AM

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

1. *U. pinnatifida* (L.) (Fig. 1)

ભદાવાદ મેન્થુફ્થરિંગ એન્ડ કલિકા પ્રિન્ટિંગ કંપની લિ -અમદાવાદ

એક્સપોર્ટર્સ અને ઇમ્પોર્ટર્સ કમીશન એજન્ડસ

દ્રાવનકોર રખર વર્ક્સના એલિંગ એજન્ડસ

બધી જાતની સાઈકલ, ટાપર, ટયુબ,
વાલ્વ, ટયુબીંગ વગેરે—કિશોર ભાવે
કમસાકાત છોટાસાલની કંપની
૧૦૬, માન્દારી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૩

મુંબઈમાં અને પરામાં

મખાન, જમીન, વાણી વગેરે
મિ. અને - ખરીદવાનું અને
વેચવાનું કામ

અને ટિપ્પણી વગેરે મે. અને ખરીદ
વેચવાનું કામ

અને મે. અને ટિપ્પણી વગેરે
અને મે. અને ટિપ્પણી વગેરે

કાગળો

અને

સ્ટ્રો બોર્ડ

બનાવનારા:—

ગુજરાત પેપર મીલ્સ લી.
અમદાવાદ. ૨

રેસીપ્સ: 'નચીકેતા' રેસીપ્સ નંબરો: ૨૫૮૧૭ ૨૬૮૧૭

તુલસીદાસ ખીમજી

કમીઝરીંગ, જાવડીંગ, રાપીંગ, રેડિંગ એન્ડ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ મેનફેક્ચરિંગ.

મેનફેક્ચરિંગ કોર્પોરેશન ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ કંપની, લિ.

(ઇન્ડિયાન સ્વચ્છતા)

કાચર, મરીન, માટી અને એકસીડન્ટના વીમાઓ
વિમલ ખાટે હોમો વા મલેટ—

૩. ૪૧, લાલમીડ રોડ જાડ, સુખાઇ, ૧

ધી બોમ્બે સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.
 ધી ઇન્ડિયન કોઓપરેટિવ ને. સ્ટી. કં. લિ.
 ધી રત્નાગર સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.
 ધી ઇસ્ટર્ન સ્ટીમ નેવિગેશન કં. લિ.

ઉત્તાર તથા માલ લઈ જવાની સરવીસીઝ

- મુંબઈ-આવનગર
- મુંબઈ-કચ્છ
- મુંબઈ-કચ્છી વાયા કચ્છ-માંડવી
- કોંકણ લાઈન
- મુંબઈ-માલવળ
- મુંબઈ, હરનાઈ, દાબોલ
- દારનર મરખીમ (દેવમ, ધરમનર, ઉરળ,
 બેલીકુન્દા, નદાવા)

સંસ્થાન. ૩૫૩૩ — મુંબઈ
 રેલ મેન્ડે - કાનડા જલવળ મેન્ડ કં.
 સંસ્થાન. ૩૫૩૩

સિવિયા હાઉસ

૩૫૩૩ - મુંબઈ

કેલિન

પ્રાન્ડ

એલ્યુમિનિયમ તથા પિત્તળ દરેક જાતનાં વાસણો અને સાધનો

ધર ઉપયોગી કે ઓફિસ ઉપયોગી
કારખાના માટે કે રસશાળા માટે
રેલમાડી માટે કે વીમાનો માટે

રી દરેક જરૂરિયાત માટે લખો અથવા મળો:-

નનલાલ (૧૯૨૯) લિમિટેડ
મુકતા, મુંબઈ, મદ્રાસ, રાજમહેન્દ્રી,
દિલ્લી, બનારસ, રંગુન, ચેન્ન

stha Jain Library

BIKANER

Serial No. ૮૩૫૯

Index No. 1425

૩૨ મું, ઝોંક ૩૧૭-૩૧૮, સંવત ૧૯૯૬

